

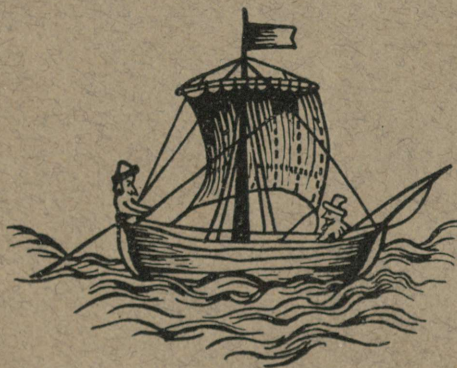
V-21175
ÕPETATUD EESTI SELTSI KIRJAD II

G. RÄNK

PEIPSI KALASTUSEST

ENGLISH SUMMARY

THE PEIPSI LAKE FISHERIES

ÕPETATUD EESTI SELTS
TARTU 1934

V-21175

ÕPETATUD EESTI SELTSI KIRJAD II

G. RÄNK

PEIPSI KALASTUSEST

ENGLISH SUMMARY:

THE PEIPSI LAKE FISHERIES

ÕPETATUD EESTI SELTS
TARTU 1934

i 2397736x

Sisujuhataja.

Eessõna	Lk
Kasutatud allikad lühenditega	IV
Sissejuhatavad märkmed	IX
A. Üldosa	1
I. Ajutised kaluriasulad	31
II. Püügivarustus	35
III. Võrkpüüniste valmistamisest ja hoidmisest	43
B. Püügiriistade ja püügiviiside süstemaatiline ülevaade.	
I. Algelised käsipüügiviisid	51
II. Ahingipüük	56
III. Õngepüük	70
IV. Piiramispüük	91
V. Tõkkepüük	129
VI. Võrgupüük	156
C. Kalade alalhoidmisest ja toiduks valmistamisest	163
Lõppsõna	183
Inglisekeelne kokkuvõte	187
Sõnajuhataja	209

E E S S Õ N A.

Käesolev etnograafiline ülevaade Peipsi ja Pihkva järve¹⁾ kalastusest põhineb peamiselt sellel ainekul, mis autor oma retkedel kogunud, — nii siis kohal tehtud tähelepanekuil, märkmetel, pildistustel, joonistel ja kogutud esemeil. Esimene uurimisretk toimus juba 1928. aasta augusti teisel poolel, mil puhul oli võimalust vaatlusele võtta Peipsi läänerannik Emajõe suudme ja Mustvee vahelisel alal. Sellele järgnes teine retk 1929. aasta augustis Pihkva ja Soejärve läänerannikule, Pedaspääle ja Piirisaarele, ning kolmas lühem retk 1930. a. mais Peipsi põhjarannikule ja Narva jõe. Peale selle olen jälginud 1931. a. jaanuaris 3 päeva jooksul Kodavere piirkonnas talvekalastust, sama aasta septembri alul teinud täiendavaid küsitlusi Emajõe suudme ning Mustvee vahelisel alal ja hiljem külastanud paaril lühemal retkel Piirisaart. 1931. aastal oli võimalus joonistajaga koos töötada, kellelt ongi pärit enamik pildiainekust leitud algupärandeid. Kolme esimese uurimisretke kokkuvõttes säilivad kirjeldusena Eesti Rahva Muuseumi Etnograafilises Arhiivis ning pildistused ja jooniste algupärandid sama asutise vastavates kogudes. Vaadeldavasse püügialasse puutuvaid kirjeldavaid märkmeid on äsjanimetatud esialgsest kokkuvõttest kasutatud ilma allikat märkimata; ainult Narva jõe kalastust puudutavates kohtades on viidatud kirjelduse vastavaile lehekülgedele.

Kohalt kogutud ainekku üksi arvestades ei saaks käesolevat ülevaadet siis nimetada kogu Peipsi ja Pihkva järve, küll aga ainult nende järvede lääne- ja põhjarannikut käsitlevaks tööks. Et aga selles töös on võetud lähtekohaks peamiselt eesti ainek (nii siis Eesti Peipsi) ja teisest küljest kasutatud ka püügiala idarannikut puudutavaid allikaid, siis on teose üldisemat ainekäsitlust lubav pealkiri ka teataval määral õigustatud. Kuid

1) Teose pealkirjas on märgitud 'Peipsi' nimetusega kogu püügiala, mis endasse haarab kolm erinimetusega järve (Peipsi, Pihkva ja Soejärve, vt. lähemalt lk. 1).

sisuliselt ei saa käesolev töö ka kitsamaski geograafilises piiritluses olla mingi põhjalik uurimus, vaid esmajoones ikkagi ainult kirjeldav ülevaade, kus on püütud süstemaatiliselt esile tuua kõike olulist siinses ainelises kalastuskultuuris, eriti rõhku pan-
nes vastava ala eestikeelsele terminoloogiale. Kui kirjeldava aine kõrval on toodud ka võrdluskohti väljastpoolt, siis on seda tehtud enam Peipsi kalastuskultuuri asendi määramiseks oma laiemas ümbruses kui tõelise võrdleva uurimise otstarbel. Vene-
keelset terminoloogiat on toodud ainult seevõrd, kui see on osutunud tarvilikuks eestikeelsete vastete õieti mõistmiseks, või siis jällegi neil juhtudel, kui mõned eestikeelsed terminid on üldse puudunud ¹⁾.

Peipsi kalastuskultuuri uurimist alates oli kavatsus tööd koostada ainult neist ainestest, mis saadud kohalt omade vaatluste ja küsitluste najal. Hiljem selgus aga, et kogupildi loomiseks oli tingimata kasulik tarvitada ka seni ilmunud kirjutisi siinse kalastuse kohta, olgu siis kontrolliks kohalt saadud sõnalistele teadetele või täienduseks mõne üksikküsimuse käsitlusel. Täien-
davat materjali on saadud kirjandusest õnnelikul kombel just nende püügiriistade ja -viiside kohta, mille isiklikuks jälgimiseks autoril on puudunud võimalused (tindinoot ja selle püügiraken-
dus, tindimõrrad, talvine võrgupüük j. m.).

Et Peipsi ja Pihkva järve kalastust on seni uuritud pea-
miselt ainult kalamajanduslikust seisukohast, siis on sellega ühtlasi määratud ka seni ilmunud kirjutiste ja uurimuste laad: peatähelepanu on neis pühendatud majanduslikult tähtsa-
matele püügiviisidele ja püünistele, jättes koguni kõrvale või puudutades ainult pealiskaudselt neid küsimusi, mis eestkätt
etnograafi huvitavad. Üks eriline põhjus, mis Peipsi kalastuse küsimust on hoidnud juba üle poolteistsaja aasta seni lahendamatult päevakorras, on nn. rõõvpüük suurte ja tiheda-
päraliste nootadega ja hiljem ka mõrdadega. Tänu selle probleemi lahendamiskatseile on vaadeldava püügiala (eriti Peipsi)
kalastuse kohta tekkinud koguke kirjutisi, kus mõnikord pea-
teemi kõrval puudutatakse ka etnograafiliselt tähtsaid nähteid.

1) Venekeelsed ja need eestikeelsed terminid, mis Eesti ühiskeeles ei ole veel üldtuntud või mida siinsel rannikul tarvitatakse erinevas tä-
henduses, on trükitud *kursiivkirjaga*. Et piir murde- ja ühiskeele vahel pole alati täpselt määratav, siis võib selles liigituses leida muidugi ka kõrvale-
kaldeid oletatavast piirist.

Kui jätta kõrvale vanemad trükitud allikad, kus ainult mõõdamannes on mainitud Peipsi kalastust, siis ilmuvad esimesed täielikumad kirjeldused alles möödunud sajandi keskpaiku. Seejuures on Peipsi kalastuse uurimise teerajajaks akadeemik Karl Ernst v. Baer, kes vene valitsuse poolt määratud uurimiskomisjoni esimehena 1851. ja 1852. a. järvel röövpüügi küsimuse lahendamiseks uurimisi toimetas. Selle töö tulemusena ilmus komisjoni esimehelt 1852. a. esialgne ülevaade¹⁾ ja 1860. a. uurimuste lõplik kokkuvõte [22]²⁾. Baeri Peipsi uurimuste põhjalikkust ja asjatundlikkust tõestab juba see asjaolu, et tema töötulemused jäid poolesaja aasta kestel klassiliseks põhjaks kõigile teistele uurijatele; sageli tundub isegi mõnes hilisemas, sama ülesannet taotlevas töös Baeri mõtete ja väidete kordamist. Ka etnograafilise uurimise seisukohalt on Baeri töös palju säärast, mis hilisemal autoreil (välja arvatud Tideböhli) sageli puudub — see on nimelt kogu kalastuse enam-vähem ühtlane esiletõst ja püüniste selge ning täpne kirjeldus ühes rahvapäraste (ka üksikute eesti) nimetustega. Sama võib öelda teataval määral ka Tideböhli Peipsi kalastuse kirjelduse [87] kohta, mis ilmus küll Baeri aruannetest mõni aasta varem (1856, 1857), kuid näib siiski toetuvat osalt eelmise uurimuste tulemustele (võib olla B. varasemaile kokkuvõttele). Vastandina Baeri akadeemilisele stiilile on siin ladasas kirjelduses kujutatud Peipsi kalurite elu, püüniseid, püügiviise ja ka muud etnograafiliselt huvitavat. Nii üks kui teine autor on püüdnud valgustada ka eesti kaluri olukorda ja tema suhet kalastusega, missugune küsimus hilisematele autoritele jääb enam-vähem võõraks.

Baeri ja Tideböhli uurimiste järel tekib Peipsi kalastuse käsitlemises mõnekümne-aastane seisak. Alles 19. sajandi lõpp ja järgmise algus toovad kaasa rea uusi kirjeldusi Peipsi ja Pihkva järve kalastusest, millistest oleksid esiletõstatavad Strembitskij kalafauna ja kalastuse kirjeldused Peipsilt ja Pihkva järvelt 1897 ja 1898 [79, 80], anonüümse autori Rõbaki üldine kalastusekirjeldus Peipsilt 1904 [59] ja Samsonovi väärtuslik üksikuurimus Peipsi ja Pihkva järve mõrrapüügist 1910 [64].

1) Уменьшается-ли количество рыбы въ Чудскомъ озерѣ (Журн. Мин. Гос. имуществъ XLIII, Ст.-Пб. 1852); käesolevas teoses mitte kasutatud.

2) Nurksulgudes number eessõna tekstis viitab vastava teose järjenumbrile kirjanduse loetluses.

Käesoleva sajandi teise kümne algus toob Peipsi ja Pihkva järve uurimistöösse suure mündatuse — nimelt algab siin 1912. aastal tegevust suur ekspeditsioon, kes omale ülesandeks seab kogu püügiala igakülgse ja põhjaliku uurimise. Ekspeditsiooni pea vaatlusaladeks on küll kalamajandusega seotud küsimused, kuid selle kõrval on kogutud ka väärtuslikku etnograafilist (iseegi filoloogilist) materjali, mille täielik avaldamine võib-olla oleks teinud Peipsi etnograafilise kalastuse uurimise edaspidi laiemas ulatuses tarbetuks. Ekspeditsiooni töökavas oli uurimistulemuste avaldamine kolmes sarjas, millest esimene pidi sisaldama jooksva töö tulemused populaarsel kujul, teine kõik kogutud faktilise materjali, millele siis oleks põhinenud kolmas, lõplikke töötulemusi sisaldav sari. Sellest suurüritusest on ilmunud täielikult ainult esimene sari [89, отд. I], kuna juba teine [89, отд. II] on jäänud nähtavasti poolikuks, ja kolmas pole üldse ilmunud. Tõenäoselt katkestasid maailmasõja raskused ja varsti puhkev revolutsioon (viimane kõide ilmus a. 1916) selle suurteose väljaandmise. Ka kogutud aine on läinud arvata-vasti revolutsiooni mõllus kaotsi, kuna sest hiljem enam kusagil pole olnud kõnet. Et nimetatud ekspeditsioon endale ainult suurte kavade-ga ei tahtnud nime luua, seda näitavad juba osalt esimese sarja väljaanded, kus heade kirjelduste ja üksikasjaliste andmete kõrval on toodud ka eeskujulikku pildiainet. Teise sarja kahest esimesest osast, kui käesolevasse teosesse otseselt mitte puutu-vaist, mööda minnes nimetatagu siin ainult kolmandat osa [34], mis eri raamatuna sisaldab Peipsi venekeelse kalastussõnastiku, tüsseda teose, millest ükski Peipsi ranniku etnograafia (resp. keele või rahvaluule) uuri-ja mööda ei pääse.

Peale Peipsi ekspeditsiooni pole vaadeldava püügiala kalas-tuse kohta ilmunud ühtegi erikäsitus-t ei Eestis ega ka Venes. Selle eest on aga Eesti ajal ilmunud üks laialdasem uurimus, kus muu hulgas on ka Peipsi kalastust esmakordselt vaadel-dud puhtetnograafiliselt seisukohalt. Mõtlen siin dr. I. Man-nineni 1931. a. ilmunud eesti rahvakultuuri haarava teose esimest osa [43], kus kogu Eesti kalastuse käsitusse on põi-mitud tähtsal määral materjale ka Peipsi kalastusest. Peale selle on dr. Manninen'i nimi kaudselt seotud ka käesoleva teose saamislooga, kuna tema minu endise õpetajana on olnud juhatajaks esialgse uurimiskava koostamisel ja nõuandjaks esimeste uurimiste toimetamisel. Olgu seda siinkohal tänuga

meelde tuletatud. Samuti olen tänu võlgu Eesti Rahva Muuseumile, kelle heatahtlikul soodustusel on toimunud kõik uurimisretked Peipsile käesoleva teose aineste kogumiseks.

Teose avalikkuse ette peasemise eest on autor tänulik Õpetatud Eesti Seltsile, kes selle on võtnud oma Kirjades avaldamiseks. Tuletan veel erilise tänuga meelde Seltsi esimeest prof. Julius Marki, kes suure huvi ja hoolega on jälginud teose trükkimist ning kes oma suurte teadusmehekogemustega on mitmeski küsimuses olnud autorile tõsiseks abiks. Edasi võlgnen tänu Seltsi abisekretärile prof. Julius Mägiste, kes on keeleliselt parandanud teose käsikirja ja kelle hooleks on olnud ka trükipoognate õigekeelsuslik järelevalve. Teose esialgse käsikirja on läbi lugenud ja kasulikke näpunäiteid andnud mag. A. Määr ja mag. F. Leinbock; jooniste algupärandid on enamikus kunstnik N. Espelt, osalt ka kunstnik A. Mõttuselt; kaardi on joonistanud üliõpilased Endel Grepp ja V. Vinkel ning teose kokkuvõtte tõlkinud lektor H. C. C. Harris, B.A. Neile kõigile siinkohal palju tänu. Lõpuks olgu tänatud ka prof. H. Koppel, kes töö kestel lahkesti on lubanud kasutada oma isiklikku raamatukogu.

Tartus 18. küünlakuu p. 1924.

G. R.

Kasutatud allikad lühenditega.

Trükitud teosed.

1. Афанасьевъ Обществ. ловъ = В. Афанасьевъ Общественный ловъ рыбы въ Березинской губѣ (Труды Эксп., отд. I, вып. 3., lk. 47—50).
2. Александровъ Селигеръ = К. Александровъ Подледный зимній ловъ на озерѣ Селигеръ (Материалы къ познанію русскаго рыболовства, томъ I, вып. 1. С.-Петербургъ 1912, lk. 7—17).
3. Arch. f. sl. Phil. XVIII = Archiv für slavische Philologie XVIII, herausgegeben von V. Jagić. Berlin 1896.
4. Arndt Lief. Chr. = Johann Gottfried Arndt Der Liefländischen Chronik Andre Theil. Halle 1753.
5. Аристовъ ПрДР = Н. Аристовъ Промышленность древней Руси. С.-Петербургъ 1866.
6. Baer Etwas = K. E. v. Baer Etwas über Fische und Fischereien (Aus dem Kalender für 1866 besonders abgedruckt). St. Petersburg 1865.
7. Baer Mat. = K. E. v. Baer Materialien zu einer Geschichte des Fischfanges in Russland und den angränzenden Meeren (äratrükk väljandeist Bulletin der physiko-mathematischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Bd. XI, nr. 15 jj. — St. Petersburg. Ztg. 1853, nr. nr. 111, 114, 117, 119, 122, 125, 127, 130, 133 ja 136).
8. Bertram Wagien = Bertram (G. J. Schultz) Wagien. Baltische Studien und Erinnerungen. Dorpat 1868.
9. Bielenstein Holz. = A. Bielenstein Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. St. Petersburg-Petrograd 1907—1918.
10. Braun Fischereiverh. = M. Braun Die Fischereiverhältnisse in Livland (Mittheilungen der Livländischen Abtheilung der Russischen Gesellschaft für Fischzucht und Fischfang I. Sonderabdruck aus der baltischen Wochenschrift. Dorpat 1885).
11. Данилевскій Описание = Н. Я. Данилевскій Описание рыболовства въ сѣверо-западныхъ озерахъ (Исследования о состояніи рыболовства въ Россіи IX, ühes atlasega. С.-Петербургъ 1875).
12. Eesti Põllumajandus II = Eesti põllumajandus II vihk (Eesti Statistika Keskbüroo väljaanne. Tallinn 1924).
13. Eisen Oec. Ged. = Johann George Eisen Oeconomische Gedanken über die Fischerey auf dem Peipus-See (Lief- und Kurländische Abhandlungen 1770, lk. 1—6).
14. Ekman NJF = Sven Ekman Norrlands jakt och fiske. Uppsala 1910.
15. Findeisen Fischerei = Hans Findeisen Die Fischerei im Leben der „altsibirischen“ Völkerstämme (Zeitschrift für Ethnologie, sechzigster Jahrgang. Berlin 1929, lk. 1—73).

16. Гейнеманъ Дырава = А. Гейнеманъ Дырава, снарядъ для ловли налимовъ (Вѣстн. Рыбопр. 1891, nr. 12).
17. Гейнеманъ Изсл. = Б. Гейнеманъ Изслѣдованіе озеръ Опочецкаго уѣзда Псковской губерніи въ рыболовномъ отношеніи (Вѣстн. Рыбопр. 1900, nr. 4).
18. Hupel Ebstn. Wörterbuch I = August Wilhelm Hupel Ebstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte . . . nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Mitau 1818.
19. Hupel TN I—III = August Wilhelm Hupel Topographische Nachrichten von Lief- und Ebstland I—III. Riga 1774—1782.
20. Hurt Set. laulud I = Jakob Hurt Setukeste laulud I (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 104. osa. Helsingis 1904).
21. Indreko Kiviaja võrgujäänuste leid = R. Indreko Kiviaja võrgujäänuste leid Narvas (ERM-i Aastaraamat VII. Tartu 1932, lk. 48—67).
22. Изсл. I = Рыболовство въ Чудскомъ и Псковскомъ озерахъ и въ Балтійскомъ морѣ (Изслѣдованія о состояніи рыболовства въ Россіи. I. Санктпетербургъ 1860).
23. Яковлевъ Матеріалы = В. В. Яковлевъ Матеріалы къ исторіи рыболовства. Зимніе рыбныя промыслы на Бѣломъ озерѣ въ XVII столѣтіи (Вѣстн. Рыбопр. 1900, nr. 11, 12).
24. Jakubowski Polska XVI Wieku = Jan Jakubowski, Josef Kordzikowski Polska XVI wieku. Warszawa 1915.
25. Jankó Herkunft = Johann Jankó Herkunft der magyarischen Fischerei. Budapest-Leipzig 1900.
26. Kalima OLR = Jalo Kalima Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XLIV. Helsinki 1919).
27. Карзубовъ Сост. рыбопр. = Г. И. Карзубовъ О состояніи рыбопромышленности на Чудскомъ и Псковскомъ озерахъ (Международный конгрессъ по рыболовству и рыбоводству 1902 г. въ С.-Петербургѣ, II. Протоколы засѣданій и доклады VI русскаго отдѣла конгресса. С.-Петербургъ 1902, lk. 132—136).
28. Кеппенъ Гл. оз. = П. И. Кеппенъ Главныя озера и лиманы Россійской имперіи (изъ Вѣстника Имп. Русскаго Географическаго Общества, томъ XXVII, отд. II, кн. 12. Санктпетербургъ 1860).
29. Кучинъ Изсл. = И. В. Кучинъ Изслѣдованіе рыболовства на Бѣлоозерѣ, оз. Чарандскомъ или Воже и др. озерахъ Бѣлозерскаго и Кирилловскаго уѣздовъ Новгородской губерніи (Вѣстн. Рыбопр. 1902, nr. 6, 7 ja 8).
30. Кучинъ Ильмень = И. Кучинъ Рыбный промыселъ на Ильменѣ озерѣ (Вѣстн. Рыбопр. 1904, nr. 1, 2).
31. Кучинъ Зимн. таг. ловъ = И. Кучинъ Зимній тагасный ловъ бѣлозерскаго сѣтка и его экономическое значеніе (Вѣстн. Рыбопр. 1905, nr. 1).
32. Кузнецовъ Очеркъ = И. Д. Кузнецовъ Очеркъ русскаго рыболовства. С.-Петербургъ 1902.
33. Кузнецовъ Рыбол. = И. Д. Кузнецовъ Рыболовство на Псковскомъ водоемѣ (Отдѣльный оттискъ изъ Ежегодника Департамента Земледѣлія 1912 г.).

34. Кузнецовъ Рыбопр(ом). сл. = И. Д. Кузнецовъ Рыбопромыш-
ленный словарь Псковскаго водоема (Труды Эксп., отд. II, вып. 3.).
35. Кузнецовъ Зимн. рыбол. = И. Д. Кузнецовъ Зимнее рыболов-
ство на Псковскомъ водоемѣ въ началѣ 1912 года (Труды Эксп.,
отд. I, вып. 3, lk. 1—46).
36. Köppen Erklär. Text = Peter v. Köppen Erklärender Text zu der
Ethnographischen Karte des St.-Petersburger Gouvernements. St.-
Petersburg 1867.
37. Leinbock Liivl. kal. = F. Leinbock Liivlaste kalastusest ja vähi-
püügist (ERM-i Aastaraamat IV. Tartu 1928, lk. 109—151).
38. Liiv Vene as. = Otu Liiv Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII
sajandi esimese veerandini. Tartu 1929.
39. Lisasõnastik = Arnold Kask ja Albert Saareste Lisasõnastik
sõnavara küsitlemiseks eesti murretest. Tartu 1930.
40. Loewenthal Parallelen = John Loewenthal Alteuropäisch-alt-
oceanische Parallelen (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft
in Wien, LIX Band. Wien 1929, lk. 1—8).
41. Maarahva Nädalaleht = Marahwa Näddala-Leht 1823, nr. 9; 1825, nr. 21.
42. Manninen Ajokepeistä = I. Manninen Ajokepeistä ja muista rengas-
sauvoista (Kalevalaseuran Vuosikirja 11. Porvoo 1931, lk. 89—103).
43. Manninen Sachk. I = I. Manninen Die Sachkultur Estlands, I Band
(Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused I. Tartu 1931).
44. Матеріалы 10. = Матеріалы по археологiи Россiи издаваемые импера-
торскою археологическою комиссіею nr. 10. С.-Петербургъ 1893).
45. Mellin Atlas = L. A. Mellin Atlas von Liefland und Ehistland. Riga
u. Leipzig 1791—1798.
46. Mieler Beitr. = A. Mieler Ein Beitrag zur Frage des Vorrückens
des Peipus an der Embachmündung und auf der Peipusinsel Pirisaar
in dem Zeitraum von 1682 bis 1900 (Acta et Commentationes Univer-
sitatis Tartuensis A IX₂. Tartu 1926).
47. Miklosich EWB. = Franz Miklosich Etymologisches Wörterbuch
der slavischen Sprachen. Wien 1886.
48. МНС = М. Н. С. На Чудскомъ озерѣ (Историческій Вѣстникъ LXIV.
С.-Петербургъ 1896, lk. 605—628).
49. Moszyński KLS = Kazimierz Moszyński Kultura ludowa
slowian I. Kultura materjalna. Kraków 1929.
50. Määr Kalad = G. Ränk, A. Määr, A. Saareste Kalandus ja Kalas-
tus (Eesti keeleainestiku kogumisvahendeid II. Tartu 1931).
51. Mühlen Wirzjerw = Max von zur Mühlen und Guido Schnei-
der Der See Wirzjerw in Livland. Biologie und Fischerei (Sonder-
abdruck aus dem Archiv für die Naturkunde des Ostbaltikums, heraus-
gegeben von der Naturf.-Ges. bei der Universität Dorpat, Band XIV,
Lfg. 1. Dorpat 1920).
52. Olaus Magnus Historia = Olaus Magnus Historia om de nor-
diska folken (Tölge esimesest [ladinakeelsest] trükist. Roma 1555).
Uppsala 1909—1925.
53. Oleviku Lisa 1885 = Oleviku Lisa 1885, nr. 6.
54. Озерецковскій Путешествіе = Н. Озерецковскій Путе-
штіе на озеро Селигеръ. С.-Петербургъ 1817.

55. Пономаревъ Рыбол. снаряды = Н. В. Пономаревъ Рыболовные снаряды и другія принадлежности рыбнаго лова, употребляемые въ Россіи (Вѣстн. Рыбопр. 1889, nr. 1, 2).
56. Румянцевъ Чудск. оз. = Иванъ Румянцевъ Съ Чудскаго озера (Вѣстн. Рыбопр. 1891, nr. 3).
57. Rumma Viljandi oru veelahе = Jaan Rumma Viljandi oru veelahе (ajakiri Loodus. Tartu 1923, nr. 1).
58. Russwurm Eibofolke = C. Russwurm Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehistlands und auf Runö I—II. Reval 1855.
59. Рыбакъ РПр. = Рыбакъ Рыбный промыселъ на Чудскомъ озерѣ (Вѣстн. Рыбопр. 1904, nr. 7, 8/9 ja 12).
60. Saarestе Leksik. = Albert Saarestе Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. Analüüs (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VI₁. Tartu 1925).
61. Сабанѣевъ РР = Л. П. Сабанѣевъ Рыбы Россіи. Жизнь и ловля (уженье) нашихъ прѣсноводныхъ рыбъ, 3. изданіе. Москва 1911.
62. Самсоновъ Планктонъ I = Н. Самсоновъ Планктонъ Псковскаго водоема I. Зимній планктонъ (Труды Эксп. отд., I, вып. 1., lk. 15—30).
63. Самсоновъ Планктонъ II = Н. Самсоновъ Планктонъ Псковскаго водоема II. Весенній и лѣтній планктонъ (Труды Эксп., отд. I, вып. 4., lk. 1—18).
64. Самсоновъ Вес. ловъ = Н. А. Самсоновъ Весенній ловъ снѣтка ризцами на Лифляндскомъ берегу Чудскаго озера (Отдѣльный отискъ изъ журнала Вѣстн. Рыбопр. 1910, nr. 2).
65. Сборн. Моск. Арх. М. Ю. = Сборникъ Московскаго Архива Министерства Юстиціи, томъ VI. Москва 1914.
66. Schiemann Kataster = Th. Schiemann Der älteste schwedische Kataster Liv- und Ehistlands. Eine Ergänzung zu den baltischen Güterchroniken. Reval 1882.
67. Шкапскій Н. черты = О. Шкапскій Нѣкоторыя черты рыбацкихъ хозяйствъ на Псковскомъ водоемѣ (Труды Эксп., отд. I, вып. 4, lk. 19—44).
68. Шкапскій Нас. Обоз. = О. Шкапскій Къ характеристикѣ экономическаго положенія населенія Обозерья (Труды Эксп., отд. I, вып. 1, lk. 39—51).
69. Шкапскій Озера Пск. губ. = О. А. Шкапскій Озера Псковской губерніи. Псковъ 1912.
70. Schneider Spiralzugnetze = Guido Schneider Spiralzugnetze (Baltische Wochenschrift 1914, nr. 14).
71. Шульцъ Техн. оп. = А. Я. Шульцъ Техническое описаніе рыбныхъ и звѣриныхъ промысловъ на Вѣломъ и Ледовитомъ моряхъ (Исслѣдованія о состояніи рыболовства въ Россіи VII. Санктпетербургъ 1863).
72. Schvindt Atlas I, II = Theodor Schvindt Suomalainen kansantieteellinen kuvasto 1. (I) Metsäntäynty ja (II) kalastus. Atlas ethnographique de Finlande 1. Chasse et pêche. Helsingfors 1905.
73. Серебрянскій Очерки = Н. Серебрянскій Очерки по исторіи монастырской жизни въ Псковской землѣ. Москва 1908.

74. Setumaa = Setumaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus (Eesti III. Tartus 1928).
75. Sirelius Sperrf. = U. T. Sirelius Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. Helsingfors 1906.
76. Sirelius Suom. kal. = U. T. Sirelius Suomalaisten kalastus. Helsingissä 1906—1908.
77. Sirelius SKK I = U. T. Sirelius Suomen kansanomaista kulttuuria I. Helsinki 1919.
78. Словарь церк.-сл. и русск. яз. = Словарь церковно-славянского и русского языка, сост. Императорской Акад. Наукъ, томъ I. С.-Петербургъ 1847.
79. Стрембицкий I = А. Стрембицкий О современном состоянии рыболовства на озерахъ Пейпусъ (Вѣстн. Рыбопр. 1897, nr. 8/9).
80. Стрембицкий II = А. Д. Стрембицкий О рыболовствѣ въ Псковскомъ озерѣ (Вѣстн. Рыбопр. 1898, nr. 10).
81. Суворовъ ПЦЗ = Н. С. Суворовъ Псковское церковное землевладѣніе въ XVI и XVII вѣкахъ (Журналъ министерства народного просвѣщенія, новая серія, часть IV. С.-Петербургъ 1906).
82. Талабскіе острова = Талабскіе острова. Псковское озеро и рыбный промыселъ (Изданіе Псковскаго губернскаго статистическаго комитета. Псковъ 1892).
83. Tallgren Zur Arch. = A. M. Tallgren Zur Archäologie Eestis I (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B III_g. Dorpat 1922). — II (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VIII₁. Dorpat 1925).
84. Tammekann Eesti = A. Tammekann Eesti (Maailma maad ja rahvad 18. Toimetajad August Tammekann ja Edgar Kant. Tartu 1932, lk. 2279—2326).
85. Tartumaa = Tartumaa. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus (Eesti I. Tartus 1925).
86. Thomsen Berøringer = Vilh. Thomsen Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. København 1890.
87. Tidebühl 1856 ja 1857 = A. v. Tidebühl Der Fischfang und die Fischer des Peipus-Sees. I. Der Winter. II. Die Zeit des offenen Wassers. III. Die Fischer (Das Inland 1856, nr. 48 ja 1857, nr. 22, 23. Dorpat 1856, 1857).
88. Toivonen SM = Y. H. Toivonen Muutamista kuljetus- ja ajoneuvojen nimityksistä (Suomen Museo 1920—1921. Helsinki 1921, lk. 56—61).
89. Труды Эксп. = Труды Промыслово-Научной Экспедиции по изученію Псковскаго водоема (Изд. Г. У. З. и З. Департаментъ Земледѣлія и Псковское Земство).
Отдѣлъ I — Отчетъ о текущихъ работахъ Экспедиціи, выпускъ 1—4. Псковъ 1912—1914.
Отдѣлъ II — Матеріалы, собранные Экспедиціей, выпускъ 1—2. Псковъ 1913—1914. Выпускъ 3. Петроградъ 1915.
90. Труسمанъ Полувѣрцы = Юрій Труسمанъ Полувѣрцы Псковско-Печерскаго края (Живая Старина I. С.-Петербургъ 1890, lk. 31—62).

91. Вѣстн. Рыбопр. = Вѣстникъ Рыбопромышленности. Органъ Россійскаго Общества Рыбоводства и Рыболовства. С.-Петербургъ-Петроградъ 1886—1917 (?).
92. Wiedemann ESS = F. J. Wiedemann Eesti-saksa sõnaraamat (Estonisch-deutsches Wörterbuch) kolmas muutmata trükk. Tartus 1923.
93. Zelenin Russ. Volksk. = Dmitrij Zelenin Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin und Leipzig 1927.
94. Zn.-Prüffero wa Rybolówstwo = Marja Znamierowska-Prüffero wa Rybolówstwo jezior Trockich. Rys etnograficzny. Wilno 1930

Trükkimata allikad.

95. Arike Trm. = J. Arike Ideoloogiline murdekogu (Kalastus) Tormast (Eesti Keele Arhiivis — sedeleil).
96. DB Dörptz Geb. = Dörptz Gebiet. Descriptions Book 1684 (ERKA, LJKA nr. 36).
97. DB Laitz Sl. geb. = Discriptions Boock öfwer anno 1684 Ährs Arbete. Laitz Slätz gebieth (ERKA, LJKA).
98. Dorptz Revision = Cameralia Östersjöprovinserna Jordrevisionshandlingar. Lifland (Dorpt krets) 1627 (RRA).
99. ERM Ankeet = Eesti Rahva Muuseumi poolt 1932. a. korraldatud ankeedi vastused Peipsi ranniku valdade talundite kohta.
100. ERM EJ = Eesti Rahva Muuseumi Etnograafilise Jooniste kogu.
101. Inventar = Inventar der Starostei Dorpat 1582 (saksakeelne tõlge ÕES-i Arhiivis, M. A. 163).
102. JoRB = Jorde och Revisions Ränttebock opå Riga Lähn (1624) 1625 (RRA).
103. KV = ERM-i korrespondentide vastused.
104. Körber Beitræge z. Kirchenchr. Kod.-Allatzk. = L. S. Körber Beitræge zur Kirchenchronik Koddafer-Allatzkiwi (Kodavere kiriku arhiivis).
105. RSb = Rappins Starosty book 1684 (ERKA, LJKA).
106. Ränk Peipsi = G. Ränk Peipsi kalastusest (ERM EA 14. köide).
107. Ränk Võrtsj. = G. Ränk Kalastus. Võrtsjärve vesikond (ERM EA 14. köide).

Tähtsamad lühendid.

EA = Etnograafilise Arhiiv (ERM-is).

ERKA = Eesti Riigi Keskarhiiv.

ERM = Eesti Rahva Muuseum.

LJKA = Liivimaa Joonistuskoda Arhiiv (ERKA-s).

RRA = Rootsi Riigiarhiiv.

ÕES = Õpetatud Eesti Selts.

jj. = ja järgmised.

j. m. = ja mujal.

km = kilomeeter

khk. = kihelkond

l. = laius

lk. = lehekülj.

m = meeter.

mm = millimeeter.

ms. — muuseas.

m. t. = mainitud teos.

näit. = näiteks.

p. = pikkus.

pld. = pildid.

raj. = rajoon.

s. = suurus.

sama t. = sama teos.

sm = sentimeeter

tbl. = tabel.

v. = veerg.

vrđ. = võrdle.

vt. = vaata.

Täiendavaid märkmeid avaldatud piltide kohta.

(Pildi päritolu, tegija, tegemisaeg ja suurus).

- Kaanepilt: 1684. a. Rootsi maakaardi (Peipsi) vinjett.
- Pilt
1. Praaga; autori foto 1931.
 2. Peipsi idarannik; Kuznetsovi järgi (1912).
 3. Iisaku, Alajõe; autori foto 1930.
 4. Iisaku, Vasknarva; autori foto 1930.
 5. Torma, Mustvee; N. Espe joon. 1933.
 6. Peipsi läänerannik; autori foto järgi A. Möttus.
 7. Kodavere, Omedu; autori foto 1931.
 8. Kodavere, Varnja; autori foto 1931.
 9. Torma, Mustvee; N. Espe joon. 1933.
 - 10, 11. Peipsi läänerannik; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
 12. Piirisaar; ERM 8572, s. $\frac{1}{3}$.
 - 13, 14. Kodavere, Tedreküla; autori foto 1931.
 15. 1. Piirisaar; ERM A 383:1. — 2, 3, 5. Kodavere, Tedreküla; autori visandi järgi 1931. — 4. Setumaa, Lobodka; ERM A 295:23, s. kõigil umbes $\frac{1}{14}$.
 16. Kodavere, Omedu; autori foto 1931.
 - 17, 18, 19. Emajõe suudmelt (Praaga); autori teekonnalt 1931 N. Espe, s. $\frac{1}{10}$.
 20. Sealtsamast; ERM A 364:4, s. $\frac{1}{5}$.
 21. Kodavere, Omedu; ERM A 366:46, s. $\frac{1}{10}$.
 22. 1. Piirisaar; ERM A 383:6, s. $\frac{1}{3}$. — 2. Kodavere, Omedu; ERM A 361:6, s. $\frac{1}{2}$. — 3. Sealtsamast; ERM A 361:7, s. umbes $\frac{1}{3}$. 4.—9. Kõik Piirisaarelt; järjekorras ERM A 383:5, A 383:3, A 383:9, A 383:2, A 383:7, A 383:8, s. kõigil umb. $\frac{1}{3}$. — 10. Võnnu; ERM A 357:1. — 11. Kodavere, Omedu; ERM A 361:8.
 23. Piirisaar; autori foto 1933.
 24. Emajõe suudmelt (Praaga); ERM A 364:3, s. umb. $\frac{1}{4}$.
 25. Sealtsamast; autori teekonnalt 1931 N. Espe, s. $\frac{1}{12}$.
 26. Sealtsamast; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
 27. Piirisaar (vana eesti kalur Jaan Padar); K. Kalamehe foto autori teekonnalt 1933.
 28. Kodavere, Omedu; ERM A 351:5.
 29. 1. Sealtsamast; ERM A 351:5 (osa). — 2. Setumaa; ERM A 295:22 (osa), s. umb. $\frac{1}{3}$.
 30. Setumaa, Perese; autori foto 1929.
 31. 1—7 ja 9, 11—12. Peipsi läänerannik; autori teekonnalt 1931 N. Espe. 8. Kodavere, Omedu; ERM A 351:3, s. $\frac{1}{3}$. — 10. Sealtsamast, ERM A 351:4, s. $\frac{1}{4}$.
 32. Emajõe suudmelt (Praaga); autori foto 1931.
 33. Kodavere, Varnja; autori foto 1931.
 34. Sealtsamast; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
 35. Kodavere, Omedu; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
 36. Torma, Mustvee; E. Vittoffi foto 1921.
 37. Kodavere, Varnja; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
 38. Kodavere, Omedu; autori teekonnalt 1931 N. Espe.

- Pilt 39. Setumaa, Podmotsa; autori visandi järgi 1929 N. Espe.
- " 40. 1 a muinasaegse ahingi pool, Kodavere, Lahepera; ÕES 1984:138, s. umb. $\frac{1}{9}$. -- 1 b ahingi pool, Kodavere, Pusi; ERM 18002, s. $\frac{1}{8}$. -- 1 c vaba rekonstruktsioon eelmise põhjal. -- 2. Setumaa; R. Indreko järgi. -- 3, 4, 7 Kodavere, Lahe; autori teekonnalt 1931 N. Espe. -- 5, 6. Võnnu, Pedaspää; autori visandite järgi 1929 N. Espe.
- " 41. Olaus Magnuse järgi.
- " 42. Kodavere, Omedu; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 43. Kodavere, Lahe; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 44. Kodavere, Tedreküla; ERM A 361:9, s. umb. $\frac{1}{4}$.
- " 45. Setumaa, Podmotsa; autori foto 1929.
- " 46. Peipsi; E. Kääparini foto 1927.
- " 47. 1 a, 1 b Kodavere; ERM A 351:1^{a,b}, s. umb. $\frac{1}{3}$. -- 2. Kuulub eelmise juurde, s. $\frac{3}{5}$. -- 3. Torma, Kalmaküla; ERM A 361:1, s. $\frac{3}{5}$. -- 4. Setumaa, Lobodka; ERM A 295:12, s. $\frac{1}{5}$.
- " 48. Setumaa, Lobodka; ERM A 295:24, s. umb. $\frac{1}{3}$.
- " 49. Piirisaar; ERM A 383:11, s. umb. $\frac{1}{2}$.
- " 50. Kodavere, Omedu; autori foto 1931.
- " 51. Peipsi; Heinemann'i järgi (1891), s. $\frac{1}{3}$.
- " 52. Kodavere, Tedreküla; ERM A 361:5, s. umb. $\frac{1}{3}$.
- " 53. Võnnu; ERM 913.
- " 54. Emajõe suudmelt (Praaga); autori teekonnalt 1931 N. Espe, s. $\frac{1}{8}$.
- " 55. Kodavere, Omedu; ERM A 361:3, s. $\frac{1}{4}$.
- " 56. Sealtsamast; ERM A 361:2, s. $\frac{1}{6}$.
- " 57. Võnnu; autori visandi järgi 1929 N. Espe.
- " 58. Kodavere, Kallaste; autori visandi järgi 1929 N. Espe.
- " 59. Võnnu, Kaevandu; ERM A 364:2, s. $\frac{1}{10}$.
- " 60. Peipsi läänerannik; autori visandi järgi 1929 N. Espe.
- " 61, 62. Kodavere, Kallaste rand; autori foto 1931.
- " 63. Kodavere, Omedu; autori foto 1931.
- " 64. Peipsi läänerannik; autori visandi järgi 1929 N. Espe.
- " 65. 1—3. Emajõe suudmelt (Praaga); autori teekonnalt 1931 N. Espe. — 4—6. Võnnu, Kaevandu; ERM A 364:2, s. umb. $\frac{2}{3}$.
- " 66. Kodavere, Varnja; autori teekonnalt 1931 N. Espe, s. $\frac{1}{20}$.
- " 67. Emajõe suudmelt (Praaga); autori teekonnalt 1931 N. Espe, s. $\frac{1}{20}$.
- " 68. Kodavere, Lahe; autori teekonnalt 1931 N. Espe, s. umb. $\frac{1}{100}$.
- " 69. Piirisaar; autori visandi järgi A. Möttus.
- " 70. Torma, Kalmaküla; autori foto järgi 1931 N. Espe.
- " 71. Iisaku, Alajõe; autori foto 1930.
- " 72, 73. Torma, Kalmaküla rand; autori foto 1930.
- " 74. Kodavere, Lahe (Lahejärve rand); autori foto 1931.
- " 75. Peipsi; Kuznetsovi järgi (1912).
- " 76, 77. Emajõe suudmelt (Praaga); autori foto 1930.
- " 78. Sealtsamast; autori foto 1931.
- " 79, 80. Sealtsamast; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 81. Kodavere, Omedu; autori visandi järgi 1931 N. Espe.
- " 82, 83. Kodavere, Lahe; autori visandi järgi 1931 N. Espe.
- " 84, 85, 86, 87. Peipsi jäält; autori foto 1931.

- Pilt 88, 89. Torma, Mustvee; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 90. Peipsi jäält; autori foto 1931.
- " 91. Rāpina, Mehikoorma; autori foto 1929.
- " 92. Kodavere, Varnja; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 93. a. Kodavere, Omedu; b. Torma, Kalmaküla; autori visandite järgi 1931 N. Espe.
- " 94. Rāpina, Rainova (Māda jõelt), autori visandi järgi 1929.
- " 95. Sealtsamast; autori foto 1929.
- " 96. Sealtsamast; autori visandi järgi 1929 A. Möttus.
- " 97. Sealtsamast; autori foto 1929.
- " 98, 99. Sealtsamast; autori visandi järgi 1929 A. Möttus.
- " 100. Kodavere, Omedu; autori foto 1931.
- " 101. Torma, Kalmaküla; autori foto 1930.
- " 102, 103. Kodavere, Omedu; autori foto 1931.
- " 104. Torma; autori foto 1930.
- " 105. Iisaku, Kauksi; ERM A 366:42, s. $\frac{1}{30}$.
- " 106. Torma, Lohusuu; autori foto 1930.
- " 107. Emajõe suudmelt (Praaga); ERM A 364:5.
- " 108. a ja b — eelmise osad.
- " 109. Kodavere, Omedu; ERM A 351:6, s. umb. $\frac{1}{30}$.
- " 110. Torma, Kalmajõgi; autori foto 1930.
- " 111. Kodavere, Omedu; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 112. Sealtsamast; autori visandi järgi 1931 N. Espe.
- " 113. Sealtsamast; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 114. Emajõe suudmelt (Praaga); autori teekonnalt 1931. N. Espe.
- " 115, 116. Peipsi läänerannik; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 117. Piirisaar; autori foto 1933.
- " 118. Sealtsamast; Kuznetsovi järgi (1912).
- " 119. Setumaa, Lobodka; ERM A 295:22.
- " 120, 121. Setumaa, Mäe; autori foto 1929.
- " 122. Emajõe suudmelt (Praaga); a — autori foto, b — N. Espe joon. 1931.
- " 123. Sealtsamast; autori foto 1931.
- " 124. Kodavere, Omedu; autori foto 1931.
- " 125. Iisaku, Alajõe; autori foto 1930.
- " 126. Emajõe suudmelt (Praaga); ERM A 351:9, s. $\frac{1}{15}$.
- " 127. Piiraka jäljend; algupärane 1929. a. Piirisaarelt, ERM A 353:8, s. $\frac{1}{7}$.
- " 128. Kodavere, Lahe; autori teekonnalt 1931 N. Espe.
- " 129. Rāpina, Mehikoorma; Kuznetsovi järgi (1912).
- " 130. Kodavere, Liivanina; autori foto 1931.
- " 131. Emajõe suudmelt (Praaga); autori foto 1931.
- " 132. Piirisaar; autori foto 1933.
- " 133. Sealtsamast; E. Vittoffi foto 1921.
- " 134. Peipsi; Kuznetsovi järgi (1912).
- " 135. Peipsi idarannik; Kuznetsovi järgi (1912).

Kaart, koostatud 1932 a. vallavalitsustelt saadud ankeetvastuste põhjal; joonistanud E. Grepp ja V. Vinkel.

SISSEJUHATAVAD MÄRKMED.

1. Peipsi asend, looduslik ümbrus ja kalafauna.

Peipsi ja Pihkva järve püügiala moodustavad nimetatud kaks järve koos neid väinana ühendava Soe- või Lämmijärvega ja nendega ühenduses olevate jõgede suudmetega. See on kõige suurem sisevee püügiala Eesti territooriumil, kuigi pea-aegu pool selle ranniku-alast kuulub Vene maa-alasse.

Kogu järvede ala kujutab suurtes joontes pikergust veevälja, mille 138,5 km pikkune pikktelg asetub NNW—SSO suunas. Sellest pikkusest võtab oma alla enampoolle — 74 km — põhja- ja loodeosas asetsev Peipsi järv, mis omab ka kogu püügiala kohta suurima laiuse, kuni 47 km. Lõuna-kagus asetseva Pihkva järve pikkus on 36 km ja laius ei ulatu üle 19,2 km. Mõlemaid järvi ühendab 28,5 km pikkune ja 1,8—8 km laiune Soejärv. Järvede pindala ulatuvus on kokku 3300—4500 km², arvestades veepinna minimaalset ja maksimaalset kõrgust¹⁾.

Nimetatud järvedesse suubub hulk jõgesid ja jõekesi, millistest tuleksid vaatlusele peamiselt need, mille suudmealade kalastust puudutatakse allpool. Peipsi lääneranda voolavaist jõgedest on kõige suurem ja kõige kalarikkam — Emajõgi, mille suudme ümbrusesse on tekkinud päris kaluriküla (Praaga), kus elanikud elatuvad peaaegu ainuüksi kalastusest järvel ja jõesuudmel. Sellepärast tarvitatakse siin ka peaaegu kõiki neid püüniseid, millega harilikult püütakse järvel. Peale selle omab Emajõgi avara veeteena suure tähtsuse siinsele kalastusele, kuna ta ühendab Peipsi püügiala teise suurema sisevee püügialaga — Võrtsjärvega, mis selle tõttu on saanud mingiks Peipsi kalurikultuuri tagamaaks, nagu selgub alamal. Et Võrtsjärv pole Peipsi kalafauna signemise ja kasvamisege seisukohalt tähtsuseta, seda on näidanud juba Baer

1) Mieler Beitr. lk. 3.

oma uurimuis: Emajõgi ja Võrtsjärv on kohtadeks, kuhu kevadeti Peipsi kala tõuseb kudema ja kust siis Peipsijärv saab hiljem oma kaladele teatavat juurdekasvu ¹⁾).

Emajõe suudmealal ühineb sellega lõunapoolt Kallijõgi (voolab samanimelisest järvest), milline annab osa vett oma süvendatud haru — Kaevandu jõe kaudu otse Peipsisse; selle suubumiskohas on ka mõnepereline kaluriasundus. Samuti Emajõe suudmeharuna võiks vaadelda veel Koosa jõge, mis enne Peipsisse suubumist ühineb Koosa järvest tuleva Logina jõekesega.

Muud väiksemad Peipsi läänerranda suubuvad jõed on ainult kohaliku tähtsusega, kuid selle eest märkimisväärsed mõningate algeliste püügiviiside poolest. Siia kuuluvad Omedu (Kääpa) jõgi, mis suubub Peipsisse Omedu küla keskel, ja Kalma jõgi Peipsi loodenurgas, suudmega samanimelise küla juures. Kummagi jõe suudmel on säilinud tänapäevani algelisi varb-tõkkepüüniseid ja Omedu jõel sellele lisaks veel õige algeline *toose*-püügiviis. Edasi väärib siin tähelepanu veel Lahejärv Kodavere-Alatskivi rannikul, kus samuti on säilinud mõningaid algelisi püügiviise.

Peipsi põhjaranniku jõed on kevadiste palgiparvetuste tõttu kõik vähe-kalastatavad, siiski leidub vähemal neist samasuguseid tõkkepüüniseid nagu Omedu ja Kalma jões. Pihkva järve püügialaga läänepoolt ühenduses olevaist jõgedest tuleks esmajoones küsimusse umbes Pihkva j. ja Soejärve vahekohta suubuv Võhandu (Voo) jõgi, mis oma haru Mäda jõega on Setu- ja Võrumaa piiriks. Eriti tähtis on Mäda jõgi oma tõkkepüünistega, milliste hulka muuseas kuulub Eestis üldse haruldaselt esinev püünisetüüp (*kaits*). Piusa jõe kalastusest puuduvad lähemad andmed. Selle eest on aga kalastuse (eriti selle ajaloo) seisukohalt tähtis Vene maa-alal voolav Velikaja (ehk Pihkva-Emajõgi). Viimane oma laialdase suudmeharustikuga on suuremaid püügikohti Pihkva järve püügialal. Ka püügiala idaranda suubuvad mitu jõge (näit. Oudova Peipsisse ning Želtsa ja Tšernaja Pihkva järve), kuid nende kalastuse kohta puuduvad lähemad andmed.

Ainukeseks Peipsist väljavoolavaks jõeks on Narva jõgi, kuid sealne kalastus, olles mitmeti eri ilmeline, on jäetud sellest ülevaatest välja.

Peipsi ja Pihkva järve kalastuskultuuri keskusteks on nende järvede saared; need on alad, kus asustus pea täiesti tegeleb

1) Изсл. I lk. 5, 6.

kalamajandustes. Niisuguse keskuse moodustab Peipsil Piirisaar¹⁾ ja Pihkva järvel Talabski saarte kolmik. Piirisaar asub Peipsi lõunasopis, oli varemalt pooleks jagatud Liivi ja Peterburi kubermangu piiriga ja kuulub tänapäev Kastre-Võnnu valda. Saarel on kolm küla (1 eesti-vene, 2 vene), milliste 177 peret tegelevad kõik kalastusega. Talabski saarte rühm, mis kuulub Pihkva-Vene alasse, on samuti asustatud ainuüksi kaluritega ning on sajandite jooksul olnud valitsevaks kalastuskeskuseks kogu Pihkva järvel. Peale selle on Pihkva järve püügialal veel mõned teised saared, millistest on suurem ja kalamajanduslikult tähtsam eesti alasse kuuluv Kolpina saar kolme kalurikülaga. See asetseb Pihkva järve lääneranna vetes Värska lahesopi suudmel ja on asustatud täiesti venelastega.

Peipsi ühes Pihkva järvega asetseb laias nõos, mille lääneosa on Eestis, idaosa aga ulatub kaugele Venemaale²⁾. Selletõttu on järve kogu rannamaastik kaetud enamasti madalate soiste niitudega, mida suurvesi kohati sageli üle ujutab. Ainult paiguti tõuseb kallas üle tavalise taseme (Kallaste) või lõpeb rannajoonel liivaluidetega (Peipsi põhjarannik); sellepärast on ka kogu püügiala veed madalate lausikkallastega ja tasase põhjaga. Nii on Peipsi suuremaks sügavuseks 13,4 m ja Pihkva järvel kuni 7 m. Kõige järsuma langusega on Soejärve kaldad, millise järve kõige kitsamas kohas leidub muuseas terve püügiala kohta sügavam paik: 17,6 m³⁾. Üldiselt on Peipsi järve põhi kõvema pinnaga kui Pihkva järvel. Paiguti leidub siin isegi konarlikke lubjakivi lademeid (kohalikus keeles *vared*, *krivad*, *loodud*, *karuskad*), mis kalurirahvale tuntud heade võrgu- ja õngepüügi kohtadena. Pihkva järve põhjapind seevastu on mudasem ja paiguti kaetud rikkalikude vesikasvudega.

Nagu Peipsi ekspeditsiooni (vt. Eessõna) uurimised on näidanud, osutub Peipsi, eriti aga Pihkva järv oma rikkaliku plank-

1) Vanemais (ka vene) allikais *Porka*, *Porkasaar* (vt. näit. Hupe l TN I lk. 118; Mellin Atlas VI 1.; Кенпентъ Гл. оа. lk. 12, 13; Изсл. I lk. 71) nähtavasti järve pealetungimisel kadunud *Porka*-nimelise eesti küla järgi, milline nimetus esineb veel uuemal 3-verstalisel topograafilisel kaardil. Nimetus *Porka* on nähtavasti lühenenud nimest *Porkala*, milline nimi esineb veel 17. sajandi lõpult päritolevais Rootsi maakaardi kirjeldusis (DB Dörptz Geb. lk. 168). Nimi sellisena tohiks siis olla õige vana tüübiline eesti kohanimi. Vene allikais esineb ka nimetus Желадский (vt. Суворовъ III 3 lk. 61).

2) Tammekann Eesti lk. 2323.

3) Mieler Beitr. lk. 3, 4.

toniga soodsaks kalajärveks, võisteldes ses suhtes julgesti maailma esimestega¹⁾. Loomulikult pole see soodus olukord jätnud mõju avaldamata kalafauna arenemisele. Kuigi Peipsi ja Pihkva järve kala hulk ja kvaliteet on kannatanud juba pikka aega hävitava rõõvpüügi tagajärjel, on need järved siiski jäänud aladeks, millised oma kalatagavaraga suudavad toita kümneid tuhandeid kaluriperekondi. Järvedes leiduvad järgmised üldisemalt tuntud kalad: Angerjas (*Anguilla vulgaris* L.), ihes ehk peipsi siig (*Coregonus maraena* Bl.), räabis (*Coregonus albula* L.), tint (*Osmerus eperlanus* var. *spirinchus* Pal.), luts (*Lota lota* L.), haug (*Esox lucius* L.), säga (*Silurus glanis* L.), sudak (*Lucioperca sandra* L.), ahven (*Perca fluviatilis* L.), kiisk (*Acerina cernua* L.), latik (*Abramis brama* L.), särg (*Leuciscus rutilus* L.), vimm (*Abramis vimba* L.), tõugjas (*Aspius aspius* L.), viidik (*Alburnus alburnus* L.), linask (*Tinca vulgaris* L.) ja koger (*Carassius vulgaris* L.)²⁾. Muidugi ei oma kõik loeteldud kalaliigid ühesugust tähtsust järvedel toimivas kalastuses. Nii näiteks on angerjas Peipsi vetes üsna haruldane külaline ja satub üksikuna juhuslikult püünisesse. Kalad, mida hooajal püütakse suuremal määral ja mille püügiks on kohandatud teatavaid püügiriistu, on: tint, siig, räabis, latik, ahven, kiisk, haug ja luts. Tähtsaimaks püügiobjektiks, eriti Pihkva järvel, oli maailmasõjaeelsel kalastuse arenemisjärgul tint, millist kala Vene siseturg tarvitas suurel määral peamiselt küll pikkade paastuaegade tõttu³⁾. Tindipüük, põhjustades suurte tihedapäraliste nootade tarvituselevõtu, on kogu püügialal saanud aegajalt päris hävitavaks suurematele kalaliikidele. Et tindipüük oli Pihkva järvel valitsevaks kalamajandusvormiks juba 16. ja 17. sajandil, seda näitavad sellest ajast päritolevad ürikulised teated. Pihkva-ala kloostrite peamiselt Petseri ja Sñetogorski) huvid olid tugevasti seotud Pihkva järve kalapüügiga, kusjuures püügi ja teataval määral ka kaubitsemise peaobjektiks oli tint⁴⁾. Oletatakse isegi, et Velikaja jõe paremal kaldal asetsev Sñetogorski klooster (asutatud arvata-vasti 13. sajandi lõpul) on oma nime saanud just tindipüügist (tint — vene *снѣтокъ*), mida selle kloostri püügialadel õige suurel

1) Самсоновъ Планктонъ I lk. 15 jj. II lk. 1 jj.; Кузнецовъ Рыбол. lk. 9.

2) Кузнецовъ Рыбол. lk. 10; Стрембицкій I lk. 361 jj.; Браун Fischerei-verh. lk. 9; Мäär Kalad lk. 7 jj.

3) Vt. näit. Изсл. I lk. 63; Стрембицкій II lk. 478.

4) Серебрянскій Очерки lk. 454.

määral harrastati¹⁾. Hiljem laienes tindipüük ka Peipsile, võttes eriti selle läänerannikul õige intensiivse kaju²⁾.

Vanemal ajal toimus püük Pihkvajärvel suure tihedapäralise tindinoodaga, hiljem on aga võetud tindimõrrad tarvitusele. Vene turu sulgemise tõttu on tindipüük viimase kümmekonna aasta jooksul tugevasti alla käinud. Endisest hiilgeajast on rannikutel mälestusena säilinud veel vanade tindikuivatusahjude ahervarred ja paremal juhul lagunemisel olevad kuivatuskuurid.

Tindipüük kestis peaaegu terve aasta läbi, välja arvatud lühikene vaheaeg suvel, mil püük oli vene seadustega keelatud³⁾. Kevadine ja sügisene püük oli keskendunud enam Pihkvajärvele, kuna talvel püüti Peipsil. Teatavasti rändab tint talvel enamasti Peipsisse, kuna sellel suurema veekoguna on hapnikurikkam vesi. Kuduajal kevadel ilmneb aga vastupidine nähe: tint rändab parvede kaupa Pihkva järve, eriti Velikaja jõe suudmealale, kus vesi kõige varem vabaneb jääkatteist. Säärast perioodilist rändamist on märgata teataval määral ka teistel kalaliikidel, kelle rändamisega läbi Soejärve kalurid kasutavad mõrrapüügiks⁴⁾.

Kalade kuduagene rändamine rannikuvettesse, lahesoppide roogu ja jõesuudmetele ongi ühe või teise kalaliigi püüdmisel suuremaks hooajaks. Kohalikel kalureil on üsna täpne ülevaade kuduagadest ja kalade erilistest omadustest sellel ajal, missugune asjaolu võimaldab eri kalaliikide püüdmisel kasutada erisuguseid püüniseid ja püügiviise. Milline tähtsus oli tabada õiget hetke kudukala püüdmisel, seda näitab erilise valvekorra organiseerimine kalaparvede rännaku alguse kindlakstegemiseks. Vähe-malt Peipsi lääneranniku kalurid on nii pidanud endistel aegadel järve ääres korda mööda valvet, et latikaparvede liikumist kindlaks määrata. Niipea kui märgati kalaparve lähenevat, anti sellest külasse märku. Baeri andmetel oli selline komme maks-vusel Koosa järvel veel möödunud sajandi alul⁵⁾, kuid nähtavasti oli see tuntud mujalgi Peipsi läänerannikul. Nimelt leidub Kodavere kirikukroonikas, nähtavasti 18. sajandi alult, huvitav märke

1) Серебрянскій Очерки lk. 224.

2) Vanemais Peipsi kirjeldusis tinti suuremal arvul ei mainita, mis viitab selle kalastusharu puudumisele varemil aegadel (vt. Изсл. I lk. 6). Vt. ka kalade nimetused Poola ja Rootsi revisjonest, lk. 17 jj.

3) Стрембицкий I lk. 361; II lk. 476, 477.

4) Кузнецовъ Рыбол. lk. 10, 11, 15.

5) Изсл. I lk. 45.

säärasest valvurite märguandest kirikurahvale keset jutlust, mis on huvitavaks dokumendiks mitmeski suhtes¹⁾.

Kuduhooaegadeks seati tõkked jõesuudmetel korda ja asetati luhtadele mõrdu; üle jõgede suudme tõmmati pikki võrke, mille tagant noodaga püüti jõkketõusvat kala²⁾. Siia (ihese) kuduajaks on oktoobri lõpp ja novembri algus, kuid juba septembris ta „otsib kudupaika“, nagu ütlevad kalurid. Sel ajal liigub kala rannaäärsetes vetes, kus teda püüti eriliste *siivõrkudega*, tänapäeval aga enamasti suurte mõrdadega. Peale kuduajegse rändamise oskavad kalurid ka mõne kalaliigi eriomadusi arvestada, neid soodsamaks püügiks kasutades. Neile püügiviiside üksikasjadele on viidatud järgnevais eri osis igakord eraldi, siin olgu tähelepanu juhitud ainult mõnele. Nii kasutavad kalurid havi kuduajegset tuima ümbrusele reageerimist ahingipüügiks, kuna sel ajal võib kalale vees käies märkamatuks läheneda lõõgikauguseni; kuduajegset lutsu püütakse erisuguse unnaga (*lutsumänd*), mis oma erilise helitekitava seadisega kala ligi avatleb. Need mõningad näited on toodud selleks, et mõista, kuivõrd määrava tähendusega on looduslikud olusuhed ja bioloogilised seadused etnograafilise kultuuri arengukäigule, ja teiseks, kuidas inimene on osanud rakendada neid jõude oma igapäevase heaolu teenistusesse. Muidugi ei saa igal juhul selget piiri tõmmata üksikute püügihooegade, eri kalade püügi ega ka üldiselt mitte eri nimetustega seotud püüniste vahele. Eri püünised, mis määratud ainult teatava kalaliigi püügiks, esinevad siiski harva ning on siis ka juba tüübilt ja funktsioonilt muist püüniseist selgesti eraldatavad.

2. Kalastus elatusalana.

Peale kalastusvee ja kalafauna bioloogiliste erinevuste tuleb kalastuskultuuri arengut jälgides arvestada veel muidki väliseid tegureid, mis selle arengule on olnud määrava tähendusega. Neist

1) Kodavere pastor Ucke (1725—1769), selle kroonikamärkuse autor, piitub oma kirjelduses koguduse üldisi paganlikke kombeid oma ametiaja alguses ja märgib muuseas ka selle tema meelest kurva juhtumuse kaunis drastilistes värvides: Keset jutlust kõlanud väljast märguanne „latikad rannas!“, mille peale rahvas on hakanud kirikust välja tungima. Pastori käsul lukustati uksed, kuid märatseva hulga ähvardusel oldi sunnitud neid uuesti avama, mille järgi rahvas tunginud juubeldades randa oma paatide ja püüniste juurde ning püüdnud hea saagi (Körber Beitrage z. Kirchenchr. Kod.-Allatzk. lk. 5).

2) Vt. ka Oleviku Lisa 1885 lk. 92; Manninen Sachk. I lk. 224.

tuleksid siin küsimusesse püügiala piiravad looduslikud ja neist sõltuvad üldised tulunduslikud tegurid ja lõpuks asustussuhted.

Nagu eelpool mainitud, on järvede ümbruses vähe põlluks kõlbavat maad. Pihkva järve rannikud on suurveest sageli üle ujutatud ning külad muust ilmast lahutatud. Samuti on madalat, vesist maad Piirisaar ja suuremalt osalt Peipsi läänerannik. Säärane pind on vähe soodus põlluharimiseks. Tegelikult näeme, et põlluks kõlvulise maa protsent on järve ümbruse valdades märksa vähem kui sama ala mandripoolseis. Vastavate hinnangute järgi¹⁾ järvede lääneranniku valdades — Piusa jõe oru ja Mustvee vahelisel alal — moodustab põllupind ainult 20—30% kogupinnast. Avinurme ja Lohusuu valdades see langeb 10—20%-ni ning Peipsi põhjarannikul ei tõuse üle 10%²⁾. Sellejuures tuleb arvestada veel, et hindamise andmed käivad alati kogu valla kohta, kuna päris rannikul olukord on sageli veel halvem.

Täpsema ja üksikasjalisema pildi tervet püügiala piirava asustuse üldtulunduslikkudest oludest saame Peipsi ekspeditsiooni (1912 a.) kokkuvõtetest, kus eriti käsitletakse kalastusega tegelevaid küli ning arvestatakse peale muu asustuse tihedust. Selle ekspeditsiooni täpsetest kokkuvõtetest esitame siin mõned statistilised andmed. Järgnev kokkuvõte sisaldab üldist statistikat majanduslikkudest suhetest üksikute järve ümbruse püügialade kaupa³⁾, millest saame selge ülevaate tolleaegse järvede ümbruskonna asustatud pinna suhtelise suuruse, selle jagunemise ning majanduste iseloomu kohta. Selgub, et üldine maavarustus on

A l a d.	Põldu ⁴⁾ 1 töölise kohta	Heinamaad 1 tööl. kohta	Karja 1 pere kohta	Hobuseta perede %	Maatameeste %	Majanduste väljaspool põllumajandust %	Sellest majanduste %		
							Kalamajandused	Seotud kalamajandusega	Väljaspool kalamajandust
Pihkva järve ümbrus	2,1	1,6	3,3	41,6	4,4	95,8	66,3	7,3	22,2
Soejärve ümbrus . .	0,9	2,4	2,5	60,3	31,2	98,9	85,3	5,5	8,1
Peipsi idarannik . .	2,1	1,9	2,6	27,5	5,4	95,8	66,0	3,9	25,9
Peipsi läänerannik .	0,3	0,8	1,6	67,1	61,4	95,2	44,9	7,4	42,9
Narva jõgi	0,9	3,3	1,7	72,6	21,5	95,7	51,9	2,2	41,6

1) Katastri andmed P.-Eestist 1896—1902 a. ja L.-Eestist 1904—1912. a. (Eesti Põllumajandus II lk. 13).

2) Eesti Põllumajandus II lk. 110 kartogramm 2.

3) Шкапский Н. черты lk. 28.

4) Pinnaüksuseks on tiin.

väike, mispärast suurem protsent majandusi pidi otsima tegevust väljaspool põllundust (95,2—98,9 %). Soodsa kalastusvee tõttu ongi suurem protsent viimaks mainitud majandustest tegevad kalastusalal, kusjuures kalastusega tegelevaist majandustest on üldiselt suurem osa iseseisvaid kalamajandusi (44,9—85,3 %), kuna vähem osa (2,2—7,4 %) on ühel või teisel viisil seotud kalandusega (võrgukudujad, kalakaupmehed, tindikuivatajad jne.). Kui viimasest kolmest joonevahest samal tabelil ühendame pahemalt lugedes kaks esimest, siis selgub nende majanduste %, mis üldse seotud kalastusega ühel või teisel viisil. Järgnevas ongi esitatud säärane kokkuvõtte üksikute püügialade kaupa ¹⁾:

Pihkva järve rannik	73,6 %	kogu majandustest
Soejärve rannik	90,8 %	" "
Peipsi idarannik	69,9 %	" "
" läänerrannik	52,3 %	" "
Narva jõgi	54,1 %	" "

Kokkuvõttest selgub, et kalastusega tegelevaid majandusi on kõige enam Soejärve ümbruskonnas (90,8 %) ja Pihkva järve rannikuil (73,6 %) ning kõige vähem (52,3 %) Peipsi läänerrannikul.

Veel üksikasjalisema pildi saame kolmandast kokkuvõttest, kus terve püügiala piirava asustuse tulunduslikku iseloomu on analüüsitud kitsamate rajoonide kaupa. Üldse oli kogu püügiala ekspeditsiooni poolt uurimiste otstarbel jaotatud 18 rajooniks, mille piirides siis tehti üksikasjalisi arvestusi (vt. tabel lk. 9).

Tabelil on esitatud absoluut- ja suhtarvudes esiteks kogu majanduste arv, millele järgneb viieosaline jaotus nende majandusliku iseloomu järgi (absoluutarvudes A, B, C, D, E ja suhtarvudes A₁, B₁, C₁, D₁, E₁)²⁾. Kui suhtarvude reast võtta vaatlusele iseseisvate kalamajanduste % (A₁), mis kõige objektiivsemalt peaks näitama kalastuskultuuri suhtelist intensiivsust, siis leiame siin rajoonidekaupa õige tunduvaid kõikumisi (miinimum 18,9 % XIII-b rajoonis, — maksimum 89,8 % XIV rajoonis). Iseseisvate kalamajanduste rohkusest otsustades oleksid kõige tugevamaiks kalastuskeskusteks kogu püügialal: rannikuala Emajõeist lõunapoole Pedaspää külaga ning Piirisaar (XIV raj. — 89,8 %) ja Soejärve idarannik (V raj. 85,2 %; VI raj. 84,1 %). Neile järg-

1) Шкапский Н. черты lk. 29.

2) Sama t. lk. 27.

R a j o o n i d .

		Majanduste üldarv	Majanduste arv					Samade majanduste arv suhtarvudes						
			Kalamajandused		Tegevuses kalama- jandusega seotud aladel	Ei ole tegevad kalamajanduses	Mingi iseseisva ettevõttega	A ₁	B ₁	C ₁	D ₁	E ₁		
			Iseseis- vad	Mitteseis- seisvad										
													A	B
R a j o o n i d .														
I	Pihkva järve läänerrannik, Perese külast lõunasse	1188	845	96	44	172	31	71,1	8,1	3,7	14,5	2,6		
II	Pihkva järve lõunarannik ühes Velikaja suudme- alaga	388	243	5	32	90	18	62,6	1,3	8,2	23,2	4,7		
III	Pihkva järve idaranniku lõunaosa	619	161	24	109	275	50	26,0	3,8	17,6	44,4	8,1		
IV	Pihkva järve idaranniku kirdeosa	404	316	34	5	40	9	78,2	8,4	1,2	9,9	2,3		
V	Soejärve idaranniku kaugemad külad	95	81	1	1	8	4	85,2	1,0	1,0	8,4	4,4		
VI	Soejärve idaranniku külad ühes Piirisaare vene küladega	820	690	27	39	54	10	84,1	3,3	4,7	6,6	1,3		
VII	Peipsi idaranniku lõunaosa	988	730	50	80	111	17	73,9	5,1	8,1	11,2	1,7		
VIII	Peipsi idaranniku keskosa	850	529	10	20	256	35	62,2	1,2	2,4	30,1	4,1		
IX	Peipsi idaranniku põhjaosa	1092	613	3	16	390	70	56,2	0,3	1,5	35,7	6,4		
X	Peipsi kirdenurk Narva jõe idakaldal	203	127	—	5	68	3	62,5	—	2,4	33,6	1,5		
XI	Peipsi kirdenurk Narva jõe läänekaldal	290	126	3	6	137	18	43,4	1,1	2,1	47,3	6,1		
XII	Peipsi põhjarannik	218	172	7	6	27	6	78,9	3,2	2,7	12,5	2,7		
XIII-a	Peipsi ranniku loodenurga eesti külad, Lohusuu- Kodavere vahelisel alal	585	224	3	8	273	77	38,3	0,5	1,3	46,7	13,2		
XIII-b	Sama ala vene külad, Mustvee-Tiheda vahelisel alal	1033	195	58	120	626	34	18,9	5,6	11,6	60,6	3,3		
XIII-c	Peipsi läänerrannik, Kallaste-Praaga vahelisel alal	1045	536	101	79	307	22	51,3	9,6	7,5	29,4	2,2		
XIV	Peipsi ranniku edelanurk, Pedaspää-Meerapalu ja Piirisaare eesti küla	166	149	6	7	4	—	89,8	3,7	4,2	2,3	—		
XV	Soejärve läänerranniku põhjaosa kuni Mehikoormani	177	118	2	18	36	3	66,6	1,1	10,2	20,4	1,7		
XVI	Soejärve läänerranniku lõunaosa Mehikoorma- Perese vahelisel alal	36	22	1	—	5	8	61,1	2,7	—	13,9	22,3		
K o k k u		10197	5877	431	595	2879	415	57,6	4,2	5,8	28,2	4,2		

nevad Peipsi põhjarannik (XII raj. — 78,9%), Pihkva järve kirderannik (IV raj. — 78,2%), sama järve läänerannik (I raj. — 71,1%) jne., kuni jõuame iseseisvate kalamajandustega minimaalselt esindatud aladele Peipsi läänerannikul Kodavere ja Omedu ümbruskonnas (XIII-b raj. — 18,9%) ning Pihkva järve kagurannikul (III raj. — 26,0%).

Kalamajanduse ebalproportsionaalse levimise põhjused võivad olla mitmesugused: vähene varustus maaga, asustuse iseloom, soodne kalavesi ja turustamise võimalused¹⁾. Igal juhul on kalamajanduste areng seoses üldökonoomiliste tingimustega. Käesoleva töö seisukohalt on see nähe huvitav selle poolest, et neilt aladelt, kus kalastus on arenenud tulunduse peaharuks, oleks oodata ka intensiivsemaid mõjustusi aladele, kus kalastust harrastati ainult kõrvalharuna.

3. Ranniku asustus.

Mis puutub Peipsi ja Pihkva järve rannikuala asustuse rahvussuhetesse, siis tuleb siin arvestada kaht eri rahvusest elementi — eestlasi ja venelasi. Järved oma asendilt kujundavad nende kahe rahvuse piiri, kusjuures venelastel on aastasade kestel kasustada olnud suurem osa kogu püügialast. Järvede idarannik ühes Talabski saartega, Pihkva järve lõuna- ja Peipsi kirderannik kuuluvad vene asustuse piiri²⁾, samuti on püügiala lääne- ja põhjarannikuid kasustanud suurelt osalt vene rahvusest kalurid (vt. kaart). Pihkva järve lääneranniku vene asustus oma iseloomult näib Pihkva kubermangu vana vene asustuse jätkuna, mis viimaste aastakümneteni on osutanud laienemise tendentsi Setu-Eesti alade kulul³⁾.

1) Шкапский Н. черты lk. 19 jj.; sama Нас. Обоз. lk. 39 jj.

2) Ainult Soejärve idarannikul, Oudova maakonna Samolva külakonnas üle järve vastu Mehikoormat leidis veel möödunud sajandi keskel 7 luteriusuliste eestlastega asustatud küla (572 hinge). Kui vana mainitud eesti asustus õieti on, selle kohta puuduvad minul teated. Igatahes on Võnnu ja Räpina kirikuraamatuis (milliste koguduste alla sealne asustus kuulus) märkmeid asustuse olemasolust juba 18. sajandi alult. Hiljem kuulusid sealsed eestlased Räpina abikiriku Mehikoorma kogudusesse, kuhu kirikumakse kaladega õiendati (Köppen Erklär. Text lk. 102—105 + kaart; Hupe l TN III lk. 284). Pihkva järve rannikust idapool leidis samal ajal veneusulisi eestlasi neljas külakonnas (Köppen, m. t. lk. 103 jj. + kaart), kes järverannikust kaugemal olles vaevalt on olnud kalastajad.

3) Трусманъ Полувѣрцы lk. 48, 54 jj. (joonealused märkmed); Hurt Set. laulud I lk. XIII jj. ja kaart; Setumaa lk. 41, 44.

Järveäärne vene asustus on ühtlane, laia venelise tagapõhjaga Pihkva kubermangus, ning ulatub sellisena üle mainitud järve-äärsete valdade ja Kolpina saare Mäe valla kirdeküladeni (Lübnitsa ja Perese). Et siin tegemist on tüübilise vene kaluriasustusega, see selgub juba ainsast pilgust Kagu-Eesti rahvusekaardile¹⁾. Vene asustus, olgu siis külade või üksikõuede kujul, on levinud just mööda järve äärt kõige kaugemale põhjapoole (Lübnitsa, Perese). Et siin peale soodsate kalastuskohtade vallutamise muid huvisid kaalul polnud, selgub kohe, kui meelde tuletame asustusala looduslikke tingimusi: maapind järverannikul on põlluharimiseks peaaegu kõlbmatu. Arvestamata jättes Peipsi põhjarannikut, kuhu venelane on asunud ka põllumehena, on vene asustuse ilme järvede kogu rannikalal sama iseloomuga — kõikjal leidub ainult vähese aiamaaga puht-kaluriasustusi.

Pihkva järve lääneranniku vene kaluriasustuse iseloomu ja selle algupära õieti mõistmiseks pole ülearune peatuda mõningate ajalooliste andmete juures, mis valgustavad kalamajanduse arengu käiku Pihkva järvel. Saadavalolnud andmed ei paku küll mingit pidevat ülevaadet Pihkva järve kaluriasustuse ajaloost, puudutades ainult 16. ja 17. sajandi olusid, kuid loovad siiski teatava pildi neist tegureist, mille mõjul tänapäevani püsiv rannikuasustus on kujunenud.

Nagu Venemaal üldse, nii olid ka Pihkva alal kloostrid kalastuse arengu keskusteks. Lihakeelu tõttu paastude puhul oli kalatarvitus kloostrites suurem kui kuski mujal, milline asjaolu sundis neid endale kõigepealt soodsaid kalastuskohti ja püügivõimalusi hankima. Häid püügivõimalusi silmas pidades ongi enamik kloostreid asutatud suurte kalavete lähedusesse. Valitsejad (vürstid) pidid oma pühaks kohuseks kloostreid kalavetega varustada, olgu siis annetustena pärisomanduseks või rendimaadena²⁾.

Nii oli olukord ka Pihkva vürstiriigi kloostritega, kus kalastus juba algusest peale arenes üheks tähtsamaks tulundusalaks. Nii on Snetogorski klooster 14. sajandil kujunenud tähtsaks teguriks kalakaubanduse alal³⁾, millele järgnevas võib pidada Petseri kloostrit ning Peetri-Pauli kloostrit Talabski saartel (mõlemad asut. 15. sajandi lõpul)⁴⁾.

1) Vt. näit. Hurt Set. laulud I kaart; Setumaa lk. 43.

2) Аристовъ ПрДР lk. 25, 26.

3) Серебрянскій Очерки lk. 224, 390, 399.

4) Sama t. lk. 333 jj; Талабские острова lk. 15.

Kuigi valitsevail vürstidelgi on järvel omad püügikohad, ei takista see kloostrite omi arenemast ja kasvamast, nii et kogu Pihkva järve püügiala valitsejana kalastusalal võime vaadelda selle maa kloostreid. Peale selle ilmneb siin sama nähe, mis mujalgi Venemaal: vürstid annavad peaaegu alati oma püügikohad kloostritele obrokile või kingivad teatava tunnustusena päriseks¹⁾. Kloostriid omakorda ei suutnud oma piiratud tööjõuga püügikohti otseselt kasustada, vaid andsid need, eriti kloostrist kaugemal aladel, oma talupoegadele-kalureile pooleterale, nagu see süsteem oli tarvitusel teataval määral kloostrite kõigi maatagavarade kasutamisel. Nagu pooleteramees (*изорникъ*) maakasustamise eest poole saagist kloostriale maksis, nii pidi kalur oma püügikoha eest kloostriale samuti natuuras maksma²⁾. Kloostrite 16. ja 17. sajandi majandusülevaatest selgub, et neil oli järve ääres palju alalisi püügikohti, kus püüdsid kloostrite kalurid-pooleteramehed. Püügikoha nimetuseks oli *усадь* või *тоня*. Isaadid kujutasid küli, milles elasid kloostrite kalurid, kellele püügi eest anti tarvitada oma asula juures tükike aiamaad, harvemini natuke põldu ja heinamaad. Kloostrid ei omanud siiski mitte alati maid püügikohtadel, ja selletõttu olid püügiasulad kroonu maale ehitatavad, muidugi erilise tasu eest. Juhul kui kloostritel puudusid omad alalised püügikohad, toimus püük hooaegadel kalastusretkedena (*наѣздомъ*), millistel puhkudel peatuti võõrastes kalurikülades³⁾. Kuna kalapüük kloostritele ja riigile oli tähtsaks tuluallikaks, siis püüti kalastuskohtade arvu muidugi suurendada ning paremaid püügikohti võita. Et aga omavahelisi võistlejaid oli palju (riik, mitu kloostrit, millele seltsisid veel kirikud), siis on mõistetav püüe võimalikult tervet püügiala kasustada. Tegelikult selgubki, et vaadeldaval ajajärgul Pihkva järve kasustajad omavad püügikohti kogu järve rannikul ja saartel ning laiendavad neid isegi Peipsile (Piirisaarele). Toodagu siin tähtsamad püügikohad, mis on kuulunud praegusele Eesti alale. Iseäranis tihti mainitakse isaade Värskalahe ümbruses. Nii oli praeguse Perese (vene Бебезе) küla kohal (Mäe v. Setumaa kirdenurgas) isaad, millest $\frac{5}{6}$ kuulus kroonule (tsaarile ja suurvürstile) ja $\frac{1}{6}$ kloostriale⁴⁾; selle naabruses Lübnitsa külas teine, millest $\frac{2}{3}$ kuulus Peetri-Pauli

1) Серебрянскій Очерки lk. 343, 449.

2) Sama t. lk. 395.

3) Sama t. lk. 449; Суворовъ IIIЗ lk. 57.

4) Суворовъ IIIЗ lk. 56.

kloostriale Talabskil ning $\frac{1}{3}$ kroonule¹⁾. Samuti oli Värskalahe sopis (Kulje lahes) isaade, neist praeguse Kulje küla juures üks, millest 11 osa kuulus kroonule ja 3 Petseri kloostriale²⁾. Praegu on mainitud kohtadel vene kalurikülad, välja arvatud Perese, kus ka vana eesti asustuselementi leidub. Praegustel puhtsetu aladel mainitakse Suur-Rõsna (Большая-Тросна) ja Värskala (Верхъ-Устье) isaade. Esimene neist kuulus Petseri ja Peetri-Pauli kloostreile, teine ainult Petseri kloostriale³⁾. Peale selle kuulus Petseri kloostriale suur isaad (üle 15 asula) Piirisaarel, mille elanikud ainult Peipsil püüdsid⁴⁾. Kui arvestada seda, et samal saarel oli veel muidki osanikke⁵⁾, siis peab tunnistama saare tähtsust Peipsi tugeva kalastuskeskuseks sajandite kestel.

Nimetatud kalastuspaigad on ainult suuremaid, mis esinevad Pihkva kloostriale kalastuse ajaloos. Neist selgub aga, et juba 16. sajandil venelastega on olnud asustatud vähemalt valdav enamus neid Pihkva järve rannikuküli, millised asetsevad sealpool endist Vene- ja Liivimaa piiri ning et nad oma tekkimisest saadik on olnud kalurikülad. Setude asualad on nähtavasti juba alguses rannikujoone enam-vähem tühjaks jätnud või siis hõreda asustuseks on setud sulanud idast tungivasse vene asustusesse. Teataval määral on põhjust oletada just esimest võimalust, kuna setu — kuigi rannikuküla elanik — ei ole suurem kalastaja ja tänapäevalgi ostab meelsamini oma kalatagavara naabrilt venelaselt selle asemel, et ise kalu püüda.

Ehk küll Vene-Liivi piir moodustas idast tungivale vene elementidele teatava paisu, polnud see sulg siiski absoluutselt kindel. Vene elementi on valgunud üle piiri läänepoolegi, endisele Liivimaa alale. Selline siirdumine polnud — veepiiri arvesse võttes — eriti raske, kui ainult leidis tühja kalastusrandaks asumiseks. Sellega olemegi jõudnud Peipsi läänerranniku asustuse probleemini.

Tänapäeval leidub kogu Peipsi läänerrannikul saarekestena vene asustusi (vt. kaart). See servab katkendliku joonena Peipsi rannajoont, alates Mehikoormast ja lõppedes Mustvees. Siia hulka loeksime ka Piirisaare asustuse. Nende hulgas leidub puht-vene küli harva, kuid enamikus sega-küladest on vene element arvult

1) Суворовъ ПЦЗ lk. 63.

2) Sama t. lk. 64.

3) Серебрянскій Очерки lk. 449.

4) Суворовъ ПЦЗ lk. 61.

5) Sama t. lk. 65; Серебрянскій Очерки lk. 428.

esikohal. Rannikuala Võõbsust Mehikoormani on kalarannana leidnud vähe kasustamist. Rannamadalik on siin lai, ja alles selle lõppedes algab asustuste vöö kindlal mandriveerul, kus maad leidub põlluharimiseks (Raigla, Tooste, Tammiste, Naha ja Meeksi külad). Kalastust harrastatakse siin vähe, ainult koduseks tarvituseks. Mehikoormas esineb juba suurem kalastuskeskus (e. 88, v. 46)¹⁾. Mehikoormast Meerapalu külani on rannikuala jällegi hõredalt asustatud ja mainimisväärilisi kalurikohti siin ei leidu. Erandi moodustavad ehk väike Jõepera (e. 11, v. 3) küla ja Pihuste (e. 11). Enne Emajõe suudmeala järgneb veel kolm rannikuküla, Meerapalu (e. 52, v. 6), Peratammiste ja Pedaspää (kahe viimase talundite arvu kohta puuduvad ankeet-andmed, elanikud on aga arvatavasti kõik eestlased), kuhu on suuremal arvul asunud elama eesti kalureid: Meerapalu ja Pedaspää elanikud on enamikus kalurid, kuigi kalastus pole neile ainsaks elatusalaks. Piirisaarel on kolm puht-kaluriküla: Piirisaare (Porka, e. 49, v. 62), Tooni (v. 17) ja Saare (v. 49); samuti Kaevandu (e. 2, v. 1) ja Praaga (e. 4), Emajõe suudmel.

Emajõe suudmealast põhjapool algab Varnja külaga (e. 53, v. 151) esimene vene asustusvöö, mis ulatub Kallaste alevini. Siia kuuluvad peale äsjamainitud küla Vene-Kasepää²⁾ (e. 11, v. 161), Sohvia (e. 3, v. 55), Suur-Kolkja (e. 2, v. 66), Väike-Kolkja (e. 2, v. 86), Tõruvere (e. 15), Lahe (e. 11), Riidma (e. 11), Nina (e. 16, v. 153), Rootsiküla (e. 3, v. 52), Pusi (e. 11) ja Kallaste (andmed talundite kohta puuduvad; 1922. a. rahvalugemise andmetel on elanikest eestlasi 201, venelasi 1424)³⁾. Kallastelt kuni Eesti-Kasepääni servab järveranda puht eesti asustusega külade rida. Siia kuuluvad Tedreküla (ankeet-andmed puuduvad), Kodavere (e. 32), Punikvere (e. 28), Sassukvere (e. 28), Raatvere (e. 15), Sääritsa (e. 18), Omedu (e. 14) ja Eesti-Kasepää (e. 163, v. 1).

Peipsi lääneranniku viimse ja põhjapoolseima vene asus-

1) Et Peipsi lääneranniku asustuse rahvussuhetest selgemat ülevaadet saada, on edaspidi iga küla juures sulgudes esitatud eraldi kummagi rahvuse talundite arv (e. — eesti talu, v. — vene talu). Samadel alustel on koostatud ka teose lõpus leiduv kaart. Andmed talundite kohta on võetud ankeedist, mis E. R. Muuseumi palvel 1932. a. sügisel Peipsi ranniku valdade valitsuse poolt on täidetud (ERM Ankeet).

2) Et Kasepää küli on kaks, siis tarvitavad Peipsi ranniku elanikud nende eraldamiseks ühe nimetusena Vene-Kasepää, kuna teist (põhjapoolsemat) kutsutakse Maa-Kasepää või Eesti-Kasepää [kaardil K. (V.) ja K. (E.)].

3) Tartumaa lk. 559.

tuse pesa moodustab tihe külade rida — Tiheda (e. 5, v. 101), Kükita (e. 13, v. 89) ja Raja (e. 17, v. 213); siia hulka kuulub ka Mustvee alev (1922. a. rahvalugemise andmetel eestlaste arv 803, venelaste arv 1937)¹⁾. Mustveest edasi kuni Lohusuuni esineb jälle ainult peaaegu puht-eesti asustusega rannikuküli, kui mitte arvestada Lohusuud. Siia kuuluvad: Tiirikoja (e. 11, v. 1), Vilusi (e. 34), Ranna-Piilsi (e. 7), Kalma (e. 34), Ninasi (e. 19), Tammisspää (e. 34), Lohusuu (e. 58, v. 5) ja Vene-Lohusuu (v. 131).

Loeteldud andmetest nähtub, et Peipsi läänerrannikuriba asustus on palju mitmekesisem Pihkva järve omast. Vene asustus ei ulata siin rannakülade reast kaugemale südamaale ega ole oma levikult nii tihe ja järjekindel. Venelaste vahel leidub ka eesti asustusi, kus suuremalt osalt tegeldakse kalastusega. Tugevamaid eesti kaluriasustusi on siin Meerapalu, Pedaspää, Piirisaar, Praaga, Varnja, Lahe, Kodavere, Omedu ja Eesti-Kespää. Kõigis muiski eesti külis püütakse kalu, ehk küll vähemal määral — peaelatusala põllutöö kõrval. Kuigi vene külad on eranditult kalurikülad ja vene kalurite mõjul Peipsi kalastus õieti on omandanud nii laiad piirid, ei saa siiski väita, et siin enne vene siirdasustuse algust kalapüük veel täiesti oleks puudunud. Kohtadel, kus eestlaste asustused on otseselt seotud järvega, leiame ka tugevaid puht-eesti kalamajandusi, millised omavad pikaajalise kogemuse omal alal. Nii võistlevad Pedaspää, Piirisaare, Kodavere ja Kespää kalurid edukalt venelastega. Kõik nimetatud külad on kevadeti Võrtsjärvele, Pärnu randa ja suveks isegi kaugemale Soome lahele, Neevale ja Laadogale püüdjaid välja saatnud. Veel teisteski suurtes Peipsi kalurikülades, milliseid tänapäev peetakse kaugemal vene küladeks, leidub ikkagi suuremal või väiksemal arvul ka vanu põliseid eesti talusid, kes veelgi tegelevad kalastusega. Sellepärast pole põhjendatud oletus, nagu oleks kalavee kasustamine enne vene kolonistide saabumist koguni puudunud; küll aga võib venelaste rannikuleasumise võimalusest sellisena järeldada, et endine kaluriasustus polnud küllalt tihe (ega siis kalastaminegi ise küllalt intensiivne) vene kolonisatsiooni tõrjumiseks. Et venelaste ilmunisega ühes tulevad tarvitusele ka uued püünised (peamiselt suured ja tihedad noodad) ja püügiviisid, mis võimaldasid endisest põhjalikumalt püügivee kasustamist, seda rõhutavad peaaegu kõik autorid,

1) Tartumaa lk. 568.

kes oma teostes on puudutanud Peipsi kalastust¹⁾, ja seda tõendab ka tänapäeva etnograafiline aines.

Millisesse sajandisse asetada vene asutuse algust Peipsi läänerannikul, see on veel põhjalikumalt selgitamata küsimus. Tõelisena näib, et venelasi siia on siirdunud üksikutena aastasade jooksul, nagu see on toimunud ka mujal Peipsi ümbruses, kuid püsivamate vene asustuste olemasolu võime konstateerida alles 17. sajandi lõpul. Soodus ja nähtavasti hõredalt asustatud kalarand ei võinud naabruses — niihästi üle järve idapool kui ka Pihkva järve rannikul ja saarestikul — asuvatest venelastest tähele panemata jääda. Kui veel arvestada vene kaluriasustuse rahutut ja võrdlemisi liikuvat iseloomu (vrd. lk. 12 jj.), siis pole Peipsi lääneranniku koloniseerimiskatseid raske mõista. Kaluritevaheline suur võistlus Pihkva järvel, mis arenes mõnikord isegi rasketlahendatavate tülideni²⁾, sundis loomulikult lahedamaid kalastusvõimalusi mujalt otsima, ja niisugused võimalused avanesid Peipsi järvel. Üheks sääraseks lõuna- ja idapoolse vene kaluriasustuse piiripostiks võib pidada Piirisaart, kust edasi läänerannikule siirdumine oli juba kerge. Et teatavaks traditsiooniks oli kalastusretkede korraldamine Peipsi läänerannikule isegi kaugemaid Pihkva järve nurgist, sedatõestavad Talabski saarte kalurite retked Peipsile veel kuni Eesti-Vene piiri rajamiseni. Talabski venelasi tuli suurematel püügihooaegadel ikka siia, kus nad kohalikes kaluriasulais peatusid ja koju pöördusid alles püügi lõppedes³⁾. Sama on maksev osalt ka Peipsi idaranniku kalurite kohta. Nimelt mainib Hupel, et Alatskivi rannas käinud kalu püüdmas piiritagant venelased, kes Alatskivi mõisalt teatava tasu eest hankisid endile püügilubasid⁴⁾. Ei ole võimatu, et niisugustele aegajalistele retkedele järgnes püsivamaid asustuskatseid juhul kui kalarand oli püügiks soodus, asustamatu või nõrgalt asustatud. Üht sarnast venelaste asustamiskatset mainitakse juba 14. sajandi keskelt. Nimelt on venelased Liivi randa ajutisi elamisonne ehitada suutnud,

1) Eisen Oec. Gedanken lk. 1 jj.; Hupel TN I lk. 120, 134; Нэсл. I lk. 16, 63, 64; Baer Mat. lk. 42; Sama Etwas lk. 29, 30. Eriti põhjalikult on Peipsi kalastusvee kasutamisküsimusel peatunud I. Manninen oma kogu Eestit käsitlevas kalastuse-uurimises (Manninen Sachk. I lk. 92 — 106).

2) Серебрянский Очерки lk. 574.

3) Seda kinnitavad Peipsi lääneranniku kalurid ja sama on maininud üksikud autoridki (vt. näit. Hupel TN III lk. 233; Карзубовъ Сост. рыбопр. lk. 134).

4) Hupel TN III loc. cit.

mis 1367. aastal Tartu piiskopi eesti kalurite ja venelaste vahelises võitluses hävinevad¹⁾. Sellelaadilised katsed, kuigi neid võis esineda enne ja pärast mainitud juhtumit, pole nähtavasti siiski andnud laiemaulatuselisi ega püsivamaid tagajärgi. Piirisaarel on vene asustus küll 15. sajandi keskel juba sellevõrra tugev, et sinna a. 1459 ehitatakse vene kirik²⁾; kuid et osa Piirisaart idapoole Vene piiri kuulus, siis on püsiva vene asustuse tekkimine sinna juba nii varakult ka täiesti loomulik nähe.

Poola ja Rootsi revisjones, kus puudutatakse 16. sajandi lõppu ja 17. saj. algust, leidub andmeid, mis lubavad pilku heita ka Peipsi lääneranniku asustus- ja kalastusoludele. Vanem kasutada-olnud Poola revisjon, aastast 1582, esitab eraldi kõik Tartu staarostkonda kuuluvad kalurikülad ühes nende talude (isikute) nimedega, kes omi kohustusi maksid kaladega³⁾. Et see huvitav dokument säilinud andmestikest kõige laiemini Peipsi ranniku asustusala haarab (Mehikoormast Eesti-Kasepääni), siis toodagu siin kaluriasulate nimestik ühes maksumaksjate nimedega ja maksumääradega vastava saksakeelse ära kirja järgi. Loeteldud on järgmised külad (sulgudes küla nime järgi maksumaksjate nimed ja maksumäär):

Thammisth⁴⁾ (Pawel, Pep, Thomas—zahlen 2 Rubel und 200 trockne Brachsen⁵⁾; Mechikorm⁶⁾ (Pep, Symon, Pep, Peter, Merten, Hans, Jurgien—2 Rubel, 200 Brachsen); Melcze⁷⁾ (Hans, Jurgien—1 Rubel, 100 Brachsen); Peas⁸⁾ (Andrys, Pep, Jan, Hans—1 Rubel, 100 Brachsen); Jeopara⁹⁾ (Hans, Thomas, Jak, Hans, Pep—1 Rubel, 100 Brachsen); Solsar (?) (Pep, Merten, Laur, Jurgien—2 Rubel, 200 Brachsen); Borka¹⁰⁾ (Jak, Jurgien, Peter, Jurgien—2 Rubel, 200 Brachsen); Meraba¹¹⁾ (Hanth, Thomas, Mik, Mik—1 Rubel, 100 Brachsen); Pedaspē¹²⁾ (Herman, Michal, Jurgien—1 Rubel, 100 Brachsen); Klein Thammisth¹³⁾ (Peter, Pancel, Jakub—1 Rubel, 100 Brachsen); Warnia¹⁴⁾

1) Liiv Vene as. lk. 18. Analoogilisi nähteid püügiala lääneranniku asustamisel kohtame ka Setu alal, Pihkva järve rannikul, kuhu on elama asunud nähtavasti isegi kaugeid südamaa venelasi (Трусманъ Полувѣрцы lk. 56).

2) MHC lk. 608.

3) Inventar der Starostei Dorpat (edaspidi tsiteeritud: Inventar) lk. 24—28.

4) Tammiste; 5) latikad; 6) Mehikoorma; 7) Meece? — Meeksi?

8) Pihuste; 9) Jõepera; 10) Piirisaar; 11) Meerapalu; 12) Pedaspää;

13) Peratammiste — väike küla Meerapalu ja Pedaspää vahel; 14) Varnja.

(Thonur, Hans, Jurgien, Pep, Jan, Thoc, Mik, Hans, Jurgien — 1 Rubel, 100 Hechte)¹⁾; Liachte²⁾ (Mik, Merten, Thomas, Jurgien, Laur, Merten, Jan, Pep, Kierszten, Herman, Peter, Reinhold, Mik — 4 Rubel, 200 Brachsen); Purna (?) (Jan, Grys, Ryko, Sarmak, Ostra, Mik — 2 Rubel, 1 Pure gesalzen Plötze)³⁾, Thoc Fischer (5 Rubel, 200 Brachsen; Normech (?) (Thomas — jetzt lehr); Kasopa⁴⁾ (3 Rubel, 200 Hechte); Allowe⁵⁾ (Jak — 1 Rubel ja üksikkalurid Luma—2 Rubel, Jass — 2 Rubel). Lisaks sellele mainitakse samas revisjonis veel kalureid teises ühenduses, Meerapalu küla juures: „Daselbst Fischer: Marcin und Antoni“⁶⁾; Pedaspää küla juures: „Fischer: Jurgi, Anth — Nester an der Bierezowka; neu angenommen: Jak Hanspoik, Henrych in Repin, Petrik in Repin, Grygier in Tochowicze, Iwan in Repin, Iwan in Repin“⁷⁾ ja Meeksi küla juures: Jurgi, Thyn, Mik⁸⁾.

Nagu loeteldud kohanimedest nähtub, puuduvad 16. sajandi 80-ndatel aastatel Peipsi läänerannikul praeguste suurte vene kalurikülade nimed peale Varnja, kus aga vaadeldaval ajajärgul ei esine ühtegi isikunime, mida võiks pidada vaidlematult venepäraseks. Soejärve rannal on tänapäeval suuremaks venelaste asumiskeskuks Mehikoorma, aga ka seal puuduvad venepärased isikunimed.

Peale Meerapalu ja Pedaspää, kus kindlasti esineb vene nimesid (Antoni, Grygier, Iwan), ei leia me üheski teises kalurikülas kindlaid vene nimesid. Esinevad küll säärased nimed nagu Peter, Michal, Grys, Ostra, kuid vähemalt osalt võivad need olla ka ladina algupära. Kuigi tolleaegset Peipsi lääneranniku ala võime pidada valdavalt eestlastega asustatuks, leiame nende kõrval siiski üksikuid venelasi, kes nähtavasti vallaliste kaluritena otsivad soodust juhust kalastuskohtade soetamiseks eesti külade lähedusse. Pedaspää küla juurde loetavad vene kalurid on just uudisasunikud, kes nähtavasti siirdunud sinna Räpina ümbrusest.

Osa loeteldud küli on samas revisjonis leidnud käsitlust ka põllumajandusliku inventuuri suhtes, milliseid andmeid siin, inventuuri sisulist poolt puudutamata, kasutame asustusajaloolise ilme täiendamiseks. Nii loetakse Tammiste küla juurde peale ülemalnimetatud kolme kaluri 1 talu, Meeksi küla juurde 1, Mehikoorma

1) Havid; 2) Lahe; 3) Särjed; 4) Eesti-Kasepää; 5) Alajõe? (mitte rannaküla).

6) Inventar lk. 115.

7) Sama t. lk. 116.

8) Sama t. lk. 114.

juurde 6, Pihuste juurde 2, Jõepera juurde 8, Meerapalu juurde 1, Peratammiste juurde 3, Pedaspää juurde 2 ja Varnja juurde 5 talu¹⁾. Talunike nimed, mis selle juures loetellakse, on kõike muud kui venepärased: kaheldavad nimed selles suhtes puuduvad täiesti. Küll esinevad aga mõningad venepärasused nende külade elanike nimekirjades, millised asetsevad järve rannast kaugemal ja kaluriküladena käesolevas inventari-nimekirjas pole arvestatud. Nii esineb Räpina küla elanike nimekirjas paaril korral isikunimena Piotr, üks kord Iwaszko ja paaril korral perekonna- või hüüdnimena Sorok²⁾; Naha külas samuti paaril korral isikunimena Piotr³⁾, kuid nendegagi liituvad eestipärased sugu- (hüüd-) nimed — Kikas, Medzipoik, mis isikute vene päritolu teeb küsitavaks.

Teises Poola revisjonis, aastast 1599, puudutatakse Peipsi rannikut palju lühemal alal (Laiuse ala), kuid selle eest täpsemate andmetega kalastuse kohta. Revisjonis nimetatakse Mustvee, Kükita, Kasepää, Omedu, Lohusuu, Tammispää, Nina, Vilusi ja Piilsi küli⁴⁾. Nende külade kohta on 3 kümnikku, kellest kahte on mainitud nimepidi: Mik Paulipeik ja Jak.

Mustvees (Musth, Czarne) on märgitud 10 maksumaksjat — Misko, Iwan, Hen, An, Isz, Mikita, Anty, Mik Kubias, Nigulias ja Ancz Tłumacz; neil on üldse 2 suurt noota, milliste pealt maksavad 2 rubla või 6.20 floriini. Peale selle maksavad nad mõlema nooda pealt veel 4 tunni siigu või 3 rbl., kokku 10 floriini; 50 latikat ja 50 kuivatatud haugi, 3 krossi tükk, kokku 10 flor. Samasse Mustvee juurde loetakse üks pobul (bobol) Hans, kes maksab 1 flor.

Kükita külas (Kikiuta) on 4 maksualust (Jurko Lall, Ronth, Piep Hanus, Thomas), kes kokku omavad ühe nooda ja maksavad sellest 6.20 flor. Kahe tunni siigade asemel maksavad nad 1½ rbl. või 5 flor.; kuivatatud kalu nad ei anna, kuna püük on väike.

Kasepää (Kazepe) külas on maksualuseid 5 (Teno Sorok, Andrys Pol, Poli Pieter, Kulzy Hanth, Poli Teno). Neil on samuti üks noot ja maksavad selle eest 2 rbl. või 6.20 flor.; kahe tunni siigade asemel maksavad 1½ rbl. või 5 flor.; kuivatatud kalu ei anna.

1) Inventar lk. 109, 114 jj., 149.

2) Sama t. lk. 108.

3) Sama t. lk. 114.

4) Jakubowski Polska XVI Wieku lk. 123—127.

Omedu (Omuth) külas on maksumaksjaid 4 (Hans Nupipoik, Andrys Nupipoik, Hans Janipoik, Kurwik Hans). Neil on üks noot ja nad maksavad selle pealt $1\frac{1}{2}$ rbl. või 5.20 flor., peale selle 50 kuivatatud haugi ja 50 latikat, 10 flor. ning kahe tunni siigade eest $1\frac{1}{2}$ rbl. Edasi märgib revisjon, et härra Wrangel (p. Hern Wrangiel) juba mõnda aastat peab selles külas järgmisi lossi kalureid: Mieleda Hans, Macz, Janus Idaka, Welwe, Hans Porwik, Mik, Lauripoik, kellel on kaks noota ja kes maksavad kümnenda osa kaladest — haugidest ja latikaist.

Lohusu (Jugowiec¹⁾) külas on seitse maksualust (Madey, Kalaus, Reyn, Piotr Warsza, Tomas, Hans, Mikitha), kes omavad 2 noota ja maksavad neilt 4 rbl.

Tammispää (Tamista) küla juurde on märgitud ainult kaks nime: Pietryk ja Jak.

Ninasi külas (Noss) on 8 maksumaksjat (Piep, Kieryk, Jan, Toydass, Jak Mikulas, Jan, Hanus Karmakul, Nann), kellel on 2 noota ja maksavad neilt 4 rbl. — 13.10 flor.

Vilusi (Willusz) külas on ainult üks talupoeg — Rejn.

Ranna-Piilsis (Pilioza) on maksumaksjaid 10 (Mik, Baran, Parchwiej, Kusnia, Conrad, Iwan Kaunis, Olexa Jan, Gryssa, Trochim, Sidor). Neil on üldse 3 noota ja nad maksavad nendelt 6 rbl. — 20 flor.

Kokku on loeteldud külades 12 noota²⁾ ja 51 kalurit. Nagu maksumaksjate loetelust nähtub, ei esine ka siin palju isikunimesid, milliseid võiks otse venelisteks pidada. Ainult Peipsi põhjarannikul, Ranna-Piilsis, kohtame suuremal arvul ilmselt vene-päraseid nimesid (Baran, Parchwei, Iwan, Trochim, Sidor). Praegused suured külad, kus vene asustus on tunduvas ülekaalus, nagu Mustvee³⁾ ja Kükita, olid asustatud kindlasti eestlastega. Iseenesest ei ütle see veel, et neis külades varemalt üksikud juhuslikud vene asunikud oleksid puudunud, sest üksikute külanimed vene-pärasus (Czarne, Noss, Jugowiec) osutab juba teataval määral vene-

1) Küla nimi Jugowiec on kindlasti moonutatud; peaks olema Logowiec või Lugowiec, mis on tuletatud vanast venekeelsest Lohusu nimest Логовецъ ~ Лоровецъ (Sellele võimalusele on juhtinud autori tähelepanu mag. Villem Ernits).

2) Tõeliselt loetelu järgi 14; välja on jäänud nähtavasti Omedu kalurite 2 noota, mis lossile kuulusid.

3) Mustvees leiame ainult ühe nime (Iwan), mida võiks pidada vene-päraseks.

asustuselemendile kas külis endis või lähedases naabruses; maa Poola kätte sattudes nad võisid ainult Venemaale tagasi tõmbunud olla, millele viitabki märge samas revisjonis¹⁾, kuid alalisiks asunikeks selliseid veel ei saa lugeda.

Sama rannikuala on puudutanud ka Rootsi vanem (1601. a.)²⁾ revisjon, kuid kahjuks puuduvad selles kalurite nimed, mille järgi võiks teataval määral otsustada ka asustuse rahvuslikku kuuluvust. Ajavahemik (2 a.) mainitud kahe revisjoni vahel on aga sedavõrd lühike, et siin pole võimalik oletada suuremaid muudatusi. Et siinsed asunikud omi kohustusi õiendasid rublades (Vene rahas), see pole veel tõenduseks, et siia vahepeal oleks valgunud suuremal määral vene elementi, nagu seda varemalt on arvatud³⁾. Vene rahaüksuse tarvitamist Poola raha kõrval märkame ka Poola revisjones kogu Peipsi rannikul, ning see on seletatav vist küll kohaliku asustuse ajutise kuuluvusega Vene haldusse (Vene-Liivi ja Vene-Rootsi sõdade kestel). Selle rannikuala külanimed esinevad, nagu eelmiseski revisjonis, eestipärastena — Lohusuu (Lochos), Piilsi (Piloss), Vilusi (Willosa), Mustvee (Mustwer), Kükita (Kukuta), Kasepää (Kassüpe) ja Omedu (Omatto). Ka nootade arv on jäänud samaks, välja arvatud Vilusi küla, kus eelmise revisjoni ajal ühtegi noota polnud, kuid nüüd öeldakse üht maksuvaba noota püüdvat. Eelmise revisjoniga võrreldes kaluriasustus näib olevat kasvanud Lohusuu, kuna siin katastri järgi mainitakse 7 noota, milline püüniste arv eelmisega võrreldes on üle 3 korra suurem.

Laiemat ülevaadet Peipsi lääneranniku asustusest 1601. a. katastriga võrreldes võimaldavad meile juba Rootsi 1625. ja 1627. a. maarevisjonid, mis oma andmetega on väärtuslikumad kõigist eeltoetelduist just asustusajaloo suhtes. Siin on nimelt iga kord revisjoni alla kuulunud isiku nime järele kirjutatud vastav märkus („Ruß“, „Ruße“), kui asjaomane on venelane. Nii saab nende revisjoniramatute järgi asustuse rahvuslikku koosseisu määrata juba objektiivsemalt kui see ainult nimede varal on võimalik. Kuigi tolleaegseis revisjoni märkmeis võiks oletada teatavaid vääratusi asunike rahvuse määramisel, ei või ometi oletada, et need võimalikud eksimused kogupilti suuresti muudaksid. 1625. a. revisjoniramat

1) Jakubowski Polska XVI Wieku lk. 126.

2) Schiemann Kataster lk. 37, 38.

3) Liiv Vene as. lk. 19.

on puudutatud see osa Peipsi rannikuküladest, mis asetsevad ranniku loode-nurgas E.-Kasepää ja Lohusuu vahelisel alal¹⁾. Neist on mainitud: Lohusuu (Lohosho, Lohöso), kus elab üks talunik ja neli täiesti maata kalurit, kes on nähtavasti eestlased, kuna puudub märkus „venelane“; Tammisspää (Tammis), kus elab kaks kalurit, mõlemad venelased; Ninasi (Ninnes), kus asub kolm kalurit mittevenelast ja Mustvee (Mustwet) kahe asunikuga, kellest üks omab maad, teine aga on maata kalur; kummagi juurde pole tehtud märkust, et nad oleksid venelased. Samast ümbrusest on märgitud Piilsi (Pilsen) küla, kus elab üks talunik ja üks vabadik; viimane on venelane²⁾. Samas köites, kuid teises ühenduses mainitakse ka Omedu (Omitta) küla, kus asub ainult üks vaene kalur, mittevenelane³⁾.

Rohkem venelasi leiame juba Alatskivi mõisa maa-alalt 1627. a.; neid on revisjonis märgitud 6 perekonda. Selle juures olgu aga kohe tähendatud, et mainitud venelased ei kuulu neisse rannikuküladesse, mis siin on eriti vaatluse alla võetud, vaid nende asukohad on rannast eemal (Allasair?, Lahepera ja Alatskivi)⁴⁾, ja venelased on eranditult kõik põllupidajad. Puuduvad täiesti veel need ranniku vene külade algmed, mida hiljem leiame erirühmana just Alatskivi mõisa alalt (vrd. lk. 24, 26). Revisjoni-raamatus on Alatskivi mõisa juurde loetud küll mingi küla nimetus „Rotzi Randt“ — mis vastab arvatavasti praegusele vene asustusega Rootsikülale, kuid needki kaks kalurit, keda selle küla juurde loetakse, pole venelased.

Rannikualalt lõunapoole Emajõe (Räpina ala) on samas revisjonis loeteldud järgmised rannikukülad: Wiggositz?, Mehikoorma (Isemeen), Pihuste (Pigositz), Jõepera (Jebahren)⁵⁾. Neis külis on mainitud ainult kaks venelast, nimelt Jõeperas. Äratab tähelepanu, et Mehikoorma nimi esineb siin venepärasena (Isemeen), kuna see veel 1582. a. revisjonis on märgitud eestipäraselt. Ka ei märgi meie poolt praegu vaadeldav revisjon seal ühtegi venelast; isegi nimed ei ole venepärased. See nimemuutus on seletatav nähtavasti sellega, et Mehikoorma oli piiripunkti, mille kaudu käis tee Venemaale; selle tõttu on sealt läbi

1) JoRB lk. 412.

2) Sama t. lk. 409.

3) Sama t. lk. 417.

4) Dorptz Revision lk. 89.

5) Sama t. lk. 164.

liikunud venelased andnud külale nähtavasti ka venepärase nime, mis teatavail ajal näikse olevat algupärasest eesti nimest populaarsemaks saanud.

Vaadeldud revisjoni andmeid kokku võttes peame konstateerima, et Peipsi läänerannikul on juba küll üksikuid vene asunikke, kuid need on siiski üksikud, tihedama territoriaalse sidemeta laiali paisatud eesti asustuste vahele, nagu seda osaliselt võisime märkida esimese (1582. a.) Poola revisjoni arutlusel. Osalt asuvad nad rannast kaugemates külates (Alatskivi ala)¹⁾ põllumeesena, osalt aga nendes kohtades, kuhu hiljem laialdasemat vene asustust kunagi pole tekkinud (Tammispää, Lahepera, Jõepera).

Nii siis selgub esitatud andmeist, et 17. sajandi alul pole Peipsi läänerannikul veel kuski märgata püsivama ilmega suuremat vene kaluriasustust ega saa kalastust üldse pidada veel kuigi laialdaseks tulundusalaks hilisemate sajanditega võrreldes. Et siinne kalastusrand polnud veel 17. sajandi keskpaigu küllalt võistlusvõimeline Peipsi idaranniku suhtes, seda näib kaudselt tõendavat üks dokument aastast 1643, millest selgub, et kala-kauba vedu Oudova alalt Liivimaale oli kaunis tulutoov äri, mida isegi suurte karistuste ähvardusega polnud võimalik takistada²⁾.

Niipalju kui esitatud revisjonide andmed lubavad järeldusi teha püütava kala suhtes, on siin püügiobjektiks peamiselt suuremad kalaliigid — havid, latikad, siiad ja räabised; nagu juba eespool mainitud, ei nimetata tindipüüki ega tindisaadusi siin üldse.

17. sajandi lõpp toob endaga kaasa juba suuremaid muudatusi Peipsi lääneranniku asustuse rahvussuhetes. Rootsiaegseist maakaartide kirjeldusist (Discriptions Boock) aastast 1684 saame kaunis pideva ülevaate ka Peipsi ranniku asustussuhetest. Kuna siin üksikute külade all on esitatud ka talude ja nende peremeeste nimed, siis on jällegi võimalust jälgida asunike rahvuslikku päritolu. Nendest nimekirjadest saame juba enam-vähem tervikpildi kogu lääneranniku asustusest; näeme, et sel rannikuribal on olemas juba peaaegu kõik need külad (või külade alged) ja suures enamikus samade nimedega, milliseid seal kohtame tänapäeval eesti küladena, kuigi perede arv on sageli väiksem praegusega võrreldes. Nii esinevad Räpina alal — N a h a, T a m m i s t e, T o o s t e,

1) Ses kirjelduses on meelega mainimata jäetud veel üksikud venelaste asualad, mis vaadeldaval ajajärgul asetsevad sügavamal maal (näit. Laiusel).

2) Сборн. Моск. апх. М. Ю. lk. 331 jj.

Meeksi, Mehikoorma (Ißmeenkülla), Pihuste, Jõepera, Meerapalu ja Peratammiste¹⁾. Praeguse Võnnu khk. alal Porka[la] ja Pedaspää²⁾; Kodavere Alatskivi alal — Varnja, Pusi, Lahe, Kasepää (Vene-), Nina, Rootsiküla, Kodavere, Punnikvere, Sassukvere, Raatvere ja Sääritsa³⁾ ja Laiuse alal Piilsi ning Vilusi⁴⁾. Kirjelduses puuduvad küll teated püüniste ja nende arvu kohta, kuid enamasti iga küla juures leidub märke, et need talud põllunduse kõrval saavad tulu ka kalastusest. Ühtlasi on aga kasvanud üksikute külade juurde kuuluv eriline vabadikkude ehk saunikute klass (*lösdriifware, pabullar, bastukarar*), millist elementi üksikute külade juures oleme märkinud varemateski revisjonides, kuigi mitte nii suurel arvul nagu siin. Sääraseid vabadiku-asulaid — siin õieti kaluriasustusi, kuna need ju nähtavasti peamiselt tegelevad kalastusega — on tekkinud 17. sajandi 80. aastateks siia suuremal määral peamiselt nelja küla — Varnja, Lahe, Nina ja Sääritsa — piiri. Oma perede arvult ületavad vabadikud tihti tunduvalt küla päristalude arvu. Nii loetakse neid Varnja 10-talulise küla juurde 16, Lahe 8-talulise küla juurde 11, Nina 2-talulise küla juurde 14 ja Sääritsa 3 talu juurde 23. Selgub siis juba ilmekalt niisuguste kalurikolooniate olemasolu 17. sajandi lõpul, mis hilisemate sajandite kestel üha täienes on endast kujundanud tüübilise Peipsi ranniku asustusilme: suured kalurikülad, mille tuuma moodustavad üksikud suuremad talud, kuid mille ääremail levib sageli sadakond ja enam väikest kaluriasulat, millised veel enne Eesti maakorraldust asusid väikestel renditud maalapikestel.

Iseloomustav on, et selle erilise kaluriklassi hulka, mida näeme 17. sajandi lõpul juba olevat tekkinud Peipsi läänerannikul, kuulub ka esmakordselt suurem vene asustuse pesa. Märksime ülemal suuremate maata kaluriasustuste tekkimist Varnja, Lahe, Nina ja Sääritsa külade piirkonda; kahes esimeses ja viimases koosneb elanikkond nähtavasti eestlasist — vähemalt nimede järele otsustades ei saa siin tulla küsimusse venelased. Selle vastu on Nina küla juurde kuuluvad kalurinimed kõik peale paari kahtlase (Kertana hans, Wena Andres) puht-vene algupära, samuti

1) RSb lk. 14—21.

2) DB Dörptz Geb. lk. 168, 194.

3) Sama t. lk. 466, 486, 488, 508, 510, 512, 514, 544, 546, 548, 550, 685.

4) DB Laitz Sl. geb. lk. [21].

nende kahe ainsa taluniku omad, kes külas asuvad¹⁾; pealegi leidub isikute loetelu kõrval märge, et need on kõik tulnud Venemaalt, ja nähtavasti on see küla alguse saanud just vene asunikest, kuna teda vanemais revisjones ei mainita²⁾ ja 1684. a. kaardikirjelduses venelaste siirdumist siia märgitakse ilmselt värske tõsi-asjana („Deße åfwan specificerade löbdrifware, så och deße twenne bönder åhro alla komna ifrån Ryslandh“³⁾).

Rannakülal nagu Kolkja, Sohvia, Kallaste Tiheda ja Raja, milliseid tänapäeval tunneme eestkätt perekate vene kaluriküladena, ei esine üldse veel tolleaegseil Rootsi maakaardeil, millest võib järeldada nende hilisemat tekkimist. Vanema vene asustuse ühe keskusena võiks küsimusse tulla Nina küla kõrval küll ka Mustvee⁴⁾, kuid selle asustuse kohta puuduvad küsimusesolevast ajajärgust lähemad andmed, ehk küll koht ise kaartidel on märgitud.

Täienduseks esitatud topograafilistele andmetele 18. sajandi 80.-ndaist aastaist olgu lisatud veel Hupeli teade umbes sada aastat hiljem, millest ka võib järeldada, et Nina küla on teiste Peipsi lääneranniku vene külade hulgas kõige vanem (vt. lähemalt lk. 26)⁵⁾. Selle küla vene asustuse algus tähistaks sellega kogu Peipsi lääneranniku nooremate vene kalurikolooniate algust ning oleks ühtlasi võtmeks selle vanuse määramisel. Arvatavasti on see esimene suurem venelaste asustuspesa tekkinud siia neist vanausulistest põgenikest, kelle elu Venemaal usuliste tagakiusamiste tõttu tehti võimatuks. Venemaal muutus vanausulistevastane võitlus 17. sajandi kaheksakümnendais aastais eriti teravaks ning tõi endaga kaasa märgatavaid põgenemisi üle piiri — muuseas ka Peipsi äärde⁶⁾. Pole siis võimata, et venelaste siirdumine Nina külla toimus aasta või paar enne Rootsi kaarditeksti koostamist⁷⁾.

1) DB Dörptz Geb. lk. 510, 512 : Wanka, Pottaska, Kertana hans, Efka, Cormin, Ofontea, Waska, Waska bardul, Wena Andres, Dutka Iwaska, Miska, Mikita, Miska Sidar, Phiedar, Wena Iwaska.

2) 1582. a. Poola revisjonis ei mainita Ninaküla veel mitte; 1599., 1625, ja 1627. aasta revisjones märgitud Nina küla on kahtlemata Ninasi, mis asub põhjapool Mustveed.

3) DB Dörptz Geb. lk. 512.

4) Liiv Vene as. lk. 35.

5) Hupel TN III lk. 234.

6) MHC lk. 608; Liiv Vene as. loc. cit.

7) Vene asustuse alguse kohta vt. ka Tideböhl 1857 v. 379; MHC loc. cit.

Suurema-arvulise vene asustuse tekkimine Nina külla näitab, et venelaste siirdumisele ei tehtud siitpoolt erilisi takistusi. Kui siin mingeid asumisvõimalusi leidis, siis oli hilisemal ülejooksikuil üle piiri tulek juba palju kergem, kuna ees oli kaasmaalasi, kes ettevõtet vähemalt moraalselt toetasid. Võib nii siis arvata, et Peipsi lääneranniku asustamine venelastega kestis edasi Rootsi aja lõpulgi ja sai suuremat hoogu arvatavasti Vene aja alul, peale seda, kui pikaldane Põhja sõda ja katkud olid harvendanud laastavalt maa endist asustust ning ametlik piir Liivimaa ja Vene vahelt oli kadunud ¹⁾.

Kuigi vene asustuse tekkimislugu 17. sajandi lõpukümneil ja 18. sajandil jääb veel mitmeti selgitamata, on siiski kindel, et 18. sajandi lõpuks on Peipsi lääneranniku asustuse pilt väliselt ligikaudu juba sääraseks kujunenud, nagu seda tänapäeval näeme. Mellini kaardil (1796) ²⁾ esinevad Peipsi rannikul juba peaaegu kõik külad, mis tänapäevalgi. Kuigi külad nimetatud kaardil esinevad eestipäraste nimedega (peale Nina küla ja Kallaste, millele on toodud nende venepärased rööbiknimetused — Nos Derewnija ja Krasnaja Gora), on neis kahtlemata tugev vene asustus. Juba Hupel, kelle teated seda ala poolteist aastakümnet varemini puudutavad, märgib siin suuri puht-vene küli. Ta nimetab Alatskivi mõisa maal 4 suurt vene asustusega küla, millistest Nina küla näib olevat kõige vanem; sellel on juba oma kabel ja kalmistu, kuhu ka naabervaldade Kokora ja Kavastu venelased omi surnuid matavad ³⁾. Need kolm muud küla, mille nimed Hupel jätab mainimata, olid nähtavasti praeguse Kasepää—Kolkja—Sohvia küladetühma kohas. Kokorast nimetab autor samuti üht vene küla ⁴⁾, mille nime ta ka ei maini, kuid mis oma asendilt peaks vastama Kallastele. Teises Alatskivi naabervallas — Kavastus — olnud samuti suur vene küla („ein grosses von lauter Russen bewohntes Dorf“), mille perede arv ületanud 60 ⁵⁾; asendi järgi otsustades see on Varnja. Kuigi neis külades venelaste hulgas ei puudunud ka eestlasi-põlisasunikke (näit. Varnjas), on venelaste ülekaal siiski nii suureks kasvanud, et eestiasustus jäi autori silmis koguni varju. Peipsi looderannikult mainib Hupel samast ajast endistele (Kükita,

1) Liiv Vene as. lk. 50 jj.

2) Mellin Atlas VI 1; vt. ka MHC lk. 609, 610.

3) Hupel TN III lk. 234.

4) Sama t. lk. 235.

5) Sama t. lk. 253.

Kasepää) lisaks vene küla Tiheda¹⁾ ja Mustvee²⁾. Mehikoorma venelasil ütleb ta olevat juba oma kiriku³⁾. Vanade põlistalude kõrval asetsesid vene kalurite krundid rendikohtadena mõisate või kroonu maadel⁴⁾, kellele nende kalurikohtade jagamine oli nähtavasti heaks tuluallikaks, mida siis püüti soetada võimalikult rohkesti. Kui lõpuks esitada veel läinud sajandi keskelt Tideböhli arvestus, mis eestlaste ja venelaste rannikuasustuste arvud asetab suhtesse 1 : 3 (2000 eestlast, 6400 venelast)⁵⁾, siis olemegi jõudnud praegusele olukorrale suhteliselt üsna lähedale: tänapäeval on eesti-vene asustuse arvuline suhe Peipsi läänerannikul umbes sama, kui aluseks võtta perede arvu Praaga ja Mustvee vahel (431 eesti ja 1158 vene peret)⁶⁾.

Mis puutub Peipsi põhjaranniku asustusesse, siis leidub siin tänapäev ainult üks puht-eesti asustusega küla — Rannapungerja; selle idapoolses naabruses asetsevais Kauksi ja Kuru külades leidub juba eesti asunike kõrval venelasi (esimeses e. 24, v. 3; teises e. 24, v. 16). Neist veel idapoolsemad külad — Uueküla, Katase, Alajõe, Remnika, Smolnitsa, Vasknarva ja lõpuks Skarjatina üle Narva jõe suudme on juba peaaegu puhtvene asustusega. Siinne asustus oma pikaajalise siirdumisega tuletab meelde Pihkva järve lääneranniku koloniseerimiskäiku, olles lähemas seoses tugeva venepärase asustusalaga Narva jõe taga ja Vasknarva ümbruses⁷⁾; selletõttu on siinne vene asustus ka vanem Peipsi lääneranniku omast. Ka pole see iseloomult nii puhas kaluriasustus kui Peipsi läänerannikul; kalastus pole siin üldiselt kunagi arenenud sääraseks laiapiiriliseks tulundusalaks kui lääneranniku külis, vaid seda on harrastatud rohkem põllunduse kõrvalharuna.

Niisugune on Peipsi rannikasustuse pilt kõige üldisemais joonis. Jättes kõrvale järvede idaranniku, leiame selle veeala

1) Hupe l TN III lk. 232.

2) Sama TN I lk. 268.

3) Sama TN III lk. 284.

4) Tideböhli 1857 v. 375.

5) Sama t. v. 379.

6) Töö koostamisel on kahjuks puudunud elanike arv külade kaupa. Valla piires arvestamine annaks aga vale pildi, kuna eestlasi elab ka valla muis külis, venelased aga pea eranditult rannikukülis. 1922. a. rahvalugemise järgi on Peipsi ranniku Tartumaa valdades (Meeksi ühes arvatud) 22.571 eestlast ja 10.928 venelast.

7) Peipsi põhjaranniku asustuse tekkimise ja iseloomu üle on juba varemini ilmunud eri uurimus (Liiv Vene as.), mis ms. puudutab ka asustuse suhet kalastusega; selle tõttu jääb siin ära tarvidus öeldut veel korrata.

lääne- ja põhjarannikul eesti-vene sega-asustusalasid kohati eesti, paiguti jällegi vene asustuselemendiga ülekaalus. Sellejuures on suhteliselt kõige tihedamalt ja kõige varem venelastega asustunud Pihkva järve läänerannik ja Peipsi kirdenurk, kuna katkendlikult asustatud lääneranniku ala kujutab nooremat vene asustuse ladet. Kuigi Peipsi läänerannikulgi kalastus on seotud venelaste nimega, ei saa ometi tähelepanematult mööduda eestlaste osatähtsusest siinse kalastuse arendamisel. Kuna ülemal oleme konstateerinud venelaste tungi Peipsi läänerannikule ühel konkreetset juhul juba 14. sajandi teisel poolel ja üksikjuhtudena ka hiljem, näib üks ometi olevat kindel, — et venelased siia said püsiva jalgealuse alles 17. sajandi lõpul. Eestlasi leiame aga siin paigalasuvate kalastajadena kindlasti juba 16. sajandi teisel poolel, ja 17. sajandi lõpuks on nende asustus siin veelgi tihenunud ja laienenud. Hiljem, 18. ja 19. sajandil, kui siinsete vene kalurite arv — nagu nägime — kasvas eestlaste omaga võrreldes mitmekordseks, jäi eestlaste nimigi kalastajana vene kaluri varju, nii et igale Peipsi ranniku elanikule vaadati nagu venelasele. Ometi on, nagu on näidatud ka ülemal, Peipsi ranniku eesti külad andnud tubliduse ja oskuse poolest samavõrdseid kalureid kui vene küladki. Seal, kus eestlase suhe kalastusesse oli teine, kus ta kalapüüki harrastas põllunduse kõrvalharuna, neis kohis jäid muidugi ka tulemused teistsuguseks. Mis venelasi siinsel rannikul kuulsaks tegi, need olid uut tüüpi ja paremad püünised (peamiselt tihedapäralsed suurnoodad), mis kohalikul rannikul veel puudusid.

4. Välised kokkupuuted — kalastusretked.

Peale rannikasustuse vastastikuste mõjutuste omavahelise piirkonna on tähtis jälgida, millistes kokkupuudetes Peipsi ala on olnud välismaailmaga. Neid kokkupuuteid on kohalikul asustusel olnud nii passiivset kui aktiivset laadi.

Kui kõrvale jätame need võimalikud kokkupuuted, mis Peipsil oli Sise-Venemaaga uudisasukate siiasiirdumise kaudu, siis jääb ses ühenduses vaadeldavaks peamiselt kala- ja püünisekaupmeeste osa, kes Peipsi rannikul omi äritehinguid käisid tegemas. Küsimus ise on laiaulatuslik ega saa seda olemasolevate puudulikkude andmetega küllalt valgustada. Nimetaksin siin ainult üht keskust, mille mõju Peipsi nootade arenemisele uuemal ajal on nähtavasti määrava tähendusega. See keskus on Ostaškovi linnake

Tveri kubermangus, kus oli arenenud suurejooneline võrgutööndus. Oli tavaliseks kombeks, et Ostaškovi kaupmehed tulid Peipsi ja Pihkva ranniku kaluriküladesse, müüsid siia valmiskootud noodaosi ja ostsid kalakaupa. Isegi Kodavere eesti külades räägiti veel aastat paar tagasi, et nooda pärakangad on ostetud *Ostasku* (Ostaškovi) *maalt*. Ka kaluri riietusartikleid (saapaid¹⁾, põlli, kindaid) on Ostaškovi kaupmehed toonud Pihkva järve kalureile. Peale selle on Demjanski ja Valdai maakondades kootud noodaosas Peipsi ja Pihkva järve kalureile tuttavad²⁾.

Peipsi kaluriasustuse kasvamisega koos arenevad ka püügi viisid sel määral, et kalastus omandab siin röövpüügi iseloomu. Röövpüük, mille vastu juba 18. sajandi lõpul³⁾ häali tuleb kuulda-vale, omandab 19. sajandil sellise ulatuse, mis hakkab negatiivset mõju avaldama kaluriasustuse elatusvõimalustele⁴⁾. Pihkva järve ja Peipsi kalastusvõimaluste vähenemise tagajärjel oldi sunnitud mujalt otsima paremaid püügivõimalusi.

Kõige lähem ala, kuhu Peipsi kalurite retked suuremal määral ulatasid, on Võrtsjärv. Looduslikult ja kalafaunalt on see järv sama iseloomuga kui Peipsi, mille tõttu siin püüniseid ja püügiviisi ümber korraldamata võidi saavutada häid tagajärgi. Teiselt poolt on Võrtsjärve rannikuomanikud — mõisnikud ise olnud huvitatud Peipsi kalurite siiakutsumisest, kuna järve vee põhjalikum kasustamine võimaldas suuremat tulu ka ranna- ja veeomanikele. Võrtsjärve kalastuskontsessiooni andmine võõrastele kaluritele on, Baeri järgi, saanud alguse möödunud sajandi 30-ndail aastail, mis ajast alates seal kalarentnike arv olevat üha kasvamas⁵⁾. Vanemad Peipsi kalurid, nii eestlased kui venelased, tunnevad igatahes Võrtsjärve ja selle rannikmaid sama hästi kui Peipsitki.

Kuid Võrtsjärvega üksi ei piirdunud peipsilaste tung läände. Mööda Tännasilma jõge oli võimalus Võrtsjärvest pääseda Viljandi järve ja sealt piki Raudna jõge Pärnu lahte⁶⁾. Seda Peipsi ja Pärnu

1) Nii kannavad valged veesaapad Peipsi rannikualal ja kaugemalgi maas (näit. Maarja Magdaleena) nime — *vene astakud* (= Ostaškovi saapad). Prof. J. Mägistse suuline teade.

2) Изсл. I lk. 76; Tidebühl 1856 v. 769, 770; MHC lk. 613.

3) Eisen Oec. Ged. lk. 1jj.

4) Изсл. I lk. 1, 40, 64; Manninen Sachk. I lk. 97, 98.

5) Изсл. I lk. 6.

6) Vt. selle kohta ka Rumma Viljandi oru veelahe lk. 31jj.

lahe vahelist veeteed on Peipsi kalurid tarvitanud üsna sageli, ränates oma kalapaatides kogu kalurivarustisega kevadiseks püügi-
hooajaks Pärnulahe rannale kalastama. Nähtavasti on siit mööda
mereranda purjetatud kaugemalegi, põhjapoolle. Kindel on, et
Matsalu lahes on Peipsi venelasi käinud kalastamas, nagu seda
kohaliku rannikurahva suulisest traditsioonist võib otsustada.

Kuid Narva jõe kaudu oli piki veeteed võimalus ka põhja ja itta
pääseda. Viimast kasustasid peipsilased Soome lahte, Neevale ja
Laadogale jõudmiseks. Eriti tuttavad on Peipsi kalureile Neeva
ja Laadoga. Seal on käinud kalastajaid vist igast Peipsi lääneranna
kalurikülast, kuid eriti kuulsad ses suhtes on piirisaarlased ja Pedas-
pää mehed. Sellele pikale retkele sõideti varasuvel, peale Peipsi
kevadise kalastushooaja algust, ja jäädisinna hilissügiseni¹⁾. Mõnel
juhul on isegi naised kaasa võetud kokkadeks ja kalapuhastaja-
teks. Millal Laadoga-retked on saanud alguse, pole praeguse
ainestiku põhjal veel selge. Näib aga, et need on olnud õige
intensiivsed möödunud sajandi lõpul ja käesoleva alul kuni maa-
ilmasõjani.

1) vt. ka Самсоновъ Вес. ловъ lk. 88.

A. ÜLDOSA.

I.

Ajutised kaluriasulad.

Peipsi ja Pihkva järve kaluriasulad asetsevad kõik enamasti rannal alaliste püügikohtade juures, mille tõttu üldisemalt tarvidus puudub eriliste püügionnikeste ehitamiseks; alaline kalurielamu on oma kõrvalruumidega kohandatud enamasti ka püügimajaks, kus hoitakse püüniseid ja muud püügivarustust (pilt 1). Püügimajakesi on erandina siiski ehitatud Pihkva järve püügialale, ja Peipsi kalureil on veel tänini kombeks ajutiselt asuda talvepüügi hooajaks järvejäälle ehitatud kergeisse onnikestesse.

Pihkva järve ranniku püügimajakeste kohta puuduvad kahjuks üksikasjalisemad andmed, mille tõttu tuleb piirduda ainult paari möödunud sajandi keskelt päritoleva lühikese kirjeldusega. Neist kirjeldusist selgub, et kalurimajakesed kujutasid enesest väikesi suitsuonne, millel oli kaks akent ja sisustuseks kesk põrandat asetsev laud ning magamislavad seinte ääres. Ruumi oli onnis õige vähe, kuna elamu pikkus ja laius võrdusid umbes 2 meetrile ja kõrgus vähe üle selle; ulualust leidis siin aga tarbekorral kogu nootkond. Toas oli väike ahi, kus muuseas ka valmistati kalureile sööki¹⁾.

Asjaolu, mis tingis ajutiste kalurionnikeste ehitamist Pihkva järve püügialale, oli nähtavasti siin kombeksolnud püügiretkede korraldamine asustamata või hõredaltasustatud randadele (vrd. lk. 12). Võõra kalaranna pikema-ajaline kasustamine ühe ja sama püüdjaskonna poolt oli säärase ajutiste kaluriasulate tekkimise loomulikuks eelduseks. Eelpoolmainitud kirjeldusis öeldakse veel, et kalurionnikesed on kõige tihedamalt levinud Talabski saartel, neid on aga teiste Pihkva järve ranniku kalurite poolt juba 16. sajandil järjekindlalt kasustatud ajutiste püügikohtadena²⁾.

1) Изсл. I lk. 79; Tidebõhl 1857. v. 377.

2) Суворовъ ПЦЗ lk. 57.

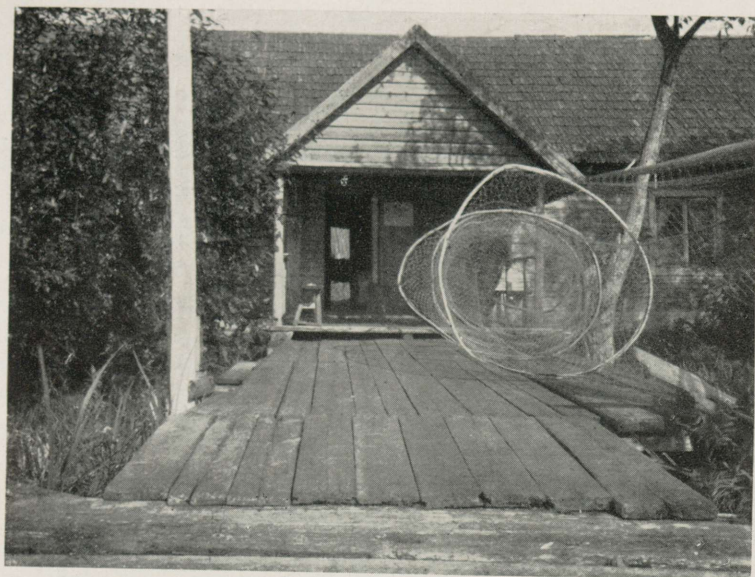
Peipsi järvel asutakse ajutistesse onnidesse ainult talvepüügi hooajal. Ajutiste asulate iseloomustavaks jooneks on siin see, et need asetatakse kaugele järvejääle, kohale, kus püüdmine toimub. Onni nimeks on üldiselt *kere* ehk *keri* (vene *лѹѡѣ*); need ehitatakse maal ja veetakse püügiajaks jääle. Praegune Peipsi läänepõhjarannikul tarvitav *kere* on väike harikatusega laudmajake, mille kõrgus on umbes 2—3 m ja põrandapind 4—9 m² (pilt 3). *Kere* suurus sõltub sellest, kas seda tarvitavad ainult mõned võrgumehed või asub selles suurem püüdjaskond (*noodaselts*). Onni väliskate moodustatakse tugiraamistikule naeltega kinnitatud püstlaudadest, samuti on katus lauast; põrand puudub — selle asemele laotakse kohale asudes otse jää peale lahtisi laudu ja õlgi, mis täidavad põranda aset. Elamu on varustatud uksega ja üheruudulise klaasaknaga; sees on väike ahi, mille plekk-korsten läbi seina või katuse juhatakse. Kui siia juurde veel arvata õrs riiete kuivatamiseks, mis elamusse risti katuse alla kinnitatakse, siis on loeteldud kõik oluline, mis kuulub tänapäeval tarvitatava *kere* koostisse. *Kere* viiakse jääle kalurireel või ehitatakse sellele alla erilised jalased. Peipsi kirderannikul (Vasknarvas) on ka mõned palkidest ehitatud onnid tarvitusel (pilt 4), kuid need moodustavad erandi ning on alles viimaseil aastail tarvitusele võetud. Laudkeredki pole kuigi vana algupära, kuna ehitise väliskatteks varemalt on nähtavasti üldiselt tarvitatud kasetohtu või mõne teise puu koort¹⁾, milline katteaine oli nähtavasti üksikjuhtudel tarvitusel veel käesoleva sajandi teise kümne alul²⁾ (pilt 2). Algupärasele koorekattele viitab isegi elamu nimi nii eesti kui ka vene keeles: eesti murretes esineb sõna *kere*, *keres* (*kerres*) puukoore või niine tähenduses³⁾, ja sama mõistet märgitakse vene keeles sõnaga *лѹѡѣ*⁴⁾. Näib siis, et algupärane ehitusainese nimetus on hiljem saanud kogu ehitise ni-

1) Koort *kere* ehitisainena mainivad kõik vanemad autorid, kes sellele elamutüübile üldse on juhtinud tähelepanu (vt. Иасл. I lk. 36, 78, 79; T i d e b ö h l 1856 v. 775; B e r t r a m Wagien lk. 134; W i e d e m a n n ESS sub *kere* G *kere* [Pp] Fischerhütte aus Rinde oder Brettern). Et vanemal ajal on Peipsi ääres tavaliste elamutegi katuste ehitusaineks tarvitatud puukoort, sellele viitavad märkmed 1599. a. poola revisjonis; koorest katusega hooneid mainitakse nimelt Mustvee elamute kirjelduses (J a k u b o w s k i Polska XVI Wieku lk. 123).

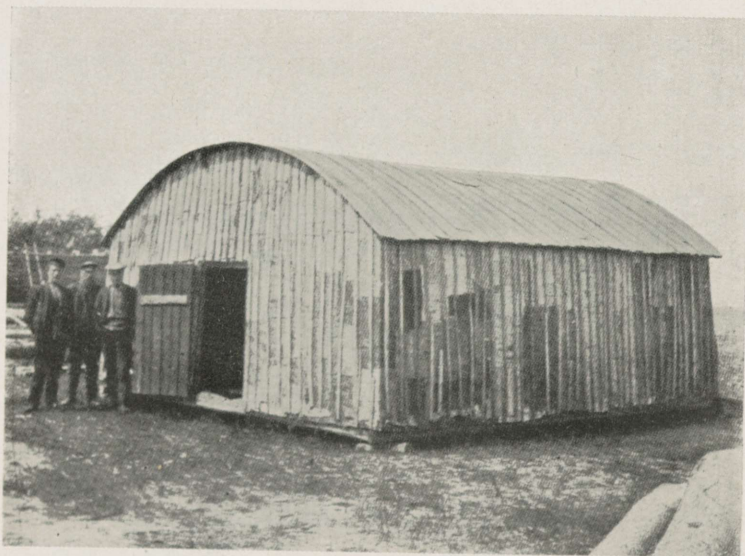
2) Кузнецовъ Рыбол. pilt 6. (sama pilt 2 käesolevas teoses).

3) Wiedemann ESS sub *kere* G *kere* (G) Bast, *kere-kinnad* Bastschuhe; Lisasõnastik — *keres* (*kerres*) — niinekoor; Saaresta Leksik. lk. 178, 179.

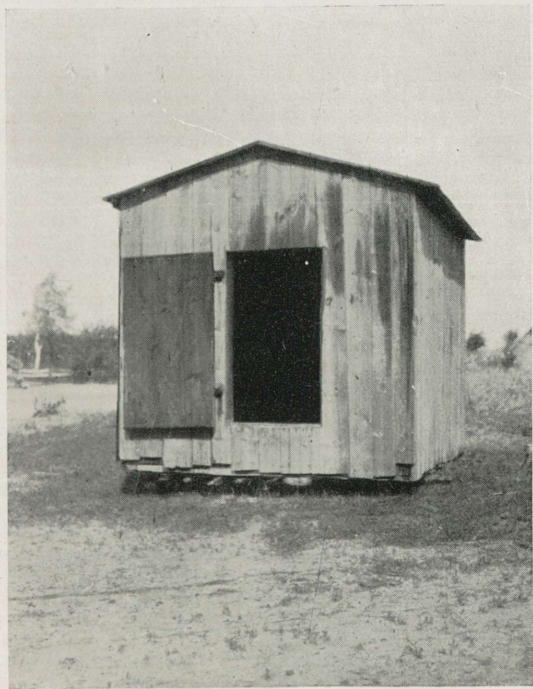
4) Словарь церк.-сл. и русск. яз. sub *лѹѡѣ*.

Pilt 1. Emajõe kalurimaja esine veeni ulatava sillaga.

Pilt 2. Kalurite talvine püügionn — *kere* — koorkattega.

Pilt 3. Laudkere (vrd. pilt 2).

Pilt 4. Palkkere (vrd. pld. 2, 3).

metuseks. Veel läinud sajandi keskel näib koorkere olevat olnud päris üldine. Selle ehituse üksikasjadest antakse täpne kirjeldus järveuurimise komisjoni kokkuvõtetes, mis eestikeelses tõlkes kuulub järgnevalt: „Kalapüük toimub 25—30 versta kaugusel rannast; kaitseks tormi ja tuisu eest ehitavad kalurid endile puukoorest onnikesed (*любяныя избушки*), nn. *kered* (*любви*). Nende ehitus on järgmine: jämedaist süllapikkustest palkidest koostatakse esiteks nelinurkne alusraam; raami igale nurgale püstitatakse jäme, süllapikkune piit ja nende vahele $\frac{1}{2}$ -arssinaliste vahedega latte, mille ülemised otsad ühendatakse rõhtlattidega. Seinad ja katus tehakse puukoortest. Sellise elamu kõrgus võrdub umbes inimese pikkusele, sel on madal uks ja aknake, kuid puudub põrand. Järvele minnes asetatakse *kere* jalastele ning veetakse järvejäale, kus ta võetakse jalastelt ja asetatakse ühte ritta teistega, mis umbes 3-süllaliste vahedega lahutatud üksteisest. Vahedesse mahutatakse hobused, sõidukid ja püügiriistad. Oudova püüdjaskonna *keredereast* umbes $\frac{3}{4}$ versta eemale asetavad Liivimaa (Peipsi lääneranniku) kalurid oma *kerede* rea nii, et nende vahele jääb 3 versta pikkune lai tänav. Nii siis kujuneb järvejäale suur küla, millel tingimata on ka oma kõrts. Igas *keres* on asumas kuni 20 hinge. Onni sisemusesse, paljale jääle, laotatakse õlgi, ja põranda keskele asetatakse mõned telliskivid tuleasemeks; suits väljub uksest. *Kered* on ka kogu nädala kestel kaluri varustusele panipaigaks kuni laupäeva õhtuni, millal pöördatakse koju tagasi“¹⁾.

Sellele võrdlemisi täielikule *kerekirjeldusele* oleks täiendavalt lisada veel mõningaid andmeid Peipsi lääneranniku kaluritraditsioonist, mis puudutavad nimelt elamusse ehitatud tuleaset. Esitatud kirjelduses mainitakse ainult telliskivist laotud tuleaset. Peipsi lääneranniku külades on aga kaunis üldiselt kombeks olnud moodustada tulease mullaga või liivaga täidetud laudkastist²⁾ või vanast pajast. Kast koostati neljast paksust plangust, mis nurkadest kokku tapiti nelinurkseks salveks. See asetati *kere* keskele ning täideti ääreni mullaga või liivaga; tulease nime-tuseks oli *patsas*. *Patsale* tehti püügi vaheaegadel lõke, mille ümber püüdjaskond soendas ja mille kohal örre küljes rippus pada kalakeetmiseks. Sellist kast-tuleaset asendas mõnikord ka liivaga täidetud kõlbmatu pada.

1) Изсл. I lk. 78, 79; vt. ka Tideböhli 1857 v. 377, 378.

2) Vt. ka Bertram Wagien lk. 134.

Ajutiselt jääle veetavad kalurionnikesed on Peipsil nähtavasti üsna vana algupära; neid mainitakse juba ühes 1643. aasta kaebekirjas Oudova alalt sama (venekeelse) nimetusega nagu tänapäevalgi¹⁾. Mis määral ja kui laialt selliseid ajutisi kalastusonne on tarvitatud väljaspool Peipsi püügiala, jääb veel lahendamata küsimuseks, kuna selle kohta on üsna vähe võrdlusainest. Seni saadaval olnud kirjanduses on märgitud Peipsi *kerede*le vastavaid kalurionnikesi ainult paarist kohast: Soome lahelt ja Valgjärvelt Venemaal. Sireliuse järgi ehitatakse Soome lahe idasopis Lavansaare ümbruses jääle laudadest noodamaju²⁾, mis väliselt sarnanevad Peipsi omadele, kuid mõõdetelt on palju suuremad (pikkus 8 m, laius 6 m). Ka on neil onnidel põrand ning mööda seinu magamislavad, mis neid Peipsi *keredest* erinevaks teeb. Valgjärvl ehitatakse kalurionn (*ондряна*) järvejääle palikidest. See on kerge ehitis, mis omalt iseloomult meenutab enam mingit kuuri kui elamut ja mõõdetelt on umbes sama suur kui Lavansaare kalurionnid (p. 8 m, l. 6 m). Tulease on ehitatud samal kombel kui Peipsilgi: onni tagaseina või nurka asetatakse nelinurkne puusalv (või põrand — *тулнова, тулново*), mis mullaga täidetakse ja millel siis tehakse tuld. Suits tõuseb katusesse jäetud august³⁾. Nähtavasti on Valgjärve kalurionnikesed vana algupära, kuna neidki juba 17. sajandi kaluri-inventaris nimetatakse⁴⁾.

Võttes arvesse kõnesoleva ajutise kalurionni vaatlusel mainitud kolme eri kohast päritolevat juhtu, võime oletada, et nende levik on või oli kunagi Põhja-Euroopas veelgi laialdasem kohtades, kus kasustatakse suuremaid veealasid talvekalastuseks. Ei ole ju ajutiste kalurionnikeste ehitamine kalastusvete äärde sugugi uudiseks. Ajutised ehitised jääl oleksid nii siis ainult eriotstarbeks kohandatud asulatüübiks — kergem ehitis, millist hõlpus kohast teise viia.

Ka algupärane muld*patsas*⁵⁾ tuleasemena näib olevat põhjamaa kalastuskeskustes laia levikuga. Peipsi *patsale* sarnanevat

1) Сборн. Моск. Арх. М. Ю. lk. 331.

2) Sirelius Suom. kal. lk. 256 pilt 343.

3) Кучинъ Зимн. таг. ловъ lk. 23, 24, pilt 10; Данилевскій Описаніе lk. 12.

4) Яковлевъ Матеріалы lk. 586.

5) *Patsas*-sõna tuleaseme tähenduses näib meilgi varem olnud laialdasema levikuga, olgu siis selle tulekolde kuju milline tahes (Wiedemann ESS sub *patsas* G *patsa* [F] 'Feuerheerd').

tuleaset oli eelpool võimalus konstateerida Valgjärvel; edasi tuntakse seda Soomes (Kymijöel)¹⁾ ja Põhja-Jäämere kalastuspiirkonnas²⁾. Viimaksmainitud piirkonnas tarvitatakse seda tuleasemena laevadel. Nähtavasti on siingi tegu õige vana kultuur-nähtega, mis on teatava igandina peaaegu meie päevini alalhoitud poolnomadiseerivate kalurite ehitistes. Puusalvedega *patsa* rööbikvorm p a d a on tulekoldena laialdaselt tarvitusel nii meie kui ka naabermaade hülgeküttide juures, kes talvel on sunnitud jääma pikemaks ajaks merejääle³⁾.

II.

Püügivarustus.

1. Sõidukid ja veoriistad.

Lootsik (*küna*), lamedapõhjaline veesõiduk (pilt 7), on tarvitusel enamasti jõesuudmeil ja järveäärseil kalavetel või luhtadel, kuhu suurema sõidukiga ligi ei pääse; seda tarvitatakse tõkkepüüniste kogemisel, iseäranis aga ahingipüügil. *Küna* tehakse kuuse- või männilaudadest, millised kaarte külge kinnitatakse; sõiduki pikkus on 3—4 m ja sügavus umbes 30 sm. Istmelauad puuduvad, kuna seesolija püsti seistes sõuab ühe aeruga. Vanemal ajal ehitati õiseks ahingipüügiks sõiduki keskele laudadest alusele mullast tulease (*patsas*); nüüd kinnitatakse *küna* keskele tooseraua püstitamiseks ristlaud (vt. *tooselkäimine* lk. 65 jj.).

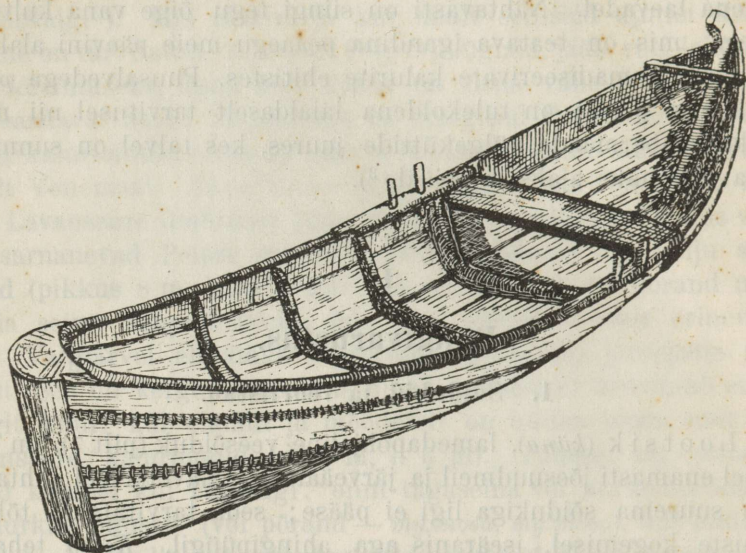
Paat (*vene*) erineb vastavast merisõidukist kõigepealt oma põhja läbilõikelt; nimelt puudub sellel kiil, mida siin asendab lameda kumerusega põhilaud (pilt 9 lõige cd ja ef). Ka muis üksikosis leidub erinevusi: nii lõpeb Peipsi *vene* päraosa järsult püstaka *tohupakuga*, mille külge külglaudade päramised otsad liituvad (pilt 9 lõige cd). *Tohupakk* (*tohusepakk*, *perupakk*) on moodustatud poolekslõhestatud palgi otsast, mille kumerus paadi ehitamisel jäetakse väljapoole. Külglauad (*laiad*), mis keskosas on väljapoole painutatud, liituvad sõiduki ninas kallaka, ülespoole kaarduva täävi (*peapakk*) külge (pilt 9 lõige gh). Peale sõiduki kere koostamist topitakse lau-

1) Sirelius Suom. kal. lk. 254.

2) Шульцъ Техн. оп. lk. 84; vt. ka Kalima OLR lk. 77.

3) Manninen Sachk. I lk. 86; Schwind Atlas I 162; Sirelius SKK I lk. 142 pilt 105.

dade vahed seest takkude või linadega, ja laudade peale lüüakse raudsete nurkaasadega (*sinklid*) pikuti paks puupiirg, mis hoiab topise tihedalt omal kohal (pilt 9 lõige ef detailjoon. ja pilt 5). Topist

Pilt 5. Kaluripaad, külgedel näha torosed.

piiruga nimetatakse *toros* ja nende kohaleasetamist *torostamine*. Paadi pardalaua ülemise ääre sissepoole asetatakse pardavits (*parrasvits*), milleks tarvitatakse noore kuuse tüve lõhestatud poolikuid, nii et nende tüvepoolsed otsad juurekontsudega tulevad vastu pärapakku, ladvad aga paadi nina poole otsa. Parda külge asetatakse üks või rohkem paare (selle järgi, kui mitme aerupaariga sõiduk on) aeruhoidjaid (*[h]angad*, *[h]angud*), *noodavenedele* paar pöör-

Pilt 6. Kaluripaad sõidul.

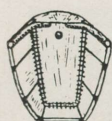
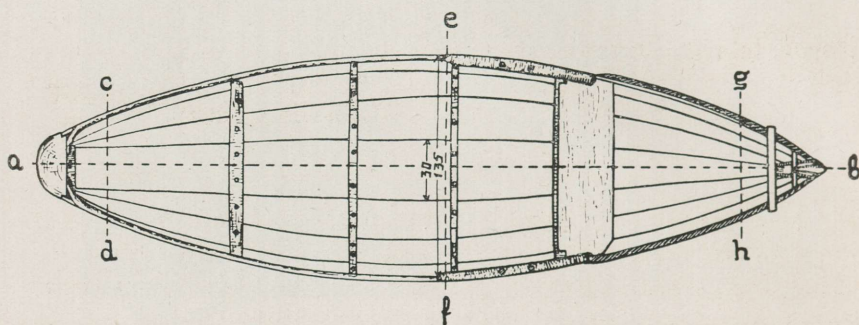
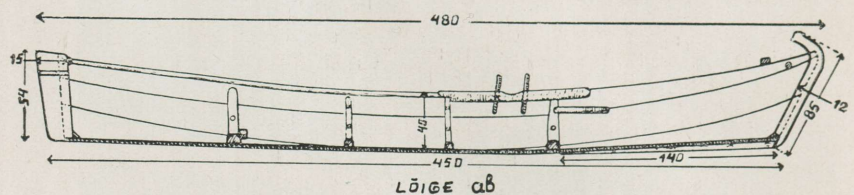
harki ja *tohu*hark noodaköie juhtimiseks (viimane püstitatakse sageli ka *tohupaku* otsa sisse puuritud auku; sama auku kasutatakse *toosepüügil toosehargi* kinnitamiseks). Tervet *vene* tagumist osa nimetatakse *tohk*, *tohuots* või *peru* ja tüürimeest, kes püügi ajal pakul istub — *tohk*nikuks. Vähematel sõidukitel tüürib *tohk*nik *mõlaga* (pilt 6), suurematel aga on kõverast kuusekännust raiutud tüür (*sopits*, vene *coneуа*), mis raudhingedel liigestub *tohupakuga*

Pilt 7. Lootsik *tooschargiga*.

Pilt 8. Kaluripaati „sadamast“.

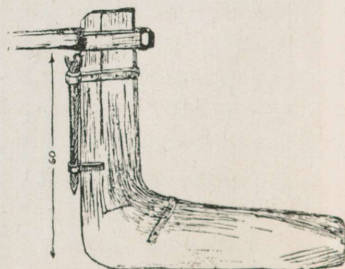
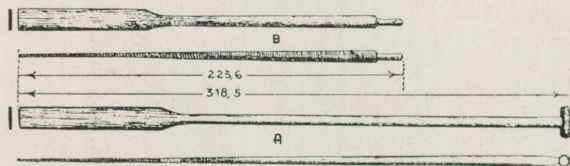
LÕIGE cd

LÕIGE ef

LÕIGE gh

Pilt 9. Peipsi kaluripaadi lõiked ja üksikosad: ab — pikilõige, cd — tohuots tohupakuga, ef — ristlõige keskelt (all näide kaarte liigestusest ja ristlabilõige torosest sinkliga). A — mõla, B — aer, paremal all nurgas — tüür (sopits).

(pilt 9). Igas paadis on vähemalt paar *aere* (pilt 9 B) ja üks *mõla* või *potas*¹⁾ (pilt 7, 8, ja 9 A); viimane on teistest pikem ja selle ülaots varustatud riskäepidemega (*kaba*, *kikk*). Venelasil on kombeks oma kalapaatidele anda erinimetusi selle järgi, kui mitme sõitjaga see liigub (*троёнка*, *пятерня* jne.), millised nimetused sellistena on mõnel pool siirdunud ka ranniku eesti murdesse (vrd. Trm. *piterna*)²⁾; algupäraselt see nimetuste traditsioon on aga eesti keeles võõras. Paadi alalise varustuse hulka kuulub peale muu veel puust kühvel (*loop*, *pilk*) paadi põhja nõrgunud vee väljaloopimiseks (pilt 10, 11).

Pilt 10.

Paadi kühvlid.

Pilt 11.

Kalareed ja kelgud. Talvepüüniste, muu püügivarustise ja kalade vedamiseks on kalurikülades kohandatud terve veoriistade varustis, mis oma eriotstarbele vastavalt on tavalisist talvesõidu- ja veoriistadest erinevaks arenenud. Neid talvesõidukeid on mitmesuguses suuruses, alates väikesest õngitseja kelgust ja võrgumehe reest ning lõpetades suurte noodapüügi regedega. Üks reetüüp, mis Peipsi ja Pihkva järve püügialal tindipüügi ühenduses on saanud üldtuntuks, on nn. *korup* (vene *короб*). See on suur, kumera lauast või puukoorest kerega veoriist, mille pikkus on Baeri järgi umbes 3 m, laius kuni 2 m ja sügavus 75 sm³⁾. Selliseid suuremõõtelisi regesid tarvitatakse tänapäeval ainult veel Pihkva järvel tindipüügi ajal, kuna Peipsil tarvitavad on palju väiksemad (pilt 13). Suuremõõtelisi regesid tarvitatakse peamiselt suure tindinooda vedamiseks, kuna muu noodavarustise jaoks tarvitatakse vähemaid regesid. Veel möödunud sajandi keskel tehti *korupi* kere puukoorest⁴⁾, tänapäevani säilinud eksemplarid aga on juba laudkerega. Peale selle on tarvitusel veel kastikujuline noodaregi (*vodovik*), mida nagu eelmistki kasutatakse peamiselt nooda jaoks *loomuse* kohta ja ühelt *loomuselt* teise⁵⁾.

1) Arike Trm.

2) Sama.

3) Изсл. I lk. 77, 78; Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 19, tbl. V 1.

4) Изсл. I lk. 77.

5) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 19, tbl. V 2.

Samakujulisi, kuid väiksemaid regesid tarvitavad Peipsi eesti kalurid kala veoks (pilt 14). Nagu juba kirjeldatud veoriistade nimetustest võib järeldada, on siin tegu vene kultuurlaenudega: kummagi veoriista nimi on kõige otsesem laen vene keelest, ja pole kahtlust, et esemtüübid ise on ka pärit idapoolt Vene piiri. Tegelikult leidubki täpselt sama nimega kalaregesid Sise-Venemaa järvede alal, ja nimelt Seligeri järvel (Ostaškovis)¹⁾, millise alaga Peipsi kalureil on sagedasti olnud kokkupuuteid. Võrkude vedamiseks tarvitavad venelased erilist kerget kastikujulise kerega rege (*лазтунка*), millel kerekast on asetatud iseloomulikult kõrgetele kodaratele²⁾. Madalamaid, ilma erilise kastita või korvita kergeid regesid tarvitatakse kevadise pudeva jää ajal paatide kaasa vedamiseks järvejääle. Pikematele järveretketele varustavad kalurid endid sel ajal õnnetuste vältimiseks veesõidukiga.

Kalurikelk (pilt 16). Kelku tarvitavad peamiselt talveõngepüüdjad, kuid kehvemad kalurid veavad sellega ka omi talvevõrke püügikohtadele. Õngepüügi puhul kuulub kelgu juurde veel nelinurkne puri, mis erilise toeseadise ja püstilöödud tuura abil tuulevarjuks seatakse. Kui jää järvel on sile ja sõiduks soodus, istub kalur rannal kelgule ja teeb tuuraga tõugates kiiret sõitu püügikoha poole. Mõnikord aga, kui tuul on tagant, panakse tuur kelgule mastiks ja selle külge puri, nii et jääl liiklemine käib täiesti tuule jõul analoogiliselt purjesõidukitele vees³⁾.

Pilt 12. Jääraud.

Jääraudad (pilt 12). Kaluri isiklikust varustisest talvepüügil olgu siinkohal nimetatud jääraudad (*jalg-raudad*), milliseid kalurid seovad talla alla liiklemise hõlbustamiseks. Peipsil tarvitatakse jääraud on ovaalse rõnga kujuline, kolme terava haagiga all; see on varustatud kahe rõngakujulise kõrvaga, mille külge sidumisnöörid kinnitatakse. Kummagi saapa talla alla seotakse raud niiviisi, et selle kõrvad jäävad kummalegi poole

jalalaba ja haagid teravikkudega alaspidi.

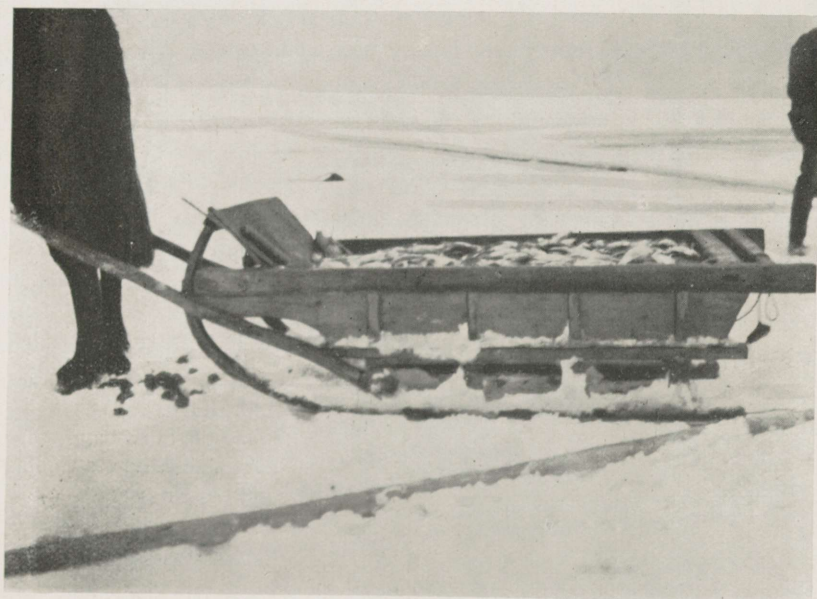
1) Александровъ Селигеръ lk. 12.

2) Кузнецовъ Зимн. рыбол. тбл. II 1.

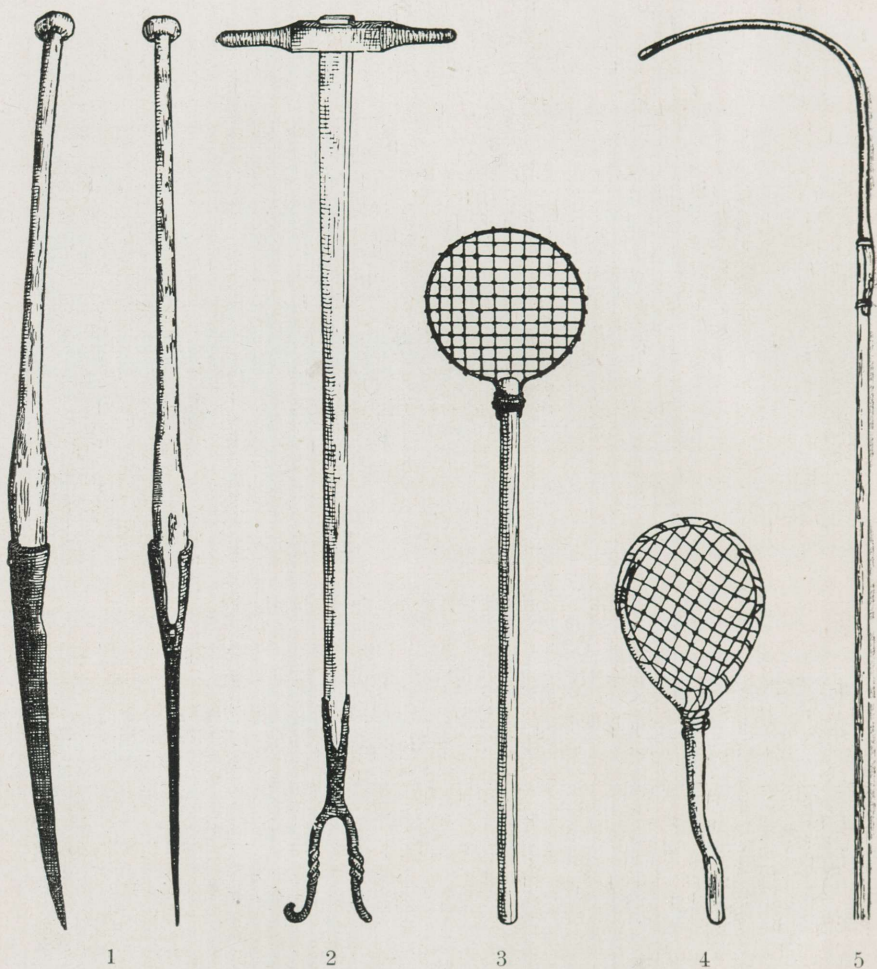
3) Sama t. lk. 6.

Pilt 13. Regi püügivarustise vedamiseks.

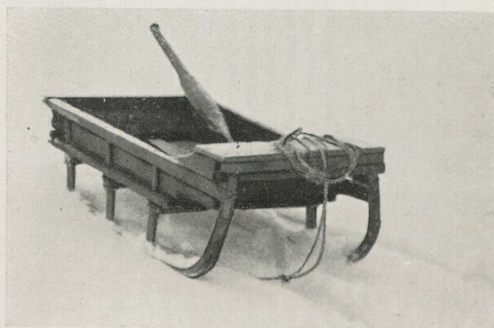

Pilt 14. Kalaregi.

Pilt 15. Talvepüügi abiriistad :

1. Jäätuur (kahes vaates).
2. Hark.
3. Jääkahv traatpõhjaga.
4. Jääkahv võrkpõhjaga.
5. Kook.

Pilt 16. Kalurikelk.

2. Püügi abiriistad.

Jäätuur. *Tuura* tarvitatakse talvepüükide ajal jõesse aukude raiumiseks; see koosneb ümmargusest puuvarrest ja varre otsa kinnitatud raudterast. Vars on ülaotsas varustatud nupuga, harvemini ka nõörsilmusega — hõlpsamaks käeshoidmiseks. *Tuura* raudots, mis putke kaudu liigestub varrega, on nelinurkse ristlõikega ning omab ühtlaselt kitseneva noolja ning vähe kaarduva tera. *Tuuratüüp*, mis on esitatud pildil 15:1, on säärasena tarvitusel tervel püügialal.

Kahv (*kaha, leeden*) on tarvitusel jõesse raiutud aukude jäätükkidest ja lumest puhastamiseks. Tänapäeval esineb see enamasti ümmarguse raudraamiga ja raudtraadist kootud põhjaga (pilt 15:3), vanemad eksemplarid aga on puuraami ja võrkpõhjaga (pilt 15:4). Põhi on seevõrra pingul, et see suuraamiga samale tasemele jääb. Jääaukude puhastamiseks tarvitatakse kahva asemel üsna sagedasti ka tavalist raudlabidat.

Püüniste (nootade, võrkude) edasi ajamiseks jääalust mööda tarvitatakse erilisi abiriistu, mis on veolatt, hark ja kook.

Veolatt (*hirs*) jätkatakse mitmest peenest männipuu-latist. Selle pikkus sõltub kombest, kui pikad vahemaad jäetakse üksikute jääaukude vahele, kust läbi *hirt* edasi aetakse; tavaliselt on see pikkus umbes 30 m. Veolati üks ots on nooljas, teine aga jämedam; viimase külge seotakse püügi puhul püünise veonöör. Pihkva järvel on kombeks varustada veolati päramist otsa raudrõngaga, mille külge on hõlpsam veonööri siduda. Püüniste jääalust mööda edasi ajamiseks raiutakse jõesse kõigepealt rida auke. Suuremast august (*suiste*) algab tegevus: siit aetakse latt veonööriga ja selle külge seotud püüniseotsaga jää alla, kusjuures selle esiots juhitakse aukuderea suunas (vt. Talvenoodapüük). Jääalust mööda edasiasetuna ilmub lati ots nüüd kordamisi igas jääaugus nähtavale, kuna aukude vahemaa on lati pikkusest lühemaks jäetud; ajamiseks tarvitataksegi harki (*[h]ang, hirre[h]ang*). Kõige vanemad hargid on valmistatud puust¹⁾, uuemad aga on puuvars raudharudega (pilt 15:2). Juhuks, kui veokõit hargiga veest haarata tuleb, on üks harudest väljapoole konksutaoliseks painutatud. Tõukamisel vajutatakse hark järsult latile ja tõukavate nõksudega liigutatakse seda järgmise augu suunas. Tõukaja (*hirsnik*) hoiab

1) Vt. näit. Manninen Sachk. I lk. 186, pilt 173.

hirt hargiga ka õiges sihis, kuid pikkadel vahemaadel ja käänukohtadel kaldub see mõnikord siiski kõrvale. Suunalt kõrvale sattunud *hirs* tõmmatakse oma õigele kohale pika, kõvera puukoogu (*konk*) abil, mis tehakse kuuse- või pajuoksast ning on enamasti kahest tükist jätkatud (pilt 15:5).

Traal (*agur[its]*) kujutab endast lihtsamal juhul oksatüügastega kuusetüve, mille ladvapoolsesse otsa seotakse tugev nööri ja tüve külge raskuseks kivi. Sääraselt valmistatud traal lastakse vette ja tõmmatakse seda mööda järvepõhja, kuni otsitav püünis või püünise nööri oksatüügaste taha hakkab; traali tarvitatakse siis kadunud püüniste otsimiseks. Sõnaga *agur(its)* märgitakse aga ka mitmeharulist ankrukujulist raudtraali (pilt 17), mis nagu eelminegi kinnitatakse nööri otsa ja mida samuti tarvitatakse püüniste otsimisel.

Pilt 17.
Traal.

Pilt 18.
Pootshaak.

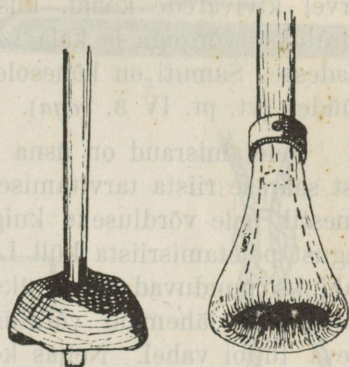
Pootshaak (*puuhaak, puusaak, puussar*) on tarvitusel traalimisriistana eelmise kõrval ja abiriistana talvemõrdade kogemisel, samuti ka veesõidukeis mõla asemel, kui nendega liigutakse jääsegases vees (pilt 18).

Kalapeletamisriistad. On rida püügiviise, (*abara*, *nooda* jne. -püük), mil puhul püügi tõhustamiseks on tarvilik kalapeletamine. Peletamine toimub lihtsamal juhul mõlaga või mõne muu kättejuhtuva puutükiga vastu paadi äärt või veepinda lüües. Tavaliselt tarvitatakse aga peletamisel selleks kohandatud löökriistu, mida Peipsi ja Pihkva järve püügialal leidub kolme eri tüüpi. Ühe tüübi moodustavad nn. *mütad*, teise peletamisraudad ja kolmanda erilised kivi-mütad.

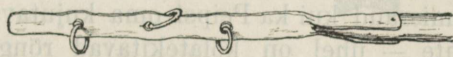
Mütt koosneb pikast varrest ja selle otsa liidetud kabjast; mõlemad osad on puust. Kabja kuju järgi jagunevad need umbse ja õõnsa kabjaga *müttadeks*. Umbne *mütakabi* on lameda tüvikuhiku- või poolkera-kujuline (pilt 19), õõnes kabi aga pasunakujuline (pilt 20).

Mütates haarab kalur *müta* varrest kinni ja lööb selle kabja tugevate, järskude hoopidega vette. Löökidest tekib vees sumin, mis kalad löögikohalt eemale, püünisesse peletab.

Mõlemad mainitud *mütavariandid* on vaadeldaval püügialal üldiselt tarvitusel. Eriti omane näib siin olevat õnsakabjaline *mütt*, mida ka möödunud sajandi Peipsi kalastuse uurijad eriti mainivad¹⁾ ja mida Eesti rahvateaduse uurija dr. Manninen peab Ida-Eesti vetele iseloomulikuks *müta*-tüübiks²⁾. Väljaspool Eesti ala näib õõnega *mütt* olevat eriti tarvitata idapool, Vene aladel, kust selle vana kultuurlaenuna mujalegi siirdumist oletatakse³⁾. On viidatud isegi võimalusele, et terminid *mütt* ja *müttama* oleksid üldse slaavi laensõnad (vene *мута, мутало, мутать*) ja seega ka kalapeletamine Eestis sel kujul üldse venepoolse mõjustuse alune⁴⁾.

Pilt 19 ja 20. Mütakabjad.

Pilt 21. Peletamisraud.

Kivimütt pole püügiala läänerannikul arvatavasti tuntud, olles Peipsil nähtavasti üldse haruldaseks esemeks, kuna nimetatud riista kohta pole rohkem andmeid kui paar teadet Peipsi ekspeditsiooni avaldatud ainetes⁵⁾. Kivimüta moodustab nõõri otsa seotud kivi ja müttamine toimub seda korduvalt vees tõstes ja kukutades.

Peletamisraud (*ritv, kõristamise latt, kell*) on kujult ja koostiselt müttatüübist täiesti erinev: *mütakabjale* vastab siin raudne ots, mis rea raudrõngastega varustatud (pilt 21). Raudse

1) Изсл. I lk. 76; Tideböhl 1857 v. 358.

2) Manninen Sachk. I lk. 193.

3) Jankó Herkunft lk. 384, 385; Manninen Sachk. I lk. 193, 194.

4) Manninen Sachk. I loc. cit.

5) Кузнецовъ Рыбопр. сл. sub *хлопоталка* ja *пугало, пугалка*.

otsa järvepõhja kivide vastu löömisel või varre raputamisel tekitavad rõngad kõlinat, mis kalad liikvele peletab. Piirisaarelt saadud suulise teate järgi olnud seal tarvitata *ritv* küll raudse otsaga, kuid rõngasteta¹⁾; kõlinat on tekitatud raudotsaga vastu põhjakive lüües. Peletamisrauda tarvitatakse enamasti kalade hirmutamiseks järvel kivivarede kohal, kus võrkudega püüdmast käiakse: vare piiratakse võrguga ja kala *koputatakse* peletamisriistaga võrgu silmadesse. Samuti on kõnesolevat riista kasutatud keerdpüünistega püüdes (vt. pt. IV 3. *raga*).

Peletamisraud on üsna haruldane püügi abiriist: mujalt Eestist säärase riista tarvitamise kohta teateid üldse pole ning välisainestik pole võrdluseks kuigi rikkalik. Printsibis tuntakse niisugust peletamisriista küll Lätis²⁾, Saksamaal ja Ungaris³⁾, kuid kahjuks puuduvad neist üksikasjalisemad kirjeldused, mis võimaldaksid lähemaid võrdlusjooni nende ning meil tarvitusel oleva tüübi vahel. Neljas koht, kus Peipsi peletamisrauale lähedast esemtüüpi tuntakse, on Laadoga. Sirelius toob Laadogal tarvitatavast riistast isegi joonise, millest selgub, et seal riputatakse rõngad lati külge erilisesse traatvangu⁴⁾, mitte aga alumise raudosa külge nagu Peipsil. Raudots ise on tuurakujuline. Vaatamata neile erinevustele pole ometi võimatu, et nii Laadogal tarvitata peletamisraud kui ka Peipsi oma kujutavad sama esemtüübi eri variante — ühel on kõlatekitavad rõngad ainult eriseadiseana kõrgemal varre küljes, teisel alumise raudotsaga ühendatud. Laadoga-poolset eksemplari peetakse vene laenuks⁵⁾, ja laenuks tuleb seda pidada ka Peipsil.

Peipsil näib kõnesolev peletamisriist olevat nooremat algupära kui *mütad*, ja tänapäevalgi see pole päris üldiselt tarvitusel. Vanemad Peipsi kalastuse uurijad ei maini seda üldse, ja uuemates teostes nimetatakse seda ainult paaril korral⁶⁾. Nende ridade kirjutajalgi on juhus olnud peletamisraua kohta teateid saada ainult Peipsi läänerannikult Omedust ja Piirisaarelt.

1) Vt. ka Кузнецовъ Рыбопр. сл. sub *ботъ*.

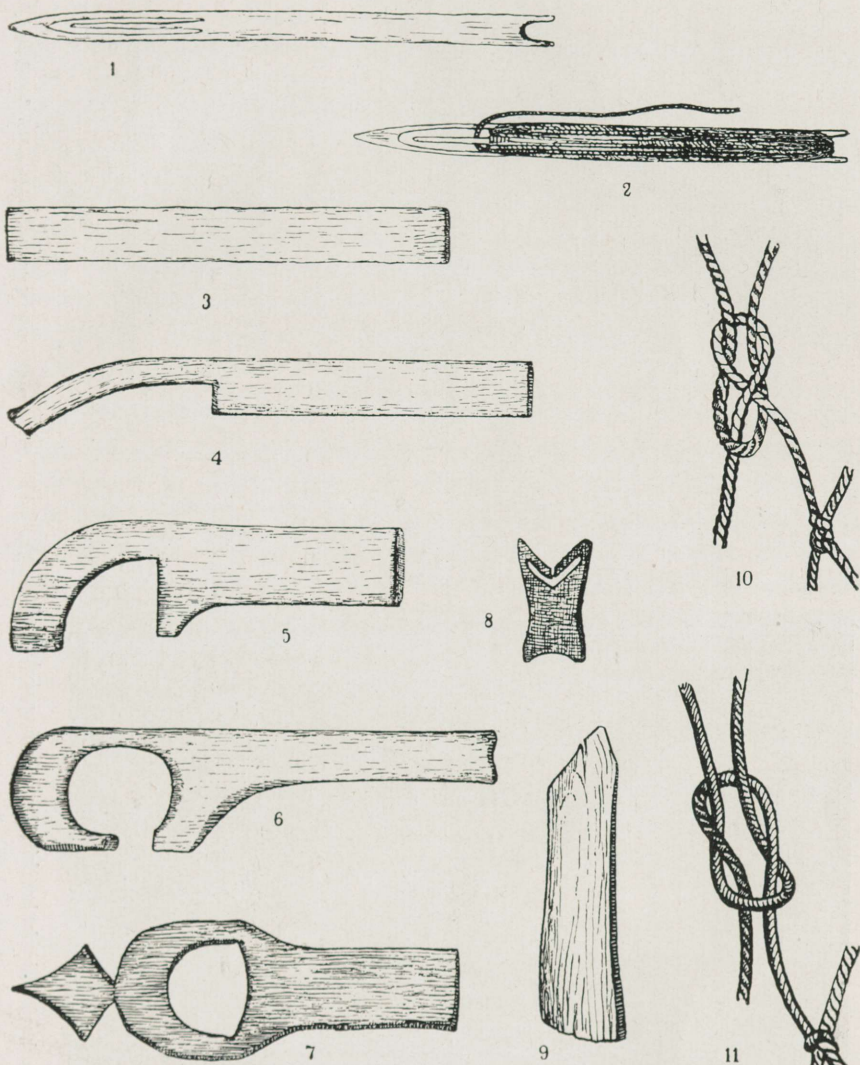
2) Bielenstein Holz. lk. 666.

3) Jankó Herkunft lk. 384.

4) Sirelius Suom. kal. lk. 169, pilt 304.

5) Manninen Ajokepeistä lk. 95.

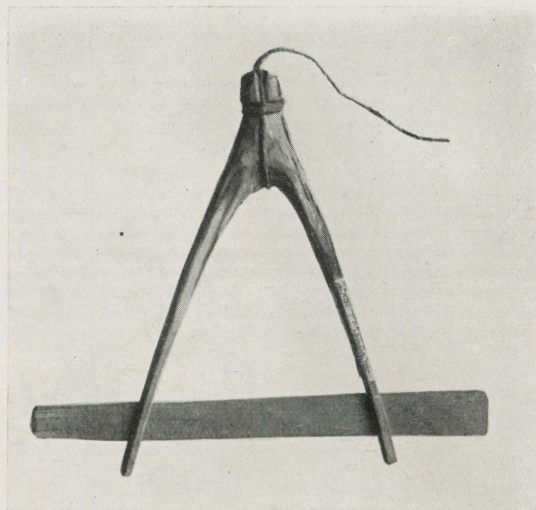
6) Стрембицкий I lk. 372; Кузнецовъ Рыбопр. сл. sub *пухало*, *пухалка*; Arike Trm.

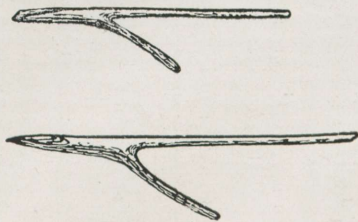
Pilt 22. Võrgukudumisriistad ja sõlmenäited: 1, 2 — *käbid* (teine ühes lõngaga), 3—7 — *lauakesed*, 8, 9 — *kutsikad*, 10 — *altpistetud sõlm*, 11 — *pealt-pistetud sõlm*.

Pilt 23. Võrguhark jala külge kinnitatud lõngakehaga ja kootava võrguga.

Pilt 24. Võrguhark.

Pilt 25. Nöörikeerutamise konksud.

III.

Võrkpüüniste valmistamisest ja hoidmisest.**1. Võrgukudumisriistad ja -kudumine.**

Hui (*käbi*, *piirits*) on õhuke, kitsas ja noolja otsaga kudemisriist, millega toimub võrgusõlmede sidumine; see tehakse enamasti kuslapuust. Teravamasse otsa on tehtud V-kujuline läbilõige, mille vahele jääb *keel* (pilt 22:1). Käbi kitsamat otsa nimetatakse *kaelaks*, laiemat *kannaks*, mis on lõigatud hargikujuliseks (*sõkad*). Võrgulõnga huile kerides veetakse seda vaheldamisi üle hargi ja *keele* (pilt 22:2).

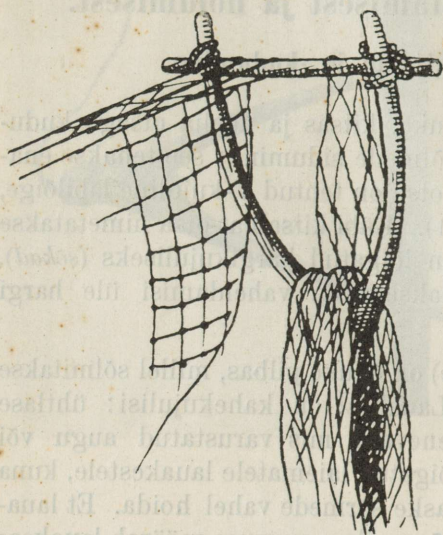
Lauake (*laadik*, *lavvokene*) on õhuke pilbas, millel sõlmitakse võrgu silmad (pilt 22:3—7). Lauakesi on kahekujulisi: ühtlase laiusega ning ühest otsast laienevaid, mis varustatud augu või hambaga. Hammas või ava on lõigatud laiematele lauakestele, kuna neid muidu on kudumise ajal raske sõrmede vahel hoida. Et lauakesel võrgusõlmi seotakse, siis võrgusilma suuruse määrab lauakese laius; sellepärast tarvitataksegi säärase võrgulina kudumisel, mis ühest äärest on tihedam (väiksemate silmadega) kui teisest, töö kestel mitme laiusega lauakesi.

Kutsikas (*libinits*) on tavaliselt lõhestatud otsaga puutükike (pilt 22:9), mis kudumise ajal riputatakse raskuseks võrgu alumise silmarea külge, et võrgusilmad kudumise ajal paremini lahti hoiduksid. Harvemini tarvitatakse ka sarvest või — uuemal ajal — kautšukist eksemplare sarnase löikega, nagu näha pildil 22:8.

Võrguhark (*vaust*) on kudumise abiriist, millele kudumisel võrk kinnitatakse. Peipsi läänerannikul laialdasemalt levinud hargitüüp on kujutatud pildil 23. See on koostatud harkjalakestega tallast ja selle ühte otsa liidetud vertikaalsest hargist. Kudumise ajal seisab hark kuduja ees, nii et talla ots on kuduja poole, kes sellele oma jalaga toetub (pilt 27). Omedus on kunagi tarvitatud niisuguseid harke, mis kudumise ajal on tallaga asetatud istmiku alla; tänapäeval neid Peipsi rannakülades enam ei esine.

Kootud võrk seotakse kas vahenditult hargi harude ümber (pilt 23) või kasutatakse kinnitamiseks erilist ristpulka hargi harude vahel (pilt 26).

Teine hargitüüp on eelmisest koguni erinev; see on väike lahtine puuhark, mille harudest on ristsõlg läbi pistetud (pilt 24). Hargi tarvitamine kudumisel sünnib järgmiselt: hargi pära seotakse nööriga seina külge, kuna kootav võrk seatakse harudevahelisele ristsõlgele — nimelt pistetakse sõlg harudes olevast avast ja ühest võrgusilmade reast läbi. Kuivõrd üldine see hargitüüp on Peipsi rannikul, selle kohta puuduvad veel lähemad andmed. Seni on selle ülevaate koostaja neid märkinud ainult kolmest kohast: Piirisaarelt, Praagalt ja Varnjast. Hargitüübi algupära kohta andmed erinevad: Praagal peetakse seda uuemaks esemtüübiks, mis tarvitusele tulnud alles aastat

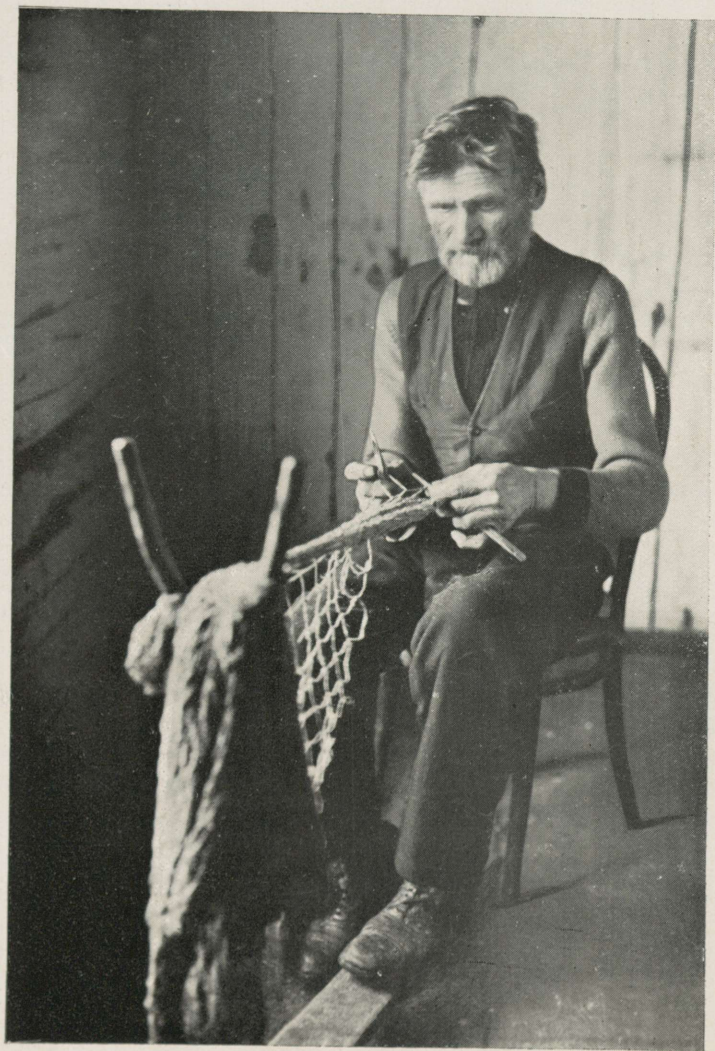

Pilt 26. Võrguhark ristpulgaga.

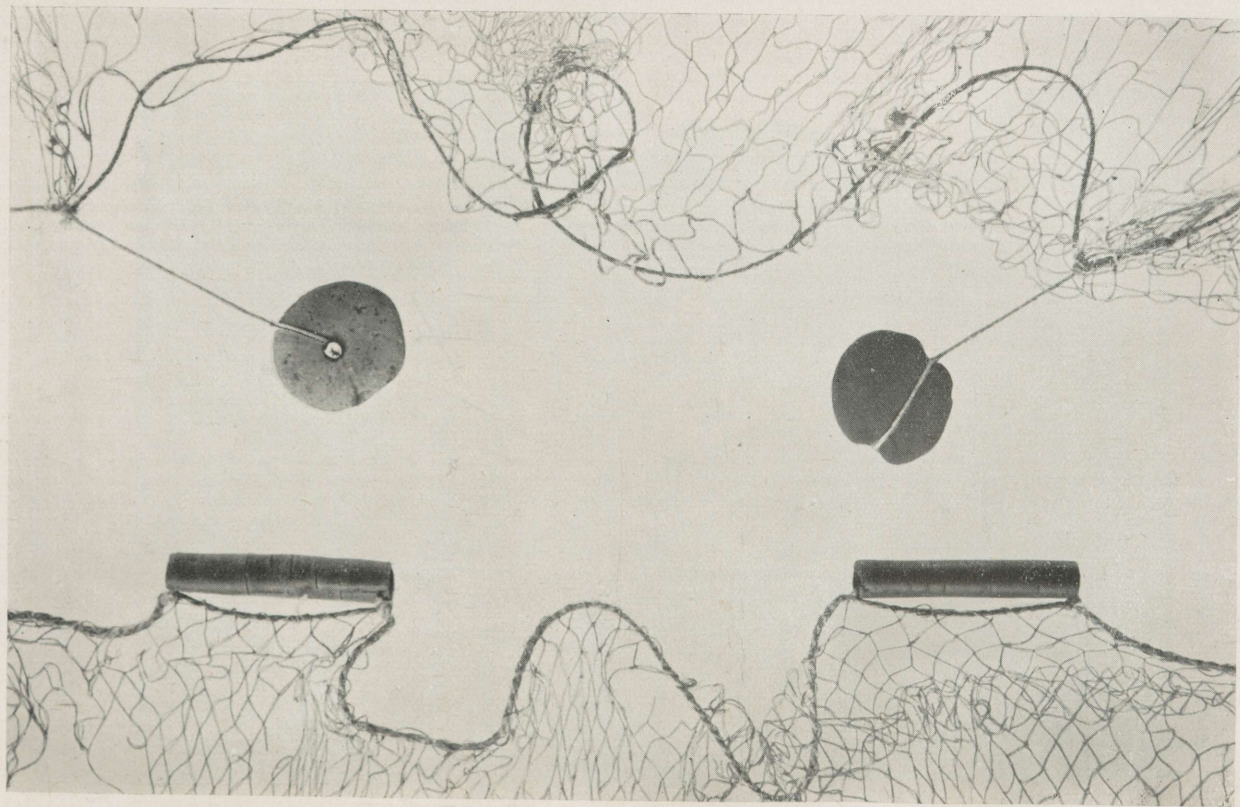
15 tagasi, seejuures olevat eeskuju Varnjast saadud. Piirisaarlaste tõenduste järgi see on aga neil elupõline tööriist¹⁾.

Võrgu sõlmimine toimub kaht viisi, millest kujutus antud joonistel 22. Esimene viis, nn. *altpistatud* sõlm, on pärit Pedaspää külast (pilt 22 : 10), teine — *pealtpistatud* — Omedust (pilt 22 : 11); mõlemad on pärit vanadest eesti kaluriasustuse keskohtadest, kuid *altpistatud* sõlme nimetati Omedus ka vene sõlmeks. Kontrollimisel on selgunud, et siin venelaste ja eestlaste sõlmimisviisis ei saa ometi eraldada mingeid kindlaid piire, küll võiks aga laiema ulatuslik uurimus asjasse selgust tuua. Peipsi moodustab siiski liig kitsa ja liig segipaisatud rahvastikuga asustusala selleks, et kohapeal mingeid järeldusi teha. Peale selle võivad siin veel arvesse tulla uuemad mõjustused. Nii on teada, et 1886. ja 1887. aastal korraldas Pihkva semstvo Talabski saartel võrgukudumis-

1) Selline võrguhargi tüüp on üldse haruldane; seni on teada ainult üks peaaegu täpne tüpoloogiline vaste, nimelt kolta-laplastelt, Petsamost (mag. Kusta a Vilku na pildistus Soome Rahvusmuuseumi soome-ugri pildikogus [Suom.-ugril. kuvakokoelma] nr. 190 : 22).

Pilt 27. Võrgu kudumine.

Pilt 28. Võrguääred tohupallude ja kividega.

kursuse, millest osa võttis 20 kaluriperet. Õpetajaiks olid kohale kutsutud kudumismeistrid Novgorodi kubermangust¹⁾.

Peale loeteldud riistade tarvitatakse võrgukudumisel veel pööra ehk *keha*, millele võrgukudumislõng keritakse. *Keha* kinnitatakse teljeotsaga seinale või võrguhargi talle külge (pilt 23), kust kudumise kestel lõnga *käbile* keritakse. Püünisnööride keerutamiseks tarvitatakse kaht puukonksu (pilt 25).

2. Võrkpüüniste rakendamine ja kõrvalosad.

Valmiskootud võrgukangast kutsutakse *võrgulina*ks, sellest püünise moodustamist (õblemist, seliste külge liitmist jne.) nimetatakse püünise *rakendamiseks* ehk *chitamiseks*. *Rakendamise* eel toimub veel võrgu venitamine. Enne venitamist võrku niisutatakse ja kummagi linaotsa silmadereast aetakse nöör läbi. Nööride abil pingutatakse võrk kahe tugipunkti vahele ja laotakse sellele vajutiseks kive peale. Harilikult seotakse võrgulina nööridega seinale, kahe pulga vahele; Praagal, kus noodapöör alaliselt asetseb elamu ees, pannakse võrk posti või majaseina ning noodapööra vahele. Pööra abil vinnatakse siis võrk pingule ja jäetakse nõnda niikauaks, kui see on kuivanud. Venitamisel saavad võrgusilmad korrapäraselt pikliku kuju ja võrgulina ühtlase ilme. Ainult kanepist või linast võrku venitatakse, puuvillalõngast tehtud võrgud seda ei vajavat.

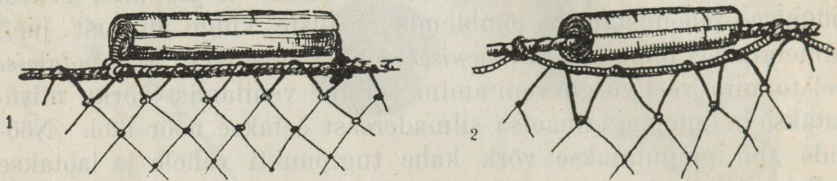
Mõningaid võrguliike enne rakendamist veel pargitakse kuuma lepakoore (või -lehtede) keedises, imbutatakse kuuma tõrvaga või suitsutatakse; suitsutamine sünnib tavaliselt saunas, vaiguse männi suitsus.

Püünise *rakendamine* algab kohe peale võrgulina venitamist ja parkimist. Kõigepealt *jamatakse*²⁾ võrgulinast kokku komplekteeruvad püünise üksikosad, selle järele kinnitatakse kokkujamatud

1) Пономаревъ Рыбол. снаряды lk. 69; Талабские острова lk. 45.

2) Verb *jamama*, *jamutama* — võrgu õblemise (üksikosade liitmise) tähenduses, ja sellele vastav substantiivne vorm *jama* — õbluse (jätku) tähenduses, on tuntud üldiselt Peipsi lääne- ja põhjarannikul nagu mujalgi eesti murdes (Vrd. W i e d e m a n n ESS sub *jama* G *jama* [S, SO] [*jäma*] 'Fugenstelle . . ., die Stelle, wo . . . zwei Netze zusammengehängt sind,' *jamama*, -*man*, -*mada* [S, SO] [*jämama*] 'zusammenfügen, zusammenknüpfen, zusammenziehen [ein Loch im Netze' = lõnga sisse *jamama*]). Sama sõnatüvi esineb ka soome ja karjala murdeis (*jama*, *jamo*, *jame*), milline sõna sealt on laenatud Loode-Vene murdeisse (vene *ямея*, *емея*, *ямежитъ*) (K a l i m a OLR lk. 250, 251).

püünise äärte külge äärenöörid ehk selised (*sülised, sõlused*), mida on igal püünisel kaks — ülemine ja alumine. Selised on tavaliselt lühemad kui valmiskootud võrgulina pikkus, mispärast võrku rakendamise ajal koondatakse. Võrgulina ja selise pikkussuhe on isesugune eri püüniste juures, sõltudes kujundatava püünise otstarbest ja püügirakendusest. Selised ömmeldakse võrguhui abil jämeda võrgulõngaga püünise ääre külge. Mõnel püünisliigil (võrkudel) kootakse enne selistele rakendamist võrklinna kumbagi äärde rida hõredamaid silmi (*veeresilmad, veermised*), mille külge siis kinnitatakse selis (pilt 29).

Pilt 29. Võrguääre, seliste ja uitmete kinnitusviisid.

Pärast külgeõmblemist seotakse ülemise selise külge nöörid uitmete¹⁾ kinnitamiseks ja alumisele kivinöörid, millele järgneb uitmete ja kivide kohaleasetamine (*pullutamine, kivistamine, kivistamine*).

Uitmed tehakse tohust, puust või korgist; nende ülesandeks on püünise ülemise ääre kergitamine veepinna poole.

Tohu-uitmed (*pullad, pullud*) on kokku keeratud tohuribadest, pikkusega keskm. 10—15 sm (pilt 28 ja 29), ning tarvatakse neid kergemate piiramispüüniste (rannanootade, keerdpüüniste) ja võrkude uitmetena. Et tohurullid paremini koos püsiksid, selleks keedetakse neid enne külge kinnitamist vees. Puu-uitmed (*lauad, laudused, laosed, lõstad, lõssad*) tehakse kohase paksusega männi- või kuuselauast trapetsi või ovaalile läheneva kujuga (pilt 31:1—3, 5); need on tarvitusel peamiselt suuremate tõmbepüüniste uitmetena (vt. lähemalt noodad). Puu-uitmete asemel on viimasel ajal tarvitusele tulnud ka korkuitmeid, kuid neid esineb siiski veel üsna harva.

1) Uitmed (nom. sing. uide) üldnimetusena *pullude, lõstade* jne. tähenduses on siin esmakordselt tarvitusele võetud ja vastaks siis soome sõnale *kannattimet* või saksa sõnadele *Flotten, Schwimmer* — puust, tohust või korgist üjutis-kehakesed.

Kivid (*alused*) kinnitatakse kivinööridega (*kammit*, *kanne*) püünise alumise selise külge. Kivide otstarve on teatava kaalu andmine püünise alläärele, mis on tarvilik võrgu sirgu hoidmiseks vees. Võrk sirgub vees uitmete ja kivide vastassuunalise tungi tagajärjel ning saab vertikaalse asendi. Püüniste *alustena* tarvitatakse looduslikke kive ning kunstlikke põletatud savist ja semendist kivikujusid, harvemini ka tinatükke ja raudrõngaid.

Looduslike kivide sidumine *kammit* otsa toimub kas kividesse uuristatud renni või augu kaudu või kivi ümber punutud kooremähise abil. Loodusest leitud kive tarvitatakse aga tänapäev üsna piiratud arvul, kuna nende asemele on tulnud kunstlikult vormitud kivid. Võrgukivideks valitakse õhukesi, siledaid lubjakivi moodustisi, millest nõõriauk läbi puuritakse või mille servadesse nõõriasemed lõigatakse (pilt 28). Eriotstarbeks tarvitavad kivid on sageli üsna juhuslikku kuju (vt. näit. nooda *pärakivi* pilt 31:9).

Kooremähisega varustatud võrgukive on kaht tüüpi, nimelt lihtmähisega ja rõngasmähisega kive. Lihtmähisega kivid (*mätska* — pilt 31:8) on mähitud koorepunutisse, mis seotakse vahenditult kivinööri otsa. Mähiseks on vanemal ajal tarvitatud kasetohtu, nüüd on tarvitusel enamasti pajukoor või lõhmuseniin. Koor punutakse kivi ümber nii, et selle välispind jääb sissepoole vastu kivi ja mähjapool välja.

Rõngasmähisega kivid (pilt 31:10) sarnanevad kujult suusakepi sõõrile. Mähis kivi ümber on samast ainest kui eelmisel kivitüübil, kuid sellest hargnevad radiaalselt nelja külge kooresilmused, mis teise otsaga on kinnitatud kivi piirava vitsrõnga külge. Kogu kivi kujutab nii siis rattakest, mille raskuse keskpunkti moodustab koorepunutisesse mähitud kivi. Rõngas painutatakse kadakaoksast või noorest männikasvust, ja selle läbimõõt on keskmiselt 10–15 sm. Vanemal ajal on vitsagi ümber mähitud tihe koorespiraal, nüüd jäetakse see tavaliselt paljaks. Neid kive — murdelise nimega *raakivi* või *raguts*, — tarvitatakse suuremate piiramispüüniste juures (noot, *mutt*, *raga*). Puukoorde mähitud kivid on kahtlemata õige vana algupära, ja seda mitte ükski Eestis, vaid ka mujal, kus on tuntud võrkpüünistega püüki. Iseäranis vana näib olevat kasetohu tarvitamine mähisainena ¹⁾.

1) Vt. näit. Manninen Sachk. I lk. 205.

Rõngasmähisega kivid näivad olevat omased Ida-Eestile. Seni on neid peale Peipsi esitatud veel Võrtsjärvelt¹⁾. Lähemaist naabermaist tuntakse neid Põhja- ja Kagu-Soomes, Ingeris ja Vene aladel²⁾.

Kunstlikest kividest on Peipsil algupärasemad savist põletatud kivid, milliseid on nähtavasti pikemat aega levitatud Pihkva savitööstustest³⁾. Kujult on mainitud kivid kuuli-, silindri- ja kettakujulised, sõõriku auguga keskel (pilt 31:12); üksikjuhtudel rakendatakse neidki erilisse vitsrõngasse (pilt 31:11). Viimasel ajal on levinud sementkivide vormimine kodusel teel (pilt 31:4, 7), milleks tarvitatakse semendi ja peene rannaliiva segu, suhtes 2:1.

3. Püüniste alalhoid ja kuivatusseadised.

Jõudeajal hoitakse püüniseid enamasti elumaja pööningul varnadele või õrtele riputatuna. Erilisi püüniste aitu (pilt 30) ja kuure leidub ainult Pihkva ja Soejärve rannikul, alates Mehi-

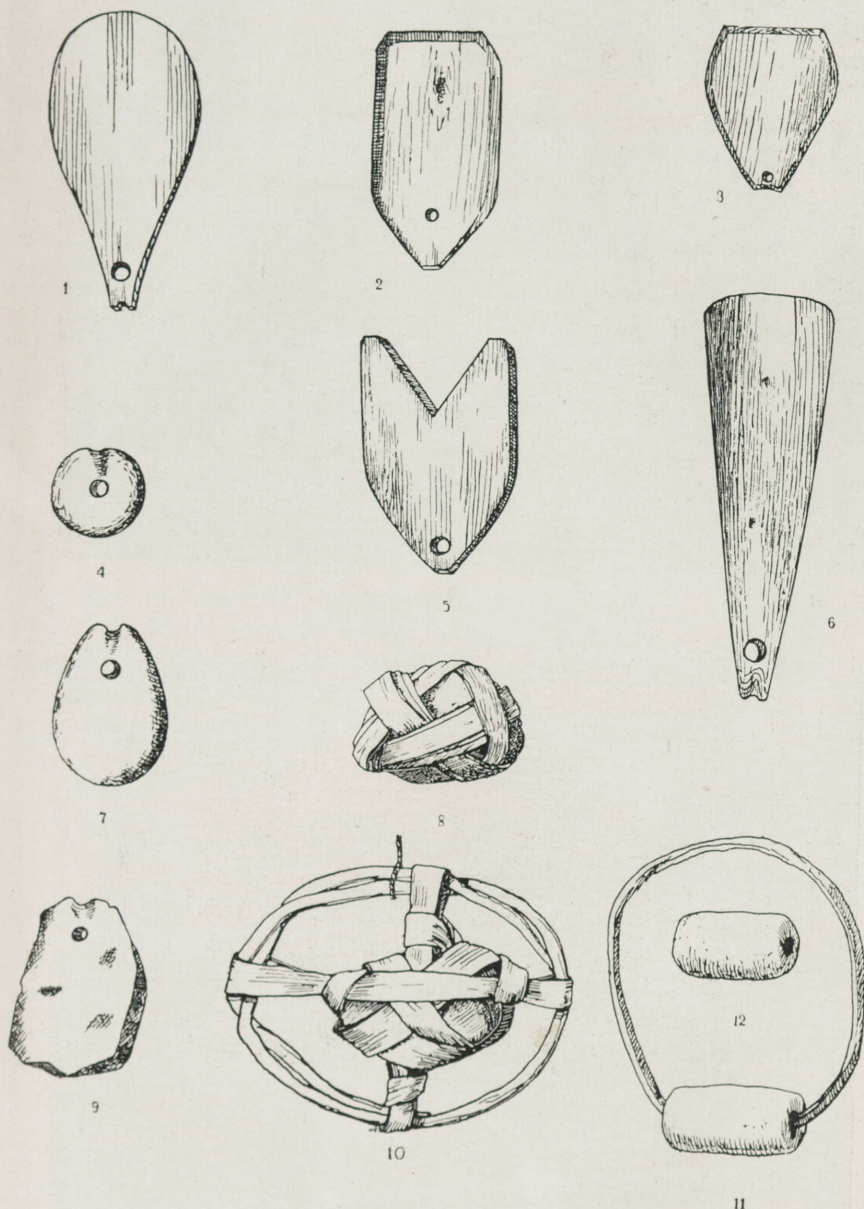
Pilt 30. Võrguait.

koorma alevist lõunapoole. Püügihooaja kestel, mil püünised aegajalt tarvitusel, kuivatatakse ja hoitakse neid rannal eriti selleks ehitatud kuivatusseadistel (*vabed* ja *võllad*).

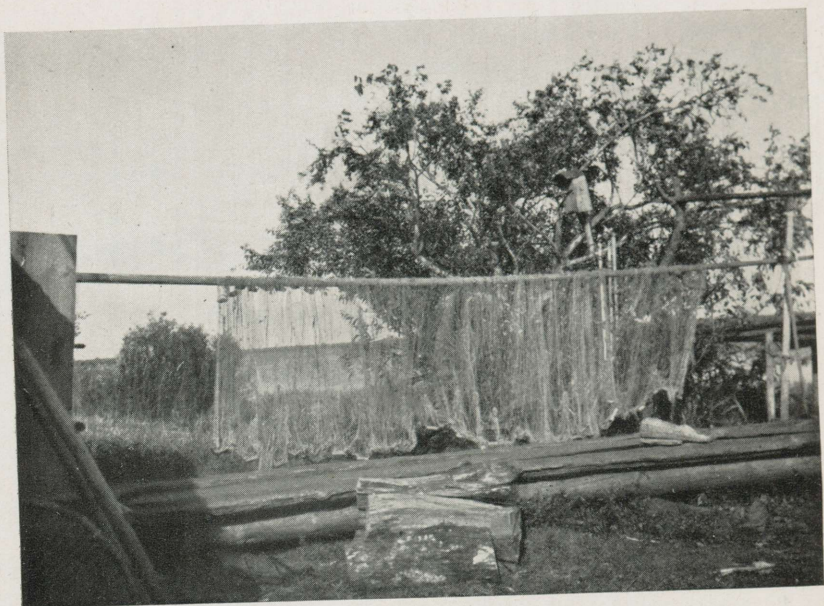
1) Manninen Sachk. I lk. 205 ja pilt 193 d.

2) Sirelius Suom. kal. lk. 147, 148, 155, pld. 282 f, 289; Manninen Sachk. I lk. 205; Jankó Herkuntf lk. 376 pilt 358.

3) Manninen Sachk. I loc. cit.

Pilt 31. Võrkpüüniste uitmed ja kivid: 1—3, 5 — nooda lõstad; 6 — nooda päraurik; 4, 7 — sementkivid; 9 — päraurik (lubjakivi); 8, 10 — koormähi-sega kivid ja 11, 12 — savistpõletatud võrgukivid.

Pilt 32. Võrk *vabel* kuivamas.

Pilt 33. Võllad kuivava pääüisega.

Vabed (*vabad*, *vabud*, *vaosed*) on ehitatud kergemate võrkpüüniste kuivatamiseks; neid leidub Peipsi rannikukülades kaht

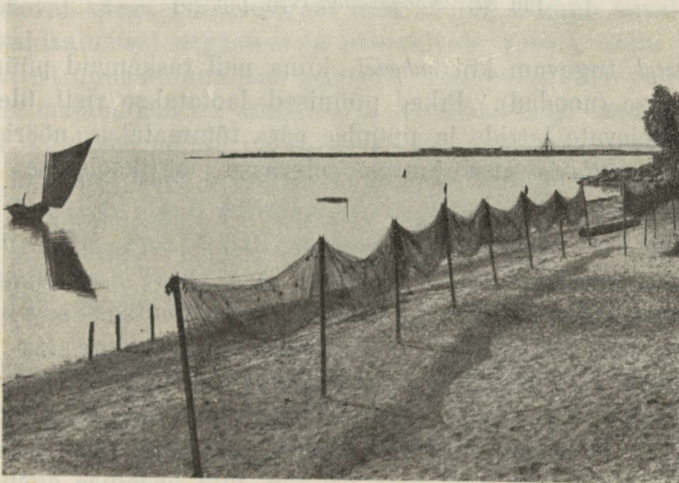

Pilt 34. Võrguvabed.

tüüpi. Üks tüüp kujutab rannale ridamisi püstitatud teibaid, mille ülemisi otsi ühendab ristloodis latt (pilt 34). Võrku *vabedele* kuivama asetades heidetakse selle alumine äär kividega üle lati, kuna ülemine uitmetega rippuma jääb (pilt 32). Teise tüübi moodustavad reastikku maasse löödud teibad, millistele on hark ülaotsa lõigatud (pilt 35). Teibad seisavad teatavate vahemaadega reas ja püünised riputatakse selistpidi harude otsa (pilt 36). Peale selle on tarvilusel veel niisuguseid kuivatusteibaid, mille ülaotsa kummaltki poolt on löödud võrguriputamiseks raudnael. Arvatavasti on kummagi mainitud kuivatusteiba algkujuks olnud teivas, mille ülaotsa paar oksatüügast hargiks jäeti, nagu seda kohtame näiteks veel Saaremaal¹⁾.

Pilt 35. Võrguvabe harkots (vrd. pilt 36).

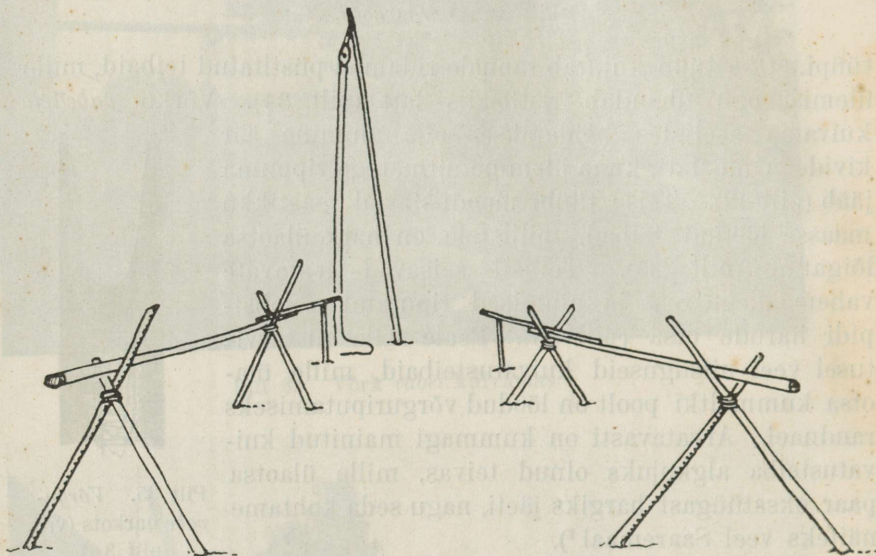

Pilt 36. Võrgud *vabedel* kuivamas (vrd. pilt 35).

1) Manninen Sachk. I lk. 217, pilt 215.

Nii rõhtlatiga kui nikerdatud harkotsadega kuivatusseadised on tuntud tervel püügialal. Esimesed on siiski üldisemad Ema-jõe suudme ja Kallaste vahelisel rannikualal, teised (harkotsadega) Omedu ja Mustvee vahelises piirkonnas.

Võllad (*noodaargid, kõrendid*) moodustatakse ristteivastest ja nendele asetatud rõhtlattidest. Ehitusaines ja konstruktsioon

Pilt 37. Noodavõllad (vrd. pilt 33).

on võllastel tugevam kui *vabedel*, kuna neil raskemaid püüniseid kuivatatakse (*noodad*). Pikad püünised laotatakse risti üle vastastikku seisvate lattide ja püünise pära tõmmatakse nõõri ning ploki abil *võllaste* otsa juures seisvasse vertikaalsesse masti (pilt 33 ja 37).

B. PÜÜGIRIISTADE JA PÜÜGIVIISIDE SÜSTEMAATILINE ÜLEVAADE.

I.

Algelised käsipüügiviisid.

Kõige algelisemaks ja vahetumaks tööriistaks on inimese käsi, ja seda muidugi ka kalastamisel. Käte ürgvaistlikud saakihaaravad liigutused on sellevõrra elementaarsed ja endastmõistetavad, et puudub tarvidus neid siin mingi kindlasüsteemilise püügiviisina või kätt mingi püügiriistana vaadelda. Kui teoreetiliselt kujutellagi endale inimese arengjärku, kus tal ei oleks tarvitada olnud muud püünist peale palja käe, siis oli saagitabamine kahtlemata ka juhuslik, sõltudes kalade laadist või mõningaist soodustavaist olusuhteist.

Kala, mida Peipsi ümbruse jõgede ja ojade suudmeil veel tänapäeval käega püütakse, on luts. Püük toimub suvel kuumal ajal kaldaalustest urgastest ja põhjakivide vahelt, kuhu kala soojast veest uimastatuna jääb peatuma. Sel püügiviisil pole muidugi mingit majanduslikku tähtsust, ja püüdjaks ongi tavaliselt poisikesed, kuid see näitab ometi, et käega püük pole ainult teoreetiliselt mõeldav, vaid teatavais tingimuses reaalne võimalus.

Tõeliselt algab püüniste ja püügiriistade jälgimine alles sealt kus inimene oma käeliigutusega seob mingit abiriista püügi teostamiseks. Terve rida aktiivseid kalapüügiviise on otseselt seotud käe funktsionaalsete liigutustega. Nagu kuiva maa loomade jahil, nii areneb kalastuselgi rida püügiviise, mis põhinevad haaramis-, löök-, või pisteliigutustel, eristudes siin ainult püügiobjekti ja erilise ümbruse kohaselt. Kõige algelisemaiks haaramisvahendeiks kalastuse alal on silmus ja võrkkott (kahv); löögiriistadena esinevad kivi, nui või kepp ja pisteriistana ahing.

Selles ühenduses tuleksid vaatlusele need püügiviisid, mis on kõige vahetumalt seotud käega ja käeliigutustega, nii siis kala

uimastamine lõõgiga (*põrutamine*), püük silmusega ja kahvaga. Omalt iseloomult kuuluks siia veel ahingipüük, kuid olles arenenud mitmeti komplitseeritumaks, väärib see eri käsitlemist.

1. Põrutamine.

Kala põrutamine ehk uimastamine tugeva lõõgiga läbi nõrga jää on kogu Peipsi rannikul tuntud kalapüügiviis. Eriti harrastatakse seda madalates liivase põhjaga rannavetes. Püük toimub sügisel esimese jää ajal, kus jää veel on õhuke ning läbipaistev, aga juba küllalt kandev. Rannaelanike seletuse järgi tulevat mõned kalaliigid — eriti havid — sel ajal sügavast veest madalamasse ja hoiduvat rahulikult veepinna lähedusse; seda aega kasutataksegi siis *põrutamiseks* või *välsul käimiseks*. Varustatuna lõõkriistaga, milleks võib olla juhuslikult kättesattuv kivi, tugev kaigas, kirves või eriti selleks tehtud põrutamismui (*parts, välss*) hiilib püüdja jää all olevale kalale lõõgikaugusesse ja uimastab selle ainsa tugeva hoobiga läbi jää. Hoop püütakse sihtida kala kukla kohale, kust ta on kõige hellem, mille tagajärjel kala mõneks minutiks uimastub ja elutuna kerkib otse vastu jääpinda. Seda aega kasutab püüdja jõesse augu tegemiseks, mille kaudu võetakse kala kas kahvaga või palja käega välja.

Pihkva ja Peipsi järve püügialal on tarvitusel kaht liiki põrutamismui. Lihtsam neist on vähe kõverdunud ning ühest otsast jämedam vemmäl¹⁾ ja teine pika varrega puuvasar²⁾. Kuna sel püügiviisil enam pole mingit majanduslikku tähtsust, siis ei tarvitata ka enam niipalju eririistu kui juhuslikke põrutamismuide. Juhuslikest riistadest tarvitatakse kõige sagedamini kirvest, millega raiutakse ka otsekohe auk jõesse kala väljavõtmiseks.

Püügile minnakse hommikuhämarikus, kuna kala siis kõige vaiksem olevat. Püüdjaks on meie päevil peamiselt poisikesed ja vanad mehed, kes harrastavad püüki enam mänguks ja aja- viiteks kui eriliseks tuluks.

Kirjeldatud püügiviis pole tuntud ainult Peipsil ega ka ainuüksi Eestis, kus seda harrastatakse üle maa³⁾, vaid on arvatavasti

1) Кузнецовъ Рыбпр. сл. sub *побойка*.

2) Sama t. sub *kýka*.

3) Eesti kohta vaata näit. Manninen Sachk. I lk. 106, 107; Ränk Võrtsj. lk. 19.

põhjamail omane igalpool, kus selleks soodsaid võimalusi leidub¹⁾. Püügirakendus on niivõrd lihtne ja püügivõimalused nii käepärased, et selle püügiviisi tekkimises eri maades täiesti iseseisvalt polegi kahtlust. Et see kalastusviis põhjamail on olnud laialdasema levikuga, seda kinnitab muuseas ka Olaus Magnuse kirjeldus ja pilt 16. sajandi keskelt²⁾.

2. Silmusepüük.

Püüniseks on silmusepüügil jooksva sõlmega jõhvsilmus, mida tarvitatakse kas lihtsalt või vibu otsa seotuna (analoogiliselt vibuõnge rakendusele). Püük toimub suvehooajal tasa voolavate ojade ja jõgede kaldal vaiksete päikesepaisteliste ilmadega, kui kalad (eriti havid) rahulikult soojas vees olesklevad. Püüdja läheb kala asukohale tasa vastu valgust, laseb avatud silmuse vette ja nihutab selle ettevaatlikult kuni kala seljauimeni; on see õnnestunud, tõmmatakse silmus järsu nõksuga kinni ja sama hooga kala veest kaldale. Säärane püük on aegaviitev ja kannatlikkust nõudev ning selle tõttu veelgi vähem tegelikku rakendust leidnud kui põrutuspüük. Sellepärast ongi ainukesteks silmustajateks poisikesed, kes võtavad püüki pooleldi mänguna.

Üldiselt levikult võib silmusepüük olla laiemaltki tuntud kui põrutamine, kuna püük toimub lahtises vees. Vähemalt Euraasia kontinendi ulatuses see on teatavaks rahvusvaheliseks kultuurinähteks, mis omakorda tõestab selle püügiviisi vanadust³⁾.

3. Kahvapüük.

Kahv (*kaha*) kujutab varre otsa liituvat võrkkotti, millega haaratakse veest kalu; see koosneb varrest, suuvitsast ja põhjast. Varre pikkus võib olla mitmesugune, sõltudes püügitehnikast. Varre ja suuvitsa liigestusist on Peipsi ja Pihkva järve püügi alal üldisem selline liigestusviis, kus varre suuvits on kujundatud varre külge jäetud oksharudest, nagu näha pildil 38. Oksad on

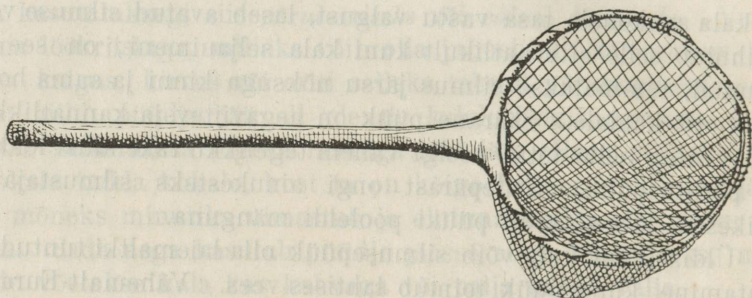
1) Vt. näit. Soome kohta Sirelius Suom. kal. lk. 31, 32; Vene kohta Zelenin Russ. Volksk. lk. 71, 72; Liivi rannik: Leinboeck Liivl. kal. lk. 114, 115.

2) Olaus Magnus Historia XX 13.

3) Vt. näit. Soome kohta Sirelius Suom. kal. lk. 121; Venemaa: Кабанъевъ PP lk. 319; Poola: Moszyński KLS pilt 54; Lääne-Euroopa: Loewenthal Parallelen lk. 5, 6; Ungari: Jankó Herkunft lk. 467; Ida-Siberi: Findeisen Fischerei lk. 20, 29.

painutatud vaheliti ja ses asendis seotud üksteise külge; nii tekib sõõrik või ovaalne suuvits, mis on varrega samast tükist.

Kahva tarvitamine kalatõsteriistana on levinud tervel püügi-alal. Sellega ammutatakse kala säilitusnõudest, venest, noodapärast ja noodaloomuse eest (vt. pt. IV 1.) ning seda tarvitatakse abipüümisena kinnise püümisosaga tõkkepüüniste juures (vt. *kait*s pt. V 1.). Kõiki mainitud juhtumeid võiksime nimetada kahvapüügiks laiemas mõttes. Kuid arvesse võttes, et kala vangistamine kahvaga kõigil neil juhtumel toimub mõne kunstlikult loodud piirava takistuse abil (*kalakumm*, püümise seinad jne.), mis antud korral omab olulisema tähenduse kui (abiriist) kahv, siis pole siin põhjust rääkida erilisest kahvapüügist. Käesolevas pea-

Pilt 38. *Tindikaha.*

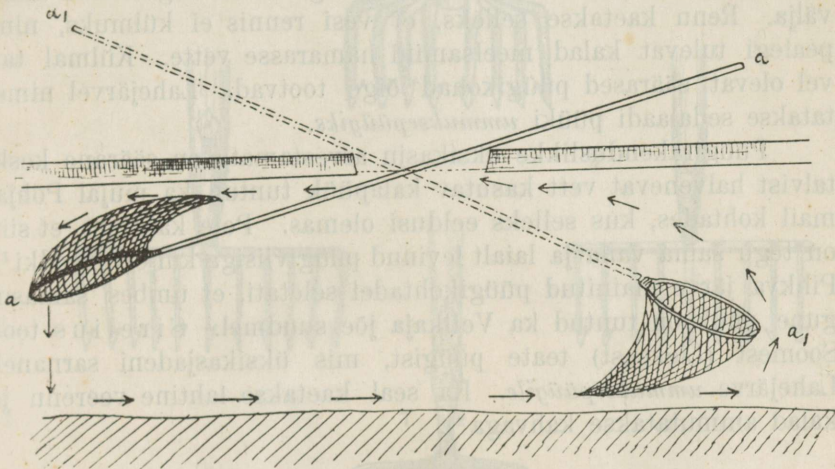
tükis on vaatlusele võetud mõned püügiviisid, kus kahval on enamvähem iseseisva püümise funktsioon.

Kahv oma väikese haaravusega ei ole mõeldav püümis tavaliises olukorras, vaid seda tarvitatakse juhtumil, mil selleks teata-vad looduslikud eeldused olemas; seejuures on ta Peipsil kujunenud enam talve- kui suvepüüniseks.

Suvepüük on juhuslikku laadi ja sellestki enamjagu teateid on pärit Emajõe ja Omedu suudmelt. Kummaski püütakse kahvaga kevadeti väikesi kalu ja kalamaimukesi. Omedu jõe suudmel tarvitatakse selleks tihedapõhjalist *tindikaha*, milline näha pildil 38. Püügiajaks on päikesepaisteline ilm, kui kalad tulevad parvedena kaldaäärseisse vetesse, kus neid haaratakse kahvaga otse kaldal või lootsikus seistes. Kodavere rannal on mõnikord kahvaga (ka korvidega ja sõeltega) püütud tinte, kui neid soodsa tuulega parvede kaupa rannavetesse ilmus. Kuivõrd tavaline ja

järjekindel säärane püük oli, ei saa siinkohal kinnitada, kuna teateid selle kohta on ainult mõningalt kalurilt.

Talvepüüki harrastatakse kahes kohas — Pihkva järve lääne-kaldalt hargnevates mäda põhjaga lahesoppides ja Alatskivi rannikul Lahejärves. Mõlemis loob püügieeldusi kinnine ja taimerikka põhjaga vesi, mis kesktalvel jää paksemaks muutudes mädanema ja haisema hakkab, — kui järve on ummukes, või vesi sureb, nagu seda nimetatakse kohalikus keeles. Kalad hakkavad säärases vees intensiivselt värske vett otsima. Lahejärves suleb külm järve-

Pilt 39. Kahvapüügi skeem.

kaelas tee Peipsisse, mille tõttu kalad allikarikkamatesse järveosadesse koonduvad; Pihkva järve lahtedest algab kalade rännak parvedena suure järve poole. Seda aga kasutavadki kalurid, raiudes jäässe auke, mille ümber koguneb kalu tihedate parvedena ja kust neid kahvaga on kerge ammutada.

Pihkva järve lahtedel toimub püük järgmiselt. Püügiks tarvitatakse pikavarrelist ja sügavat, kitseneva põhjaga kahva. Kahv aetakse läbi augu jää alla, suu allapoole, nagu näeme pildil 39, asend aa. Et kahva pära sisseajamise ajal tagurpidi läbi suuvitsa ei kukuks, siis hoitakse seda alul vasema käega sirgutõmmatuna vastu kahva vart. Kahva suuga võimalikult kaugele jää alla vastu põhja jõutud, tõmmatakse see mööda põhja sümmeetriliselt teisele poole, nii et suuavaus pöörduv ülespoole (pilt 39, asend a₁, a₁); sellest asendist triivitakse kahv augu kaudu tagasi jääle, umbes säärast

teed, nagu näitavad nooled pildil. Niiviisi traalitakse radiaalsete tõmmetega läbi terve augu ümbruse põhi.

Lahejärvel püütakse allikastel kohtadel umbes samal kombel, kuid sellega rööbiti kasutatakse teist püügiviisi. Esiteks raiutakse jõesse auk, mille ühele või mõlemale poole õonestatakse jääpinda renn, nii sügav kui jää paksus lubab. Et auk ja renn on ühenduses, siis voolab vesi renni, mis kaetakse pealt riietega või õlgedega. Värsket vett otsides tungivad kalad suurel hulgal läbi augu pimedasse renni. Mõne aja järele suleb püüdja jääaugu õletuustiga, avab katte ja tõstab kahvaga sinna kogunenud kalad välja. Renn kaetakse selleks, et vesi rennis ei külmuks, ning pealegi tulevat kalad meelsamini hämarasse vette. Külmal talvel olevat säärased püügikohad õige tootvad. Lahejärvel nimetatakse sedalaadi püüki *ummuksepüügiks*.

Püügirakenduslikke üksikasju arvestamata on säärane kesk-talvist halvenevat vett kasutav kalapüük tuntud ka mujal Põhjamail kohtades, kus selleks eeldusi olemas. Pole kahtlust, et siin on tegu sama vana ja laialt levinud püügiviisiga kui eelmisedki¹⁾. Pihkva järve mainitud püügikohtadel seletati, et umbes samasugune püük on tuntud ka Velikaja jõe suudmel. Sirelius toob Soomest (Lieksast) teate püügist, mis üksikasjadeni sarnaneb Lahejärve *ummuksepüügile*. Ka seal kaetakse lahtine veerenn ja kalad ammutatakse kahvaga²⁾.

II.

Ahingipüük.

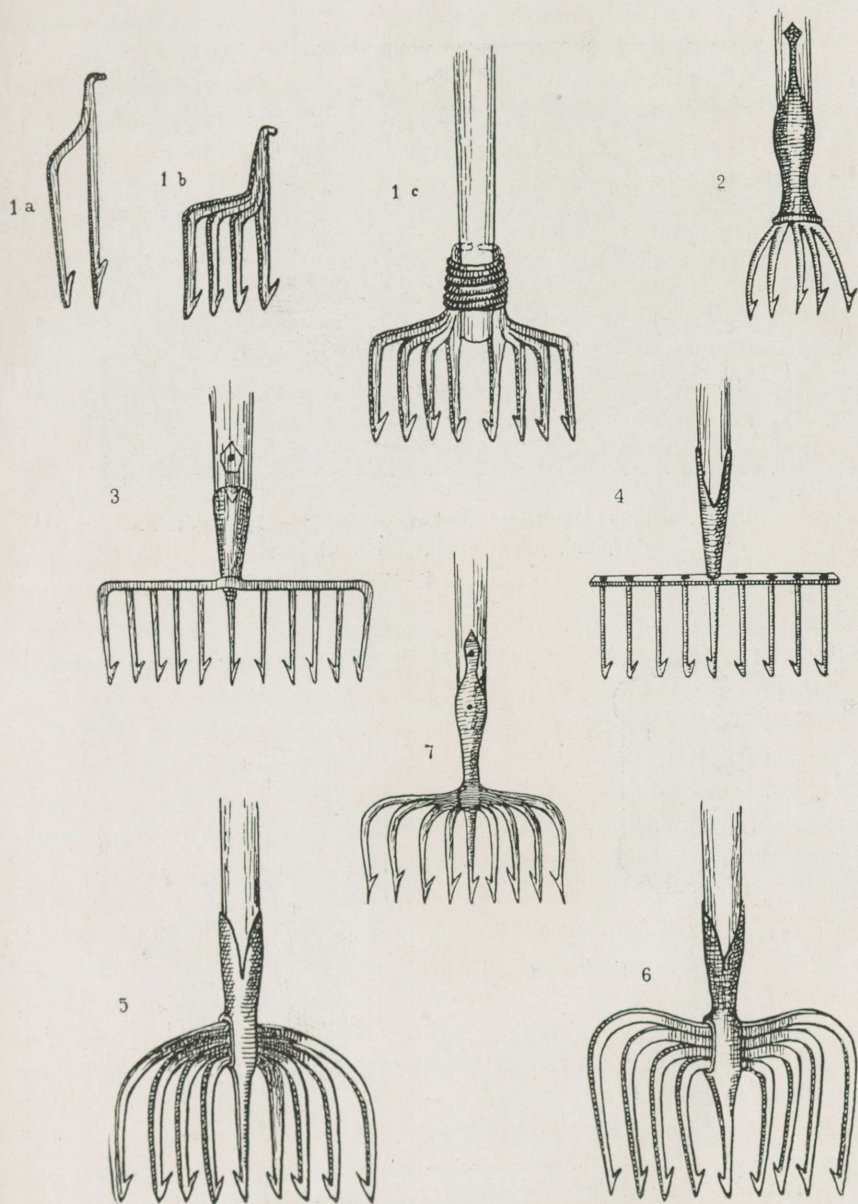
1. Ahingid.

A h i n g (*västar, väster, väher*) on pisteriist, mis koostub mitmeharulisest teraosast ja varrest. Teraosa on taotud rauast, omab tavaliselt 5—10 teravaotsalist kisuga piid (*[h]aar* pl. *[h]arud*) ja rootsu ehk putke, mis tera 3—5 m pikkuse ümmarguse puuvarrega ühendab. Peipsi ahingite piid on kõik ühel tasemel ning sihivad oma teravikkudega varre pikkteljega samasse suunda³⁾ (pilt 40 ja 44).

1) Vt. ka Manninen Sachk. I lk. 143, 144.

2) Sirelius Suom. kal. lk. 133.

3) Ahingeid, mille piid liigestuvad varrega ristsuunas (löökabingid — vt. näit. Sirelius Suom. kal. lk. 33, 40, pilt 158), ei ole Eestis seni üldse leitud.

Pilt 40. Peipsi ahingitüübid.

ühthe sulatatud. Sarnasus eelmise tüübiga selgub eriti Kodavere-Tedreküla varrerootsuga ahingis (pilt 44), kus kaks sümmeetrilist poolt on veel selgesti eraldatavad liitejoonega, mis ulatub pikuti poolde varrerootsu. Putkelised ahingid omavad piide liitekohas kindlama konstruktsiooni ja nende valmistamistehnikagi erineb käesoleval juhul rootsuga ahingi omast. Nii on Kodavere-Tedreküla ahingi piid ümmargusest jämedast raudtraadist, mis rootsu kohal on liidetud keetmise teel; putkelised eksemplarid seevastu on taotud kompaktselt rauatükist, ning piid sellest lõhestatud raiudes. Seetõttu on varrerootsuga ahingil piid ühtlase jämedusega, kuna putkelistel need tüve pool jämedamaks muutuvad. Pildil 40:7 esitatud eksemplar tuletab meelde oma piide kuju ja asetussuhete poolest kaarpiilisi ahingeid (vrd. pilt 40:5, 6), kuigi piide liitekoht on kokku keedetud, nagu seda näeme kõverpiilistel ahingitel. Nähtavasti on mainitud ahingi tegemisel mõõtuandev olnud kaarpiilise ahingi kuju ja piide asetamisviis (läbi rootsuraua), kuid piid ise on ühenduskohalt liidetud keetmise teel, millist liitmisviisi tõeliste kaarpiiliste ahingite tegemisel ei tarvitata.

C. Selgrauaga ahingid (pilt 40:3, 4) erinevad ilmselt kahest eelmisest sarjast väliskuju ja konstruktsiooni poolest. Piid ei oma mingit ühist kokkupuute-punkti, vaid liituvad üksikult nagu rehapiid oma tüvedega selgrauda. Seejuures on keskmine pii moodustatud selgrauast läbi ulatuvast putkekaela teritatud otsast. Äärmiste piide liigestuse järgi jagunevad kõnesolevad ahingid kahte rühma: ühel juhul on kaks äärmist piid moodustatud selgraua allapoole-keeratud teritatud otsadest (pilt 40:3), teisel juhul selgraud lõpeb järskude otsadega (pilt 40:4) ning piid on eranditult kõik liidetud selgrauaga ükshaaval. Piid kinnitatakse selgrauda neetide või kruvidega; nende arv on seda tüüpi ahingeil eriti suur, tõustes esitatud ainestikus 11-ni. Varre liigestus on putkeline.

D. Kaarpiilised ahingid (pilt 40:5, 6). See rühm on oma nime saanud enam või vähem kaarekujulistest piidest, mis sümmeetrilise sarjana üksteise peale asetatud. Läbi putkekaela keskpaiga on lõõdud pikergune auk, mis endasse suleb sarja piisid. Piikaared on oma sümmeetriliste keskkohadega asetatud auku nii, et kõige väiksem jääb alumiseks ja sisemiseks, teised suuruse järjekorras pealmisteks ja välimisteks. Peale kohaleasetamist taotakse augu seinad koomale,

mistõttu piid saavad püsiva asendi. Keskmiseks piiks jääb putkekaela alumine teritatud ots. Piid on teravate kantidega ning omavad sissepoole pööratud kiske. Lahejärve ääres, Lahekülas, oli võimalus näha paari ahingit, mis oma kujult olid lähedased vaadeldavale tüübile, kuid tehniliselt konstruktsioonilt olid erinevad: nimelt olid piid ja varreroots kokku keedetud üheks kompaktses tervikuks, vastandina eelpool kirjeldatud mehaanilisele liitmisele (pilt 40 : 7). Ainult säilinud kontuurjoonte ja üldkuju järgi oli märgatav veel selle algupärane konstruktsioon (vrd. lk. 58).

Esitatud ahingitüüpidest ei kuulu kõik enam üldtarvitatavate hulka. Kihvahing on juba iganenud ning esinebki kogu ainestikus ainult paarina muuseumi esemena; Peipsi ja Pihkva järve läänerannikuil igatahes teda tänapäev enam ei tarvitata. Selle eest on mõlemad mainitud ahingipooled hästi säilinud, — teine isegi dateeritud muinasleide, milline asjaolu võimaldab neid tarvitada eeskujulikkude uurimisobjektidena.

Võrreldes kahepiilist muinasleidu hilisema, Pusi külast saadud eksemplariga (pildid 40 : 1a ja 1b), leiame nende kujus ja valmistustehnikas tähelepanuväärivaid ühiseid jooni (vt. lk. 57). Ainsa erinevusena võib nimetada piide arvu (vanemal 2, nooremal 4), kuid samaaegsetegi juures pole see veel mingi absoluutne tüübitunnus; piide arv on tänapäevalgi esinevatel ahingitel mitmesugune ja osutab teatava piirini üldse paljunemise tendentsi¹⁾, vaatamata sellele, mis tüüpi ahing kuulub. Kahe esitatud samatüübilise, kuid pika ajavahemikuga eraldatud ahingitera väliskujult peaaegu täpne sarnasus ning ühtlane tehniline konstruktsioon näib tõestavat, et siin ei ole tegu juhuslikkude tüübivariantidega, vaid püügiriistaga, millel oma pidev kohalik areng. Lahepera leiu järgi oleks kindel tüübi esinemine vähemalt juba paganusaja lõpul, kuid sama leiu tehniliselt hea, puhas ja stiilne töö näitab, et seda tüüpi ahingid on olnud siin juba pikemat aega enne tarvitusel. Vastava välisainestiku põhjal võib konstateerida, et kihvahingi poolte konstruktsioon säärasena, nagu seda kohtame Lahepera leius (tervikuks kokku keedetud piid), tüübi üldise arengu seisukohalt kujutab õieti teiseastmelist arengusaadust: sama tüübi esimesel arenguastmel kohtame vorme, millel piid üksikult või nõrgas omavahelises

1) Sirelius Suom. kal. lk. 41; sama SKK I lk. 152 jj.

seoses liituvad kihva abil varre otsa¹⁾. Samasse aega (nimelt noorem. rauaaega) kuuluvate Tambovi kub. haudleidude hulgas kohtame muuseas kaks ahingiharu, mis varustatud kihvaga varre otsa kinnitamiseks²⁾; Poola sisevetel esineb veel tänapäeval ahingeid, millistel piid on taotud üksikult kummalgi poolel varre otsa³⁾, ning selliseid näiteid võiks küllaldaselt tuua mujaltki. Peipsi eksemplaridega võrreldes kujutavad need kõik tüübi algelisemat arenguastet.

Peale selle omavad Peipsi kihvahingid teatavaid iseloomulikke jooni, mis küll mõningais Ida-Eestis leiduvais sama tüübi esindajais ilmnevad, kuid millistele saadavalolnud välisainestiku põhjal seni mujalt ei ole täpseid võrdluskohiti leidunud. Nimelt on Peipsi kihvahingi piid külgekäänakust allapoole täiesti sirged, külgekäänak ise võrdlemisi järsu tõusuga ning piid (vähemalt alumisel poolel) neljatahulised. Need iseloomustavad jooned ei lisa vaadeldavale ahingitüübile küll midagi oluliselt uut; üksikosad jäävad samadeks, kuid püügiriista üldilme kohta need on ometi määrava tähendusega ning lisavad teatavat kaalu ka meistrite tehnilisele oskusele ja maitsele, kes olid nende riistade valmistajaiks.

Eestist on peale Peipsi ranniku ahingite A-tüüpi ERM-is veel 4: üks Ruhnust, teised Ida-Eestist (Äksi, Palamuse ja Rõngu). Viimastest kolmest on kujult Palamuse ahing Peipsi ahingele kõige lähedasem, omades samuti sirged piid järsu külgekäänakuga. Oma vana ahingipüügi-traditsiooniga võiks Peipsilt kui meie suuremalt ja kalarikkamalt järvelt oodata teatavaid mõjutusi vähemalt Ida-Eesti ahingikultuurile.

Peipsi algelisema ahingitüübi leviku puhul ei saa märkimata mööduda ka ahingi rahvapärasest nimest ja selle levikust. Juba eespool on märgitud kirjakeeles tarvitatava ahingi kõrval ka rahvapärane vorm *västar* (Kodavere *väher*), missugune nimetus on Peipsi ümbruse kihelkonnis üldiselt tarvitusel. Kuid mitte üksi Peipsi ümbrusega ei piirdu *västar*-sõna levik, vaid see haarab endasse kogu Lõuna-Eesti ja piirab kitsa vööna Peipsit ka põhjast kuni Narva jõe vene alani⁴⁾. Et Eesti mereranniku ala-

1) Sirelius Suom. kal. lk. 41 ja pld. 123, 160; sama SKK I lk. 154 ja tbl. X:4, 5; Zn.-Prüfferowa Rybolówstwo pld. 2, 3.

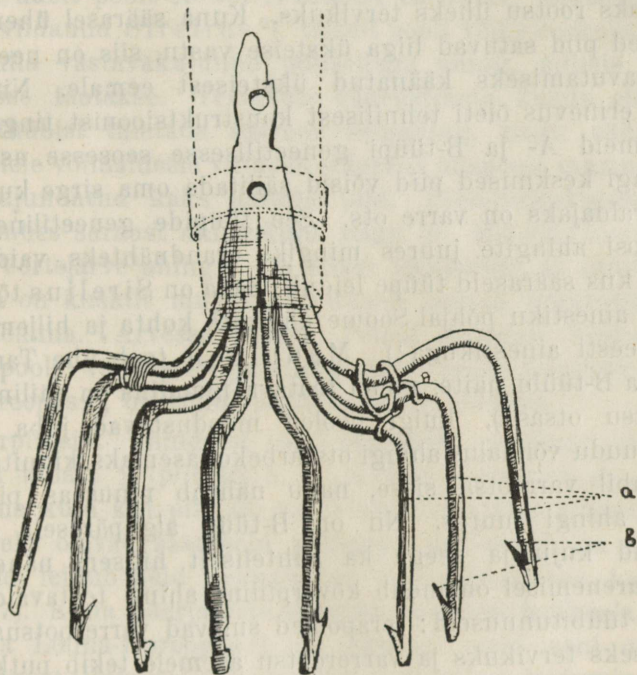
2) Материалы 10. тбл. X:28.

3) Zn.-Prüfferowa Rybolówstwo pilt 2.

4) Saareste Leksik. lk. 222, kaart.

del igal pool on tarvitusel sõna *ahing(as)*, siis näib, et Peipsil (ühes Võrtsjärvega) on teeneid *västar*-sõna levitamisel.

Selle vana eestipärase nime levik just meie idapiiril on tähelepandav veel selle poolest, et siin muidu esineb võrdlemisi palju venepoolseid laene nii kalastuskultuuris endas kui ka vastavas terminoloogias. Igatahes, kui sõna omapärast võib järeldada ka eseme omapära, siis on Peipsi ranniku eesti ahingi-

Pilt 44. Kõverpiiline ahing (väher, a — [h]arud, b — kissad e. kead).

kultuur arenenud küll kaunis vabana idapoolsest mõjust. Nii palju kui võib järeldada kõnesolevat tüüpi ahingite leviku najal (ERM kogude põhjal), näib see oletus Peipsi mõjustusest pidavat ka paika. Kaugemas perspektiivis on kihvahing üldse omane kogu Ida-Euraasiale; ta pole sugugi harulduseks Põhja-Vene ja Soome noorema rauaaja leidudes¹⁾.

Kõverpiilisi ahingeid on sellevastu veel tänapäevalgi tar-

1) Tallgren Zur Arch. II lk. 132; Manninen Sachk. I lk. 103. (Vt. ka märkus lk. 60 Poola kohta).

vitusel. Kõik joonised on tehtud kohtadel veel tarvitusel olnud eksemplaridest.

Nagu juba vastava ahingitüübi kirjelduses nimetatud, on B-tüübi piide liigestuses ja üldises kujus ühiseid jooni A-tüübiga. Eriti selgelt tuleb see nähtavale Tedreküla ahingis, kus varre-rootsus leiduv liitekoht selle selgesti jagab kaheks sümmeetriliseks pooleks (pilt 44). Ahingi teraosa on nähtavasti koostatud nii, et esiti keedeti kokku kummagi pooliku piide rühm ja alles siis liideti kaks rootsu üheks tervikuks. Kuna säärasel ühendamisel keskmised piid satuvad liiga üksteise vastu, siis on need paraja vahe saavutamiseks käänatud üksteisest eemale. Nii on ka viimane erinevus õieti tehnilisest konstruktsioonist tingitud ega takista meid A- ja B-tüüpi geneetilisesse seosesse asetamast. Kihvahingi keskmised piid võisid säilitada oma sirge kuju, kuna nende eraldajaks on varre ots. See tüüpide geneetiline ühtlus pole Peipsi ahingite juures mingiks erandnähteks, vaid ilmneb igalpool, kus sääraseid tüüpe leidub. Seda on Sirelius tõestanud laialdase ainekogu põhjal Soome ahingite kohta ja hiljem Manninen eesti ainekuga¹⁾. Manninen toob ühe Tartumaalt päritoleva B-tüübi näite, millel teatava igandina on säilinud kihv varrerootsu otsas²⁾, kuigi pooled moodustavad juba terviku ning ei puudu võimalus ahingi otstarbekohasemaks kinnitamiseks rootsu abil varreotsa sisse, nagu nähtub muuseas pildil 44 esitatud ahingi juures. Nii on B-tüüp algupäraselt A-tüübi täiendatud kuju ja seega ka suhteliselt hilisem nähe. Oma edasisel arenemisel omandab kõverpiiline ahing teatavaid teiseastmelisi tüübitunnuseid: terapooled sulavad varrerootsus täiesti kompaktseks tervikuks ja varrerootsu asemele tekib putk.

Tüüp B kujunemine A-st näib täiesti tõenäolisena seal, kus leiame kõrvuti tüübi mõlemaid variante ja kus vaheastmed veel on jälgitavad (nagu muuseas meil). Kuid üldiselt võttes ei saa siiski mööda ka teisest võimalusest, mis võiks B-tüübi tekkimisel määrava tähendusega olla. See on nimelt primitiivne puuahing — teivas mitmeks haruks lõhestatud, teritatud ot-sadega³⁾. Viimane võimalus näib aga meie ahingite arengu seisukohalt olevat enam teoreetiline, kuna rauast pisteriistade tarvitamine (kihvahingile lähedaste vormide näol) soome

1) Sirelius Suom. kal. lk. 41; Manninen Sachk. I lk. 110.

2) Manninen Sachk. I lk. 110 ja pilt 82—2.

3) Vt. näit. Moszyński KLS pilt 47.

sugu rahvaste juures näib üldse muistset algupära olevat¹⁾. Eestis näitab B-tüüp üldist levikut, kusjuures tüübi esindajaid leidub sporaadiliselt üle maa. Laiemas ulatuses — väljaspool Eestit — leidub seda tüüpi igal pool, kus oleme konstateerinud A-tüüpigi.

Selgrauaga ahingid on tervel püügialal ühtlaselt levinud, olles tänapäev kõige tarvitavamaid püügiriistu. Tüpoloogiliselt oleks see ühelt poolt A- või B-tüübist tuletatav, millisele võimalusele on viidanud Sirelius²⁾, teiselt poolt võiks eeskujuna küsimusse tulla vastavakujuline puuseljaga ahing, millele piideks naelu sisse taotakse. Teatavate vaheastmete kaudu oleks võimalik B-tüübist tuletada säärane selgahing, nagu näha pildil 40:3. Sellele võimalusele viitavad selgraua allapoole murtud otsad, millest kujundatud kaks äärmist piid. Üleminekukujuks võiks pidada umbes sarnast ahingikuju nagu on Mannineni poolt esitatud Võrtsjärve ahing³⁾. On siiski tõenäoline, et tüüp Peipsil säärasena on kuskilt mujalt tarvitusele tulnud võrdlemisi uueaegse laenuna. Arvesse võttes Peipsi kalurite kalastusretki mitmele poole välisvetele ja ahingitüübi enese laialdast levikut kogu Euroopas⁴⁾, on tüübi päritolu raske määrata.

Kaarpiilisist ahingeist on rannikult andmeid ainult 3: Pedaspää külast 2 (pilt 40:5, 6) ja üks Kaevandu jõe suudme alalt (sama kuju kui pilt 40:5). Viimatimainitud kohast saadud teate järele olevat sääraseid ahingeid tarvitatud ka Varnjas: peale selle leidub neid eelmainitud erimoodustisena Lahekülas (pilt 40:7). Kuna kaarpiiliste ahingite peamine levikuala asetseb Lääne- ja Lõuna-Euroopas⁵⁾, ja Eestiski neid seni on leitud ainult läänest (Ruhnu), siis on tüübi esindajate leidumine Peipsi rannikul ootamatu. Et siin on tegemist ühte kalastuskeskusesse väljast juhuslikult sissetoodud ja kohal levinud kultuurlaenuga, seda osutab Peipsil esinevate eksemplaride uudus ja lokaalne levik. Pedaspää ahingid olevat mõlemad umbes kümme

1) Vt. näit. soome muinasaegsete ahingite kohta Sirelius Suom. kal. lk. 40, 41; sama SKK I lk. 154; soome sugu rahvaste vanade asualade kohta (Volga ja Okajõe orgudes j. m.) Tallgren Zur Arch. II lk. 132; Jankó Herkunft pilt 450.

2) Sirelius Suom. kal. lk. 41.

3) Manninen Sachk. I pilt 93—1.

4) Sama t. lk. 114, 115.

5) Sama t. lk. 115, 116.

aastat tagasi kohal tehtud, Kaevandu eksemplari kohta puuduvad täpsemad andmed (omanik olevat selle kodukohast — Varnjast — kaasa toonud), ja Lahekülas leiduvad eksemplarid on kahtlemata kohal algupärasest tüübist kujundatud. Iseloomustav on selle tüübi puudumine tervel mandril, välja arvatud Peipsi ranniku naabruses asetsev Apnasaare, kust pr. K. Mark on ühe sarnase joonistanud 1932. a. suvel¹⁾. Ainult Ruhnust on ERM-is üks eksemplar, kuid seegi kujult Peipsi omadele mitte täpselt vastav (kahepoolsed kisud, keskmise pii puudumine)²⁾.

On kaunis tõenäone, et kaarpiilise ahingi eeskuju on saadud soomlasilt Laadoga ja Soome lahe kalastusretkil. Selle poolt räägivad kaks asjaolu: esiteks sarnanevad ahingid kujult ja konstruktsioonilt³⁾ Soome omadega, ja teiseks on nende alade (Pedaspää ja sellest lõunapool asuvad külad) kalurid, kust tüübi esindajaid üldse leitud, enne olnud iga-aastased rändajad ülalmainitud püügikohtadele. Kuigi otsekohe Laadoga ja Soome lahe ahingite kohta andmed puuduvad, on ometi teada, et kaarpiilised ahingid Soomes on laialdase levikuga⁴⁾, mille tõttu võib oletada nende esinemist ka Laadogal.

2. Püügiviisid ja abiriistad.

Ahingiga püütakse harva lagedal järvel, kus enne peamiseks püügiobjektiks oli nüüd juba haruldaseks muutuv angerjas. Kuna nimetatud kala elutseb järve põhjas ja selle jälgimine silmaga on võimatu, siis tehakse ahingipisteid põhja umbkaudu sinna, kus teatakse angerjaid viibivat. Eriti leiduvat neid kivivarede läheduses, nagu sageli muidki kalaliike. Paiguti tarvitatakse ahingit ka talvepüügiks. Nii püütakse Peipsi loode-ranniku jõgede ja ojade suudmetel sügisel noore jää ajal hauge⁵⁾, kusjuures raiumine toimub läbi jääaukude. Peamiseks ahingipüügi ajaks on aga kevad ja eriti havide kudu-aeg. Et kala kudumine toimub rannamadalikkudel ja tõusuveega üleujutatud jõeluhtadel, siis on need kohad peamiseks ahingipüügi aladeks. Sel ajal püütakse kogu päev ja ööselgi tulevalgel (*tohusel, tulusel*).

1) ERM EJ 46:3.

2) Manninen Sachk. I pilt 95.

3) Schwindt Atlas II 12; Sirelius Suom. kal. pildid 154—156; Jankó Herkunft pilt 475.

4) Sirelius Suom. kal. lk. 39; Manninen Sachk. I lk. 115.

5) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 10.

Päevase püügi soodsamaks ajaks on päevatõusu aeg selge ilmaga. Sel ajal olevat havid kudemisega nii kibedasti tegevuses, et nad õige tuimalt oma ümbrusele reageerivad. Kalurite kogemuste järgi liikuvad kala siis pikkamööda — emahavid sügavamas, isahavid parvedena nende kohal niivõrd vee pinna lähedal, et selg veest välja ulatab. Selle tõttu on kala liikumiskoht ja -suund juba kaldalt märgatav. Kus kallas järsum, seal raiutakse ahingiga kuivalt maalt; madalates kohtades minnakse aga otsekohe vette ning liigutakse haviparvele ettevaatlikult ligi pistekauguseni¹⁾. Hommikustel püükidel organiseerivad kalurid sageli massilisi rünnakuid kalaparvedele. Selleks koostatakse 5- — 6-mehelisi rühmi, kes kõik ahingitega varustatud. On kalade asukoht ja liikumissuund märgatud, moodustatakse meesteahelik, kes kalaparve lahtise vee poolt mõnda lahesoppi püüab haarata. Ühtlasi liigub ahelik kalaparvele ikka lähemale, kusjuures iga ahingimees endale löögiobjekti valib. Selle järele teevad kõik löögi võimalikult ühel ajal. Halvemal juhul saab iga ründaja saagiks ainult ühe kala, muidu on saak ikka suurem. Rünnakut tuleb korrata juba eelmisest kohast kaugemal, kus kala veel pole hirmutatud. Hommikusi püüke nimetavad Kodavere kalurid *västral* (*vähtral*) käimiseks.

Püük tule valgel (*tohusel*-, *toosel*-, *tuluselkäimine*, *tulega* ehk *tuledega käimine*). Ahingipüük tulevalgel sünnib öösi; peamiseks püügihooajaks on kevad — havi kuduaeg. Nagu juba eelpool öeldud, tuleb haug kudema jõgedesse ja madalatesse luhavettesse, mille tõttu *toosepüügi* puhul tuleb tarvitada lamedapõhjalist lootsikut (*tuluselkäimise küna* — pilt 7). Jalgsi *tooselkäimist* Peipsi rannikul nähtavasti pole harrastatud, vähemalt puuduvad selle kohta teated. Püügiaegne vee valgustamine sündis varematal aegadel lahtise tulega, tänapäeval aga enamasti juba laternaga, milles valgustusallikana tarvitatakse õlilampi. Lahtise *toosetule* kohta oli võimalus kõige täpsemaid andmeid saada Kodavere küladest (Kodavere, Tedreküla, Omedu) ja Mustvee eestlasilt. Neid andmeid kokku võttes võime siinsed lahtise tulega valgustamisviisid jagada kahte rühma, kusjuures ühele poole jääks lihtne käega (nii siis mingisuguse tunglaga) valgustamine ja teisele poole valgustamisviisid, mis vajavad erilist seadist.

1) Vt. ka Tideböhl 1857 v. 360, 361.

Käest tulenäitamise kohta on teateid ainult Kodavere Tedrekülalt. Põletusainena on selle juures tarvitatud kimpu männa piirge, mida üks kalureist lootsiku keskaigas püsti seistes tunglana käes hoidis. Ühes lootsiku otsas valvas teine püüdjaist kalu ja tõukas ka ahingivarre abil lootsikut edasi. Jutustaja teadete järgi on säärane valgustamisviis Tedreküla ümbruses varemini olnud päris üldine. Viimast korda olevat seda näha olnud umbes paarkümmend aastat tagasi; noorem põlv seda aga ei tunne.

Erilistest seadistest on tarvitatud primitiivset muldpatsast ja tooseharki.

Patsas. Samas piirkonnas (Kodavere), kus esines piirgudega valgustamine, on tuntud ka valgustamine *patsalt*; edasi on sama valgustusseade kohta teateid Omedust ja Mustveest. Sõnaga *patsas* tähendati kõigis neis kohis mullast (liivast) tuleaset (vrd. *patsas keredes* — lk. 33 jj.), mis ehitati paati või lootsikusse. Õige primitiivsed olid need *patsad*, mis on tarvitatud Kodavere külas ja Omedus: risti üle lootsiku on ehitatud siin 3—4-st lahtisest lauaotsast lava, mis kaetud niiskete rohumätastega. See oligi tuleasemeks, kuhu püügi puhuks süüdati kasetohust, männitõrvastest või tõrvatud paadilaudadest hele tuli. Nii Kodaveres kui Omedus langevad *patsa* ehituse üksikasjad täiesti ühte — ainult selle vahega, et esmaltnimitud kohas seade asetati lootsiku ühele otsale, järgmises aga selle keskkoha.

Mustvee eestlased, kes ka tunnevad sõna *patsas*, märgivad sellega vana pada või potti, mis asetati liivaga pooleni täidetult paadi *tohupakule* ja kus püügi ajal tarvitati samu põletusaineid, mida on nimetatud juba eelpool.

On huvitav, et kirjeldatud algelist *patsast* valgustusseadisena on kohati veel meie päevini tarvitatud röõbiti *toosehargiga* ja laternaga. Omedu külas on vana kalur Madis Mölder (nüüd surnud) veel 1929. aasta kevadpüügi ajaks ehitanud *patsa*, ning Omedu jõel on püütud *patsatule* valgel veel 1931. aasta kevadel.

Toose(h)ark. Algelisest *patsa*-seadisest astme edasi moodustab juba rauast tulease, *toosehark*. Kuna *patsatule* ase küünib ainult vähe üle veneäärte taseme, võimaldab *toosehargiga* valgustamine juba tule kõrgemale asetamist. Peipsi läänerrannal tarvitav *toosehark* (pilt 7 ja 42) kujutab raudvitsadest ja traatidest ehitatud silindrilist või tõmpkuhiku-kujulist korvi, mis on kinnitatud puuvarre otsa. Säärane tulekorv asetatakse püsti läbi sellekohase laua lootsikule, nagu seda näeme piltidel 7 ja 42

pildil 7 liigestus lootsikuga pole päris täpne, kuna auguga ristlaua asemele on pandud tooseraua ajutiseks püstiseadmiseks juhuslik lauatiikk, mis ebatavaliselt palju ulatab üle sõiduki äärte). Paadil püstitatakse *toosehargi* vars *tohupaku* otsa puuritud auku või lihtsamal juhul naelutatakse varre alumine ots lihtsalt *tohupaku* külge. On tähelepandav, et rauast tulealust nimetatakse Peipsi rannikul järjekindlalt *hargiks*, mispärast pole võimatu, et siin varemini on olnud tarvilusel mingi hargitaoline raud, nagu mujal Eestis.

Kõige viimaseks ja moodsamaks valguslätteks öise püügi ajal on latern, mis suuremates püügikohtades (näit. Emajõe suudmel) ongi algelisemad valgustusviisid ja -abinõud juba eemale tõrjunud. Tavalisemaid on laternad petrooleumilampidega. Et latern valgusallikana *tooselkäimisel* on veel suhteliselt uus riist, siis on varajane kõnelda mingist eristunud *tooselaterna* tüübist. Kuid et selgi alal on tehtud teatavaid katseid, näitab joonis Lahejärvelt (pilt 43). Tähendatud laterna kere on puust, kaks seina klaasist; laterna tagasein ja pealmised räästakujulised servad kujutavad läikivast plekist reflektorseinu, mis valgushelki vee-pinnale heidavad.

Toosepüük näib levinud olevat peamiselt eesti asustusega kalastuskeskustes. Selle nähte põhjuseks võiks olla kummagi sealse rahvuse eriline suhe kalastusse: venelane suurpüüdjana tegeleb peamiselt ulguvee kalastusega järvel, hoolides vähe neist püügiviisest, mis ei oma esmajoonel majanduslikku tähtsust; sellevastu aga eestlane püüab sageli ka vähemal hulgal ja kodusemate riistadega. *Toosel* püütud kala jätkubki ainult koduseks tarvitamiseks. Teiseks on eestlaste asulad enam jõgede suudmeile koondunud, kust leiamegi peamisi ööpüügi kohti (Omedu, Praaga); vanaaegsed püügiviisid on võinud siin traditsioonina kauem püsida. *Tideböhl*, kes läinud sajandi keskel on püüandanud erilist tähelepanu just Peipsi ranna vene kalurikultuurile, eitab ööpüüki seal täiesti¹⁾.

Nende väidete esitamisega ei taheta siin tõendada, et *toosepüük* algupäralt venelastele oleks tundmatu. Öine ahingipüük tule valgusel on kogu Euraasias selleks liig laia levikuga, et seda võidaks siduda mõne kitsama provintsi, ja tuntud on see sama hästi venelasile kui muudele rahvastelegi²⁾. Peipsi ranniku vene

1) *Tideböhl* 1857 v. 360.

2) Vt. näit. *Jankó Herkunff* lk. 500 jj.; *Manninen Sachk.* I lk. 119, 120.

asustusele pole see traditsioon aga nii omane kui eestlasile, mille tõttu ka vene mõju ses asjas võib oletada minimaalseks. *Toosepüüki* Eestis jälgides võib julgesti väita selle ülemaalist levikut ja vana algupära. Juba püügiviisi märgitsevate sõnaliste sünonüümide esinemine maa äärmises läänes ja idas näitab, et siin on tegu vana ja üldiselt tuntud kultuurnähtega. Väljendusvarjundid *toosel käima*, *tooskma*, *tooskama*, mis Wiedemann on märkinud Saaremaa murdeist¹⁾, on samast tüvest kui Peipsi rannikul tarvitata *tohusel käima* > *toosel käima* (= tohutule valgel püüdma)²⁾. Kuid mitte ainult eesti murretega ei piirdu selle algupärase sõnatüve levimisala, vaid ulatub kaugemale muissegi Läänemere soome keelisse (soome, karjala, ingeri). Sama *toosepüügiga* ühenduses olevate atribuutide tähendamiseks tarvitata *derivaadid* (*tuluselkäimine*, *tuluseraud* jne.) on senini tuletatud algsoome aegsest balti laensõnast³⁾, milline seik omakorda viitaks püügiviisi vanale algupärale. Ei ole aga sugugi võimatu, et siin on tegu puht eestipäraste tuletistega tuli-sõna tüvest, kuna samasse sõnade rühma kuuluvad ka säärased rahvapärased vormid nagu on *tulega*, *tuledega käima*, *tulused* (tuleraud ja tael), milliste sõnade eestipärasuses ei tohiks olla mingit kahtlust.

Nagu mainitud, on *tooselkäimine* teatavais piires vana rahvusvahelise levikuga püügiviis; eri küsimus on, mis määral esineb mujal neid püügirakenduslikke üksikasju, mida oleme leidnud Peipsi järve läänerannikul. Siin tuleks esmalt vaatlusele valgustamisviis. Eespool selgus, et kõige vanem säärane viis Peipsil on *patsalt* valgustamine. Kui sellele paralleelnähteid Eestist otsida, siis on seni Peipsi *patsale* leitud üks tüpoloogiline

1) Wiedemann ESS sub *tōskama*, -kan, -zata (-skada), *tōskma*, *tōzen*, *tōska* (O) 'mit Feuer fischen = *tōzel käima*'.

2) Etimoloogiliselt näivad mainitud vormid tuletuvat tüvest *toht* ~ *tohk*, mis omakord viitab algupäraselt *toosel* tarvitatud valgustusainele. Nii tähendab sõna *tuohus* soome keeles algelt kasetohust tungalt (*tuohi* = toht), hiljem aga ka vahaküünalt. Soome murdevorm *tuohustaa* tähendab ka ahingipüüki üldse (Sirelius Suom. kal. lk. 49; Manninen Sachk. I lk. 123). Sama tüvi on andnud meil nähtavasti muidki *toosepüügiga* ühendusesolevaid termineid, nagu paadi-*tohk*, *tohu-* (*tohuse-*) *pakk*, *tohuots*, *tohuhark*, *tohu* (*tohuse-*) *raud*, *tooseraud*, *tooschark* (vt. lk. 35, 36), millistel esemetel või esemeosadel on kindel side *toosepüügi* mõistega.

3) Sama algupära. eriti kalastusega seotud läti keelsed vormid, on *düle*, *dūlis*, — vähi- ja ahingipüügil tarvitata *põlevad* piirud ja *dūlēt*, *dūlāt* — piiru valgel vähke või ahingiga kalu püüdma (Thomsen Bereringer lk. 168; Manninen Sachk. I lk. 124).

vaste Võrtsjärvelt¹⁾. Seal teati veel 1927. a. sügisel rääkida tuleseadest, mis üksikasjadeni vastab Peipsi *patsale*²⁾. Kui sellele lisada veel Bielensteini teade Lätist, kus mullast tulease tehti paadi keskel olevale pingikujulisele laudalusele³⁾, ja üks teade Poola sisevetelt⁴⁾, siis see ongi kõik, mida senini on teada meie lähemast naabrusest uuemal ajal selle algelise valgustusseadise kohta. Iseenesest tohiks aga valgustamine *patsatüüpi* tulealuselt põhjamaail kunagi üldise levikuga valgustamisviis olnud olla: Olaus Magnus, kelle teated on pärit 16. sajandi keskelt ja kes eriti tabavalt on kujutanud tolleaegseid põhjamaa kalastusviise, esitab oma pildil ahingipüüdja, kelle lootsiku ühel otsal asetseb umbes meie *patsale* vastav alus, millel leegitseb tuli⁵⁾ (pilt 41). Nähtavasti oli see valgustamisviis tol ajal põhjamaail üsna harilik ning tänapäeval märgitud juhtusid võib pidada ainult igandnäheteks kunagi üldtuntud toostamisviisist⁶⁾.

Piirgudega (resp. tunglaga) käest valgustamine on elementaarsemad valgustamisviise ning oma lihtsusega (eriseadist vajamata) mõeldav teatava kultuuritaseme juures igalpool, kus tulega püüki üldse on harrastatud⁷⁾. Samuti märgitagu veel kord, et *toosepüüki* tähendavad sõnavormid ka läti keeles viitavad nimelt piirgudest valgustusainele (vt. lk. 68 joonealune märkus 3), milline aine on mõeldav just käest valgustamiseks.

Peipsil esinevale *toosehargile* ei ole seni märgatud mujal Eestis tüpoloogilisi vasteid. Ka väljaspool Eestit näib tüüp haruldusena; seni on ainult üks *toosehark* esitatud Edela-Venemaalt Mogilevi kubermangust⁸⁾, mis oma korvikujulise tulepesaga sarnaneb Peipsi rannikul tarvitatavale. Selletõttu pole võimatu, et Peipsi tüüp on vene kultuurlaene.

1) Manninen Sachk. I lk. 122.

2) Ränk Võrtsj. lk. 21.

3) Bielenstein Holz. lk. 677; Manninen Sachk. I lk. 122.

4) Zn.-Prüfferowa Rybolowstwo lk. 16.

5) Olaus Magnus Historia XX 10. (Pildil näib puuduvat küll laudalusel mullakate, kuid nähtavasti on siin tegu lihtsustatud kujutisega, sest pole ju mõeldav tule põletamine paljal laual; valgustamisprintsip jääb siiski samaks).

6) Russwurm märgib erilist valgustamisviisi paatidevaheliselt laualt küll ka Läänemaa rannikul, kuid selle teate ebatäpsus ei luba teha konkreetsemad järeldusi (Eibofolke II lk. 37).

7) Vt. näit. Ungari kohta Jankó Herkunft lk. 500, 501; Soome kohta Sirelius Suom. kal. lk. 50.

8) Zelenin Russ. Volksk. pilt 25.

III.

Õngepüük.

Õngepüügiga märgitakse kalastusviise, kus kala haaramiseks rakendatakse püünisena konksteravikke või nende süsteeme, milliseid siin nimetatakse üldnimetusega õngedeks¹⁾.

Vaatamata eri rakendusviisidele, on igal õngel kaks peaosat: kala haarav konks ja sellega liituv nõör (resp. vars). See elementaarne kaheosaline rakendis on aluseks kõigile õngpüünistele, mis allpool tulevad vaatlusele.

Püügirakenduse järgi jagunevad õngpüünised aktiivseteks ja passiivseteks püügivahenditeks, missugused rühmitused käesoleva aine ulatuses sisaldavad peale selle püüniste üksikosades veel rea tüübilisi erijooni.

1. Aktiivse püügirakendusega õnged.

Aktiivse püügirakendusega on need õnged, mille haaravust püüdja püügi puhul oma käega soodustavalt mõjutab; selletõttu nõuab püük kaluri juuresolekut kogu püügitegevuse kestel.

Siia kuuluvad õnged on kas söötõnged või söödata õnged, mõlemad oma püügitehniliste erinevustega. Söötõngedel on konks varustatud kisuga (resp. kiskudega) ja söödaga, mille kala ühes õngekonksuga suhu haarab; teistel kuulub konksude konstruktisooni mingisugune sööta jäljendav kehake.

Söötõngedest on tarvitusel vibuõng. Söödata õngede rühma moodustavad: *sikuska*, *lutsumänd* ja *vedel*. Viimaks mainitud õngedel täidab sööda aset läikekeha või eriline heliseadis.

Vibuõng (*uss*-, *vaglaõng*) koosneb konksust, nõörist ja vibust. Tänapäeval tarvitatakse vabrik-konkse, varem on neid tehtud aga kodusel teel traadist. Nõör on keerutatud jõhvidest, linast või kanepist; selle pikkus on mitmesugune. Nõöri külge liituvad kork ja tina — esimene uitmena, teine raskusena. Õngenõör läheb läbi korgis oleva augu nii, et korki võib nõöril tõmmata üles- või allapoole, nagu seda nõuab vee või kala asukohtade sügavus. Kork kinnitatakse paigale puust või suleroot-

1) *Õnge* nimetus (rööbiti *unnaga*) on tegelikult kohalgi püüniste üldnimetuseks, kuigi üksikjuhtumel kumbki termin on seoses mõne eripüünise mõistega. Piir kummagi nimetusega seotud spetsiaalsemate mõistete vahel on Peipsi rahva keeles kaunis ebamäärane.

sust kiiluga; tina paigutatakse õngekonksu lähedale nõõri ümber. Vibu (*valdas*) on õnge käepidemeks, mille otsa nõõr konk-suga kinnitatakse. Vibusid on kahekujulisi: suvel tarvitatava vibu moodustab sirge painduv ritv, mille otsa pikenduseks mõnikord nõõriga veel õige nõtkke kadakaoks seotakse; talvel tarvitatakse lühemat, okslist keppi (vrd. pilt 47:4).

Suvel püütakse paadis (pilt 45) või kaldal seistes enamasti jõgede ja järvede roorägastikus, talvel jääaukudel. Viimane püügiviis on tänapäeval õige haruldane, kuna talvepüügil on esimese koha omandanud *sikuska* (vrd. lk. 73). Niihästi suvel kui talvel tarvitatakse söödaks vihmausse, tõuke, leiba jne.¹⁾ Üldiselt ei paku vibuõngega püüdmine tavalisest sporti kalduvast õngepüügist midagi erinevat.

Sikuska (*sikusk*, *ahunaõng*, *mänguõng*, vene *секыуа*, *сукыу[к]а*) koosneb kahest konksust, läikekehast, nõõrist ja varrest (resp. vartest) (pilt 47:1, 2).

Konksud ja *läige* (sööda jäljend) kuuluvad konstruktiivselt ühte. Konksud on sümmeetrilise paarina joodetud tavaliselt *läike* ahtamasse otsa, need on raudtraadist kõverdatud ning omavad kiskudeta teravikke. Erandina on mõnikord läikekehaga liidetud ka kiskudega vabrik-konkse, milliseid esineb siiski õige harva. *Läige* kujutab stiliseeritud kala, valatud tinast või taotud vasest, valgestvasest ja harva ka hõbedast; on teada isegi juhtumeid, kus õng oli kullast (!) või kullatud. Tavaliselt tarvitatakse valamisel aga metallide segu: tinasulatisesse lisatakse hõbedat või mõne muu valge metalli viilipuru või sulatatakse vasega ühte hõbedat. Mõnikord tinutatakse kokku eri värvi metalle — valgetvaske ja punast vaske, nii et *läike* üks pool on ühest, teine pool teisest metallist. Eri värvi metallide tarvitamist põhjendatakse sellega, et teatavad kalaliigid eelistavad kindlaid värviläikeid. Nii võtvat ahven suvel tina, talvel aga meelsamini valgetvaske või vaske. Siiale tehakse läikekeha alati mingist tinasegust, lutsule sellevastu valgest või punasest vasest. Tea-

1) Söödausside säilitamine talvel nõuab erilist hoolt. Ussid kogutakse sügisel enne maapinna külmamist ja hoitakse tünnides või kastides mulla sees. Peale mulla lisatakse ussidele elamiseks mõnesuguseid lisaaineid: kaljas ligunenud leiba, kaljaraba, kartulikoori, heinapuru jne. Ussid pakitakse kihtidekaupa nende ainete vahele ja nõu seotakse pealt niiske riide või võrguräbalatega kinni (vt. ka Рыбакъ РПР. lk. 778). Tagavarast võetakse tarvitude järgi. Kui järvele on tarvis usse kaasa võtta, siis asetatakse nad karpi, kaetakse sooja riidega või pannakse karbiga koguni põue.

tavate metallide tarvituselevõttu on mõjutanud kalurite pika-aegsed kogemused. Kui Baer mainib ainult tina-*sikuskate* esinemist Peipsil¹⁾, siis ei eita see veel siin muude metallide esinemist. Tina ja tinavärvilised metallisegud on ka praegu kõige üldisemad ained, millest *läikeid* valmistatakse. Kuna *sikuskaga* püütakse Peipsi kallimat kala, siiga (vrd. lk. 71), siis on mõistetav ka tinaläigete laialdane levik; pealegi on muu metalli kasutamine juba selle kalliduse ja raskeltvormitavuse tõttu piiratud. Välisvormilt on õngeläiked kõik enam või vähem kalakuju jäljendavad, siiaõnged paksemad ja ümarate vormidega, ahvena omad õhemad ja lamedamapinnalised²⁾. Tänapäev tarvituselolevail õngedel kinnitatakse konksud enamasti *läike* kitsamasse (sabapoolsesse) otsa.

Läige nõuab püüdjalt alalist hoolitsemist. See peab püügi puhul olema puhas ja läikiv, muidu ei võtvat kala hästi õnge. Sellepärast hõõrutakse *läiget* enne püüki tuhaga, telliskivipuruga, nahatükiga, või kraabitakse selle pinda noaga. Talvel kastetakse märjad õnged peale tarvitamist lumme ja lastakse seal külmata; see hoidmisviis hoiab õngi roostumast. Püügihooaegade vahel säilitatakse neid õngekastis villaste lappide vahel kuivas kohas. Tavaliselt valatakse tinaläiked kodus. *Läike*vorm lõigatakse pärna, paakspuu või haava tükist lõhestatud pooltesse. Vasest ja vasesegust õngi lastakse teha seppadel ja tellitakse isegi linnast kullaseppadelt.

Õngenõör, mis punutakse valgetest jöhvidest, seotakse tavaliselt *läike* jämedamasse otsa kahekordse traataasa külge (pilt 47:2).

Õngevartest on üldisemalt tarvitata tüüp näha pildil 47:1 ab; seda ei tarvitata kunagi üksikult, vaid ainult teise sarnasega paaris. Ühe otsa kinnitatakse nõör, teine (*lisnakonk[s]*) on abiks õngenõöri kerimisel saagi väljatõmbamise juures; mõlemad on kadakaoksast painutatud, keerleva käepidemega. Varre eestikeelseks nimetuseks on *konk(s)*, venekeelseks (osalt ka eesti külades tarvitata) *kival*. Teise varretüübi kuju on näha pildil 47:4. See on nõtkke kadaka kepp, millel oksatüükad külge jäetud, kuna neid õngenõöri kerimiseks kasutatakse.

Lutsuõng (pilt 47:3) on sama *sikuska*-tüüpi õng, kuid mõõtu-delt eelmisest suurem. *Läige (leht)* on laiem tavalise *sikuska*

1) Изсл. I lk. 75.

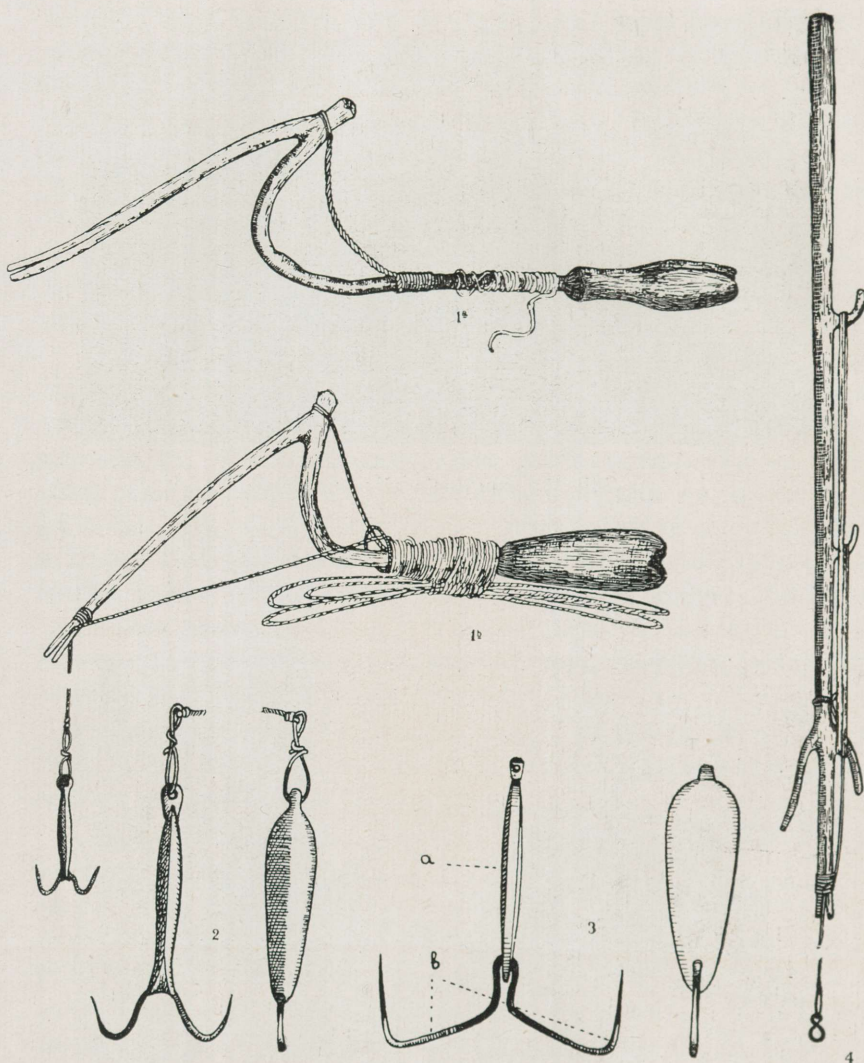
2) Кузнецовъ Рыбопром. сл. sub *сикъша*.

Pilt 45. Õngitseja vibuõngega.

Pilt 46. Õngemehed jääl.

Pilt 47. Läikeõnged. 1ab — õngevarred (*kivalid*), 2 — tinast *sikuska*, 3 — lutsuõng: a — õngeläige (*leht*), b — konksud, 4 — üksik õngevars.

omast (vt. pildil 47:3 a) ja konksude harud (b) laiema haaravusega. Lääge tehakse punasest vasest; rakendus nagu eelmisel.

Püük *sikuskaga* toimub peamiselt talvel järve jääl, eriti vee põhjas asetsevate varede kohal, (*loodud, krivad, karuskad, sõra-pealsed*). Õngemehe (*kivali*)¹⁾ varustusesse kuulub: kelk, puri, tuur, labidas või kahv ja õngekast. Kelguga viib kalur oma püügivarustuse kohale ja tarvitab seda püügi puhul ka istmena (vt. ka lk. 38). Paraja paiga leidnud, kalur raiub tuuraga jäässe augu, seab kelgu sellest parajasse istumiskaugusesse, asetab purje tuulevarjuks, ning õngitsemine võib alata (pilt 46)²⁾. Püügitegevus on iseenesest kaunis mehaaniline. Et õngitseja ise kala ei näe ja et õngel puudub sööt, siis tuleb püüdjäl õnge vees kogu aeg väikeste nõksudega üles-alla liigutada (*mängitada, võhutada, — vene kusatb*), et metalli läikega kala haarama avatella. *Mängitamine* kestab seni kui kala tundub olevat konksu otsas; õngihakunud kala kas on haaranud kala jäljendi suhu või on jäänud lihtsalt üles-alla liikuvate konksuteravikkude otsa. Algab rutuline õngenööri kerimine kahe õngevarre abil, mis kestab õnge veepinnale ilmumiseni. Nööri kerimine peab sündima nii kiiresti, et kala õngekonksu otsast lahti ei jõuaks rabelda. Kuna ainult käega kerimine palju aega võtaks, siis töö hõlbustamiseks tarvitataksegi lisaõngevart. Õngevarte abil nööri kordamisi alt haarates toimub kogu nööri kerimine kogenud kaluri käes silmapilkselt; sellejuures koondub õngenöör õngevartele 8-kujulise vihina. Kui on üks vars, siis keritakse nöör välja tõmmates selle oksatüügastele (pilt 47:4). Mõnikord poetatakse nööri punetesse risti puupilbas või tikuoats, mis õngekorgina jääb veepinnale ujuma. Sarnasel korral ei nõksutata õnge püüdmise puhul mitte üles-alla, vaid sõrmedega nööri edasi-tagasi keerutades paneb püüdja ka õnge vees rütmiliselt edasi-tagasi keerlema. Kui tikk veepinna alla tõmbub, siis on see märgiks, et kala on haaranud õnge³⁾.

Lutsupüük teostub samuti püünist üles-alla liigutades, ainult selle vahega, et püüdja kogu aja piilub jääaugust vette, kusjuures mingisugune riie üle pea võetakse, et põhja võiks selgemini näha. Püük sünnib päeval (vrd. *lutsumänd* lk. 78).

1) Nii kutsutakse ka *sikuska* varsi (vt. lk. 72).

2) Кузнецовъ Зимн. рыбол. тл. I: 1.

3) Sama t. lk. 9.

Sikuska-kujulist õnge tarvitatakse peale Peipsi ja Pihkva järve veel Emajõe ja Võrtsjärvel¹⁾; kas see on ka muudel Eesti sisevetel tarvitusel, sellest puuduvad kahjuks veel andmed. Läikeõnge printsiip enam või vähem täpse kalakuju jäljendiga on küll laialdase levikuga ja peamiselt merepüümisena Eestiski tuntud²⁾, kuid üksikud õnged omavad erinevusi siiski nii mõõtu- delt kui ka kujult. Eesti mererannikul ja saartel tarvitata- vad läikeõnged on kõik suuremamõõtelised kui Peipsil, sageli kolme kiskudega varustatud konksuga ja kujultki vaadeldavaist erine- vad. Peale tina muud ainet meie mereõngede läigeteks üldse ei tarvitata. Peipsi õnged on aga, nagu kirjeldatud, peaaegu järje- kindlalt kahe kisuta konksuga, ning tina kõrval valmistatakse neid ka muust metallist. Erinevused Lääne- ja Ida-Eesti läike- õngede vahel on siis nii märgatavad, et nende vahel otsene geneetiline side ei saaks tulla küsimusesse. Läänepoolse mõju võimalust näib eitavat ka Peipsi läikeõnge nimetus *sikuska(a)*, milline sõna peaaegu puhtalt on vene keelest võetud Peipsi ranniku eesti keelde ning ka mujale, kus seda õngetüüpi tarvi- tatakse (Emajõgi, Võrtsjärv). Lääne-Eestis sellevastu on *sikuska* nimetus tundmatu. Püünise esinemine idapool, eriti aga selle nimetuse võrdlemisi muutmata vene algupära ei lase kahelda püünise enesegi idapoolses päritolus. Kuigi Venemaal Peipsi läikeõngepüügile vastav püügiviis (eriti ahvenapüügil, nagu Peipsilgi) on laialdase levikuga³⁾, ei paku õngede kohta saada- valolnud võrdlusaines kujult Peipsi *sikuska*le kuigi täpseid vas- teid, mille najal võiks tõestada otsest esemelaenu sealt Peipsile. Sa b a n e j e v oma laiaulatuslikus töös vene kalastuse kohta esitab küll hulga läikeõngi, kuid Peipsi õngele kujult täpset vastet seal ei leidu. Küll on aga erisuguste metallide segu tarvita- mine õnge läikeks nähtavasti Venemaal laiemalt tuntud⁴⁾. Et kahekonksuline läikeõnge tüüp pole igalpool Põhja-Venemaa järvede alal tarvitusel, seda võib järeldada teise vene kalandus- eriteadlase Aleksandrovi märkusest 1912. a. Tähendatud autor nimetab Seligeri järvel tarvitataivate püüniste hulgas muu- seas ka *curjua*-nimelist kahe konksuga tinaõnge, mis seal tar-

1) R ä n k Võrtsj. lk. 39 jj., joon. 6; M a n n i n e n Sachk. I pilt 116:1.

2) M a n n i n e n Sachk. I lk. 129 jj.

3) С а б а н ъ в ъ PP lk. 17, 24 jj. 49, 116 jj., pld. 2 — 9, 127.

4) S a m a t. lk. 24, 25.

vitusele tulnud alles 3—4 aastat tagasi¹⁾. *Sikuska*-tüüp oli nii siis Seligeril tundmatu veel käesoleva sajandi alul, kuigi Seligeri järv on tähtsamaid kalastusjärvi Põhja-Venemaal. Kuna teate andja ei nimeta, kust *cuxyua* on tarvitusele tulnud, siis jääb lahtiseks võimalus, et see õngetüüp on laenatud just Peipsilt. Oli ju Seligeri (Ostaškovi) alā ja Peipsi vahel enne maailmasõda elav läbikäimine, nagu sellele on viidatud juba eespool (lk. 29). Kokku võttes võiks nii siis öelda, et kirjeldatud õngetüüp on küll vene algupära, kõigepealt järjekindlasti rannikul esineva venekeelse nimetuse tõttu, kuid — olgu püünise algtüübi päritolu milline tahes, — oma lõppkujus näib see siiski olevat teatava kohaliku arengu tulemus. Kalajäljendi kuju ja stiliseering on kujunenud kahtlemata kohalike kalurite meistritööna, nende individuaalse vormimeele mõjutusel ja asja otstarbekohasust silmaspidades. Üks läikeõngede omapärasemaid jooni Peipsil peitub veel selles, et neile konksud liidetakse enamasti kalakuju sabapoolsesse (kit-samasse) otsa, mujal aga (isegi Võrtsjärvel), kõikide seniste andmete põhjal, peapoolsesse (laiemasse) otsa²⁾. Ka ei ole mujalt senistes käsitlustes esitatud Peipsi *sikuska* konksukujulistele õngevartele sarnanevaid eksemplare.

Lutsumänd kuulub nagu eelminegi söödata õngpüüniste rühma, kuid erineb nendest oma erakordselt suurte mõõtude, konksude hulga ja asetusega ning lõpuks saagiavatlus-printsiibiga. *Mänd* koosneb püünise raskusekeskpunktist radiaalselt hargnevaist konks-harudest, mille teravikud on keeratud üles ja enam või vähem sissepoole, erilisest heliseadisest ja rakendusosadest. Nende püüniste rakendusviisi silmas pidades võib kõik Peipsil tarvitavad *lutsumännad* jagada kahte tüüpi, millistest ühe moodustavad varrega, teise nõõriga rakendatavad püünised.

Varrega *männad* (paiguti *sorda*, vene *uapma*) on alati taotud ühest rauatükist, mille üks ots on lõhestatud radiaalseiks konks-harudeks, teisest aga on kujundatud roots (pilt 48) või putk (pilt 49), millega püünis pika puuvarre otsa kinnitatakse. Konkse on harilikult 6 ja nende kiskudeta teravikud keeratud üles ning üsna vähe painutatud püünise varre poole. *Männa* läbimõõt on sää-

1) Александровъ Селигеръ lk. 16, 17.

2) Võimalik, et kalajäljendi asetamine „sabaga“ allapoole on mingi uuem võte, kuna Baeri aruannetes möödunud sajandi keskelt esineb otse vastupidine teade (Изсл. I lk. 75).

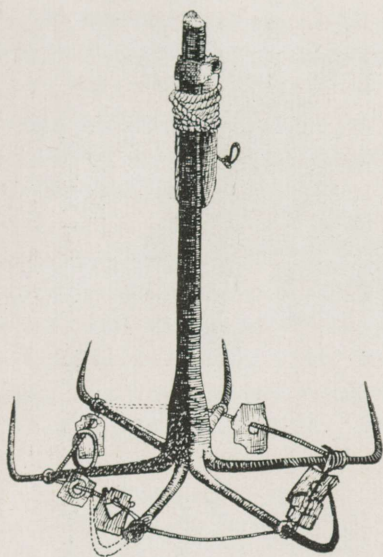
rasena umbes 14 sm. Konksud on peene pingtraadiga omavahelises seoses, kusjuures traat haarab 2—3 keeruga iga konksu umbes selle keskkohalt, luues sel viisil *männa* keskuse ümber korrapärase kuusnurga. Nimetatud traadi peale aetakse rida valgevaskpleki tükikesi, mis traati konksude ümber sidudes konksude vahekohtadele jagatakse. Need tükikesed moodustavadki *lutsu-männale* iseloomuliku heliseadise (*[h]elinad*, *[h]elemed*), kuna neist *männa* iga vähemagi liigutuse puhul kuulub kerge helin, mis avatleb kala püünise lähedale. Püünise varre abil ulatatakse *mänd* läbi jääaugu põhja ja varrele koputades pannakse (*h*)elinad liikuma. See ongi algmomendiks lutsupüügi käigule, mida pike-malt vaatleme veel ühenduses püünise teise tüübiga.

Varrega *mänd* näib üldiselt olevat vanemat algupära kui teine tüüp. Tarvituskõlvulisena seda tänapäev enam ei leidu, ja ERMuuseumi kogudessegi neid on sattunud ainult kolm eksemplari (Võnnust, Setumaalt ja Piirisaarest). Küsitav ongi, kas seda tüüpi *mänd* on kunagi olnud üldiselt tarvitusel kogu püügalal. Kohalt saadud andmete järgi näib selle levik piirduvat Piirisaarega ja rannikalaga lõunapool Emajõe. Peipsi läänerranniku kalurid peavad seda ainult Piirisaarel tarvitusel olnud püüniseks, samuti märgib Kuznetsov oma sõnastikus sellise püünisetüübi ainult Piirisaarelt¹⁾.

Nõõriga *männad* (pilt 51, 52). Vanemad sellesse rühma kuuluvad eksemplarid on, nagu eelmisel tüübilgi, taotud ühest rauatükist, ainult selle vahega, et varrerootsu asemele on neile taotud keskele peale, 3—4 sm konks-harude tasemest kõrgemale ulatuv kõrv augu või aasaga, millesse liitub paarisentimeetrise läbimõõduga raud- või vaskrõngas keti kinnitamiseks (pilt 52). Konksud on nelinurkse või ebareeglipäraselt ümmarguse läbilõikega, otsa poole ühtlaselt teravnevad ja, nagu varrega *männalgi*, järjekindlalt kiskudeta. Teravikud on aga rohkem sissepoole painutatud; konksude arv on keskmiselt suurem (7—8) ning *männa* läbimõõt samuti (kuni 15 sm).

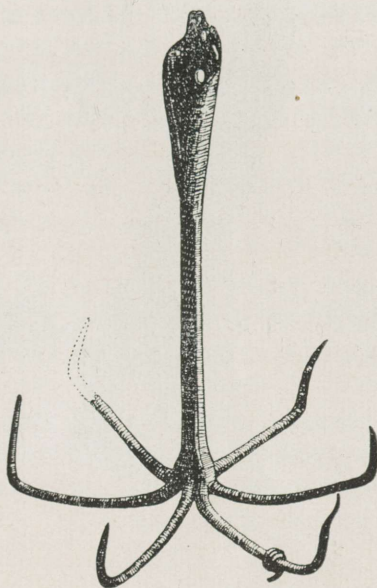
Uuemad *männad* on tehtud ühtlase jämedusega ümmargusest raud- või harvemini valgevask-traadist, mille otsad on järsumalt teritatud ning üksikjuhtudel varustatud kiskudega. Konksude arv on märksa suurem, tõustes kõige uuemate juures kuni 12-ni. Läbimõõt ulatab üksikjuhtudel kuni 20 sm-ni. Need

1) Кузнецовъ Рыбпром. сл. sub *шарма*.

Pilt 48.

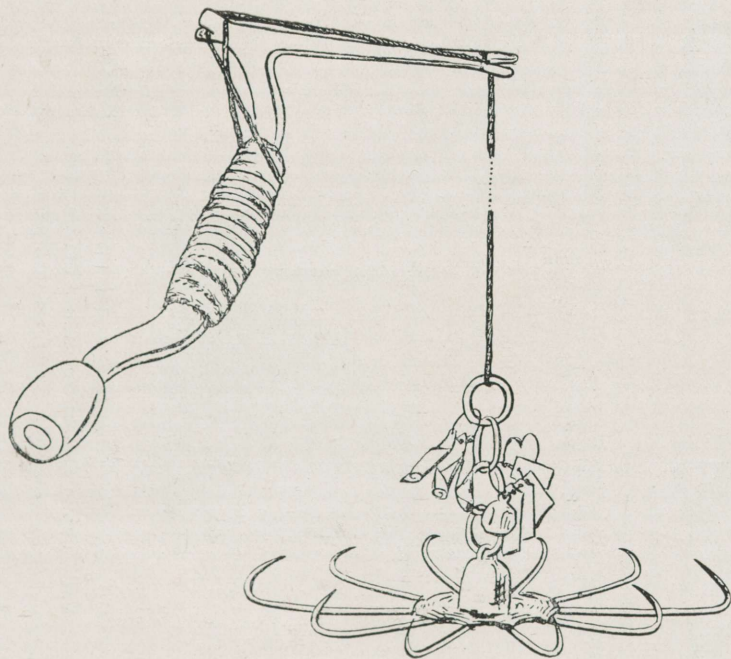
Varre otsa kinnitatavad *lutsumännad*. Parempoolsel *männal* harudevaheline traat *helinatega* kadunud.

Pilt 49.

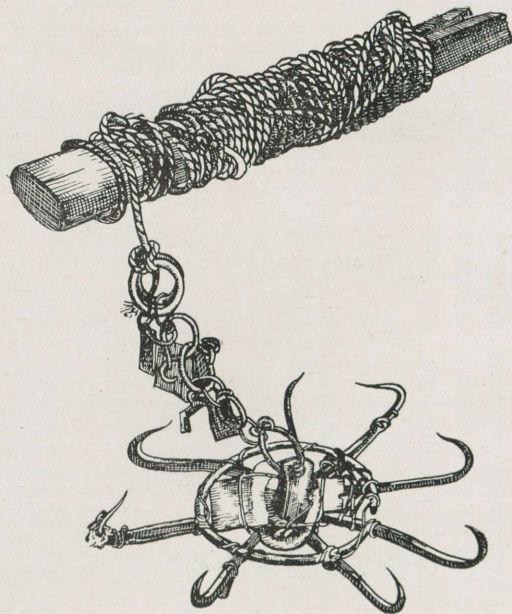

Pilt 50. Püük *lutsumännaga*. Õngitseja selja taga on jäässe löödud tuur, mille najale asetatakse tuulise ilmaga puri.

Pilt 51.

Nööri otsa kinnitatavad *lutsumännad*; rõngaste küljes ripnevad *helinad*.

Pilt 52.

valmistatakse järgmiselt: üksikute konksude pärad käänatakse umbes 2 sm ulatuses täisnurgi üles ja seotakse keskusesse kokku kas mitmekordse vasktraatmähisega või metallrõngaga. Üks paar konkse kogu *männa* kohta murtakse ühest traaditükist nii, et selle keskkohast jääb kõrge aasana üle teiste konksupära otsade ühises mähises või rõngas. Kui konksud niiviisi on kokku seatud, joodetakse liitemähis veel paksu tinakorruga kokku; sellest tekib *männa* keskkohast umbes paari sm kõrgune kuhikukujuline sõlme-koht, mille harjast ulatab välja ühe konksupaari keskkohast kujundatud traataas (vrd. pilt 51). Viimasesse pannakse, nagu taotud *männalgi*, metallrõngas keti kinnitamiseks. Niihästi rauast taotud kui ka traadist kujundatud *männa* konksharude vahe täidetakse keskkoha ümbrusest tiheda traatpunutisega või seotakse harud raudrõnga külge (vrd. pilt 52), mis annab konksupäradele kindlama asendi. Kuna taotud mändadel konksupärad on tüsedamad ja vajavad seega vähem tuge, siis on neil punutud pind ka kitsam või puudub koguni. Nõtkeile traatkonksudele seevastu tehakse punutis palju laiem ja tihedam.

Nagu eelpool selgus, on iga *männa* harja küljes rõngas. Selle külge on lülitatud kümnekonnast vähemast rõngast koostatud ahelik või kuni paarikünne sm pikkune kahe- või kolmekordne peen kett, mille teise otsa seotakse 5—6 meetri pikkune jäme linane õngenöör¹⁾. Nii rõngad kui ketid on kas valgestvasest või rauast. Sageli on rõngad kokku jootmata, koduste tööriistadega kokku keeratud ning omavad ebamäärase kuju. Sellesse ahelikku liidetakse lahtiste osadena mitmekujulisi valgevaskpleki tükikesi, rõngakesi, nõõbikesi ja muid läikivaid metallitükikesi, mis õnge liikumisel helinat tekitavad. Tavaliselt kinnitatakse need (*h*)*elemed* ehk (*h*)*elinad* ühe puntrana pealmise rõnga külge otse nõõri alla.

Kalurite arvamise järgi on (*h*)*elemetel* püünise juures suurem tähtsus kui konksustikul enesel; nende ainesest ja asetusest olenevat kogu püünise väärtus ja püügiõnn. Arvatakse, et üks heli „meeldib“ lutsule, teine mitte. Nii annavad Lohusuu kalurite traditsiooni järgi „kümnekopikased hõberahad ja hõbesõrmused kõige parema (*h*)*eli*“²⁾. Mõni heli, mis inimese kõrvale osutuvat meeldivaks, ei meeldivat kalale — lutsud ujuvat

1) Vrd. Manninen Sachk I. pilt 119.

2) Arike Trm.

parvedena *männa* ümber, kuid püünisele ei tulevat ühtki. Sageli on õige heliseadise koostamine hea õnne asi¹⁾.

Männa käepidemeks on kas lihtne paarikümne sm pikkune haruline puuvars (pilt 52) või paar konks-vart (*kivalid*), millega tutvusime juba *sikuska* juures (vt. ka pilt 51).

On tähelepandav, et *männa* konksude arv näib ajajooksul kalduvat suurenemisele. Juba esitatud ainestikust nähtub, et ühest rauatükist taotud eksemplarid, mis osutuvad suhteliselt vanemaks, omavad vähem harusid kui uuemad, traatharudega. Viimastestki on ERM-i kogudes leiduvad eksemplarid väiksema konksude arvuga (8) kui need, mis tänapäeval Peipsil tarvitusel. Konksude arvu paljunemisega rööbiti on muutumas ka teravikud kisulisteks ja *männa* läbimõõt suuremaks. Peale selle näib, et vanemal eksemplarel on *männa*- ja nõõrivaheline metallahelik järjekindlalt koostatud rõngastest, mille arv ajajooksul jällegi näib lisanduvat — uuematel on aga see sageli peentest kettidest.

Püügirakenduses on *männal* teatavaid ühiseid jooni *sikuska*-püügiga, kuna ka siin on püünis söödata ja kala avatellakse ligi püünist liigutades. Õngitsemisel lastakse püünis läbi jääaugu põhja; nõõri üles-alla liigutades pannakse metallosakesed helisema, mis kalurite arvamise järgi lutsud juure avatleb. Niipea kui kala on ujunud põhjasoleva *männa* teravikkude kohale, tõmbab õngitseja tugeva ropsuga püünise teravikud sügavale kala kehha ning veab saagi jääle. Püüdja peamiseks ülesandeks ongi nõnda siis tabada õiget hetke, millal õnge kõige tagajärjekamalt üles tõmmata. Ööpüügil talitab kalur umbkaudu, õnge aegajalt järsu nõksuga tõmmates, või — harjunud püüdjana — tunneb kala õngeletulekut nõõri liigutamisel. Päevasel püügil jälgitakse läbi jääaugu kalade liikumist vees, kusjuures pea kaetakse riidega (vrd. lk. 73). Tavaliselt aga püütakse ikka öösiti, ning eriti veel tormistel ja tuisustel öödel. Tormiga ja pimedail ööl olevat luts suurtes parvedes liikvel ja ühe *männa* otsa sattuvat neid sageli mitu korraga. Püügihooajaks on lutsu kuduaeg, mis algab vana kolmekuningapäevaga (20. jaanuari ümber). Püük toimub kaldalähedastes vetes või madalates kohtades kivivarede kohal, kuhu luts tuleb kudema. Õngitsedes istub kalur väikesel kelgul (pilt 50), millega ka püügivarustus (*tuur*, jääkahv ja puri tuulevarjuks) kohale viiakse. Suvel *männaga* ei püüta.

1) Vt. ka Румянцевъ Чудск. оз. lk. 115, 116.

Üldiselt on *mänd* õige haruldane püünis ning esineb Eestiski ainult Peipsi ja Pihkva järve püügialal¹⁾. See idapoolne levik tahaks nagu viidata tüübi idapoolsele päritolule, kuid enne selle küsimuse lahendamist peatugem veel mõne iseloomustavamast joont omava Peipsi *männa* püügirakendusliku printsiibi juures.

Vaatamata *männa* algelisele konstruktsioonile ja primitiivsele kujule see on püügitehniliselt siiski kõige täiuslikum õngpüüniste hulgas. Tuleb nimelt arvestada, et: 1) *männa* konstruktsiooni kuuluvad avatlusvahendid (*[h]elinad*) ei ole kohandatud üksi kala nägemisaistile, vaid on arvestatud ka tema kuulumismeelt, ja 2) *mänd* säärasena on kohandatud ainult teatava kalaliigi (lutsu) püüdmiseks, olles sellega siis eristunumaid püüniseid üldse. Et õngepüügil kala nägemisaisti arvestatakse (vrd. *sikusk, vedel*), on üldine ja üsna loomulik nähe, kui meeles pidada, et läikekeha pole muud kui loomuliku sööda enam või vähem täpne jäljend. Heli rakendamine kala avatluseks ei oma nähtavasti säärast loomulikkust lähtekohta, mispärast (*h*)*elinate* puhul ei saaks kõneleda isegi sööda jäljendist või mingist seosest viimasega. Heli avatlusvahendiks rakendamine sai siis tulla tarvitusele seal, kus lutsu eriomadusist heli suhtes teadlik oldi, olgu siis millist teed tahes.

Kui suurel määral lutsule mõjub avatlejana heliefekt ning mis määral kahtlemata siia juurde kuuluv valgusefekt, see on bioloogiline küsimus ega kuulu siia. Kuid on tõsiasi, et (*h*)*elinatel* on olnud püügil tegelikke tulemusi ja et kalurid on sellest ise teadlikud ning arendavad seda avatlusvahendit täielikumaks. Et *männale* läheneb peamiselt luts, teine kala aga juhuslikult, see on ise juba tõestuseks, et põhjuseks on siin püünise eriline avatlusvõime.

Et lutsu helitundlikkus ja sümpaatia teatavate helide vastu pole kalurite ekslik kujutlus, vaid tõsiasi, millest mõned kalastajad rahvad mujalgi näivad teadlikud olevat, sellele on juhtinud tähelepanu muuseas vene loodusteadlane ja kalade eritundja Sabanejev²⁾. Nimetatud autori tähelepanekute järgi lähenevad lutsud meeleldi müttamise puhul, kuna muud kalad samal ajal kohalt

1) ERM-is on kujult üks sarnane õngpüünis küll ka Otepäält (ERM A 40:35 — Manninen Sachk. I pilt 120:2), kuid et sellel heliseadis puudub, siis on küsitav, kas see ongi rakendatav olnud *lutsumänna* põhimõttel.

2) Autor toob ms. huvitava näitena siberlase, kes tema juuresolekul lutse osanud avatella teatavate häälsustega (Сабанъевъ PP lk. 95, 96).

põgenevad¹⁾. Pikaajalised tähelepanekud või mõni juhused pidid lõpuks aitama kaluril jõuda teatavate järeldusteni vastavatüübilise püünise tarvituselevõtu suhtes. Eri küsimuseks jääb aga, kuidas heliavatlust kuskil rakendati. Võrtsjärvel näit. avatellakse kala metallkettide ja naastukeste abil nelinurksele plekitükile, kus ta ahingiga surmatakse²⁾. Sellevastu on *männa*-tüüpi püümis seal tundmatu. Idapool (Venemaal), kus küll mitmekonksulisi õngi tarvitatakse, ei leidu nähtavasti nendega seoses sarnast avatlusvahendit, nagu kohtame Peipsi ja Pihkva järve püügialal³⁾. Sabanejev, kes, nagu nägime, oli teadlik heliavatlusprintsibist, esitab selle tegelikust rakendamisest ainult paar näidet: ühe õngitsemisviisi (teadmata kust Venemaalt), kus kaks meie *sikuskale* vastavat õnge niiviisi paarikaupa kokku seotakse, et need üles-alla liikudes teineteise vastu kõlisevad, ja teisena *lutsumänna* Velikaja jõe suudmelt⁴⁾ — nii siis Pihkva järve rannikult. Ka Kuznetsov, kes, nagu eelminegi autor, oli laiemalt tuttav Venemaal esinevate püünistega ja püügiviisidega, peab *lutsumända* ainult Peipsil esinevaks püünisetüübiks⁵⁾. Sama maksab ka kolmanda autori, Heinemann'i kohta, kes Venemaa kalastusest ja püügiviisidest isiklike uurimuste ja tähelepanekute kaudu hästi informeeritud olles kirjeldab Peipsi *lutsumända* haruldusena ja soovib muuseas Muurmanil selle tarvituselevõttu talvpüünisena⁶⁾. Strembitskij piirab esinemisala veelgi enam ja nimetab püünist ainult Peipsi läänekaldal Mustvee ümbruses esinevaks püügiriistaks⁷⁾, kuigi teise allika järgi püümis on tarvitusel ka Peipsi idarannikul Oudova kreisis⁸⁾.

Need andmed autoreilt, kes kõik olid Vene kalastusoludega lähemalt tuttavad, väärivad eriti tähelepanu. Need näivad tõestatavat, et püünisetüüp sellisena on Peipsi ja Pihkva järve püügialal arenenud rippumata Sise-Venemaa mõjustustest. Kuid seni

1) Сабанѣевъ PP lk. 95.

2) *Helinad* (sõna spetsiaalsemas tähenduses — ketid, rõngad jne.) sarnanevad Peipsi omadega. Võrtsjärvel saadud teated lubavad oletada, et püügivahendit ka Peipsil on tuntud. Tegelikult aga seda seal ei leidu (Ränk Võrtsj. lk. 27, 29; vrd. Manninen Sachk. I lk. 120, 121).

3) Vrd. Zelenin Russ. Volksh. lk. 73.

4) Сабанѣевъ PP lk. 96, 117.

5) Кузнецовъ Очеркъ lk. 23.

6) Гейнеманъ Дырава lk. 394—396.

7) Стрембицкий I lk. 371.

8) Кузнецовъ Рыбопром. сл. sub дырава ja шеркатъшка.

puuduvad meil täpsemad vasted ka läänest. Kujult meie *männaga* sarnanevaid õngi leidub küll Rootsi sisevetel, ja neid on Peipsi omadega võrreldudki¹⁾, kuid üksikasjus esineb neil meie omadega kõrvutades siiski erinevaid jooni. Rootsi õngedel on nimelt heliseadis meie omast erinev ning keskus, mille külge käib nõör, on pikem kui Peipsi *männal*. See on ainuke õng, mis seni enam-vähem sarnasena võrdluseks on esitatud väljastpoolt, ning seegi kuulub nõõriga rakendatavate püüniste liiki; varrega *männale* ei ole seni üldse mujalt vasteid leitud. Ka on raske oletada mingit otsest geneetilist sidet nii kauge maaga eraldatud esemetüüpide vahel, pealegi kui on teada, et sel vahemaal, mis neid esinemisalasid lahutab, puuduvad igasugused jäljed sellelaadilisest püünisest.

Ei ole sugugi võimata säärase püünise kui *lutsumänna* iseisev leiutamisevõimalus mitmel pool, kus kala eriomadustest (helitundlikkus) oldi teadlikud. Nägime ülemal, et näiteks vene-lased oskavad kasutada seda kala eriomadust õngepüügigi puhul (paaris metallõnged, lk. 80), kuigi selleks tarvitata-
v püünis oma väliskujult ei sarnane Peipsil tarvitata-
vaga. Kuid sellest juhuslikku laadi heliõngest, mida oleme konstateerinud vene-laste juures, on juba kergem konstrueerida spetsiaalsemat riista sarnasena nagu neid kohtame Peipsil ja Rootsi sisevetel, kui kord püügiprintsiip oli selge. Kohalike kalurite traditsiooni järgi kuulub *mänd* algupäraste Peipsi püüniste hulka, millele vasteid mujalt ei leidu²⁾. Et see püünis omab pikema kohaliku arengu kui mõned muud püünised, nähtub ka sellest, et *mänd* kuulub püüniste hulka, millel on oma kindel eestikeelne nimetus. Tervel püügalal on nimetus *lutsumänd* või *mänd* ühtlaselt levinud ning tarvitusel juhuslikumate venekeelsete paralleelnimetuste kõrval.

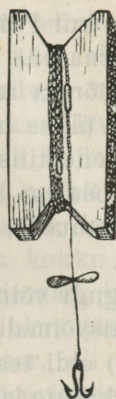
Vedel (*vedelik*, *taroska*)³⁾. Üldisem ja nähtavasti ka al-
pärasem *vedel* (pilt 53) koosneb kala jäljendavast läike-
kehast, konksust ja nõõrist. Läikekeha on valatud tinast, kes-
kelt vähe kaarde painutatud; ühte otsa liitub pooliti värvilisse
lõngatupsu peidetud konks, teise nõör traataasaga, mille pea
keerleb läikekeha päras olevas augus.

1) Manninen Sachk. I lk. 134 pilt 122.

2) Vt. ka Румянцевъ Чудск. оз. lk. 114.

3) Möödunud sajandi keskel (Изсл. I lk. 75) on märgitud Peipsi rannikult ühe tinaõnge nimetusena *lis* (*luis?*). Kahjuks ei selgu kirjeldusest, kas sõnaga *lis* märgiti *sikuska* või *vedeli* tüüpi.

Vedelit peetakse kohalikkude kalurite seas uuemaaegseks püüniseks, mida nüüdki harva tarvitatakse. Järvel seda palju ei tarvitata, ning rohtunud jõed ei soodusta ka eriti sellega püüd-mist. Uuemat ajal on tekkinud mitmeid juhusliku ilmega *vede-*

Pilt 53. *Vedel*.Pilt 54. *Vedel*.

leid, millistest ühte näeme pildil 54. Sageli võetakse püünise läikeks metall-lusika kaha, millele konks külge tinutatakse. *Vedeli* juures esineb värvi kasutamine kala avatluseks: punane lõngatops konksu ümber on mõeldud just „söödaks“ rööv-kaladele (kala uimede imitatsioon). *Vedelit* veetakse pika nõõri varal paadi taga, nagu see on laiemalt tuttav õngesportlaste kaudu.

2. Passiivse püügirakendusega õnged.

Passiivse püügirakendusega õngedeks loeksime neid õng-püüniseid, mille haaravust püüdja püügi kestel oma käega ei mõjuta. Õng on püügi puhuks nõõriga kinnitatud teatavasse tugipunkti ja aktiivseks teguriks on ainult õnge haarav kala. Kala avatlemiseks on õnged varustatud söödaga. Siia kuuluvad õngpüünised on oma rakendusvormilt üksikõnged (*[havi]unnad*) ja ridaõnged.

Haviund (*[h]aveund*, *[h]avekonk[s]*). *Unna* koostisesse kuulub konks, nõõr, rakendushark ja aktsessoorse osana kandekepp või vits.

Konks (pilt 65 : 4—6) on painutatud valgevasktraadist; selle käänak on põlvekujuliselt kõver ning teravik nõela otsa sarnane

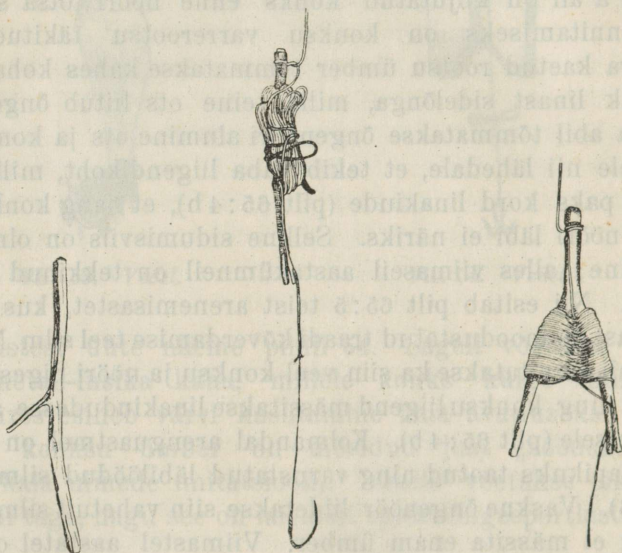
ja kiskudeta; see liitub peentest valgevasktraatidest keeratud nõõri otsa ning on liite kohalt mässitud linakiududest mähisesse. Konkse valmistavad kalurid ise kodusel teel. Kõverus murtakse silma järgi, ning selle nurk on tarviduse kohaselt muudetav. Vanemad eksemplarid on külgedelt vähe lapikuks taotud, mis konksule õigumise vastu teatavat tuge annab. Ots teritatakse viiliga, ja selle teravuse eest hoolitsetakse aegajalt ikka uuesti.

Konksu ja vaskse nõõri liigestuses ilmneb teatavaid kohalikke arengastmeid. Kõige vanemat sidumisviisi kujutab pilt 65 ab, kus täht a all on kujutatud konks enne nõõri otsa sidumist; nõõri kinnitamiseks on konksu varrerootsu täkitud kisud. Kiskudega kaetud rootsu ümber tõmmatakse kahes kohas silmusena tükk linast sidelõnga, mille teine ots liitub õngenõõriga. Sidelõnga abil tõmmatakse õngenõõri alumine ots ja konksuroots teineteisele nii lähedale, et tekib vaba liigendikoht, mille ümber keritakse paks kord linakiude (pilt 65:4 b), et haug konksu suhu haarates nõõri läbi ei näriks. Selline sidumisviis on olnud varemini üldine; alles viimaseil aastakümneil on tekkinud uuemaid katsetusi. Nii esitab pilt 65:5 teist arenemisastet, kus konksuvarre otsast on moodustatud traadi kõverdamise teel silm. Nagu eelmiselgi, nii tarvitatakse ka siin veel konksu ja nõõri liigestamiseks sidelõnga ning konksuliigend mässitakse linakiududesse, analoogiliselt eelmisele (pilt 65:4 b). Kolmandal arenguastmel on konksuvarre ots lapikuks taotud ning varustatud läbilöödud silmaauguga (pilt 65:6). Vaskne õngenõõr liidetakse siin vahetult silmaauguga ning linu ei mässita enam ümber. Viimastel aastatel on katsetatud veel neljanda liitmisviisiga, nimelt tinutamisega. Vaskne nõõr ja konksuroots liidetakse nagu pildil 65: 5 või 6 ja ühenduskohta tihendatakse tagudes, mis siis kaetakse paksu tinakorruga. See liitmisviis ei ole siiski andnud soovitavaid tagajärgi; tinutatud liigend on kange ning murdub kergesti, seepärast see viis pole ka laialdasemalt levinud. Kokku võttes: kõige algelisemat ja, nagu kinnitavad kohalikud suulised teated, vanemat sidumisviisi kujutab esimene arengaste.

Nõõr koosneb kahest või kolmest jätkust (vrd. pilt 65: 1, 2). Neist on alumine valgevasknõõr, mis jääb konksu varrerootsuga alalisesse seosesse. Venelased nimetavad seda jätku *меденка*, eestlased *tagune*. Mõnel juhul seotakse *tagusele* lisaks lühikene nõõrijätk, mis jääb esimese vasktraadist jätkuga alaliselt ühendusse. *Taguse* ülemises otsas leiduva silmuse abil seotakse

õnge külge viimane õngenööri jätk ainult püügiajaks. Õngenööri pealmised osad on keeratud linast, kanepist või jõhvist. Unnanööri pikkus on võrdlemisi suur, ulatudes 15—30 meetrini.

Hark (*unnaq/hjark*, *piirits*) esineb püügialal enamasti eripikuste harudega (pilt 55 ja 56)¹⁾. Pikema haru otsas on lõhe õngenööri kinnitamiseks; tüve ümber lõigatakse uure, mille külge seotakse kändenöör. Hargi ümber keritakse *unna* püügiks rakendamisel kergesti hargneva vihina nööri tagavara. Hargile ei kerita nööri otsekohe, vaid see viipsitakse enne pahema käe

Pilt 55. *Unnahark*.

Pilt 56. *Unnahark*
pealekeritud nööriga.

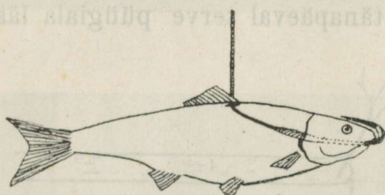
Pilt 57. *Unnahark*
pealekeritud nööriga.

pöidla ja väikesõrme vahel 8-kujuliseks vihiks. Valmis viht asetatakse keskpai gaga hargi harude vahele ning otsad pööratakse kummaltki poolt vastu hargi tüve. Kerimata jäänud 5—6 m pikkusest nööriotsast (mille otsa on seotud ka õng) moodustatakse vihi kõrval aas, mis keeratakse kord ümber hargi ja nöör kimbu. Üle aasa veetakse nööri lahtine ots õngega ning surutakse kergelt pikemas hargiharus leiduvasse lõhesse (pilt 56).

1) Võrdhaarsete harudega harke olen Peipsil näinud ainult ühe (Meeralpalus), millest siin (pilt 57) umbkaudne visand. Hargi püügiks rakendamist pole juhust olnud näha. Talvepüügil seda igatahes ei tarvitata (vt. ka Manninen Sachk. I lk. 137).

Nööriitagavaral unnahargi ümber on oma praktiline tähendus: nimelt kinnitatakse õngenöör hargi lõhesse nii kergelt, et see vähemalgi tõmbel sealt vabaneb, millele järgneb vihi hargnemine. Õnge haaranud kala tõmbab hõlpsasti nööri lõhest ja ujub kerget takistust tundes kaugemale. Hargnev nöör võimaldab seejuures ujumist esialgu võrdlemisi kerge takistusega ning annab kalal aega õnge söödaga neelata. Hiljem, kui nöör lõpeb, on õng juba sügavamale tunginud, mille tõttu kala lahtirabelemine on raskendatud.

Püügipuhuks lastakse *und* nöörikimbuga sõorikust jää-august vette ning kinnitatakse hargi külge seotud kandenööriga jääserva püstitatud vitsa tüve külge (pilt 60, 61 ja 62). Vits, mille külge õng kinnitatakse, on lagedal jääl ühtlasi ka

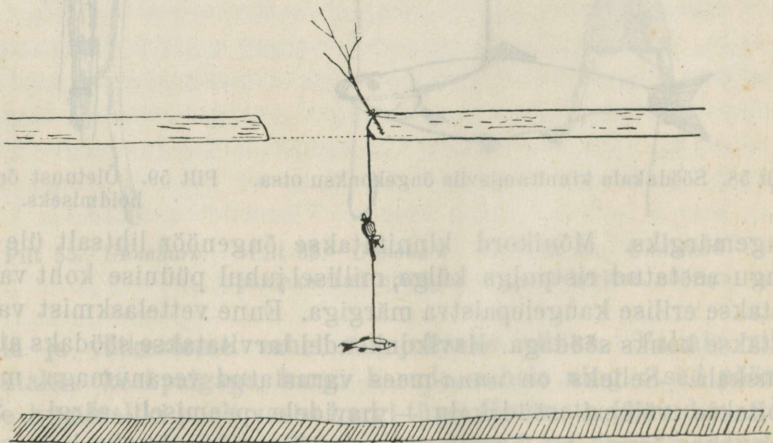
Pilt 58. Söödakala kinnitamisviis õngekonksu otsa. Pilt 59. Õletuust õngede hoidmiseks.

õngemärgiks. Mõnikord kinnitatakse õngenöör lihtsalt üle jää-augu asetatud ristpulga külge, millisel juhul püünise koht varustatakse erilise kaugelepaistva märgiga. Enne vettelaskmist varustatakse konks söödaga. Havikonksudel tarvitatakse söödaks ainult eluskala. Selleks on *unna*-mees varustatud veeanumaga, milles hoitakse väikesi söödakalu — havidele peamiselt särgi. Sööt pannakse õnge otsajärgmiselt: esiteks aetakse konks kala selja-uime-alusest nahast läbi, siis nööri üle kala külje tõmmates poetatakse see lõpuste kaudu suust välja. Konks pannakse nii viisi söödakala suhu, et teravik jääb väljapoole tagurpidi üle kala nina, nagu näeme pildil 58. Peale sööda otsapanemist painutatakse konksu teravik veel hästi mööda kala nina. Röövkala haarab sööta tavaliselt selle peast, kusjuures konksu teravik kiindub haaraja suuosadesse või kurku.

Konksud *tagustega* seotakse õngenööri külge alles õnge vette lastes. Õngekonkse säilitatakse püügi vaheaegadel õletuustis, nagu näha pildil 59, või erilises õngekarbis (*jagar*, *karbik*)¹⁾.

Unnapüük on eriti levinud Peipsi lääne- ja põhjarannikul, kus sellega peamiselt kehvem kalurikiht, kes suuremaid püüni-seid hankida ei jõua, endale elatust muretseb. Kalurid raiuvad terved read auke järve jäässe ja käivad neid kord päevas vaata-mas. Et üksikundade nöörid omavahel sassi ei läheks, mõõde-takse sammudega aukudele paras vahe. Püük ise toimub õige lihtsa varustisega. Õngedele lisaks oma iga kalur veel jäätuura aukude raiumiseks, labida või kahva puhastamiseks ja muu õnge-varustise, mis kõik väikesel kelgul veetakse oma jõuga jääle (pilt 62). Suure õngedehulga ja hea saagi korral võib püük siiski tootvaks kujuneda. Kuznetsovi järgi püüdsid Alajõe kalurid talv-õngedega 1912. a. talvel üksikjuhtudel kuni 600 rubla väärtuses haue, mille püüdmiseks kulutati elussöödaks 3250 kalakest²⁾. Suvipüüki harrastatakse *unnaga* üsna vähesel määral, peamiselt küll jõgedes.

Algeline vaskkonks on tänapäeval terve püügiala lääne- ja

Pilt 60. *Haviunna* jääaugu ääre külge kinnitamise viis (vrd. pilt 61).

1) *Jagar* on algupäraselt väike ovaalsete seintega puuvakake, milliseid Kodavere kalureile on valmistanud Avinurme mehed. Seda nime tarvitatakse aga ka nelinurkse kasti tähendamiseks. *Jagariks* nimetavad karpi Kodavere eesti kalurid, *karbikuks* Kallaste venelased. Muijal neid nimetusi ei ole kuulnud. *Jagarit* tarvitatakse ka muude õngede hoidmiseks.

2) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 10.

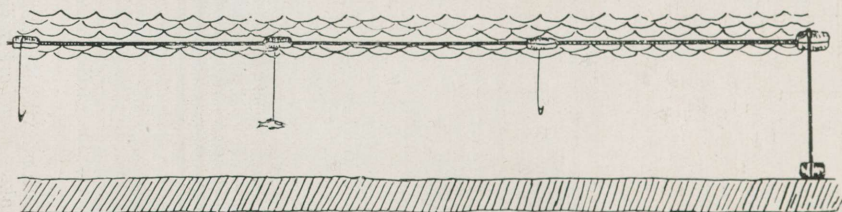
Pilt 61. *Haviunna* kinnitamisviis. Jääaugu ääre küljes näha vits, mille külge seotakse *unnahark* nõõriga (vrd. pilt 60).

Pilt 62. *Unna* vette laskmine. Mehe selja taga kelk püügivarustisega.

Pilt 63. Õngemehed ridaõngedele sööta otsa seadmas. Neist paremal *õngekeha* nõõriga, all kast valmis õngedega ja selja taga puri tuulevarjuks.

Pilt 64. Ujuvate ridaõngede asetamisviis.

põhjarannikul¹⁾ kõige tavalisem ja levinenum konksutüüp. Suuliste teadete järgi olevat varemalt vasktraadi asemel raudtraati tarvitatud. Vasktraati hakatud õngede valmistamiseks Laadoga ja Neeva kalaretkedelt (Kroonlinnast) kaasa tooma. Need teated konksu aine kohta näivad paika pidavat, kuna näit. ka Baeri aruannetes ainult raudtraatkonkse nimetatakse²⁾. Et vaskkonkse siiski juba läinud sajandi keskel tunti, tõendab Tidebõhl³⁾, kelle järgi otsustades viimased näisid siis üldised olevat. Nende peaaegu samast ajast põlvnevate teadete erinevust võiks pidada selle kaudseks tõenduseks, et vask konksude valmistusainena hakkas Peipsil kodunema alles peale sajandi keskpaika. Arvata-vasti leidus siis vaskkonkse juba kohati Baeri uurimisretke ajalgi (1851/52. a.). Konksu kuju ja liigestuse kohta ei maini aga kumbki autor midagi üksikasjalisemat. Peipsil ja Pihkva järvel tarvitatavale valgevasest konksudele pole mujalt Eestist peale Võrtsjärve seni täpseid tüpoloogilisi vasteid teada⁴⁾; ei paku ka senine välisainestik enam kui ühe näite sellele omapärasele sidumisviisile võrdluseks. Nimelt on see pärit Loode-Venemaa järvedealalt, väikeselt Tšarandski järvelt, ning sarnaneb üksikasjadeni Peipsi õngedele⁵⁾. Sellest võib järeldada, et see õngekonksu tüüp on tuntud või kunagi tarvitusel olnud ka teistel sama maa-alal järvedel. Mõõnetagu, et kiskudeta konkse tarvitatakse püünis-tena mujalgi, kuid Peipsi konksu juures esineb üksikasju, mil-lised näivad pikema-ajalisele kohalikule arengule osutavat (vrd. kohalikud arengastmed kinnitamisviisis). Muidugi on *unna* raken-dusse uuemal ajal tunginud ka kiskudega vabrik-konkse, kuid need on siiski veel üldiselt erandnähteks.

Mis *unnaharki* puutub, siis on *talveunna* juures tarvitav eripikkuste harudega hark tuntud ka Võrtsjärvel, kuhu see on nähtavasti Peipsilt tulnud⁶⁾. Mujalt ei ole nimetatud hargi-tüübile täpsemaid tüpoloogilisi vasteid seni esitatud. Võrdhaarne hargitüüp seevastu omab Eestis laialdasemat levingut⁷⁾, ning tüpoloogilisi vasteid leidub sellele nii Lääne- kui Ida-Euroopas⁸⁾.

1) Idaranniku õngekonksudest puuduvad kahjuks täpsemad teated.

2) Изсл. I lk. 75.

3) Tidebõhl 1857 v. 360.

4) Ränk Võrtsj. lk. 33, 35.

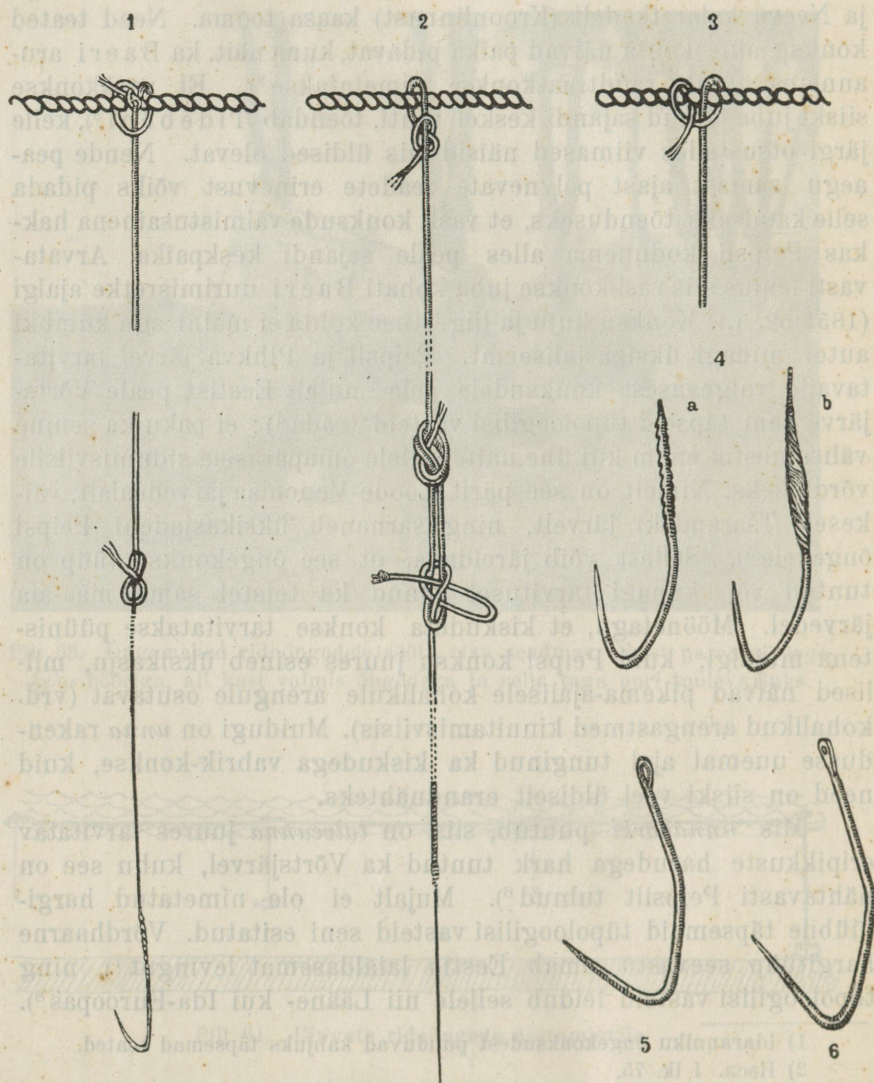
5) Кучинъ Изсл. lk. 483 pilt 28.

6) Manninen Sachk. I lk. 137.

7) Sama t. lk. 135 jj.

8) Sama t. lk. 137, 138.

Ridaõnged (*põhjaõnged*)¹⁾. Ridaõngedeks nimetatakse siin õngpüüniseid, mille koostisesse kuulub rida konkse, mis oma nõõride varal kinnitatakse teatavate vahemaadega ühise pea-

Pilt 65. Õngenõõride sidumisviise ja kodustehtud vasest õngekonkse.

1) Selle püünisetüübi rahvapäraseks nimetuseks Peipsi ääres on üldiselt *põhjaõnged*, mis siin tarvitatakse ainult sama püünisetüübi erirühma märkimiseks.

nööri külge (*emanöör, selgnöör, selgpael*); kogu rakendis lastakse *selgnööri*ga vette. Säärast õngesüsteemi tarvitatakse püügiks kahel viisil: uitmete ja kivide abil (ujuvad õnged), või ainult kivide abil (põhjaõnged).

Ujuvad õnged (pilt 64) seotakse tugeva, uitmete ja kivi-dega varustatud *selgnööri* külge, mille pikkus sõltub püügi kavatsetavast ulatusest ja õngekonksude hulgast; samuti on ritta rakendatud üksikõngede nööri pikkus mitmesugune. Õngede vahe *selgnööril* sõltubki õngenööride pikkusest, kusjuures kahe kõrvuti kinnitatud õnge vahe peab võrduma vähemalt nende nööride pikkuste summale. Vahe võib küll olla suurem, kuid mitte väiksem, kuna vastasel korral on karta õnge nööride sassiminekut vees.

Selgnööriks on jäme kahekordne kanepine, linane või kanepi- ja jõhvisegane nöör. Enne vetteviimist seotakse *selgnööri* külge ainult õngenööride ülemised jätkud (sõlmed vt. pilt 65: 1—3) ja keritakse niiviisi kerra, *õngekehale* (pilt 63) või viipsitakse lauatuikile (*käbi*). Konksudeks on samasugused valgevaskõnged, nagu kirjeldatud eelpool (pilt 65: 4—6). Vettelaskmisel (*atmisel*) seotakse õngenööri ülemiste jätkude külge järjest konkse, mis peale külge sõlmimist elussöödaga varustatakse. Töö hõlbustamiseks on õngenööride ülemised jätkud juba enne püügile minekut silmustega varustatud. Jätkusid ühendav rakendus-sõlm tehakse niisugune, et see saaki vabastades oleks kergesti avatav. *Selgnööril* on iga õngenööri kohta või üle kahe üks tohurull või kork uitmeks ja tavaliselt iga viie õnge kohta üks kivinöör (*kammits*) kiviga. Kivinöörid on õngenööridest pikemad, ning nende pikkuste vahe määrabki õngede kauguse põhjast (pilt 64). Kummagi õngerea lõppu lastakse üks ankrukivi veepinnal hõljuva märgiga (*lipp, agur* — pilt 66).

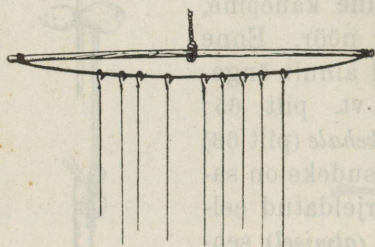
Õngerida lastakse vette tavaliselt ühele tasemele. Kui aga kalur on ebateadlik kala liiklemissügavuses, siis annab ta eripikkuste kivinööride abil õngedele mitmesugused sügavused, nii et *emanöör* kujutab vees murdjoont. Mõnikord proovitakse kala liiklemistaset isegi käsiõngedega (*sikuska*), katsudes niiviisi

Pilt 66. Püünise
märk: kivivaju-
tisegaritv (*agur*)
heinatuustidega
ülaotsas.

kindlaks teha, millisest sügavusest kala õnge hakkab. Peale selle püütakse arvata kalade asukohta ilma järgi, kus see umbkaudu võiks olla: pilvise ilmaga *kala võtab kõrgemalt* (liigub veepinna lähemal), päikesepaistega *sügavamalt*. Äikesega põgenevat haug otsekohe sügavamale. Sisselaskmisel üks püügimeestest sõuab, teine seab õngi püügiks (sõlmib ja varustab söödaga) ning laseb (*atab*) vette. Söödakalu hoitakse kaasavõetud veeanumas, kui paat pole varustatud vastava hoiuruumiga (*pandurvene*).

Põhjaõnged asetatakse nagu eelmisedki *emanööri* külge, kuid kogu seadis lastakse kivide abil otsekohe põhja. Seetõttu puuduvad emanööriil uitmed ja kive kinnitatakse harvemalt (100—200 konksu kohta üks). Söödaks on vihmauss või soolatud tint. Õnged varustatakse söötadega enne püügile-

Pilt 67. Õnge kuivatamis-seadis.

minekut ja asetatakse kordkorralt ridamisi üksteise kõrvale erilisse õnge- (*unna*-) kasti, värske liiva kihtide vahele (pilt 63), kuhu need jäävad kuni püügileminekuni. Õngede vettelaskmisel asetseb õngelaste *vene tohupakul*. Vaikse ilmaga võib õngerida joosta sealt *vene* liikudes automaatselt vette; tavaliselt aitab aga teine venes istujaist

nööri jooksu. Õngerea otsa kohale jäetakse märk (vrd. pilt 66), mille järgi püünised hiljem leitakse.

Õngenööri hoitakse kerades või *õngekehadel* (pilt 63), konkse *tagustega* hoitakse püügi vaheajal erillistel kuivatusseadistel (pilt 67), millega nad räästa alla või pööningule riputatakse.

Ridaõngede algupära jälgides tuleb ujuvaid ja põhjaõngi lahus vaadelda. Ujuvad õnged eluskalasöödaga näivad olevat hilisemat algupära kui põhjaõnged. Peipsi lääneranna kalurite tõenduse järgi olevat need tarvitusele tulnud a. 20—30 tagasi. Päritolukohana nimetatakse Laadogat ja Vasknarva. Rõbak, andes käesoleva sajandi alult (1904) Peipsi õngedest võrdlemisi üksikasjalise ülevaate, nimetab ainult põhjaõngi (*непемѣ*) uss- ja tintsöödaga¹⁾. Ainult põhjalastavatest õngedest kõneleb ka Tidebõhl²⁾, ja Baer märgib söödana vihma-

1) Рыбакъ РПр. lk. 777 jj.

2) Tidebõhl 1857 v. 360.

ussi¹⁾, mis samuti laseb oletada põhjaõngi. Kõik autorid nimetavad põhjaõngi vene nimetusega *переметъ*, milline on praegugi üldine püünise venekeelse nimena. Kuigi ujuvad õnged rahvatraditsiooni järgi näivad olevat uuemat algupära, näib ridaõnge tüüp üldse siin siiski ulatuvat kaugemasse minevikku. Juba Pihkva kubermangu kloostrite püüniste inventaaris 16. ja 17. sajandilt leiame nimetuse *переметъ*²⁾, millega on arvatavasti märgitud ridaõngi. Edasi on ridaõnged Venemaal kaunis laialt levinud püünised³⁾, mis laseb oletada neid seal vanaks traditsionaalseks õngetüübiks. Ka on Peipsi kaluritest just venelased need, kes selle püünise on arendanud maksimaalsete mõõtuden: Baer oma aruannetes märgib, et mitmel Kallaste kaluril on ridaõnged, mille pikkuse kogumõõt ulatuvat umbes 42 verstani (umbes 50 klm); 10-verstased read järves näivad olevat päris harilikud⁴⁾. Ei ole nii siis võimatu, et ridaõnged on Peipsi ääres tarvitusele tulnud just venelaste kaudu.

IV.

Piiramispüük.

Piiramispüügiks on siin nimetatud aktiivseid püügiviise selleks kohandatud võrkpüünistega. Vaatamata sesse rühma kuuluvate püüniste mitmekesisusele ja püügirakenduslikele erinevustele, ühendab neid siiski sama püügiprintsip: teatava veeala piiramine ja piiratud alale sattunud saagi haaramine püünise võrklinaga või sellega liituvate eriosadega (tiivad, pära). Ühekordset püügiaktsiooni nimetatakse siinses rahvaterminoloogias, nagu paiguti mujalgi Eestis — *loom, loomus, loomusetegemine*. Samal sõnatüvel rajanevad ka nimetised ühekordsele saagihulgale, mis püünisega veest välja tõmmatakse (*kalaloomus*) ja püügikohtadele (*loomusekoht, talveloomus* — koht jää, kus sünnib talvenooda vedu). Kohta, kus saak püünisega veest välja tõmmatakse, nimetatakse *suiste (suisse)* ehk *suistmekoht* (talvel *suistmeauk*).

1) Изсл. I lk. 75.

2) Серебрянскій Очерки lk. 450.

3) Сабанъевъ PP lk. 107, 108, 116, 329, 330, 813, 814.

4) Изсл. I lk. 2, 75.

Peipsi ja Pihkva järve püügialal tarvitavad piiramispüünised jagunevad kolme rühma, millest ühe moodustavad noodad, teise mutt-noodad ja kolmanda keerdnoodad. Neile liitub üksikjuhtumina veel algeline ujutispüünis *kale*, mis aga pole üldisemalt tarvitusele pääsenud.

1. Noodad.

Noodatüüpi püüniste rühma kuuluvad need piiramispüünised, millistel on kaks enam või vähem eriülesannet täitvat peaosat: paar piiravaid tiibu ja saakivangistav päraosa. Järvenootadel on tiivad alati ühepikkused, jõenootadel aga eri pikkusega. Nootade rühma kuuluvad mutt-noodad moodustavad erirühmitise peamiselt oma tiibade erineva arengu tõttu. Nimetatud erifunktsioone omavad püüniseosad — tiivad ja pära — ei tarvitse aga igal üksikjuhul olla väliskujult eraldatavad: lihtne võrkliina võib oma keskkohaga täita pära ja otsadega tiibade ülesannet. Seetõttu tuleksidki nootpüüniste rühmas vaatlusele ka need pärata tõmbevõrgud, mille püügirakendus on lähedane noodapüügile (kalade haaramine püünise keskkoha)¹⁾.

Pärata tõmbevõrgud. Püünisteks tarvitatakse harilikke, enamasti tihedasilmalisi kalavõrke (vt. pt. B VI 1), mis üldiselt tuntud *meresi*-nimelistena (vene *мережа, мережка*). Sellepärast puudubki juhuslikult piiramispüüniseks rakendataval võrgul oma erinimi ja kutsutakse seda selle võrguliigi nimetisega, millega püük toimub. Nii kasutatakse näiteks Kodavere rannal tõmbepüügiks 70 m pikka ja 0,75 m laia *särjevõrku* (resp. *meresit*), millega suvel vaikselt ilmaga püütakse rannamadalikel, kui juhuslikult sinna mõni kalaparv ilmub. Püüavad kaks kalurit jalgsi vees liikudes; üks püüdjaist jääb ühe võrguotsaga kalda lähedale vette, teine võtab võrgupuntra ning laseb selle, kalaparve poolsõõris sisse piirates, vette. Sel teel on ka võrgu teine ots toodud esimese lähedal kaldale ja püünise maaletõmbamine toimub nüüd ühtaegu kummastki otsast, kuni selle keskkoha saagiga on rannas. Möödunud sajandi keskel näib tõmbevõrguga püüdmine

1) Samasugust võrku, mida tarvitatakse noodafunktsioonidega püüniseks, võidakse tarvitada ka pärata keerdpüünisena. Vahe ilmneb ainult püügirakenduses: ühel puhul täidab pära ülesannet püünise keskkoha, teisel järele ühe ots (vrd. keerdnoodad, lk. 121).

olnud üldisem; seda on harrastatud ööpüügina ja rannalähedastes vetes isegi lootsikult¹⁾.

Lihtsa, pärata tõmbevõrgu tarvitamine ei ole vaadeldaval püügialal mingiks erandnähteks; see on kujuteldav iseseisva püügiviisina igalpool mujalgi, kus leidub soodsaid püügitingimusi²⁾. Pärata piiramispüünist võib pidada päraga püünise algtüübiks — püüniseks, millel erifunktsioone täitvad osad (pära, tiivad) on veel kujunemata. Nüüd, kus esikohal on juba enamarenenud püünised (noodad), püsib püük algelise pärata võrguga teatava igandina nende kõrval; sellest on tingitud ka juhuslikkus püünistes, mis seks püügiks tarvitatakse.

Noodakujulised tõmbevõrgud. Pärata tõmbevõrkude ja päris nootade vaheastmena tuleksid vaatlusele noodakujulised tõmbevõrgud. Neil on küll juba madal pära ja kaks tiiba, kuid üksikosade koostis on täieliku nooda omast siiski erinev. Neid püüniseid nimetatakse nagu eelmisigi kas *võrkudeks* või *meresiteks*, mõnel juhul ka *nootadeks*, kusjuures nende tiivad tehakse lihtsamal juhul tavalistest kalavõrkudest, mis püügiajaks õmmeldakse jämeda võrgulõngaga üksteise otsa (vrd. pärata tõmbevõrgud). Nii kujundatakse Piirisaarel nn. *särjemerese* ehk *särjenooda* tiivad kumbki kolmest 30 m pikast *särjevõrgust*. Püünis kuulub 6-le osanikule, kellest igaüks tiibade koostamiseks toob ühe võrgu, kuna pära ühise rahaga ostetakse. Mõnel juhul on aga tiivad koostatud eriti seks otstarbeks kootud või ostetud võrgust (*meresist*) — enamasti on need siis algusest lõpuni ühelaiused, harva otsadest kitsamad.

Pära on neil püünistel madal, kumerapõhjaline ning tehtud harilikust võrklinast, mille ääred on tiibade päraotste ja suuseliste vahele kokku tõmmatud. Selletõttu on pära kotikuju alles tõmbamisel selgesti märgatav, kui vee vastusurve selle laiali paisutab. Pära sügavus pole nii siis kuigi suur ning oleneb sellest, kui lõdvalt päravõrk on asetatud. Püük sünnib rannavetes.

Мережа nime Peipsi venelasil kannavad paiguti ka suuremad rannanoodad, millega püütakse muuseas ka talvel 10—12 kaluri osavõtul³⁾.

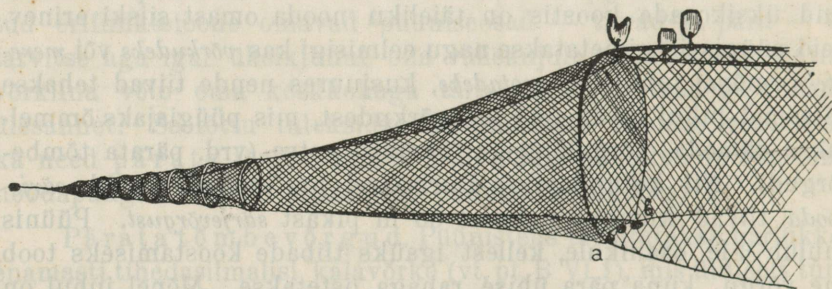
Rannanoodad on eelmise rühmaga võrreldes kindlama konstruktisooniga ja nende püüniste pära kujutab juba sügavat

1) Tidebøhl 1857 v. 359.

2) Vrd. Manninen Sachk. I lk. 144, 145.

3) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 15, 16.

kuhikukujulise põhjaga võrkkotti. Tiivad, kuigi õmmeldud kolmest eri tihedusega võrklinast, moodustavad konstruktiivse terviku. Mõõdetelt erinevad rannanoodad tunduvalt. Enamasti on need püünised hõreda võrklinaga — seega siis suuremate kalaliikide püügi jaoks. Eri suurusega rannanoodad kannavad kohati eri nimetusi, ilma et see mingile tüübist kõrvalekalduvale erikonstruktsioonile osutaks. Nii nimetatakse Peipsi loode- ja põhjarannikul erilist väikesemõõtelist rannanoota *raaks* (*raga* — vene *воротокъ, обходница*)¹⁾, millega nii suvel kui talvel rannamadalikel püütakse. Peale selle on noodanimetusi seotud eriliste kalade nimetustega (*rääbise*-, *ihese*- jne. *noodad*), kus nootade erinevus on peamiselt võrgu tiheduses, kuna üldine konstruktsioon jääb samaks. Järgnevas esitatakse ülevaade rannanootade konstruktsioonist.

Pilt 68. Mõrdpärage rannanoot. *ab* — noodakünnis.

Noodapära (*perüs, ema, imä*) koostis on väiksematel nootadel üsna lihtne; selle peaosadeks on kaks trapetsikujulist võrklinna lõiget, millest kujundatakse päkakoti küljed. Neil lõigetel on silmad suupoolel kootud hõredamini (laiemini) ja pärapoolel tihedamini. Üleminek hõredamalt tihedamale esineb samas võrklinas ja on saavutatud päravõrku kududes erilaiuste lauakeste abil. Küljelõigete laiema ääred moodustavad pära suu, kitsamad põhja (*timp*). Pära *timbupool*sest otsast õmmeldakse küljelõiked vahetult kokku, suupoolel aga asetatakse nende vahele kaks kiilukujulist võrgusiilu (*sutska*, vene *сучекъ*), üks üles, teine alla, nii et need pära suu paisutavad laiemaks. Alla õmmeldakse tavaliselt siil jämedamast võrgust, üles peenemast. Kolmnurksete siilude laiema ots määrab pära suujoonel

1) Кузнецовъ Змн. рыбл. lk. 15. Sõnal *raga* on üldiselt siiski spetsiaalsem tähendus Peipsi läänerannikul keerdnoodana (vt. keerdnoodad, lk. 123).

tiibade vahe, mis kohta nimetatakse *künniseks*. *Künniseid* on nii siis kaks: alumine ja ülemine (vrd. pilt 68; tähtedega ab on märgitud alumine *künnis*, pealmine üleval selle kohal). Niiviisi valmistatult kujutab pära lahtise põhjaga võrkkotti, mille *timbuots* püügi puhuks erilise kurrunööriga (*timbunöör*) kokku tõmmatakse, nii et pära saab kuhiku kuju. Saagi väljavõtmisel vallandatakse *timbunöör* ja kalad lastakse tekkinud päraavausest paati või kaldale maha.

Pära koostamisviis kahest küljelõikest ja kahest siilust on eriti tarvitusel väiksemate rannanootade juures. Nendega püütakse tavaliselt jõgedes ning madalates rannavetes. Suurpüüdjad (peamiselt venelased) koostavad noodapära suur- (tindi-) nootade eeskujul mitmest eri tihedusega võrgupalast (vrd. tindinoot lk. 98). Kalamaimukesi püüdes komplekteeritakse võrkpära hõreda linase (resp. kanepise) kootud riidepäraga¹). Peale kirjeldatud kotikujulise pära tarvitatakse viimasel ajal *mõrdpära*, (pilt 68), mis liidetakse pärakoti otsa selle pikenduseks. Nii ei kujuta siis *mõrdpära* noot mingit erinevat noodatüüpi, vaid tegu on tavalise rannanoodaga, mille pära püügitehniliselt täiendatud. *Mõrdpära* konstruktsioon on nähtavasti kohal tekkinud, nagu see on tarvitusele tulnud ka muude piiramispüüniste juures (vrd. *mutt*, lk. 117, 118) ning ei ulatu oma traditsioonilt üle paarikümne aasta tagasi.

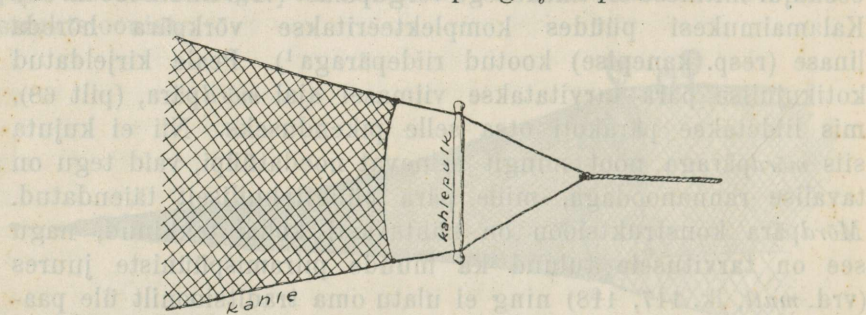
Noodatiivad (*[h]arud*, *reied*) on koostatud kolmest üksteise jätkuks ümmeldud eri tihedusega võrklinast. Kõige tihedamast võrgust tehakse tiibade päraosad vastu pärasuud, ja kõige hõredamast tiivaotsad (*kahleotsad*)²). Igale eri tihedusega võrgujätkule on venelastel eri nimetus, eestlastel on see ainult tiiva otsajätkule, mida nimetatakse *kahle* või *kahleots*. *Kahleotsad* on ühtlasi ka kõige kitsamaks tiivaosaks, millest üle ulatavad seliste otsad haaravad endi vahele *kahlepulga* tiivaotste laiali (sirgu) hoidmiseks (pilt 69).

Nooda valmistamisel ümmeldakse esiteks kokku tiibade võrk-

1) Изсл. I lk. 3, 46, 67; Tidebühl 1857 v. 361.

2) Nooda tiibade pikkus on õige mitmekesine ega anna püüniste liigitamisel mingit kriteeriumi. See sõltub peamiselt kalamajanduse iseloomust ja omaniku jõukusest (suurkalastajad, artellid!). Käesoleva ülevaate koostaja on Peipsi rannikul tarvitatavate nootade tiiva-pikkuseks märkinud 40, 50, 60, 100 ja 120 m. Кузнецов (Зимн. рыбол. lk. 15) märgib 25 ja 30 sülla (umb. 50, 60 m) pikkusi noodatiibu.

jätkud, mis iga osanik tavaliselt kaasa toob; sellele järgneb pära külge liitmine. Edasi saab noot lisaks veel selised, kivid, uitmed ja veoköied. Selised tehakse kanepi-, lina- või niinenõõrist. Kuna iga osanik oma võrguosa ja vastava osa selisenõõri ning köit kaasa toob, siis juhtub sageli, et nooda tiiva selised ja nooda köied on jätkatud nii mitmest ainest kui mitu noodal on osanikke. Uitmeteks on vähematel noodel tohuvallid (vt. lk. 46, pilt 28 ja 29), suuremail puust *laosed* ehk *laadikud* (vt. lk. 46, pilt 31:1—3). Pära suuselise külge kinnitatakse kolm erikujulist *laadikut* (*künnisekäpad*), millest keskmine on haruline ja kannab nimetust *künnise(h)ark* ehk *künnisekävas*; see on pärasuu ülemise ääre kergitajaks ja ühtlasi selle keskkoha märgiks (pilt 31:5 ja 68). Pära *timbunõõri* otsa seotakse püügiajaks *pärakurik* — kuhiku-

Pilt 69. Noodakahle.

kujuline uide, mis on samuti pära asendi märkimiseks tõmbamise ajal (pilt 31:6).

Püügi iseloomu (aja ja kalade) kohaselt suurendatakse või vähendatakse uitmete arvu: *päevaloomused* tõmmatakse harilikult sügavamalt, mis puhuks uitmete arvu vähendatakse; ööpüügil aga, kus püük toimub veepinna lähedalt, suurendatakse nende arvu. Peale selle on sümmeetriliselt kummagi tiiva ülemise selise küljes erilised leppemärgid (*tähed*), mille abil püügiajal tiibade ühtlast liikumist määratakse: samakujulised märgid peavad kummalgi noodatiival veest (jää alt) ilmuma samal ajal, mis on märgiks, et noodapära liigub vees otsejoones. Leppemärkideks on kas eri värvi uitmed, teatavad märgid uitmeil või selise külge kinnitatud õletuustid.

Noodakivideks on raskemad kivid: tänapäeval üldiselt sementist või põletatud savist (pilt 31:4, 7), varemalt kivid koo-

remähistega. Pära alumise künnise külge köidetakse sageli veel nüüdki suuri vitsrõngaga kive (pilt 31:10). Päratimbu külge *pärakurika* alla seotakse teistest märksa suurem ja raskem kivi (*pärakivi* — pilt 31:9). *Pärakivi* hoiab tõmbe ajal nooda-pära sirgu, milline nõue on eriti tähtis jõenooda veo puhul, kus vool segab pära otsejoonelist käiku.

Nooda veoköied. Noodaköis (*kanat*) seotakse *kahlepulgast* üleulatavate selise otste külge; see on tehtud tugevast kanepi-või niinenõõrist. Talvpüügil seotakse *kanati* otsa jätkuks peenem *vaheköis* ja selle otsa veel peenem *hirreköis* (*hirrenõör*, *edeköis*), mis kinnitatakse nooda veolati külge (vrd. lk. 39).

Jõenoodad. Oma pära ehituselt ei erine jõenoodad oluliselt harilikest rannanootadest; ka tiibade konstruktsioon on sama, kui arvestamata jätta, et üks tiibadest on teisest märksa lühem. Lühemat tiiba, millega kaldalt tõmmatakse, kutsutakse Emajõe suudmel nimega *kriisiharu*. Pikema tiiva pikkus on harilikult 120 m, lühema — 15 m, pikkuste suhe nii siis 1:8. Nii kuuluvad siis jõenoodadki rannanootade hulka, mis ainult eriliste püügitingimuste tõttu on oma tiibade osas ebasümmeetriliselt arenenud. Kuna jõenooda püügirakendus tuleb vaatlusele peatüki lõpus teiste nootade omaga koos, siis on võimalus seal ka nimetatud arengutingimusi jälgida.

Sügavvee-noodad. Need ei erine kaldanootadest igakord niipalju oma mõõteilt kui ehituselt. Nootade jagamine ranna- ja sügavvee-püüniseiks mõõdete järgi on nii siis teataval määral kunstlik ega oma igal juhul kindlaid piire. Kõigepealt on püünise erinevad mõõted (peamiselt sügavus) tüübi seisukohalt õige väheütlevad, kuna need sõltuvad ühelt poolt puhtlooduslikest eeltingimustest (vee sügavus), teiselt poolt kalamajanduste arengu intensiivsusest (suurpüük). Sellepärast ei ole sageli ka mingit vahet ranna- ja sügavvee-nooda suuruses: sama noodaga võidakse püüda sügavamal ja rannavetes. Ainukese vahe moodustab sel juhul püügirakendus. Kui siin siiski sügavvee-nootadest eraldi räägitakse, siis on eraldavaks aluseks võetud üht liiki nootade eriline koostis, mis tüübilisena ilmneb tindinoodas, kuid mis on hiljem nähtavasti mõjustanud ka teisi sügavvee-noote. Järgnevas on antud ülevaade sügavvee-nootade konstruktsioonist, kusjuures tulevad käsitlusele peamiselt nende erinevad jooned rannanootadega võrreldes.

Sügavvee-nooda pära kujutab lamedapõhjalist võrkkotti,

mis sirgutõmmatuna omab sissepoolekaarduvate külgedega trapetsi kuju. See on koostatud kolmest eri tihedusega võrguvööst, mis omakorda komplekteeritud vähemaist võrgulõikeist. Kõige hõredamast võrgust on pära suuosad, juba tihedamast on keskosad, ja kõige tihedam on pära põhi. Suu kujundatakse kahest võrgukangast nii, et kumbki tükk moodustab suu külge-seina. Ülevalt ja alt ühendatakse külgosad trapetsikujulise võrgutükiga (*sutska*), nõnda et selle laiem ots jookseb rinnakuti suuäärega (vrd. lk. 94); nii omandab suuosa ettepoole laieneva avause. Pära keskosa koostatakse 6, 8 ja suurtel talvetindinootadel isegi 12 võrgulõikest (*plahka*, vene *плѣха, плѣшка*¹). *Plahkad*, mis toodi veel enne ilmasõda valmiskootud tükkidena Venemaalt (peamiselt Ostaškovist), on trapetsikujulised võrgukangad; need õmmeldakse üksteise külge, ühe kitsam ots teise laiemaga rinnastikku. Kokkuõmblemise juures ahendatakse pära keskpaigast vähe koomale, nii et selle põhja ja suupoolne ots jäävad veidi laiemaks. Tervest pära pikkusest võtab keskosa omale mitte vähem kui kolm neljandikku. Selle külge liidetakse õige tihedast võrgust põhi; viimane õmmeldakse umbes paari meetri laiustest võrgupaladest (vene *зв.м.*), millede arv võib olla suurem või väiksem, sõltudes siilude laiusest; tüübilisel tindinoodal on neid aga 12. Rõbak, tuues käesoleva sajandi alult Peipsi tindinooda mõõteid, esitab noodapära pikkusena umb. 18 m (9 sülda)². Esitatud on tüübilise tindinooda pära koostis, millistest osadest ja proportsioonidest kinni peetakse ka muu kala nootade tegemisel. Vahe on ainult võrgu tiheduses, üksiklõigete arvus ja proportsioonides. Tindinooda pära, millega püütakse ka muu kala maime, täiendatakse sageli veel jämedakoelise riidetükiga. Tavaliselt õmmeldakse kangatükk pära keskosa pealmiste siilude keskkoha³) või asendatakse ülemine kolmnurkne võrgusiil kangaga⁴). Kanga oma tiheda pinnaga loob nooda edasi liikudes vees tugevama vastusurve, mille tagajärjel pära tõmbub sirgu ja selle maht suureneb⁵). Sageli asendatakse ka pära põhja tihedamad võrguosad riidetükiga, millest väiksemgi kalamaimuke läbi ei pääse⁶).

1) Кузнецовъ Рыбопром. сл. sub *плѣха*.

2) Рыбакъ РПр. lk. 440.

3) Sama t. loc. cit.

4) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 69.

5) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 18.

6) Самсоновъ Вес. ловъ loc. cit.

Nooda tiivad koostatakse kolme tihedusega võrklinaadest, nagu rannanootadelgi. Sügavvee-nootadel (eriti tindinootadel) on aga iga jätk omakorda vähematest võrgupaladest kokku õmmeldud. Suurtel tindinootadel asetsevad need palad kolme-kaupa üksteise kohal, jagades nii kogu tiiva ka pikuti kolmeks võrguvööks. Säärasel komplekteerimisel on muuseas puhtpraktiline tähtsus: vanad ja katkenud osad saadakse kergesti asendada uutega, ilma et kogu noota tarvitseks lõhkuda. Pihkva järvel kasutatakse seda tiiva ehituse iseäraldust selle perioodiliseks uuendamiseks; kõige nõrgemad võrgupalad pannakse tiiva alla äärde, tugevamad üles. Aasta hiljem (järgmisel hooajal) asendatakse alumine rida keskmisega, keskmine ülemisega ja ülemine täiesti uutega¹⁾. Peale selle tuleb arvestada, et suur noot ei kuulu kunagi üksikule isikule, vaid *artellile*; iga *artelli* liige toob aga nooda valmistamiseks oma osa tiivavõrku kaasa ja viib selle püügi lõppedes jälle koju hoiule.

Sügavvee-nootade tiibadel on rannanoodaga võrreldes veel see erinevus, et neil *kahlepulgad* puuduvad; seliste otsad liituvad neil vahenditult tõmbekõitega. Muud lisaosad (uitmed, kivid) rakendatakse püünise külge analoogiliselt rannanootadele. Rõbaki järgi on Pihkva järve talve-nootadel rida uitmeid seotud ka pära sissepoole, et need tõmbamise ajal jääkonarluste taha ei takistuks; samas kohas olevat ka noodakivid õlgedesse mässitud kaitseks põhjamudasse vajumise vastu²⁾. Tiiva pikkus on samuti erinev kui rannanootadelgi. Kalurid ise nimetavad kõige sagedamini pikkusena 110 ja 120 sülda (umbes 220 ja 240 m)³⁾. Kuigi juba möödunud sajandi keskel leidis Pihkva järvel nooti, mille tiibade pikkus ulatas 150 süllani (umbes 300 m) ja sellest ülegi⁴⁾, tuleb neid siiski pidada üksikjuhtudeks, mis peamiselt seotud tindi-suurpüügiga. Kuna Pihkva järvel enne oli peamiseks püügiobjektiks tint, siis tuleb nootade suuri mõõteid pidada tindikalastuse rõõbiknähteks. Baer, kelle huvi oli kõige enam keskendatud rõõvpüügi probleemi lahendamisele, seab ka tihedate ja erakordselt suurte mõõdetega nootade Peipsile ilmumise just tindipüügiga ühen-

1) Рыбакъ РИр. lk. 441.

2) Sama t. lk. 440.

3) Vt. ka Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 22.

4) Baer Mat. lk. 42; Tideböhl 1856 v. 770, 771; vt. ka Саминовъ Вес. ловъ lk. 69.

dusse¹⁾. Nimetatud autor kaldub arvamisele, et algupäraseks noodatiiva pikkuseks kogu Põhja-Venemaal, muuseas ka Peipsil, on olnud ainult 90 sülda²⁾.

Noodatüüpi püünised on püügirakenduselt ühispuünised ning kuuluvad harva üksikisikule. Väikesed noodad, mille vedamisel ei tarvitata tõmbejõudu üle 4 inimese, on sagedamini üksikomanduseks; suuremad sellevastu kuuluvad algupäraselt eranditult nootkonnale.

Nagu juba eelpool nimetatud, on eriliselt suurte mõõdetega noodad tindipüügiga seotud. Suurte mõõdetega ühes ilmub nähtavasti ka tihe liitpära. Mis puutub tindikalastusse, siis piirdub see vanemal ajal peaaegu ainult Pihkva järvega³⁾, kust eestkätt tuleb mõjutusi otsida ka Peipsi kalastusele ja vastavate püüniste arengule. Vähemalt on Pihkva järvel juba 16. ja 17. sajandil kindlasti olnud suuremal arvul tindipüüdjaid, kuna tint kloostrite kalamajanduses tähtsat osa etendas⁴⁾. Järelikult olid tuntud ka tihedapäralsed noodad. Suurte, tihedate nootade tarvituseletulek Peipsil, eriti selle läänerannikul, pole ajaliselt täpselt ära määratav. Kaebed nende tarvituselevõtu ja sellest tingitud kalahulga vähenemise üle algavad juba 18. sajandi lõpul⁵⁾ ja saavad iseäranis terava kuju möödunud sajandi esimesel poolel⁶⁾. Nende kaebuste tagajärjel määrataksegi 1851. a. Peipsi kalastusprobleemi uurimiseks komisjon, kelle ettepanekul otsustatakse tihedapäraliste nootade tarvitamine keelata⁷⁾.

Kogu püügiala nootade arengule on peale muu pikemat aega määrava tähendusega olnud ka Loode-Venemaa võrgutööstused. Nootade tiivavõrgud on küll kodus kootud, kuid päraosad on ostetud valmissaadusena Venemaalt. Baeri järgi on iseäranis tihedad päraosad tulnud Demjanski ja Valdai maakondadest (Novgorodi kub.), hõredamad jälle Ostaškovist (Tveri kub.)⁸⁾. Vaheltkauplejaks on olnud peamiselt Ostaškovi kaupmehed ja kalurid⁹⁾, kes muuseas siinsel rannikul ka kalastamas käisid.

1) Изсл. I lk. 6, 37, 45.

2) Baer Mat. lk. 41, 42.

3) Изсл. I lk. 6, 37, 40, 41; Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 17.

4) Серебрянский Очерки lk. 454.

5) Eisen Oec. Ged. lk. 1 jj.

6) Изсл. I lk. 1, 5; vt. ka Maarahva Nädalaleht 1823 lk. 63 ja 1825 lk. 165.

7) Изсл. I lk. 94.

8) Sama t. lk. 76.

9) Sama t. loc. cit.; Tidebõhl 1856 v. 770; MHC lk. 613.

Tihedasilmaline tindinooda pära on oma koostisega ka suurkala-nootadele kindlasti mõju avaldanud. Baer ja Tideböhl mainivad erilist maimude püüki, mida suvel madalais rannavetes harrastati muu püügi vaheaegadel. Püügiks tarvitati küll väikest rannanoota, kuid selle pära ja osalt ka tiibade võrk asendati linase riidega, nagu tindinoodal¹⁾.

Peipsi lääneranniku eesti külades on tänapäeval suurkalanoot küll hõredama päraga, kuid üksiklõigete nimed on vene-pärased, millele omakeelseid vasteid pole olemas. Kuigi tihedapäralise nooda kodunemisaeg pole täpselt määratav, on niipalju siiski kindel, et siin on tegu pikaajalise vene mõjuga. Mõjustuskeskusteks on olnud ühelt poolt Pihkva järve püügiala, teiselt Loode-Venemaa võrgutõostused.

Vanemaks päratüübiks püügialal võib pidada lihtpära kahe küljelõike ja ülemise ning alumise siiluga. Säärasena võis noot eestlaste kaluriasustustes tarvitusel olla juba enne vene asustuse Peipsi läänerannikule tekkimist²⁾.

Et eestlastele oli võõras komplitseerituma päraga noot, seda näitab ka eestikeelne nooda terminoloogia, mis ei ulata praeguse suur-nooda üksikosadeni. Terminitest on eestipärased ainult pära (*perüs*), tiivad (*harud*, *reied*), *künnis* ja *kahle*, kui arvestamata jätta teatavaid üldisema iseloomuga lisaosi (uitmed, kivid, selised jne.); noodapära osade nimed *sutska*, *plahka* (*cyčëk*, *нлаха*) on vene laenud, tiivavõrkude eriosade nimesid (peale *kahle*) pole eesti keeles üldse olemas ka vene laenudena mitte, kuna venekeeles on igal võrgujatkul oma nimi.

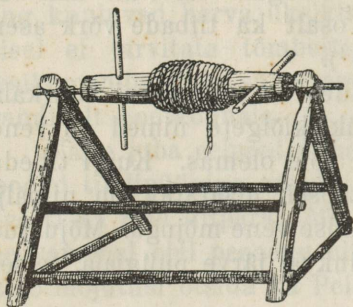
Nootpüünistega püüdmisel eritleme neli eri püügirakendust, mis on tingitud kalastusvee iseloomust ja aastaaegadest; need on rannapüük (järvel), jõepüük, ulguvee- ja talvpüük.

Väiksemate nootadega püüdes sünnib noodavedu kogu aeg vahenditult kätega, suuremate püüniste puhul tarvitatakse abiriistadena pöörasid (*vorut*). Peipsil tarvitatakse suvepüügi puhul kolme tüüpi pööri, millest kaks tüüpi on ranna- ja üks paadipöör. Rannapöörade st on üldisema levikuga harkjalgne pöör, nagu näha pildil 70. Pööra ristloodis asetsev völl keerleb jalgade ristkohas raudtelgedel. Völl kujutab otsadest peenemaks

1) Изсл. I lk. 1, 3, 46, 67, 69; Tideböhl 1857 v. 361, 362.

2) Et eestlased noota järvepüünisena tundsid, seda aitavad tõestada ka revisjoni andmed 16. sajandi lõpult ja 17. alult, milles püünisena kõikjal Peipsi ääres esineb noot (vt. lk. 19 jj.).

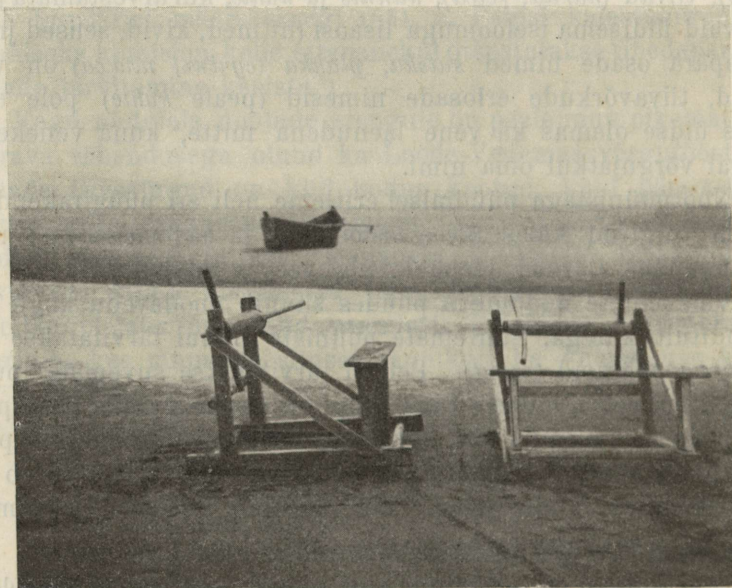
tahatud ümmargust puud, mille kummastki otsast on käehakatiseks ristpulk läbi löödud (pööra *sarved*). Teine tüüp (pilt 71), mis leidub ainult Peipsi põhjarannikul, omab pööra poste toetava alusraami, istepingiga ühes otsas. Pööramise ajal istub püügimees pingil, niiviisi riista kindlamini kohal hoides. Võll on samasuguse ehitusega nagu eelmine.

Pilt 70. Noodapöör.

Paadipööra võll keerleb oma raudtelgedel paadi parda küljes asetsevatel puust pööra *harkidel* või uuemal ajal raudaasades (pilt 72). Paadipööri tarvitatakse harilikult ulguvee-püügil ning rannapüügil siis, kui *loomus* rannadalikule tõmmatakse. Viimasel juhul võetakse paadipöörale üks rannapöör abiks. Noota kaldale tõmmates tarvitatakse kaht rannapööra, — üht ühe, teist teise noodatiiva tõmbamiseks.

Rannapüük. Enne püügi algust lapatakse noot risti paadi pärapoolsesse otsa, kivid ühele, uitmed teisele poole (pilt 72).

Pilt 71. Noodapöörad (küljelt ja tagant).

Nooda sisselaskmine (*atmine*) algab kaldalt või rannamadalikult, kuhu üks tiiva kõis pööraga maha jäetakse. Teise tiiva ja päraga sõuab paat kaares randa või rannamadalikule tagasi. Paadi edasi liikudes *atab* üks kalureist noota vette, kuna teine sõuab. Teise tiivaga ei tulda randa samas paigas, kust sisselaskmine algas, vaid tükk maad kaugemal, nii et *loomus* saab esialgu hobuserauakujulise põhiasendi. Niipea kui teise kõieotsaga on randa jõutud, kinnitatakse see teise ranna-pööra külge või raken-datakse selleks paadis asetsev pöör. Pööramine toimub siit peale kahe pööraga, kummalgi tiival ühtlaselt, kusjuures pööri teineteisele aegajalt lähemale tõstetakse. Sel ajal, kui *kahleotsad* randa ilmuvad, töötavad pöörad juba päris üksteise kõrval. *Kahlete* ilmu-misel lõpetatakse pööradel töötamine ja algab käsitsi tõmbamine. Kogu tõmbamise aja üks kalureist *müttab*, milline toiming muutub seda hoogsamaks, mida lähemale pära jõuab. Rannapüügil tarvi-tatakse *müttaks* sageli ainult mõla või summatakse lihtsalt jalga-dega noodatiibade vahelises vees. Rannamüttaks tarvitatakse aga ka sarnast umbse kabjaga *mütta*, nagu näha pildil 19.

Noodameeste arv rannapüügil on mitmesugune, sõltudes nooda suurusel. Pilt 73 esitab näiteks väikese ihesenooda (*ikkeraga*) tõmbamist, kus teotsevad ainult kaks meest; kolmas on abijõuks, kes valvab selle järgi, et tiivad tõmbamisel keerdu ega pära viltu ei läheks. Pilt 74 kujutab nooda tõmbamist Lahejärvel, kus on tegevuses samuti paarisarv (4) päristõmbajaid; viies aitab esialgu tarviduse järgi ühest või teisest tiivast ning hiljem *müttab*.

Jõe p ü ü k. Noodavedu toimub siin ühe pööra abil, pöör on rannanooda omast suurem ja teistsuguse konstruktsiooniga. See on kõigepealt kinnine ehitis pika vertikaalvõlli, pöörde-põranda ja tiibadega (pilt 76). Võlli alumine telg toetub pöörde-põrandas olevasse auku, ülemine teljeots keerleb kahele postile toetuvast pealispuus. Pööra aetakse ringi kahe või enam pööra-jaga, kes pööramise ajal liiguvad pöördepõrandal. Emajõe suud-mel, kus jõe-noodapüük näib omavat pikema traditsiooni ja tugevama kohaliku arengu, kuuluvad noodapüügi juurde lisaks veel erilised abinõud: *suiste nōru* ja *kriisiparv* ehk *kriis*.

Suiste (pilt 78) on umbes 10 m pikk ja 2,5 m lai jäme-daist palkidest ehitatud parv, mis asetseb harilikult ühe servaga vastu jõe kallast kalurimajakese ees (*suistmekohas*). *Suistmelt*

toimub nooda pikema tiiva tõmbamine ning siin tõmmatakse (*suistetakse*) lõpuks ka *loomus* maale. *Suiste* on ehitatud kindlaks jalgealuseks neile kohtadele, kus mädad ja mudased kaldad seda küllaldaselt ei paku.

Kriisiparv (pilt 77) on samuti mõeldud jalgealuseks kindla kalda puudumisel. *Parv* on ehitatud pikkadest lattidest, mis üksteise kõrvale asetatuna toetuvad paaris vaiade vahele kinnitatud risttaladele. See ehitatakse *suistmest* alates mööda jõekallast vastuvoolu ülespoole, nii pikalt kui noot küünib haarama (vrd. pilt 80). *Parve* ühendab *suistmega* kitsas laudpurre, mida mööda noodamehed ühelt aluselt teisele pääsevad. Üks või paar püüjaist veab nooda lühemat tiiba (*kriisiharu*) mööda *kriisiparve* sel ajal, kui pikemat veetakse lootsikuga kaares *suistme* poole.

Noodanõru on umbes 2 m pikk ja kuni 90 sm lai ühest otsast ja põhjast kitsenev lahtiste otsadega kast, mille külglauad käepide-aukudega varustatud (pilt 78, 79 a). Enne nooda vetteviimist asetatakse *nõru suistmele*, nii et selle üks ots toetub *nõrupakule* (pilt 79 b). Noot lapatakse *nõrule* niiviisi, et üks selis *kividega* tuleb selle laiemasse ja teine selis uitmetega kitsamasse otsa. Pakk hoiab *nõru* ühe otsa kõrgemal, nii et see jääb samale tasemele *suistme* kõrvale asetatava paadi pardaga. Sellest asendist on hõlpus *nõru* noodaga otsekohe paadi peale keerata, ilma et seda tarvitseks tõsta. Peale selle soodustab *nõru* kallakas asend vee nõrgumist noodast, kui seda veest võetuna teistkordselt *nõrule* lapatakse.

Püüki alates seatakse *nõru* noodaga risti üle paadi keskkohta ja sõutakse venega *kriisi* kaugema otsa juurde, kus nooda lühema tiiva kõis *kriisniku*¹⁾ kätte antakse. Selle järele sõutakse jõe keskkoha suunas ning lastakse pära vette. Teise tiiva sisselaskmisel sõutakse vastaskallast riivates *suistmeni* ja kõis kinnitatakse pööra külge (asend pildil 80). Sisselaskmine (*atmine*) peab toimuma iseäranis kiiresti, et vool vahepeal pära viltu ei ajaks, kuna tõmbamine sünnib allavoolu, jõesuudme suunas. Niipea kui pikema tiiva *kahle* jõuab *suistmele*, algab käsitsi tõmbamine. Samal ajal liigub vastavalt ka *kriisnik* oma võrguotsaga mööda *parve suistmele* ligemale, ja kui pikemast tiivaotsast on veel vette jäänud lühemale võrdne osa, on lühemgi jõudnud *suistme* kohta. Lõpuosa tõmbamine algab kummastki tiivast ühtlaselt, nagu

1) *Kriisnik* — kalur, kes parvel liikudes veab nooda *kriisiharu*.

Pilt 72. Nooda lappamine püügile minekuks.
Paadi keskelt paistab üle parda pööra völli *sarvedega*.

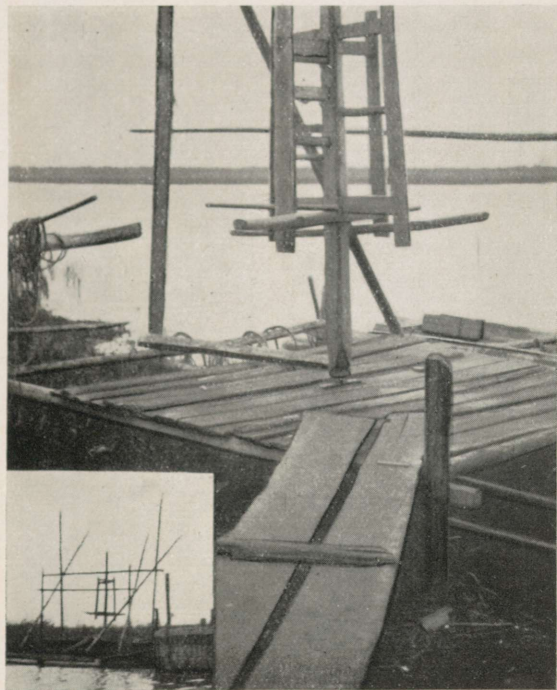
Pilt 73. Väikese rannanooda vedu.

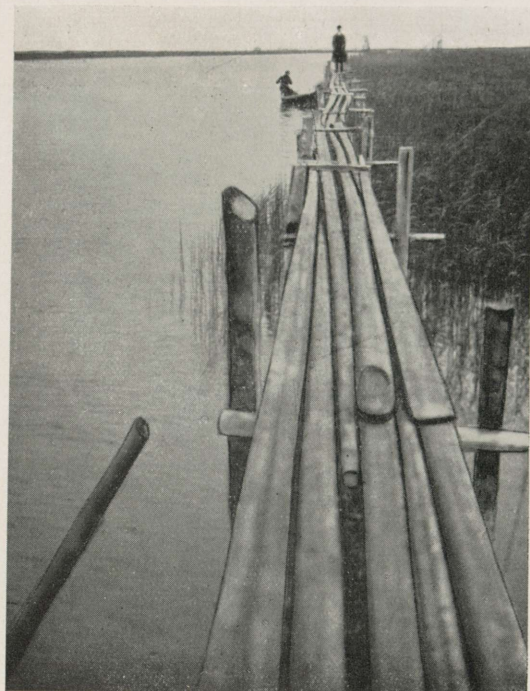
Pilt 74. Rannanooda vedu.

Pilt 75. Noodavedu avaveel.

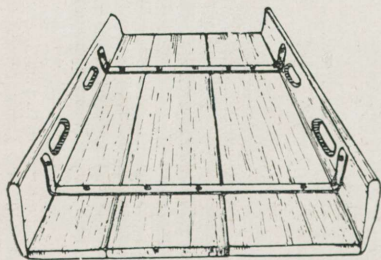
Pilt 76. Jõenooda pöör. Suuremal pildil puudub
pildistuse vea tõttu pööra ülemine osa; üldkujutus
samast pöörast all vasemas nurgas.

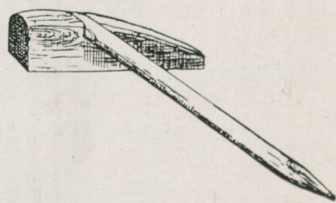
Pilt 77. *Kriisiparv.*

Pilt 78. *Nōru suistmel.*

a

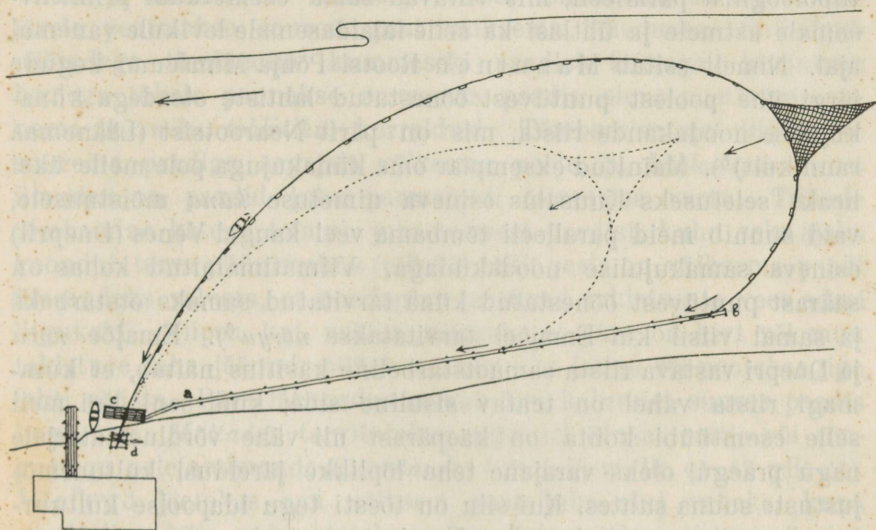

b

Pilt 79. a — *nōru*, b — *nōrupakk*.

järvenooda vedamisel, kusjuures üks kalureist teotseb *suistmel* kogu aeg *müttamisega*. Püüdjaiks on 3–5 inimest.

Jõenooda püügiajaks on peamiselt kevad, mil kala tõuseb järvest jõgedesse kudema. Peale selle püütakse veel jõesuudmeil sügiseste tormide ajal siigu. Emajõel on vanemal ajal nooda-püügil tarvitatud abipüümisena veel erilist võrktõket, milleks oli üle jõe ulatuv ning oma laiusega jõepõhjani küündiv jämedast lõngast kootud võrk (*ativõrk*). Kalu kogunes massiliselt võrktõkke taha, kust neid kerge vaevaga noota haarati. See püügi-viis on praegu kadunud, kuid veel möödunud sajandi lõpul kuuldus kaebeid sellise rõõvpüügi kohta Emajõe harujõgedel ¹⁾.

Pilt 80. Jõenooda loomuse asetus: *ab* — kriisiparv, *c* — suiste, *d* — pöör. Nooltega näidatud nooda liikumissuund.

Suiste, *kriisiparv* ja *nõru* on just Emajõe suudmele iseloomustavad noodaveo abiriistad. Mujal, kus jõepüüki harrastatakse, pole kõiki mainitud abinõusid tarvitusel. Nii kasutatakse Kaevandu jõe suudmel küll *suistet*, kuid puuduvad *kriisiparv* ja *nõru*. Kus jõekaldad kõvemad, näit. Narva jõe lähtekohas Vasknarvas ja Skamjas, seal ei tarvitata ka *suistet*. Kirjeldatud inventaril näib siis Emajõel olevat pikema-ajaline kohalik areng. Juba Wiedemann oma sõnaraamatus märgib sõna *kriis* (*kriisi-parv*)

1) Oleviku Lisa 1885 lk. 92; vt. ka Manninen Sachk. I lk. 224.

Tartumaa murdest¹⁾ samas tähenduses. Samuti on sõnaraamatu autorile sõna *nõru* (*nõrg*) tuntud, nähtavasti Emajõe *nõrule* vastavas tähenduses²⁾. Tüpoloogilisi vasteid Emajõe *nõrule* leidub Harju- ja Virumaa rannikult, kergete noodakande-kastide näol³⁾. Emajõel esinevast *nõrust* on Soome lahe rannikul leiduvad eksemplarid (Kuusalu — *küna*)⁴⁾ üldiselt väiksemad ja neid tarvitatakse väikeste nootade rannale ning tagasi kandmiseks. Kuigi Eesti põhjarannikul esinevad noodakastid Emajõe *nõrust* on märksa väiksemad ja nende tarvitamine pisut erinev, leiame nende väliskujus ometi sarnasust Emajõel tarvitatava *nõru*ga.

Peale põhjaranniku noodakünade on meil teada veel paar tüpoloogilist paralleeli, mis viitavad sama esemetüübi primitiivsemale astmele ja ühtlasi ka selle laialdasemale levikule vanemal ajal. Nimelt esitab Manninen Rootsi Põhja-Muuseumi kogude järgi ühe poolest puutüvest õõnestatud lahtiste otsadega künakujulise noodakande riista, mis on pärit Noarootsist (Läänemaa rannikult)⁵⁾. Mainitud eksemplar oma künakujuga pole meile üksi heaks seletuseks Kuusalus esineva nimetuse *küna* mõistmisele, vaid sunnib meid paralleeli tõmbama veel kaugel Venes (Dnepril) esineva samakujulise noodakünaga. Viimatimainitud kohas on säärast puutüvest õõnestatud küna tarvitatud samaks otstarbeks ja samal viisil kui Emajõel tarvitatakse *nõrgu*⁶⁾. Emajõe *nõru* ja Dnepri vastava riista samaotstarbeline käsitlus näitab, et kumagi riista vahel on teatav sisuline side, kuid seni kui meil selle esemetüübi kohta on käepärast nii vähe võrdlusmaterjale nagu praegu, oleks varajane teha lõplikke järeldusi kultuurmõjustuste suuna suhtes. Kui siin on tõesti tegu idapoolse kultuurlaenuga, siis osutab igatahes Emajõe *nõru* rahvapärane nimi ja tüübivariantide kauge läänepoolne levik vanemale laenuvõimalusele.

Ulguveepüük erineb eelmistest püügiviisidest sellega, et kogu püügitegevus toimub paatidest. Püügiks rakendatakse

1) Wiedemann ESS sub *kríz* G. *krízi* (d), davon *krízi-par'w* 'längs eines sumpfigen Bachufers gelegte Balken als Fusspfad für die Fischer'.

2) Sama t. sub *nõrg*, *nõru* G. *nõru* 'Vorrichtung zum Abfließen des Wassers (im Fischerboote, damit beim Aufnehmen der Netze das Wasser nicht in's Boot fließt)'.

3) Manninen Sachk. I lk. 213 pilt 209.

4) Autori märkmetest Kuusalu Virveküla rannast 1931.

5) Manninen Sachk. I lk. 213 pilt 210.

6) Sama t. lk. 213, 214.

üks suurem ja teine väiksem paat, mis mõlemad pööraga varustatud. Püügile minnakse nootkonnaga, mis koosneb Peipsil tavaliselt 6 kalurist¹⁾, suure tindinoodaga püüdes aga 12 püüdjast²⁾. Suuremasse paati asetatakse noot ning enamik nootkonna liikmeid, vähemas asetseb ainult noodapöör selle ümber pööratud tiivakõiega ja üks kalureist. Välja sõites seotakse väiksem paat suurema taha. Kui on *loomusekohta* jõutud, jääb väiksem paat ühe noodatiivaga (kõiega) ankrusse, teine kujundab sõudes ja noota vette heites hobuseraua-kujulise *loomuse*. Enne noodatiiva otsa vette viskamist seotakse selle külge varemini pöörale keritud veokõis, mis paadi edasi liikudes automaatselt hargneb pööra völliit ja libiseb üle *tohuhargi* vette. Sisseheitmise lõpetamise järele peatatakse suurem paat väiksema läheduses. Siit algab pööradega tõmbamine kummastki paadist korraga, kusjuures hoolega tähele pannakse suuremas paadis oleva nootkonna vanema (*hirsniku*, *tohkniku*) korraldusi. Tõmbamise ajal liigutakse suurema paadiga aegajalt väiksema poole, ja *kahleotsade* veest ilmudes on paadid juba parrastpidi teineteise vastu. Tiibade tõmbamine kätega toimub juba suurest paadist, kuhu seks ajaks koondub terve püügiraskus (pilt 75). Siit peale on väiksema paadi ülesandeks valvata, et noodapära ja tiivad takistuseta vees edasi liiguksid. Niipea kui valvur märkab, et pära on kivi või muu takistuse taha jäänud, püüab ta seda pika latiga või pootshaagiga lahti päästa. Pära lähenedes *müttab* üks kalureist suures paadis kogu aeg. *Müttadest* tarvitatakse ulguveel õõnsat *mütta* või rõngastega peletamisrauda (*kõristamise latt, kell*, vt. lk. 41, 42 pilt 21). Mõnikord jäetakse aga väiksem paat juba alul vabaks, kuna noodatiiva kõis ankrustatakse ning varustatakse ujuva märgiga (tühi vaadike või muu puunõu)³⁾. Saagi jagamine *artelli* liikmete vahel toimub analoogiliselt talvepüügi puhkudel korraldatavale jagamisele (vt. lk. 109, 110).

Talvpüük, nootkonnad. Kuigi noodapüük avaveel nõuab kindlasti korrastatud püüdjaskondi, on talvpüük oma nootkondade poolest siiski veel täielikum ning annab säärasena kõige selgema kujutluse Peipsi ning Pihkva järve püügiorganisatsioonidest üldse. Nootkondade sisemine korrastus avavee- ja jääpüügil on üldjoontes sama; avavee ajal need on ainult väik-

1) Рыбакъ РПр. lk. 611.

2) Vt. ka Tidebõhl 1857 v. 363; Самсоновъ Вес. ловъ lk. 70, 71.

3) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 70.

semad kui talvel ja nootkonna üksikliikmete või rühmituste tegevus noodaveo puhul erinev.

Talvise noodapüügi rakendus nõuab kõigepealt spetsialiseerunud püüdjaskonda kindla liikmete arvuga, kus igaühel oma tegevuspiir on traditsiooniliselt kindlaks määratud. Iseäranis tugeva korrastusega on vene nootkonnad (*артель, дружина, партия, товарищество*), kus tööjaotus, alluvus- ning tasumõiste on täpsuseni välja kujunenud. Eestlaste nootkonnad (*noodaselts, artell*) seevastu ei ole nii kindlailmelised; nendes tekkivat sageli eri arvamusi ja tülisid, mis vene artellides olevat üsna haruldane nähe. Edasises on peatatud üldjoontes Peipsi ja Pihkva järve nootkondade korrastusliku külje juures, ilma et siin võidakse kirjeldada mitmeid kohalikke erinevusi ja jälgida püüdjaskondade sotsioloogilisi arengutingimusi — küsimus on selleks liig laialdane ja ainekik veel auklik. Artelli rakendusliku külje (tööjaotuse) juures peatutakse hiljem, püügikäiku jälgides.

Möödunud sajandi keskel, mis ajast põlvenevad kõige varasemad teated vaadeldava ala nootkondade kohta, kuulus Peipsil nootkonda 12 püüdjat 6 hobusega, Pihkva järvel 16 inimest 8 hobusega. Nootkonna vanemaks oli *hirsnik* (vene *жер[о]ник*)¹⁾, kes tervet püügitegevust juhtis. *Hirsniku* valikul koostati nootkond, kes kogu püügiaja temale allus; püügi puhul tema valvas püügikäigu ja -korra järgi.

Omandusõiguslikult jagunes nootkond kaheks kihiks, kusjuures ühe kihi moodustasid nootkonna liikmed-noodaomanikud ja teise liikmed-töölised. On märkimisväärne, et selle liigitusega ei käi püügitegevuse ajal kaasas mingeid õigusi või eesõigusi: siin on iga liige võrdselt alluv *hirsnikule* ning täidab oma kohust tavalise töölisena. Küll aga ilmneb vahe saaki jagades, kus liige-osanik saab jagamisel teatava lisa-osa sellele juurde, mida ta on õigustatud saama ühel alusel nootkonna töölis-liikmega. Nii jagati Baeri järgi tulud pooleks: üks pool langes töölistele (на „народъ“), teine püünisele (на „запасъ“), s. t. nooda-osanikele võrdeliselt kellegi osa suurusele. See osa aga, mis langes töölistele, jagati ühetasa kõigi nootkonna liikmete vahel, välja arvatud nootkonna poiss (*комора*), kes sai poole väiksema osa teiste liikmetega võrreldes²⁾. Poiss, kelle kohuseks oli muuseas söögi

1) Изсл. I lk. 78; Tideböhl 1856 v. 769.

2) Изсл. I lk. 81; Tideböhl 1856 v. 776.

keetmine ja riiete kuivatamine, kujutab enesest siis mingit kolmandat, kõige madalamat klassi töolist nootkonnas. Uuemad allikad sellenimelist liiget enam ei märgi — vähemalt Peipsi püügialalt mitte. Peale muu anti eri tasu veel sellele nooda-peremehele, kelle juures oldi korteris.

Peale alalise liikmeskonna liituvad noodaveo puhul traditsiooniliselt nootkonna juurde veel juhusliku ja vabatahtliku tööjõuna nn. *kahvalised* (vene *кочевники*). Kus aga kunagi tõmmatakse noota, sinna kogub hulgana *kahvalisi*, s. t. poisse, tüdrukuid, eitesid ja taate kelkude ning kahvadega, — kirjeldab Baer oma aruandes. Märgates kusagil noota tõmmatavat, ruttavad nad kohale ja ammutavad kahvadega nooda tõsteaugust tinte. Tõstmine kestab seni kui *hirsnik* märku annab, et noodapära on *suistmest* veel ainult 20 sülda kaugel. Peale märguandmist heidetakse kahvad kõrvale ja aidatakse nootkonda vedamisel. Kui noot on väljas, ruttavad *kahvalised* mõne teise nootkonna juurde, kus kordub samasugune toiming ¹⁾.

Mis puutub noodaomanike arvu, siis oli neid harilikult 2 mõnikord ka 5, 6 ²⁾. Näib aga, et Baeri uurimiste ajal on juba olnud ka üksikisikuid noodaomanikeks, kes kogu tarvitatava tööjõu palkasid raha eest väljaspoolt ³⁾. Esitatud andmed nootkondade koostise kohta möödunud sajandi keskelt on üldjoontes maksvad veel tänapäevalgi. Nootkonna liikmete arv, mis oli maksev siis, on keskmise normina maksev veel praegu. Kuigi liikmete arvus esineb kõikumisi, võib siiski nüüdki öelda, et Pihkva järve nootkonnad on alati suhteliselt perekamad kui Peipsi omad ⁴⁾. See arvuline suhe on nähtavasti seletatav sellega, et Pihkva järvel on ka noodad suhteliselt suuremad kui Peipsil.

Saagi jagamist on uuemate andmete järgi toimetatud eri kohtades eri mõõduga. Nii jagati möödunud sajandi lõpul Talabskis püügist saadud tulud 27 osaks, millest 14 osa jäi noodaosnikele, 12 osa jagati kõikide nootkonna liikmete vahel ja 1 osa jagati eraldi peale saadud osade noodatõmbajate vahel, kuna

1) Изсл. I lk. 80; Tidebõhl 1856 v. 774.

2) Изсл. I lk. 78; Tidebõhl 1856 v. 769.

3) Изсл. I lk. 81.

4) Andmed möödunud sajandi lõpult ja käesoleva alult näitavad, et Pihkva järvel on püüdnud nootkondi, mille liikmete arv tõusis märksa üle eelpool esitatud keskmiste normide (vt. näit. Талабские острова lk. 31; Кузнецовъ Зимн. рыбл. lk. 18).

see töö on eriti raske¹⁾. Peipsi ekspeditsiooni andmeil jagati Talabskis saak 48—53 ossa; 12 osa sellest langes noodale ja ülejäänud osad jagati nootkonna liikmete vahel, kusjuures ka igale hobusele määrati üks osa²⁾. Mitmetes nootkondades oli kombeks enne jagamist anda osa saagist „jumalale“, s. t. kiriku heaks³⁾. Eri tasu sai jagamisel ka sepp, kes hoolitses püügi-riistade eest⁴⁾.

Peipsi läänerannikul (Mustvee ümbruses) jagatakse saak traditsiooniliselt 21 ossa. Sellest saab nootkonna iga liige ühe osa, igale hobusele määratakse üks osa ning ülejääk jagatakse nooda osanike vahel⁵⁾.

Peale kirjeldatud üldmaksva nootkondade koostise ja saagi jagamise olgu tähelepanu juhitud veel teisele nootkonna vormile, mis käesoleva sajandi teise kümne alul esines veel haruldusena paiguti Pihkva järve püügialal. Oma koostiselt sisaldasid mainitud nootkonnad kogu ulatuses ainult ühe kihi — noodaomanik-osaniku; seejuures oli nootkonna koostis kas perekondlikku või külakondlikku algupära. Nii on Kuznetsov oma kokkuvõttes märkinud Pihkva järvelt nootkondi, kes kalastasid ilma palgalise tööjõuta oma perekonna liikmete abil. Saak jagati ühetasa osanike vahel⁶⁾. Edasi on samalt ajalt märkimist leidnud üks nootkond, kuhu kuulus 20 osanikku, kes kõik olid samal ajal ka tegelikud püüdjad, nii et püüti kõrvalise tööjõuta. Sealse kombe järgi jagati esimese loomuse kalad osalt osanike vahel, osalt aga rahva vahel, kes olid kogunenud loomusekohta, et saada „keeduks kala“. Isegi kalavargust ei pandud siin nähtavasti pahaks, kuna kirjeldusest selgub, et iga juurde rutanu püüdis peale muu võimalikult palju ka näpata⁷⁾. Niisugused ühiskondlikud nootkonna vormid näivad Pihkva järvel olevat mingi vana, üldiselt maksnud kombe viimaseid nähteid. Sellele võimalusele on muuseas vihjanud ka Peipsi kalastuse uurija Samsonov, kuigi talle polnud nähtavasti tuttavad äsjakirjeldatud ühiskondlikku laadi nootkonna vormid. Nimetatud autor on täiesti põhjendatud seisukohal, kui

1) Талабские острова лк. 31.

2) Кузнецовъ Зимн. рыбол. лк. 23.

3) Талабские острова лос. cit.; Кузнецовъ Зимн. рыбол. лк. 24.

4) Кузнецовъ Зимн. рыбол. лос. cit.

5) Vt. selle kohta ka Самсоновъ Вес. ловъ лк. 71.

6) Кузнецовъ Зимн. рыбол. лк. 23.

7) Афанасьевъ Обществ. ловъ лк. 47 jj.

ta väidab, et nootkondade korrastus, analoogiliselt muudele majandusorganisatsioonidele, areneb individualistlik-kapitalistlikus suunas ja et Peipsi ning Pihkva järve nootkonnad juba niisugustena, nagu nendega oleme tutvunud möödunud sajandist põlvenevate andmete järgi, kujutavad endist mitte enam vanu kooperatiivseid, vabakokkuleppelisi organisatsioone, vaid nootkonna teatavat hilisemat arenguastet. Püsinud on ainult väliselt nootkondade vana, traditsionaalne korrastus, kuna sisuliselt on sündinud juba teatavad muudatused: nootkonna kõik liikmed pole ühesugused osanikud, vaid kogu organisatsioon jaguneb peremeesteks ja palgalisteks. Viimased ei liitu enam vaba kokkuleppe alusel, vaid on seotud oma peremehega kas sõnalise või kirjaliku lepingu põhjal. Vanemates nootkondades on peremeeste arv veel võrdlemisi suur, kuid hiljem see kahaneb kuni ühe isikuni — ettevõtjani, kes ise ei tarvitsegi olla nootkonna liige¹⁾. Noodaomanik-suurettevõtja hoolitseb oma nootkonna eest, tulles sellele vastu rahaliste laenude ja muude hüvitustega, kuid samal ajal seob neid kohustustega: nootkonna liikmed on kohustatud ostma omi tarbeid peremehe kaudu, saaki müüma ainult oma peremehele jne. Loomulikult määrab siis ka peremees teenistustasu ja kala hinna, niisuguse nagu see temale on vastuvõetavam, arvestamata vaba turu ja võistluse võimalustega²⁾.

Arvestades selle enam-vähem tõenäoliku nootkondade arenguvõimalusega, võib antud arengutendentsi põhjal tõmmata teatavaid perspektiivjooni oleviku vormidest ka mineviku suunas. Eelpool oli juba võimalus näidata paarile nootkonnale, mis oma sisemiselt korrastuselt on erinevad tavalisest, osalt praegugi maksvast nootkonna vormist. Nägime, et seal liikmeskond astus kokku vabal kokkuleppel, olgu siis perekondlikul või laiemal ühiskondlikul (külakondlikul) alusel. Samas osutati ka võimalusele, et sarnane nootkonna vorm on algupäralt kõige vanem organiseerumisviis, mida vaadeldaval püügiialal võib leida.

Et säärased perekondlikud või külakondlikud püüdjaskonnad ei kujuta endist ainult juhuslikult ühel või teisel ajajärgul esilekerkivaid organisatsiooni vorme, vaid pigemini küll mälestisi endistest nootkonna organiseerimisviisest, seda näivad tõestavat ka mõningad asjaolud hilisemategi nootkondade vaatlusel. Juba

1) Vt. selle kohta ka Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 23.

2) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 72 jj.

Peipsi nootkondade kirjelduse alguses on juhitud tähelepanu erilisele klassile, nn. *kahvalistele*, kes ei kuulu küll alalise liikmeskonnana nootkonna juurde, kuid peavad endid siiski õigus-tatuks vähese abi eest osa saama püütavast saagist. Edasi märkisime Pihkva järve ühiskondlikku püüki kirjeldades (vt. lk. 110), et seal esimene *loomus* jagati kõigi juurde-rutanute vahel ja et kalanäppamist peeti nagu mingiks loomulikuks asjaks. Need nähted tahavad nagu tõestada nootkonna algelist ühiskondlikku algupära: noodatõmbamisel ruttas appi kogu külakond ja oli samas ka saagi osanikuks. Hiljem, kui organisatsiooni vorm muutus, jäi ranna elanike osaõigus saagile teatava traditsioonina siiski püsima. *Kahvaliste* traditsionaalses õiguses püütavale saagile ilmnekski siis veel ainult teatav igandnähe endisest üldmaksvast ühiskondlikust osaõigusest.

Püügikoha valimises on igal nootkonnal vaba voli. See traditsioon on juurdunud nii sügavale, et näiteks tänapäevalgi kalastuskohtade valikut isegi riigi piirid ei takista. Püütakse seal, kus teatakse enam kalu olevat. Ühe nootkonna poolt eelmisel päeval rajatud *loomust* võib järgmisel päeval mõni teine *artell* kasutada, kui eelmise nootkonna poolt pole maha jäetud mingit keelumärki. Siin maksab kord: kes enne *loomuse* juurde jõuab, see võib takistamatult alata püüki. Kui aga sama *loomust* ühe nootkonna poolt tahetakse korduvalt kasutada, jäetakse iga kord *suistmeaugu* juurde oma märk — talvel suurte tuisude ajal tuur, kevadepoole talvel tükk võrku, mis mässitakse lahti-raiutud jääkahmakate ümber¹⁾.

Püügileminekuks kogunevad nootkonna liikmed *hirsniku* juurde või, kui see asub rannast kaugemal, nootkonna mõne teise liikme juurde. Tavaliseks kombeks on enne kodunt lahkumist koos jumalat paluda, milline komme on tuntud eriti venelaste juures²⁾. Kuid ka eesti nootkonna vanemad paljastavad pea enne teeleminekut ning lausuvad mõne palvesõna (Kodavere). Palvetamisele järgneb nooda väljaviimine, mis on seotud teatava üldiselt tuntud nõiatembuga — suitsutamise-ga. Nii toodi Piirisaares ja Kodaveres noot välja läbi akna, mille alla asetati pada põleva heina- või õleprügiga, nii et püünis tuli läbi suitsu. Mõnel pool toodi püünis küll uksest välja, kuid läve alla pandi siiski pann

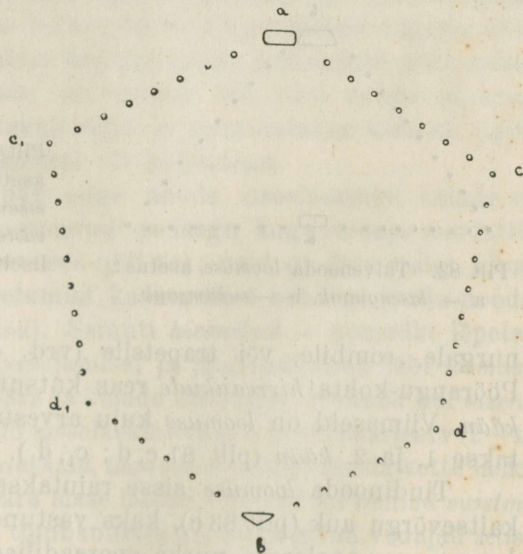
1) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 25, 26.

2) Vt. ka Изсл. I lk. 79; Tidebõhl 1856 v. 771; Рыбакъ РПр. lk. 442.

või pada põleva prügiga suitsema¹⁾. Veel möödunud sajandi keskel on Pihkva järve kalurid igal esmaspäeva hommikul enne püügile minekut rannal õle- ja heinasuitsu teinud, kusjuures püüti suitsu juhtida peale nooda veel muudele püügiriistadele, hobustele ja inimestele²⁾.

Nootkonna liikmed läksid jääle kindlas järjekorras. Kõige ees sõitis kaks *hirsnikku* ja kuus *tuurameest* (*raiumehed*) tuuradega; neile järgnesid muud nootkonnaliikmed püüniste ja püügivarustisega. Noot viidi jääle suures rees (vt. lk. 37, 38, pilt 13). Kui püügihooajal esimest korda kohale mindi, võeti ka ajutine asumisonn (*kere*) (vt. lk. 32, 33, pilt 2—4) kaasa. Kohale jõudes otsis *hirsnik* arvatava hea *loomuse* paiga, laskis mõned prooviaugud raiuda ning täheldas neist kalade hulka ja liikumissuunda. Kui kala liikumine oli kiire, ei sobinud koht püügiks³⁾. Esimese katse ebaõnnestumisel lasti raiuda enam auke, mille hulgast *hirsnik* lõpuks valis soodsama *lasenguaukuks*; sellele järgnes muude *loomuse*-aukude raiumine⁴⁾.

*Loomuse*augud kujundavad selle põhiplaani, mida mööda noodatiivad tõmbamise ajal liiguvad (pilt 81—83). Nooda vette laskmiseks raiutakse kõigepealt jõesse pikergune *lasenguauk*, (*lasi*, *lasing*, *imäläpp* — piltidel 81—83 märgitud tähega a). Selle vastu, teisele poole *loomuse* otsa, tehakse teine suurem auk, mille kaudu noot hiljem välja *suistetakse*; seda nimetatakse üldiselt *swiste* (*suisse*,

Pilt 81. Talvenooda *loomuse* asetus: a — *lasenguauk* (*lasi*), b — *suistmeauk*, c, c₁ — esimene kään, d, d₁ — teine kään.

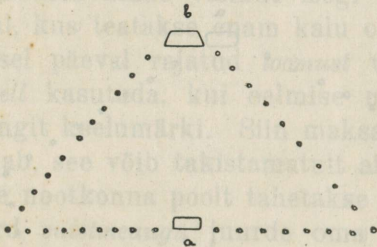
1) Vrd. Рыбакъ РПр. lk. 442.

2) Изсл. I lk. 79.

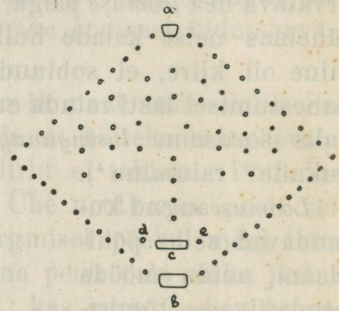
3) Рыбакъ РПр. lk. 441, 442.

4) Tideböhl 1856 v. 772.

soisse, *suistmeauk* pld. 81—83 b). Nimetatud kahe peaaugu vahele mõõda *loomuse* pikktelge raiutakse rida vaateauke (pilt 83), mille läbi *hirsnikud* noodaveo ajal kala liiklemissuunda ja -kiirust jälgivad. Peaaukude vahele, sümmeetriliselt kummalegi poole *loomuse* keskjoont, raiutakse rida sõõrikuid *hirreauke*, mis noodatõmbamisel määravad kummagi noodatiiva tee, sest nende kaudu aetakse nooda veolatti hargiga mõõda jääalust edasi (vrd. lk. 39). *Hirreaukude* read pole kujuteldavad ühe sirgjoonena, vaid need liigestuvad kas murd- või kõverjoontena, määraes niiviisi talveloomuse geomeetrilise kuju jääl. Neist on kõige lihtsam pikliku nelinurga kuju, kuid seda tarvitatakse harva¹⁾. Väiksemate rannanootade *loomuste* kuju on ellipsi või poolkuu taoline²⁾. Kõige harilikumad on aga Peipsil murdjoonelistel külgedega *loomuse* plaanid, mis omalt geomeetriselt põhikujult lähenevad kolm-

Pilt 82. Talvenooda *loomuse* asetus:
a — *lasengauk*, b — *suistmeauk*.

Pilt 83. Talve tindinooda *loomuse* asetus: a — *lasengauk*, b — *suistmeauk*, c — *kaitsevõrgu auk*, d e — *vastunooda* augud; keskel sporaadiliselt noodakorraldamise- ja vaateaugud.

nurgale, rombile, või trapetsile (vrd. esitatud pildid, 81 jj.)³⁾. Pöörangu-kohta *hirreaukude* reas kutsutakse *kääniauk* või lihtsalt *kään*. Viimaseid on *loomuse* kuju arvestades 1 või 2 ning kutsutakse 1. ja 2. *kään* (pilt 81 c, d; c₁, d₁).

Tindinooda *loomuse* sisse raiutakse vaateaukude lisaks veel *kaitsevõrgu auk* (pilt 83 c), kaks *vastunooda* auku (pilt 83 d, e) ja *lasengaugu*-poolsesse nurka sporaadiliselt sari auke, mille kaudu tõmbamise ajal pika ridvaga korraldatakse noodatiibu.

Noodaveotegevus algab veolattide kõite otsa kinnitamisega. Hirred lastakse nende otsa kinnitatud kõitega läbi *lasengaugu*

1) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 19.

2) Sama t. lk. 15, 16; vt. ka Изсл. I lk. 79.

3) Vrd. Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 19, 20.

jää alla ja suunatakse paremale ning pahemale mööda otsmist loomuseaukude rida. Siit peale hakkab kummalgi tiival üks *hirsnik* veolatti aukude rida mööda edasi ajama (pilt 84), kes oma tegevusel kasutab erilist raudharudega harki (*[h]ang*, vt. lk. 39, pilt 15:2). Latitõukajate järgi liiguvad kõievedajad (*vedajad*, *veopoisid*), kes veokõie keskpaika ühest *hirre-* ja *lasivahelisest hirre-august* välja tõmmates veavad selle noodapoolset haru käte jõul, kõie teist poolt järk-järgult hirreajajaile järele andes. Niipea kui veolatid esimese *käänini* jõuavad, seotakse noodaveo kõied ree taha ning tõmmatakse hobuse jõul¹⁾. Vahepeal on *hirsnikud* oma veolatid juba külgmisele aukudereale pööranud ning ajavad neid kummalgi tiival 2. *kääni* suunas (kui loomuse plaan on kolm- või nelinurkne, siis juba *suistme* suunas). Teise *kääni* kohas algab kõite tõmbamine pööra abil, kuna järjest juurdelastav noot teeb käsitsi tõmbamise liiga raskeks. Pööraks tarvitatakse väikesele kelgule püstitatud vertikaalse puutelje otsas keerlevat puutünni, millest käib läbi paar ristpuud pööra keeramiseks. Pöör kelguga on ankrustatud jääpinda löödud kirve külge seotud tugeva nõõriga²⁾. Igakord kui *kahleots* pöörani jõuab asetatakse pöör mõne atugu võrra *suistme* poole; nii kestab töö kuni *suistmeni*, kust mõlemad hirred tõmmatakse välja ja vabastatakse kõitest, mille järgi tõmbamine algab käsitsi või hobustega.

Et kõiki loomuse auke enne nooda sisselaskmist valmis ei jõuta raiuda, siis on *tuuramehed* peaaegu kogu veoaja noodatii-bade ees raiumisega tegevuses (pilt 85); neid on kummalgi tiival kolm. Pärast raietöö lõpetamist kasutatakse nendegi jõudu nooda väljatõmbamisel (*suistmisel*). Samuti *hirsnikud* — nemadki lõpetavad oma tavalise töö, *hirreajamise*, ja jälgivad nüüd läbi loomuse sisemiste aukude noodapära ja kalade liikumist. Niikaua kui *lasenguaugu* juures noota jätkub sisselaskmiseks, tegeleb paarisarv (2—4) kalureid (*peralaskjad*, *tagalaskjad*, *tagumised mehed*) nooda vette laskmisega (pilt 86); noodapära sisse lastud, tulevad ka nemad *suistme* juurde tõmbajaiks. Kogu tõmbamisaja kestel jälgivad vedajad *selistel* ja kõitel leiduvaid leppemärke (vt. lk. 96), mis mõlemal tiival vastavalt peavad samal ajal nähtavale ilmuma. Pihkva järvel on olnud kombeks noodapära suud enne sisselaskmist kinni siduda, et see põhjas mudaga ei täituks; *kahleotsade suistmeauku* ilmudes

1) Рыбакъ РИр. lk. 444; Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 19.

2) Tidebühl 1856 v. 774; Кузнецовъ Зимн. рыбол. loc. cit.

peatati siis hetkeks tõmbamine, pära tõmmati läbi augu järele, selle suu päästeti lahti ning lasti sellejärele uuesti vette¹⁾.

Tindipüügil on keskmised vaateaugud eriti tähtsad. Nendest jälgitakse kala liikumissuunda ja -kiirust, millele siis nooda tõmbekiirust kohandatakse. Jälgijaks on tavaliselt üks *hirsnikest*, peale selle, kui ta on vabanenud *hirreajamisest*. Kalade jälgimiseks heidab kalur kummuli vaateaugule ning annab nootkonnale eriliste liigutuste abil oma vaatluse tulemused edasi. Kui vaatleja tõstab korduvalt üht jalga, sellega vastu jääd koputades, siis on see märgiks, et kalu leidub; on kalu palju, tõstab ta kordamööda mõlemaid jalgu, püüdes isegi kala liikumissuunda osutada; kui kalaparv on eriti suur ning liigub noodaavause suunas, tõuseb vaatleja põlvili ning vehkleb kätega hüüete saatel, et tõmbekiirust suurendataks²⁾. Kui noodapära on *suistmest* umbes 40 m kaugel, lastakse põgenevaile kaladele tõkkeks kaitsevõrk ette³⁾; niipea aga kui pära ilmub *suistmeauku*, võetakse tõke jälle eest. Tindipüügi puhul püütakse suure nooda eest veel väikese *vastunoodaga* (*viira*, vene *засура*), millel on oma *lasi* ja *suiste* (pilt 83 d ja e)⁴⁾. Tavaliselt on *vastunooda* omanikeks kõrvalised isikud, kes *hirsniku* loal suurnooda eest püüda tohivad. Püügiõiguse eest saab nootkond poole *vastunooda* saagist. Noodapärast ammutatakse saak otsekohe kahvaga (tindikahv, vt. pilt 38) kastikujulistesse kalaregedesse.

Peipsil, kus pikemaid noodaretki tehakse, jääb nootkond terveks nädalaks järvele, elades väikestes ühiselamutes (*kered* lk. 32 jj., pilt 2—4). Püügi vaheajal maetakse noot lumme või lastakse külma eest kaitseks koguni jääaugust vette.

Talvpüügi arendamisel on küll vist suuri teeneid venelastel, kes suurte talvekalastajatena on olnud õpetajaiks ka eestlastele. Vene *artellid* on kahtlemata eeskujuks olnud eestlaste omadele; isegi *artelli* nimetus näib venelaste vahetalitusel saadud olevat. Kodaveres esineb küll nootkonna nimetusena *selts*, kuid siiski ainult paralleelnimetusena *artelli* kõrval. Eestlasil puuduvad veel erinimetused *loomuse* mõne üksikosa tähistamiseks (otsmine aukuderida — vene *расстонъ*, ja külgrida — vene *пойма*). Ning

1) Изсл. I lk. 80; Афанасьевъ Обществ. ловъ lk. 48, 49.

2) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 20, tbl. VI:1; Рыбакъ РПр. lk. 443.

3) Рыбакъ РПр. lk. 445.

4) Vt. ka. Изсл. I lk. 80; Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 22, 23.

Pilt 84. *Hirsnik* hargiga nooda veolatti ajamas.

Pilt 85. *Tuuvamehed* hirreauku raiumas.

Pilt 86. Mutt-nooda pära laskmine *lasenguauku*.

Pilt 87. Mutt-nooda vedu. Allääres püünise *tuudikõied* hunnikus, millele tõmbajad toovad iga tõmbega lisa.

lõpuks eriliselt noodaga seotud kombed — suitsutamine ja palvetamine — on kindlasti venelaste rahva-usulisi kombeid, mis veel lopsakamalt esinevad muuseas Loode-Vene järvedeala kalurite kommetes ¹⁾).

2. Mutt-noodad.

Mutt-noodad moodustavad erilise noodatüübi, millel on küll võrkpära, kuid ainult lühikesed võrktiivad, mille otsa jätkatakse erilised võrguräbalatega ja õletuustidega kokkupõimitud kõied (*tuudikõied*). Püünise tiibu jätkavad kõied asendavad nii siis noodatiibade otsmisi osi. Säärane võrktiibade asendamine eriliste kõitega on võimalik nende kalaliikide püügil, kes järvepõhja lähedal liiguvad (kiisk, ahven, noor sudak). Püünise kõis-tiivad tekitavad tõmbamisel järvepõhja segase vee vöö, mille eest kala põgeneda püüab ²⁾). Püünise tiibade kokku tõmbamisel põgeneb loomuse piirkonda sattunud kala ikka enam ja enam loomuse keskpaiga poole, kuni ta lõpuks võrgu pärasse satub.

Tuudikõied (*kusid*, *kuusad*, vene *зюжа*) on jämedamad kõied; nende pikkus on mitmesugune, sõltudes püünise üldisest suurus-est. Kõite külge seotakse umbes ühe meetriste vahedega võrguräbalaist lõdvalt kokkukeeratud paelad. Mõnes paigas, eriti Peipsi põhjarannikul, seotakse igasse kõitekohta veel tuust õlgi, et võrguräbalad üksi mudasse ei lõikaks. *Tuudikõite* etteotsa seotakse, nagu tavalistele nootadelegi, veokõied, nende päramisesse otsa aga liituvad lühikesed tiivad. Tiibade pikkus osutab ajajooksul lühenemistendentsi: veel möödunud sajandi keskel märgiti nende pikkusena 20—30 m³⁾), käesoleva sajandi alul 10 m⁴⁾) ja tänapäeval see ei ulatu üle 6 m.

Päraehituse järgi jagunevad ka mutt-noodad liht- ja mõrdpäraga püünisteks; esimestel kujutab pära sügavamat või madalamat võrkkotti, teistel liitub pära taguotsa vitsrõngastele tõmmatud, pujusega pärasopp. Lihtpäraga mutt-noodad jagunevad omakord veel kaheks alaliigiks: sügava pärakotiga *muttideks* ja lameda

1) Кучинъ Ильменъ lk. 117, 118.

2) Sellega on seletatav püünise algupärane nimigi (vene *мутьникъ* > eesti *mutt*) mis nähtavasti tuletatud sõnast *муть* (segama; segaseks, ähmaseks tegema) — kuna vesi püünise liikudes sogaseks muutub (Manninen Sachk. I lk. 171).

3) Изсл. I lk. 77.

4) Рыбакъ РПр. lk. 619; Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 16.

päravõrguga *mereseiks*. *Mutt-pära*, mida peetakse üldse vanemaks päratüübiks, sarnaneb üldjoontes noodapäraga ja on kootud jämedast lõngast; selle sügavus on kuni 15 m ¹⁾. Mainitud päratüüpi tarvitatakse peamiselt kiisa ja ahvena püüdmiseks, kuna suurema kala püügiks asendatakse *mutt-pära* nn. *meresiga*. Tavaliselt kujutab *meres* lihtsat peent vabrik-vörku, mis lõdvalt *tuudiköite* vahele asetatud (vrd. noodakujulised tõmbevõrgud lk. 93). Alles püünise liikudes omandab niisugune pära vee vastusurvel lameda võrkkoti kuju. Kalurite tõenduse järgi olevat *meres* Peipsil uuemat algupära, mis ilmunud sinna alles 1900. aasta paiku.

Nimetused *mutt* ja *meres* on üldiselt tuntud; peale selle on venelasil terve rida erinimetusi, millega nad *mutt-nooda* tüüpi püüniseid märgivad ²⁾, kuigi vahe eri nimedega püüniste juures ei ilmne sageli muus kui ainult nende suuruses, silmadetihteduses ja püügi hooaegades, mil üht või teist püünist tarvitatakse.

Mõrdpäraga *mutt-nooti* tuleb vaadelda — nagu vastavaid pärisnootigi — kohal täiendatud püünisetüübina. Selle päratüübi arengus on võimalik isegi mõningaid arenguastmeid märkida. Peipsi läänerranna kalurikülades on tänapäeval tarvitusel *mõrd-pära*, millel sees on *pujus* ja 4—5 vitsrõngast; aastat 6—7 tagasi on aga samades külades veel tarvitatud pära, millel oli üksainus suuvits *pujusega*. Nii on siis vahepeal vitsrõngaste arv kasvanud 4—5-kordseks. Peipsi läänerranna kalurite tõenduste järgi on *mõrdpäraga* esimesi katsetusi tehtud Kallastel ja kuna need häid tulemusi andnud, siis on püünis levinud tervele rannikualale.

Juba eelpool oli juhus märkida, et *mutt-nootade* tiivad osutavad lühenemistendentsi. See nähe on põhjustanud oletuse, et kõnesolev püünisetüüp on tavalisest noodast arenenud: noodatiibade pikkust kärpides ja kärbitud osi *tuudiköitega* asendades, on kujundatud siis eriline *mutt-nooda* tüüp ³⁾. See oletus on teoreetiliselt tõenäone ja pealegi toetavad seda tegelikud näited Peipsi ja Pihkva järve lähedastelt aladelt. Nimelt püüti Pihkva

1) Vt. ка Рыбакъ РПр. lk. 619; Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 16.

2) *Мутникъ, мутничёкъ, кобелёкъ, букетъ, подволокъ* jne. (vt. ка Кузнецовъ Рыбопром. сл.); kurioosumina olgu toodud viimastel aastatel Kolpinas ja Piirisaarel tarvitusele tulnud nimetus *aeroplan* (эпонланъ), millega märgitakse üht pisut täiendatud mutitüüpi. Nimetus, mis alguse saanud Kolpinas, on levimas kogu Peipsi rannikule.

3) Manninen Sachk. I lk. 171.

kubermangu sisejärvedel veel käesoleva sajandi alul väikeste rannanootadega, millised sügispuügiks muudeti mutt-nootadeks: noodatiibade otsmised (hõredamad) osad harutati küljest ja nende asemele seoti võrguräbalatega mässitud köied¹⁾. Toodud näide viitab selgesti sellele, et mutt-nooda tüüpi ei tarvitse vaadelda mingi iseseisva leiutisena, vaid noodast arendatuna selle tiibade-ümberkujundamise teel. Seda ümberkujundamist on juhtinud nähtavasti otstarbekohasuse põhimõte — saavutada odavama püünisega samu tulemusi kui võrdlemisi kalli võrkpüünisega. Muidugi on nooda võrktiibade asendamine võimalik eriti seal, kus leidub mudase põhjaga seisvat vett (järved) ja kalaliike, kelle bioloogilised eriomadused võimaldavad püüki selle võrdlemisi puuduliku püünisega.

Algupäralt näibki mutt-noot sisevetepüünis olevat: seni on selle esinemist märgitud peamiselt Loode-Venemaa järvede-alalt²⁾, ja nähtavasti moodustavad Peipsi ning Pihkva järv algupäralt selle levikuala läänepoolse serva, kust püünisetüüp on hiljem Võrtsjärvelegi siirdunud. Mutt-noodatüüpi püüniseid on teatava erivariandina tulnud tarvitusele küll mitmetes Läänemere rannapüügikohtades³⁾, kuid seal on nad nähtavasti hilisemat algupära, esinedes erilisel meripüügile kohandatud kujul. Kokkuvõttes: mutt-noodad kuuluvad püüniste hulka, millised on vahetult säärastena venelastelt laenatud. Seda tõestab püünisetüübi laialdane levik Venemaal ning selle algupärane puudumine läänes. Omaltpoolt on laenamise tõestuseks ka püünise nimi, mille otsese venekeelse algupära suhtes ei tohiks olla kahtlust.

Püük mutt-nootadega toimub analoogiliselt noodapüügile, mispärast siin ainult lühidalt peatume mõne iseloomustava joone juures. Avavee aegu püütakse kevadel ning suvel kergemate (ranna-) püünistega, kuna sügisel vajatakse suuremaid ja raskemaid püügivahendeid, millega pikemaid püügiretki järvele korraldatakse⁴⁾. Mutipüük ulguveel toimub tavaliselt ühest paadist ning püüdjaiks on 3—5 inimest. Püügiajaks on päev päikese tõusust loojumiseni. Valitud loomusepaigal peatudes viskab üks kalureist *muti* ühe tiibköie ankruga põhja. Ankrukohta jääb tähistama puust ristikujulise või sõõriku laudalusega ujuv märk

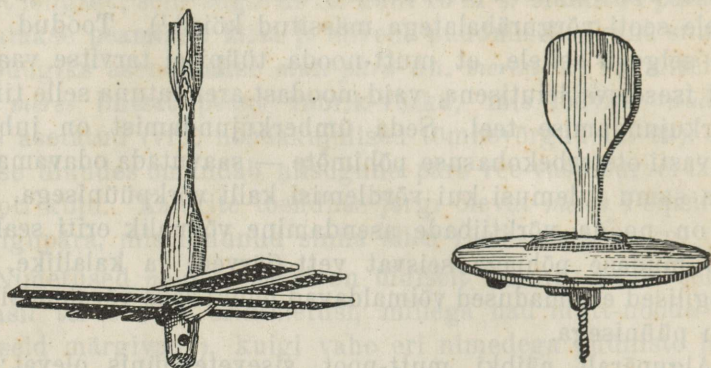
1) Шкапский Озера Пск. губ. lk. 79.

2) Manninen Sachk. I lk. 171.

3) Sama t. lk. 172 jj.

4) Vt. ka Изсл. I lk. 77.

(mutitüht, mätka, kabra, valk, pilt 88 ja 89). Ristikujulise alusega märk on üldiselt levinud Peipsi läänerannikul; aluse keskel püsti

Pilt 88 ja 89. Mutt-nooda märgid.

on valge puust *kaba*, millele sügavad sooned sisse lõigatud. Sooned on kas põletatud või tõrvatud mustaks, et märk paremini silma paistaks. Ankrupaigast lähtudes tehakse hobuse-

Pilt 90. Mõrdpäraga muti pära tõstmine suistmest.

rauakujuline loomus, mis ankrupaigas suletakse. Kaks kalurit tõmbavad korruga — üks paadi keskel, teine *tohuotsas* seistes.

Kodavere kalurid teevad ühe ankrupaiga ümber radiaalselt viis *loomust*; alles selle järgi otsitakse uus ankrupaik.

Talve mutt-nootadega püütakse Peipsi järvel suuremat kala. Kodaverest saadud teadete järgi olevat talvpüük *mutiga* alles viimase veerandsaja aasta jooksul seal kodunenud. Enne seda olevat Kallaste külas olnud ainult paar talvemutti, 1930. a. talvel juba 14. Nähtavasti on viimase kümne aasta jooksul *muti* tarvitamist talvpüünisena mõjutanud halb kalaturg: tulud pole nii suured, et kallimaid nootpüüniseid saaks muretseda. See on peamine motiiv, millega kalurid ise põhjendavad *muti* laialdasemat tarvituselevõttu. Talvine püük sarnaneb täpselt Peipsi talvenooda püügirakendusele (vrd. lk. 113 jj.). *Artelli* moodustavad 12 meest 6 hobusega. Organisatsioonil on kuus osanikku ja kuus palgalist. Iga osanik toob *muti* koostamiseks osa võrku, *tuudiköit* ja veoköisi. Ametitejaotus püügil on nagu noodaartelliski (vt. lk. 107 jj.).

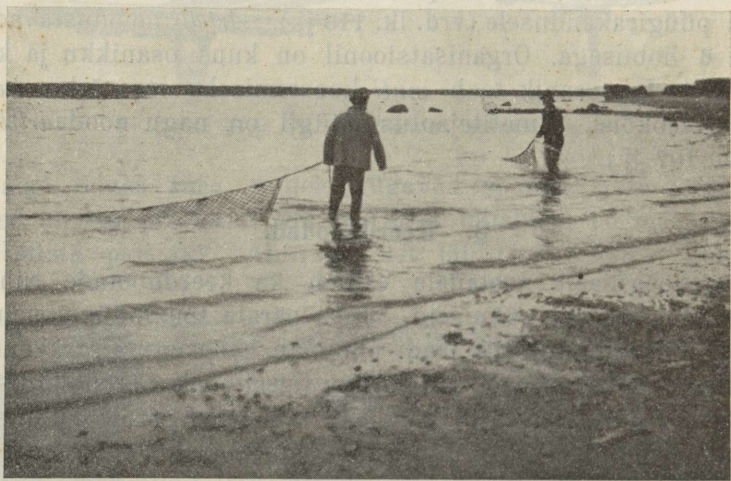
3. Keerdnoodad.

Analoogiliselt nootadele esineb ka keerdnootade rühmas pärata ning päraga püüniseid. Juba pärata tõmbpüüniste puhul oli võimalus vihjata seda laadi püüniste kahesugusele rakendusvõimalusele — üheltpoolt tõmbe- ja teiselt poolt keerdpüünisena. Et algelisel piiramisvõrgul puuduvad veel täiesti välja kujunenud eriosad, siis ongi vahetegemine kahe püünise vahel ainult teoreetiline; alles hiljem, kui püünise linast hakati kujundama pära ja tiibu, võime hakata rääkima ühest või teisest püünise tüübist. Nii nagu üksikjuhtudel kasutatakse tavalist kalavõrku pärata tõmbevõrguna, nii maksab see Peipsil kohati ka keerdpüüniste kohta. Keerdnoodad — selle järgi, kas nad on pärata või päraga — kannavad kohal kumbki oma erinimetust: esimest kutsutakse üldiselt *käänivõrguks* ehk *käänimeresiks*, teist *raaks* (nom. sing. *raga*).

Käänivõrk (*käänimeres*) on püünis, mida kasutatakse jalgsi püüdes madalates rannaäärsetes vetes. Nagu juba nimetatud, võidakse seks otstarbeks rakendada harilikku kalavõrku (*meres*), mida tavaliselt kasutatakse võrgupüügil (vt. võrgupüük pt. B VI 1). Nii tarvitatakse tänapäeval Mehikoorma rannas keerdpüünisena tihedasilmalist võrku, mille pikkus on umbes 50 m ja laius kuni 1 m. Võrgu kummagi alumise selise otsast moodustatakse nõorsilmus, mille abil püüdja vees liikudes võrgu alumist äärt

jalaga edasi veab. Vedades pistab kalur jala läbi nõörsilmuse; pealmisest selise otsast hoitakse käega kinni.

Enne vette viimist lapatakse võrk rannal kokku, mille järele üks püüdjaist võtab võrgupuntra käevarrele, sammub umbes põlvesügavuseni vette ning hakkab võrku rööbiti kaldaga vette laskma. Nii kaua kui kestab sisselaskmine, hoiab teine kalur esimesena sisse lastud võrguotsa sellel kohal paigal, kust sisselaskmine algas. Kui võrk on kogu ulatuses vees, hakkavad mõlemad kalurid sellest kujundama sõõrikujulist *loomust*, mis suletakse ranna madalas vees (pilt 91). Selle toimingu ajal ja ka püügi

Pilt 91. Käänivõrgu vedu. Tiivaotste kokkutõmbamine rannamadalikul.

edaspidisel käigul paiskavad mõlemad püüdjad vaba käe ja jalaga enda ette vett selles suunas, kuhu liigutakse, sel teel kalu *loomuse* sõõri peletades. Niipea kui püüdjad võrguotsadega vees kohtavad, algab võrgust keerise tegemine. Selleks möödub üks püüdja teisest ning hakkab omapoolse võrguotsaga mööda *loomusesõõri* seespoolset seina käies sõõri keeriti kokku ahendama. Selle tegevuse puhul valvab teine kalur, et väljaspoolne võrgusõõr oleks kaladele väljapääsuks suletud. Niipea kui seesmine püüdja on oma sõõri ahendanud küllalt kitsaks, haarab ta ülemised ja alumised võrguääred korraga kätte, moodustades sellega suletud võrkkoti, ning viib võrkliina otsa sisse haaratud kalad rannaliivale. Esimese *loomuse* maale viimise järgi teeb teine kalur omapoolse

püüniseotsaga vastupidises suunas liikudes samasuguse keerdkäigu, püüdes sellega neid kalu, mis esimesest loomusest välja pääsesid. Teise otsaga on loomuse tegemine siis mõeldav, kui esimese loomuse tulemus oli hea. Oli aga esimeses loomuses saak väike, siis ei tasu end teise loomuse tegemine, kuna viimasesse pääsevad ainult need kalad, mis juhuslikult kitsamast sõõrist suuremasse pääsnud. Kui saak on eriti soodus, lapatakse võrk uuesti kokku ning püük algab eelmise loomusepaiga lähedal uuesti. Tavaliselt püütakse *käänivõrguga* kalda ligidale ujuvaid väikesi ahvenaid ja kiiski koduseks tarvituseks ja eluskala-söötadeks põhjaõngedele.

Samasugune on püügitehnika olnud ka mujal, kus keerdpüüki tuntakse. Omedus on käänipüügil tarvitatud eriti seks otstarbeks valmistatud *käänivõrke*. Nendest hoitakse ERM-is (A 351:5) üht katkendlikku eksemplari, mille algupärane pikkus on olnud umbes 55 m ja kõrgus 1,1 m. Püünis on tehtud ühtlasest peenelõngalisest võrgulinast, varustatud tohu-uitmete ja kividega. Sellega on püütud Omedu jõe suudme ümbruses liivasel rannamadalikul, samal viisil nagu äsjakirjeldatud *käänimeresiga* Mehikoorma rannal.

Käänivõrgu-püük, nagu nägime, ei oma eriliselt laia levikut; see on kodunenud ainult püügiks soodsatel kohtadel — liivase põhjaga rannavetes. Praegu harrastatakse neiski kohtades püüki harva, ainult koduseks tarvituseks. Kui vana säärane püügiviis siin on ja kuivõrd laialt see varemini on olnud levinud, selle kohta ei ole kahjuks palju otsekoheseid andmeid. Et aga püünis säärasena oli tarvitusel kindlasti juba möödunud sajandi keskpaiku, seda tõendab Tideböhli teade. Nimetatud teate järgi on püünis küll suurem (pikkus 80—120 m, laius 6 m), kuid tüüp on siiski sama ¹⁾.

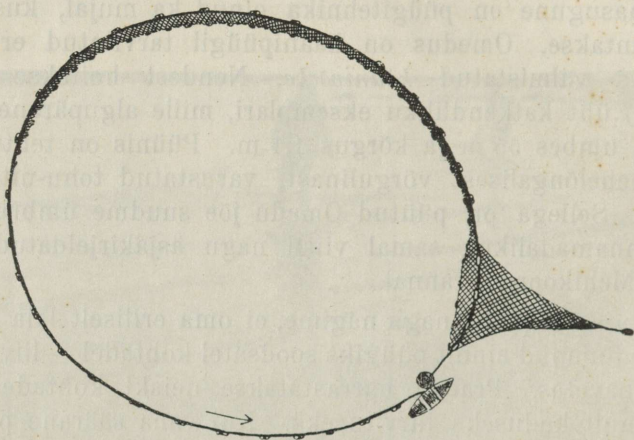
Raga (*raavõrk*)²⁾. Tiiva pikkus on 80—250 m, laius ühtlane, umbes 4—6 m; uitmeteks tarvitatakse tohupulle, kivideks rõngasmähisega (*raa*-)kive (vrd. lk. 47); tiiva otsa seotakse pikem või lühem veoköis. Pära, mis liitub püünise ühte otsa, on sirgutammatuna trapetsikujuline; püügi puhuks tõmmatakse aga selle põhi nõõriga kokku, nii et pärakott saab kuhiku kuju. Pära sü-

1) Tideböhli 1857 v. 364.

2) *Raga* tähendab Peipsi loode- ja põhjarannikul väikest rannanoota (vt. lk. 94).

gavus on kuni 15 m, laius suus umbes 10 m ja pära põhjas selle lahti olles kuni 1 m¹⁾).

Raaga püütakse ainult Peipsi lääneranniku külades, Emajõe suudmelt Mustveeni, kus neid olevat tänapäev tarvitusel veel 30 ümber. Eriti soodus *raapüügi* aeg on sügis (oktoober, november), mil öösiti peamiselt ihest püütakse. Selle kala nimetuse järgi kut-
sutaksegi püünist üldiselt *ikkeraga* (= *iheseraga*)²⁾. Püük toimub, *käänivõrgu*-püügiga võrreldes, sügavamas vees; eriti eelistatud on järvepõhjas leiduvate varede kohad (*loodupealsed*). *Raapüügist* võtab osa kolm meest ühe paadiga. Püügirakendus on järgmine: esmalt heidetakse vette püünise pära ühes ankru ja märgiga

Pilt 92. Päraga keerdnooda (*raga*) loomuse asetus peale vetteheitmist.
Noolega märgitud tiiva liikumissuund.

(*kaur* = tavaliselt tühi puunõu — pang, vaadike). Selle järele kujundatakse paadi liikudes tiivast korrapärane sõõr, mis sulgub samas ankrukohas, kust vettelaskmine algas (pilt 92). Tiivaotsaga pära juurde tagasi jõudmisel vabastatakse pära ankrust, seotakse see pealmist nurka pidi paadi külge, mispeale kaks meest tiiba paati vedama hakkavad. Vedamisel liigub paat tiivasõõri joonel tasa tagurpidi, *tohuots* ees. *Tohupakul* istuv kolmas kalur toetub peletamisrauaga (vrd. pilt 21) või *mütaga* põhja, takistades venet liigselt

1) Need andmed on saadud küsitluste ja mõõtmiste nõjal kohtadelt; Rõbak (PILP. lk. 620) märgib püünise laiusena umbes 20 sülga, mis näib olevat küll liialdatud.

2) Vt. ka Wiedemann ESS sub *raga* G. *raa* (d), *raga-võrk* 'doppertes Netz zum Fangen des Ias.'

loomusesõõri sissepoole kaldumast. Aegajalt *müttab* ta pärasuu ja paadi vahekohal vees, peletades nii kalu sõõri sisse. Tiiva tõmbamise lõpetamisel haaratakse kiiresti pära suuselistest ning tõmmatakse see paadipardale. Saak päästetakse paati *päratimbu* avause kaudu või tõstetakse kahvaga pärasuust¹⁾. *Raapüüki* kutsutakse tavaliselt *ragamine*²⁾.

Keerdnootade levimise kohta mujal Eestis on seni vähe teateid ja needki puudutavad enamikus pärata püünisevorme. Päraga keerdnooda kohta on seni teateid ainult Eesti põhjarannikult Tiskrest, kus see kodunenud nähtavasti venelaste vahetalitusel³⁾. Pärata keerdnootadele leidub vasteid kõigepealt Võrtsjärvelt⁴⁾, lisaks on teateid Tõstamaa⁵⁾ ja Muhu Väikeväina⁶⁾ rannikult. Võrtsjärvel esinev *käänivõrk* on Peipsi omast laiem ja sellega püütakse sügavamalt. Tõstamaa püünise püügirakenduses on Peipsi *käänimeresiga* teatavaid ühiseid jooni: tõmbamine jalgsi vees ja püünise nurga vedamine jala abil⁷⁾. Muhus on püük samuti toimunud jalgsi madalas rannavees. Väljaspool Eestit leiame *käänivõrgule* vasteid peamiselt Soomest⁸⁾ ja Rootsist⁹⁾.

On avaldatud arvamist, et pärata keerdpüünise algupära meil, vähemalt Eesti läänerannikul, tuleks Skandinaaviast otsida¹⁰⁾. Kui see on nii, siis võiks tulla arvesse ka Peipsi *käänivõrkude* samasuunaline algupära. Teame ju, et Peipsi kalurite kalastusretked on ulatanud Pärnu rannikulegi, kus püünisega tutvuda võidi; kuid sama lähedane on võimalus, et pärata keerdpüünised oleksid idapoolt Pärnu rannikualale ja sealt omakorda saarestikku (Muhu) siirdunud. Püüniste tüübitunnuseid jälgides näib viimane võimalus lähedasem olevat. Juba ülemal on nimetatud teatavaid ühiseid jooni Peipsi ja Tõstamaa rannikuil esinevate *käänivõrkude* vahel. Skandinaavia keerdpüünised näivad aga erinevat meie

1) Vt. ka Рыбакъ РПр. lk. 620.

2) Vanemail autoreil arvatavasti samas tähenduses *rabama* (vt. Hupe l Ehstn. Wörterbuch I lk. 198; Bertram Wagien lk. 134).

3) Manninen Sachk. I lk. 167, 168.

4) Mühlen Wirzjerw lk. 127, 128; Schneider Spiralszugnetze lk. 127, 128; Ränk Võrtsj. lk. 71 jj.; Manninen Sachk. I lk. 147 jj.

5) Manninen Sachk. I lk. 145, 146.

6) Üliõpil. V. Nooda suulisel teatel.

7) Manninen Sachk. I lk. 146, 147 ja pildid 135, 136.

8) Sirelius Suom. kal. lk. 164, jj.; Sama SKK I lk. 174 jj.

9) Ekman NJF lk. 314 jj.; Schneider Spiralszugnetze lk. 128.

10) Manninen Sachk. I lk. 169.

omadest oma tiivaehituselt: meie *käänivõrkudel* on tiib ühtlase laiusega, Rootsi omadel aga tiivaots kitsam¹⁾.

Päraga keerdnooti leidub kõigepealt jällegi Soomes ja Skandinaavias²⁾, kus püünis on nii üldise levikuga, et seda on nimetatud eriliseks Fenno-Skandia kalastusvahendiks³⁾. Peale selle on see levinud Loode-Vene järvedealal⁴⁾, muuseas ka Laadogal, kus püünis kujult ja püügirakenduselt Peipsi *raaga* täpselt sarnaneb⁵⁾. Et päraga keerdnootade kohta senini Lääne-Eestist teated puuduvad ja nende esinemine Eesti põhjarannikulgi (Tiskre) on algupäraselt seotud vene kalur-elemendiga⁶⁾, siis oleks mõeldav püünise idapoolne päritolu.

Kui Peipsi *raga* idapoolse kultuurlaenuna võtta, siis on Laadoga kõige lähemaks püügalaks, kus selle püünisega võidi tutvuda, ja nagu nimetatud, on ka kummalgi alal esineva püünise ning püügirakenduse vahel ühiseid jooni: kolm meest tegelevad ühes paadis, kusjuures üks neist *loomuse* tegemise korral toetab paati latiga, mida samal ajal ka *mütaks* tarvitatakse. Selle kõrval jääb aga siiski veel teine võimalus lahtiseks, nimelt, et Peipsi *raga* oleks kohal läbi teinud tüpoloogilise arengu pärata püünisest päraliseks. Peipsi kalurite mälestuse järgi olid *raad* varemini pärata; alles hiljem on hakatud püünisele pära kujundama. Pärata on ka see keerdpüünis, mille Tideböhl märkinud möödunud sajandi keskel Peipsilt⁷⁾. Mainitud autori järgi oli püünise nimetuseks *воромокъ* ja sellega püüdis kolm meest ühel paadil. Hiljem (1904. a.) Peipsil märgitud samanimeline püünis on juba palju suurem (pikkus 200 m, laius 40 [!] m) ning omab pära⁸⁾. Nähtavasti on nii siis päraga püünis asendanud pärata selle poole sajandi kestel, mis on nimetatud teadete vahel.

Kuna pärata ja päraga keerdpüüniste levimisalad mujal üldse näivad teineteist enam-vähem katvat (Skandinaavia, Soome

1) Ekman NJF lk. 315; Schneider Spiralzugnetze lk. 128.

2) Sirelius SKK I lk. 176, 177.

3) Sama t. lk. 177; Manninen Sachk. I lk. 168.

4) Manninen Sachk. I lk. 168; vt. ka Данилевский Описание, lk. 43, 72, 73, 91, 104 ja selle juurde Atlas tbl. A 1 b 4; Пономаревъ Рыболов. снаряды lk. 68; Кузнецовъ Очеркъ lk. 30.

5) Sirelius Suom. kal. lk. 167 jj., pilt 306; Sama SKK I lk. 176 pilt 132.

6) Manninen Sachk. I loc. cit.

7) Tideböhl 1857 v. 364.

8) Рыбакъ РПр. lk. 619, 620.

ühes Ingeriga ja lõpuks Peipsi), siis võiks päraga püüniseid vaa-
delda pärata püüniste kohal-täiendatud vormina. Pära kujune-
mine võis toimuda igal pool eraldi, ilma et siin oleks põhjust erilisi
välismõjutusi otsida. Nähtavasti on ka Peipsi vastava püünise pära
kohapeal kujundatud — olgu siis välistel eeskujudel või teiste püü-
niste (nootade) analoogial. Selle kohaliku arenguvõimaluse kaudu
oleks seletatav ka *raa*-nimetuse kahekordne tähendus: nagu eel-
pool (vt. lk. 94, 123) oli juhus märkida, esineb Peipsi looderan-
nikul sama nimi väikese rannanooda tähenduses. Nähtavasti on
terminiga *raga* või *raavõrk* alul märgitud lihtsat võrku, mida tarvi-
duse järgi rakendati kord tõmbe-, kord keerdnoodana (*käänivõrgu-
na*), ja sellele vastavalt võis siis püünise edasisel arenemisel pära
kujuneda kas keskele (noot) või ühte otsa (*raga*). Praegused eri
tüüpi *raa*-nimelised püünised on levinud üksteise naabruses ole-
vatel aladel: keerd-*raa* levikuala algab Varnja külaga ning —
arvestamata jättes mõningaid kohti — lõpeb Mustvee rajoonis;
tõmbe-*raa* ala algab aga umbes Vilusi külaga (põhjapool Mustveed)
ning suundub üle Peipsi loodenurga järve põhjarannikule.

4. Kale.

Kale on algupäralt tiibadeta võrkkott, mis püüdmiseks seo-
takse liikuva *vene* külge. Püük toimub avaveel tuule või voo-
lava vee mõjul püünist teatava kiirusega ujutades. Seda püünist
kohtame algupärasel kujul tänapäeval veel Võrtsjärvel, kus ta
kannab nimetust *kale*. Peale mainitud kotikujulise *kale* leidub
Võrtsjärvel veel, nähtavasti kohaliku eriarenguga, *kalemõrd*, millel
on analoogiliselt noodale kaks tiiba ning rõngaste ja *pujusega*
varustatud pära¹⁾.

Esitatud kõrvalised andmed omavad erilise tähtsuse selle-
pärast, et *kale* Peipsi järvel pole tavaline, vaid juhuslik püünis,
mis alles 60 a. tagasi on püügiälale laenatud üksiku katsepüüni-
sena. Püüniseid on jäljendatud ainult mõningaid Piirisaarel, mis
peale katsetuste jäid kohe seisma, kuna Peipsi oma paiguti kivise
põhjaga polnud küllalt soodus koht *kale*püügiks. Ainus *kale*, mis
Peipsi püügiälal oli alal hoidunud, on praegu ERM-is (A 351:12),
kuhu see 1929. a. Piirisaarelt toodi. See püünis on madala,
kotikujulise päraga ja kahe tiivaga. Pära sügavus on umbes

1) Ränk Võrtsj. lk. 205 jj.; Manninen Sachk. I lk. 163, 164, 190, 191.

1,25 m, laius päratipus 2,4 m ja suus 3 m. Tiibade kogupikkus ühes pärasuu laiusega on 12 m, nende laius 0,3—1,5 m. Ülemise selise küljes on ovaalsed korkuitmed, alumisel kivideks õhukesed võrgukivid. Selised ulatavad üle tiivaotste ja seovad oma vahele *kahlepulga* (vrd. pilt 69). Tiivaotste külge on liitunud veel veonõõrid, mille pikkuse kohta pole täpsemaid andmeid.

Kale omaniku teadete järgi on selle püünise valmistanud umbes 60 a. tagasi Piirisaare vene kalur Peeter Skorohodov sama saare kaluri Jaan Padara tellimisel. Viimane on püünisega paar korda katsetanud ja halbade tulemuste pärast selle seisma jättnud. Müüja ning teiste saare kalurite tõenduse järgi on püünis valmistatud Võrtsjärve *kale* eeskujul, millega kalastusretkedel tutyutud. Sama tõendavad ka Peipsi lääneranniku kalurid, kes Võrtsjärvel kalastamas käies on näinud sealset *kalet* ning on muuseas teadlikud ka Piirisaare kalurite katsest püünist Peipsile kohandada.

Võrtsjärvel praegu esinevaid *kale*-nimelisi püüniseid Piirisaare omaga võrreldes ei leia me neile teadetele otsekohest tuge; niihästi Võrtsjärve kotikujuline *kale* kui *kalemõrd* on Piirisaare omast erinevad ja suuremad. Jääb kaks võimalust: kas on Piirisaare *kale* kohal muudetud või on Võrtsjärve püünised vahepeal muutunud.

Saare kalureilt saadud andmeid arvestades näib viimane võimalus tõepärasemana. Ei ole võimatu, et Võrtsjärvel 60 a. tagasi esines sarnane *kale*-püünis nagu praegu ERM-is leiduv Piirisaare *kale*. Võrtsjärvel leidub tänapäev tiibadega varustatud *kalemõrd*, mis oma üldiselt kujult on lähedane Piirisaare eksemplarile. Ainus vahe on pära konstruktsioonis: Võrtsjärvel pujusega ja rõngastega mõrdpära, Peipsil — nagu nägime — lihtne võrkkott. See erinevus praeguse Võrtsjärve *kalemõrra* ja umbes 60 a. tagasi sealt laenatud Piirisaare *kale* vahel ei saaks siiski olla takistuseks mõlema püünise tüpoloogilisele tuletamisele samast põhitüübist. Piirisaare *kale* seismajäänud eksemplarina oleks sellejuures ainult lähedam oletatavale *kalemõrra* algkujule kui Võrtsjärvel tänapäeval tarvitata *kalemõrd*, mis tarvitatava püünisena aegade jooksul allus teatavaile parandustele ja ümberkujundamistele. Nähtavasti hakati vanale algupärasele *kalele* (võrkkotile) esialgu külge liitma ainult tiibu ja alles hiljem rõngaid ning *pujust* pärasse. Tiibade areng ongi meie vaatluse seisukohalt olulise tähtsusega, kuna eestkätt need osad eraldavad Peipsi *kale* (ja *kalemõrra*) algupärasest ujutuskotist. Nähtavasti

laenati siis Võrtsjärvelt Peipsile mingi *kalemõrra* algkuju, ja sel arenemisastmel, kus see omas ainult tiivad, kuid mitte veel mõrdpära. Viimane püünise osa oleks siis järelikut oma lõpliku kuju saanud alles viimase 60 aasta jooksul.

Et Võrtsjärve *kalemõrd* on kohaliku arenguga püünis, seda tõendavad Võrtsjärve kalurid ise. Järve läänerannikul (Tarvastu rannas) see on nähtavasti saanud oma alguse ja umbes 25 aasta eest tulnud tarvitusele ka idarannikul (Rannu)¹⁾. Näib, et *kalemõrd* Võrtsjärvel on käinud sama arenguteed kui noodapära Peipsi läänerannikul: esiteks kujunesid suuvits ja pujus, siis vitsade (rõngaste) süsteem (vt. lk. 95).

Nagu selgus, on Piirisaarelt leitud *kalel* suurem väärtus Võrtsjärve vastava püünise uurimise seisukohalt kui Peipsi püünisena. See ei paku ainult teatavaid võimalusi Võrtsjärve *kalemõrdade* arengu jälgimiseks, vaid on ühtlasi ka teatavaks dateerivaks dokumendiks. *Kaletüüpi* püüniste paralleelnähte otsimise jätame sest ülevaatest välja, kuna selle juures on põhjalikult peatunud Manninen oma laiemaulatuslikus uurimuses²⁾.

V.

Tõkkepüük.

Tõkkepüügi printsiip põhineb kala liiklemise tõkestamisel ja vangistamisel vette ehitatud varbaedade (*tõkete*) ning nendega ühendatud püünisosade abil. Tõkkepüük on nii siis passiivne püügiviis, kus püüdja aktiivne osavõtt püügist piirdub püüniste seadmise ja tühjendamisega. Terminid *tõkkepüük* ja *tõkkepüünised* põhinevad sõnal *tõke* (~ *tões*), millega Peipsi läänerannikul ja paiguti mujalgi Eestis³⁾ tähendatakse vette ehitatud varbtõkkeid. Käesolevas ülevaates on *tõkke* mõistet laiendatud kogu passiivsete püüniste sarjale, mis on ehitatud ülalnimetatud põhimõttel, olgu need siis oma ehitusaineselt ja koostiselt missugused tahes.

Nagu nimetatud, on tüübilise tõkkepüünise juures eralda-

1) Ränk Võrtsj. lk. 209.

2) Manninen Sachk. I lk. 163 jj., 190 jj.

3) Vt. Wiedemann ESS sub *tõke* G. *tõkke* (*tõge*) 'Fischwehr', *pü-tõke* 'rein hölzerner Zaun durch den Fluss mit zwei Oeffnungen, in welchen die Reusen liegen' jne.

tavad kaks eriülesannet täitvat osa, mis võivad teineteisest ehitus- aineselt ja koostamistehnikalt erineda ning konstruktiivselt kokku kuuluda, või osutada eri arengut lahus. Nendeks osadeks on kalaliiklemist tõkestav tiibseadis (*tõke* kitsamas mõttes) ja saakivangistav püünis-osa. Eriti silmatorkav on see konstruktiivne erinevus nende varbtõkkepüüniste juures, kus tiibseadis on koostatud varbvõrestikust (*tarjad*), mida samal kohal püsiva ehitisena uuendatakse aast-aastalt, kuna püünis-osadeks tarvitatakse eraldi valmistatud püüniseid (vits- ja võrkmõrrad), mis ainult püügi- hooaegadeks paigutatakse tiibseadisesse. *Kaitsa*-tüüpi varbtõkke- püüniste ja osalt võrkmõrdade juures seevastu moodustavad mõle- mad eriosad koos tervikulise püünise. Peale selle esineb juhtu- meid, kus püünilisel puudub tiibseadis, kuna tiiva ülesandeid (kala tõkestamine ja püünisesse juhtimine) täidab sel puhul miski kõrvaline, mitte püünise konstruktsiooni kuuluv takistus (kaldad, kitsus, veskipaisud jne.) või jälle tiibseadis võib osutada tarbe- tuks püüniste erilise asetamisviisi tõttu, näiteks tihedasti teine- teise kõrvale asetatud tiivata tõkkepüünised — kaldamõrdade süs- teem (vt. lk. 147). Sellest järgneb, et tõkkepüüniste vaatlusel ei saa igal juhul käsitlusele võtta püünist tervikuna, vaid selle eri osi lahus. Seda silmas pidades ongi kogu tõkkepüünistesse puu- tuv ainestik käesolevas ülevaates jagatud kahte peaossa: esime- ses osas tuleb vaatlusele varbtõkete koostamistehnika ja nen- dest kujundatavad püünised, teises kõik muud tõkkepüünised, esinegu need siis *tõkete* püünis-osadena või enamvähem iseseis- vate püünistena.

1. Varbtõkked.

Varbtõkkeid leidub Peipsi lääne- ja põhjarannikul ainult jõe- püünistena kudukala püüdmiseks. *Tõkked* on koostatud kuni meetri laiustest varbvõredest, mis kohalikes murdeis kannavad nimetust *tarjad* ehk *laudid* (*tari, laut*)¹⁾. *Tarjad* on omakorda tehtud ühtlase

1) Sõna *laut* on tarvitusel Peipsi läänerannikul (Mäda jõgi, Omedu), *tari* esineb Peipsi põhjarannikul, alates umbes Kalma külast idapoole. Mõlemad sõnad on laiemaltki eesti murretes tuntud varbvõrestiku või varbpunutise tähenduses, näiteks: varbadest punutud reepõhi, kalakuivatamis-seadis jne. (Wiedemann ESS sub *laut'* G. *laudi* — *ree laudid* 'Boden des Bauerschlittens, *laudi-varvad* die Stäbe, woraus er besteht'; sub *tari* G. *tarja* 'Geflecht, Flecht- werk, Gitterwerk aus Holz oder Ruthen [um Fische darauf zu trocknen, Vieh im Stalle abzusondern etc.], *kala-tari* 'Gerüst zum Trocknen der Fische'; vt. ka

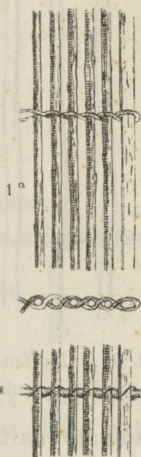
kasvuga kuuse- või männivarbadest, mis enne kohale paigutamist kooritakse ja tüvepoolsest otsast teritatakse. *Tarjade* koostamisel tarvitatakse Peipsi rannikul kaht liitmisviisi: enam levinud ja nähtavasti algupärasem liitmisviis on punumine kase- või pajuviits- tega (pilt 93 a ja 94), juhuslikumalt esinev on sellevastu var- bade sidumine (pilt 93 b) või naelutamine ristsõle külge.

Punumistehnika on igalpool sama: punumiseks tarvitatakse kaht vitsa, mis vastupidi ristamisi põimitakse varbade ümber; punutis seesugusena haarab iga varva üksi- kult ja moodustab tugeva kuid nõtkse seose. Niiviisi kahest või kolmest kohast kokku punu- tud *tarjad* on painduvad, mille tõttu neid võib alalhoidmisel ja vedamisel rulli keerata ning neist püünise eriosi kujundada.

Juhul, kui *tari* koostatakse *sõlgede* abil, seotakse üksikvarvad kas raudtraadiga kokku või naelutatakse *sõlgede* külge.

Tarju püügikohal vette asetades seatakse need tugilati najale, kusjuures *tarja* teritatud tüveotsad põhjamudasse vajutatakse. Peale selle kinnitatakse iga *tari* vitskõitmetega tu- gilati külge, nii et need tihedalt üksteise kõr- vale asetatuina moodustavad kindla, kaladele läbipääsematu tõkkeaia. Neist varbvõrestikest kujundataksegi siis kas iseseisvaid tõkkepüü- niseid, millel nii tiivad kui ka ise püünis- osa on mõlemad koostatud *tarjadest*, või tar- vitatakse neid ainult tõkestavate tiibadena, millega püügi puhul liidetakse eriline püünis.

Tõke iseseisva püünisena, *kaits*¹⁾. Varbtarjadest kujundatud kinnise püünisosaga püünistest on alal hoidunud Peip- sisse suubuvail jõgedel arvatavasti ainult üks, — sama, mille põh- jal on koostatud järgnev kirjeldus (pilt 95—97). See püünis, mille kohalikuks nimeks on *kaits* (gen. *kaitsa*), leidus Setu-Võru piiri

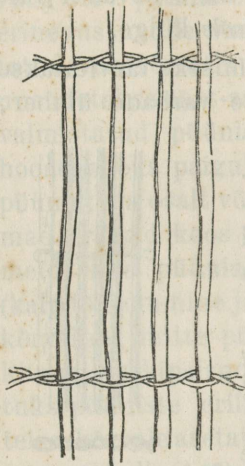
Pilt 93. *Tarja* koos- tamisviise: a — pu- nutud, b — ristsõ- lele seotud.

Lisasõnastik sub *tari*). *Tõkke-tarja* tähenduses esineb *tarja* karjala keeles, kust see on laenuna tunginud põhja-vene murretesse (vene *мартя*, vt. K a l i m a OLR lk. 224).

1) Üksikasjalik kirjeldus *kaitsast* on ilmunud autorilt ERM-i Aastaraa- matus VI Tartu 1931 lk. 81—87, pld. 45—50.

moodustava Mäda jõe paremal kaldal, Mäda ja Võhandu (Voo) jõe ühinemise kohast umbes 1,5 km üleval.

Kaitsa tiivad ja püünisosa on mõlemad tehtud varbtarjadest (*laudid*), mõlemad kinnituvad allotsade ning tugiseadise abil jõe põhja ning on omavahelistest seostega ühendatud tervik-püüniseks. Püünis-osa eraldamine tiibseadisest pole tarvilik (ega võimalikki) isegi püügitehnilistel põhjustel, kuna saagi ammutamine sünnib kahvaga pealt poolt. *Laudid* olid valmistatud umbes 350 sm pikkustest ja 1,5—2 sm jämedustest kooritud noortest kuuse- ja männivarbadest, mis kahes kohast olid kasevitstega kokku punutud (pilt 94). Vetteasetatult ulatavad varbade ülemised otsad umbes poole pikkuse võrra üle veepinna. Kogu ehitis koosnes järgnevatest osadest.

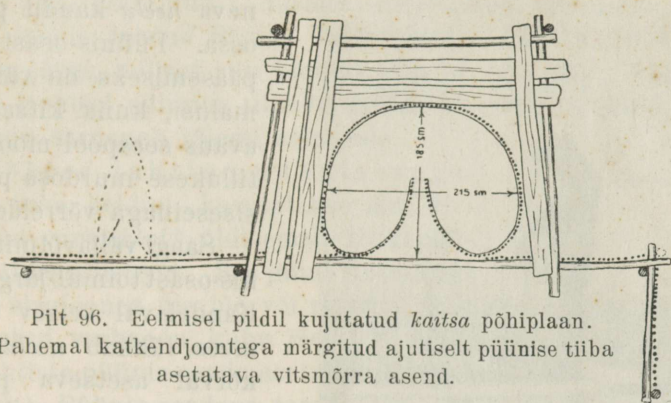
Pilt 94. *Kaitsa laudi* punumise näide.

Püünis-osa (*imä*) on neerukujulise põhiplaaniga aedik, mis koostatud kolmest *laudist*, igatühes 58 varba. Kokku on *imä*-osas siis 174 varba, mis *kaitsa* ehitaja teatel on vana traditsionaalne arv. Kuna püünis-osa on kaarjate põhijoontega, siis peab igit *tarja* vastavalt oma asendile painutama. Suupoolsel

Pilt 95. *Kaits* suupoolselt küljelt.

küljel on varbseinad poolkaares sissepoole painutatud, kuid nende ääred ei ulata siiski kokku, vaid moodustavad sissepoole kitseneva uurde ehk *neelu*, mis püünise tiibadega tõkestatud kala püümisossa juhib. Püünise kere kindlamaks kooshoidmiseks on selle siseseina külge umbes tugiraamistiku kõrgusele seotud tugev puuvits (*vahr*). Püünis-osa ristlõikelised mõõdud on pujuse avause suunas 185 sm, tiiva suunas 215 sm (vt. pilt 96).

Tiivad (*siivad*) hargnevad sirgjoones kummalegi poole *neelu* suud, jättes selle kohale avause kalade sissepääsuks. Üks tiibadest, mis on ehitatud otse kaldaluhani, omab keskpaias umbes 90 sm laiuse avause (*sil*m) mõrra asetamiseks (joonisel on mõrra asend märgitud katkendjoontega, kuna mõrd ei kuulu tingimata *kaitsa* juurde, vaid on seal juhuslik püünis). Teine tiib ulatab samal joonel umbes keskjöeni ning teeb seal, pahemat kaldavett veesõidukeile vabaks jättes, järsu (90°) käänaku allavoolu (vrd. pld. 95 ja 96). Tiivad nagu püünis-osagi on varbadest punutud.

Tugiseadis nõjab jõepõhja löödud tugevatele vaiadele, mille otsad ulatavad üle veepinna. Vaiade külge on kinnitatud ristloodis tugilatid, mis koos kandelavaga moodustavad püünis-osa ümber trapetsikujulise raami kaitseks väliste tõugete vastu. Kandelava, millel püüdja seisab saagi kogemise, ammutamise või püünise puhastamise ajal, on ehitatud tugiraamile asetatud pak-sudest laudadest. Püünise juurde kuuluvad abiriistadena: *kaha* (pilt 98) kala ammutamiseks ja reha ning luud püünise puhastamiseks jõevooluga sissesattunud risust.

Püünis on ehitatud suupoolega allavoolu (järve poole), kuna *kaitsa* kasutatakse peamiselt kevadel järvest tõusva kudukala

püüdmiseks. Kõrvalolevat mõrda võib aga asetada nii ühele kui teisele poole tiiba selle järgi, millal püütakse: kala jõkketõusu ajal see pannakse suuga allavoolu, aga kala järve tagasi laskumise ajal vastupidisesse asendisse. *Kaitsa* ehitusest selgub selle püügiprintsiipi: kala liiklemisteele on tõkkeks ehitatud püünise tiivad, millest läbipääsu otsides see valib lähema avause, mis

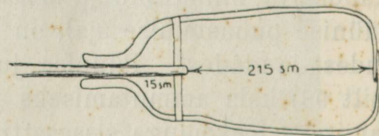

Pilt 97. Kalade ammutamine *kaitsast*.

suundub aga järjest kitse-neva *neelu* kaudu püünis-ossa. Püünis-osast väljapääsemiseks on vähe võimalusi, kuna kitsas *neelu* avaus seespool moodustab tillukese murdosa püünise siseseinaga võrreldes.

Saagi väljavõtmine püünis-osast toimub järgmiselt. Kandelaval seisev püügi-meis lükkab *neelu* kahva kõrval asetseva püünise sopi siseseina mööda vertikaalselt jõepõhjani ning teeb siis äkilise haarangu mööda püünise siseseina, viies kahva sel teel suudpidi vastaspoolsesse uurdesse (vrd. pilt 97). Ühe tõmbega on peaaegu kogu püünises leiduv saak ha-

ratud kahva võrkkotti ning kalur triivib selle kiire tõmbega veest välja, hoides kahva suud tugevasti vastu varbseina, et saak välja ei pääseks. Saagi välja tõstmine nõuab kogemust ja osavust; eriti siis, kui on püünises mõni üksik erguloomuline kala (haug), peab olema valvel, et kala pujuse pilu kaudu vabadusse ei pääseks.

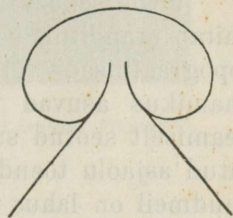
Pilt 98. *Kaitsa* kaha suuraami ja varre liigestus.

Kirjeldatud *kaits* on ehitatud alles 1929. a. kevadpüügi hooajaks, kuid ehitaja tõendust mööda üksikasjadeni vana eeskuju järgi ja vanale *kaitsapüügi* kohale. Sama aasta augustikuul oli mul juhuse püünist näha, teha tarvilikud mõõtmised ja pildistused ning jälgida püügitehnikat.

Varemailt on Mäda ja Võhandu jõel olnud hulk samatüübilisi ja -nimelisi püüniseid¹⁾, kahjuks polnud neist aga ühtki enam alal hoidunud. Lisaks kirjeldatud püünisele on üks *kaitsa* joonis tehtud Räpina vallasekretäri hr. Rämmani kirjelduse järgi, millest siin toodud jäljend (pilt 99). Nagu näha, on sel joonisel püünise tiibade asetus küll erinev, kuid püünis-osa kuju sarnaneb täiesti eelmisele.

Tõkkes lahtise püünisosaga. Nagu juba öeldud, kasutatakse alul kirjeldatud varbtõkkeid üldisemalt tõkkepüüniste tiibseadistena. Sel juhul kujutavad *tõkkes* sirgjoones üle jõe või poolde jõkke tõmmatud varbaedu, kuhu jäetakse avaused lahtiste püünis-osade asetamiseks (pilt 100, 101). Püünis-osadena tarvitatakse tänapäeval üldiselt suuloogaga võrk-mõrdu, nagu näha pildil 109, varemini aga vits-mõrdu (pilt 107). *Tõkkesid* seesugustena tarvitatakse peamiselt kudukala püüdmiseks; alaliselt jões seisva püügiseadisena on neid võimalik kasutada aga kogu aasta läbi, isegi talvel (pilt 102). Püügi puhuks tarvitseb ainult *tõkke silma* asetada vastav püünis, mida kord või kaks päevas kogemas käiakse. Tõkkepüünised lahtise püünis-osaga on tarvitusel tänapäev veel palju laialdasemal alal kui *kaitsa*-tüüp. Neid tuntakse igalpool püügiala lääne- ja põhjaranniku jõgedel, välja arvatud Emajõgi, kuhu neid suurte laevade liiklemise tõttu pole võimalik ehitada.

Kuna jõgedeäärsetes kaluriasustustes ehitatakse *tõkkesid* alaliste asulate lähedale, ja püünised õieti on koduste kalatarvete rahuldamiseks, siis hoolitseb nende korrashoiu eest ka vanem kaluripõlv, kes suuremaist püükidest järvel enam osa ei võta. Sellega on osalt seletatav ka *tõkete* alalhoidumine tänapäevani ühes nende

Pilt 99. Haartiibadega *kaitsa* põhiplaan.

1) Selle püünisetüübi vana, traditsioonilist tarvitamist siin tõestab muuseumis ka püünise nime esinemine vanemas (1601. a.) Rootsi revisjonis (... 'mit kattitzen ihm Wybowsken [Vööpsu] beke', vt. Schiemann Kataster lk. 40). Wyb. beke'ga on nähtavasti märgitud just Voo jõge.

traditsioonilise koostamistehnikaga. Iseäranis silmatorkav oli see asjaolu O medu külas, kus veel 1929. a. suvel leidis kolm *tõket*, mille eest vanad kalurid hoolitsesid. Igal peremehel oli jões oma vana püügikoht *tõkkega*, mida püügihooaegadel ikka uuesti parandati. Ka koostatakse seal veel tänapäevani *tarjad* osalt punumistehnikaga (vrd. pilt 100). Kalma jões, kus asetseb teine suurem *tõketepesa*, pole *tarjakoostamistehnika* enam nii algeine, vaid varvad liidetakse *sõlgedele*, raudtraadiga sidudes või naelutades (vrd. pilt 101). Huvitava näitena, kui visa on vana tõkkepüügi traditsioon püsima, esitatagu siin kujutus (pilt 104) ühest *tõkkest*, mis ehitatud alles 1930. a. kevadel värskelt kaevatud kraavi.

Peale selle väärrib tähelepanu veel see asjaolu, et varbtõkkeid ehitab eranditult eestlane. Võib-olla selle nähte põhjustajaks on topograafilised või majanduslikud olusuhed, kuna venelased enamikus asuvad jõesuudmeist kaugemal ning nende huvi on peamiselt seotud suurpüügiga järvel. Igal juhul on aga nimeetatud asjaolu tõenduseks, et tõkkepüük Peipsi lääneranniku jõesuudmeil on lahus vaadeldav otseselt vene asustuse poolt kohale toodud püünistest ja püügiviisidest.

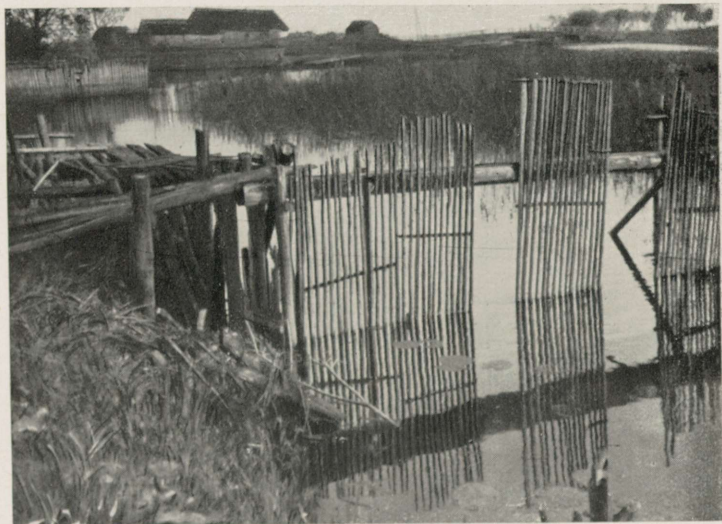
Varbtõkkes ei kujuta Peipsi rannikul mingit kohalikku püünisetüüpi, vaid nende levik ulatab, teatud lünke arvestamata, üle kogu Ida-Euroopa ja Aasia. Eestist on seni täpsemaid vasteid esitatud küll ainult Võrtsjärve ümbruskonnast¹⁾, kuid mõningaid teateid arvesse võttes, võiks oletada samasuguste püüniste varem esinemist mujalgi. Kadunud prof. Sirelius on oma uurimustes avaldanud kirjeldusi ja jooniseid paari eesti tõkkepüünise (*kaitsa-tüübi*) kohta, milledest üks (Võrtsjärvel) on olnud kindlasti varb-konstruksiooniga ja teine (Pärnu jõel) eeldab oma kaarduvate põhijoontega sama ehitusainest ja konstruksiooni²⁾. Et varbtõkkepüüniseid varem mujalgi Baltimail on esinenud, selle kohta toob Arndt oma Liivimaa kroonikas mitmeti huvitava ja üksikasjalise kirjelduse. Tähen datud autori märges puudutab Väinajõe lõhe ja silmutõkkeid, mis seal olid veel enne teose ilmunisaastat (1753) nähtavasti tarvitusel. Kirjelduse järgi on sealsed tõkkes koostatud varbtarjadest (*Palaggen*), mis üksteise kõrvale vastu tugi latti püsti asetatud. Tarjad olnud koostatud peenikestest puu-

1) Manninen Sachk. I lk. 225 pilt 230; Ränk Võrtsj. lk. 135 jj., pilt 42 jj.

2) Sirelius Sperrf. lk. 321, 322, pld. 448—450.

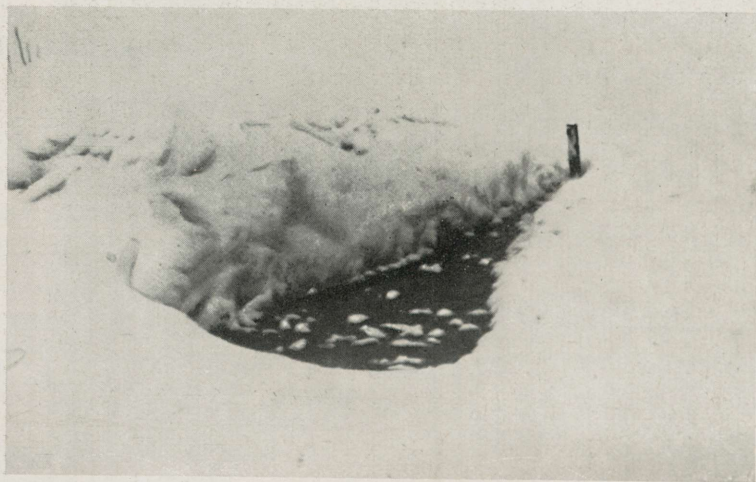
Pilt 100. *Tõke*, osalt punutud, osalt sõlgede külge seotud tarjadega.

Pilt 101. *Tõke sõlgede* külge seotud või naelutatud varbadega.

Pilt 102. *Tõke talvel.*

Pilt 103. Lutsumõrra vaatamise auk jääs.

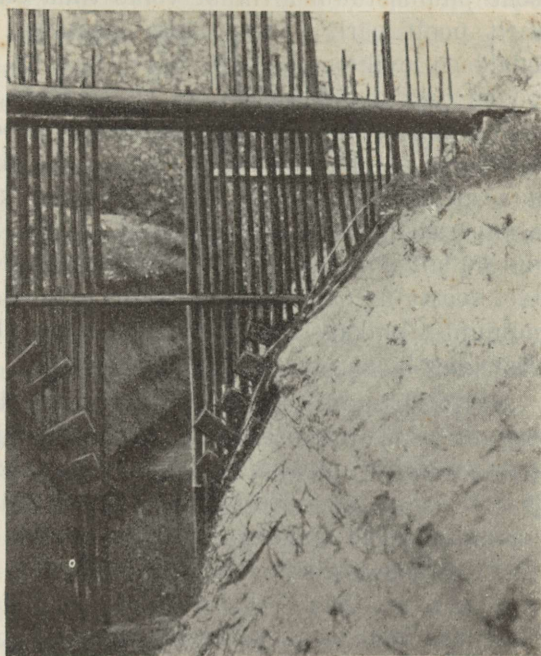
varbadest (*Tharen*) ¹⁾, mis olnud niinega kolme ristsõle külge seotud ²⁾. Arvestamata mõõtsuhteid ja sõlgede arvu, sarnanevad kirjeldatud *tarjad* täiesti Peipsi-äärseile *sõlgedele* liidetud *tarjadega*.

Väina jõe tõkkepüüniise kirjelduse on Arndt toonud ainult seletuseks vanus Liivimaa ürikuis sageli esineva tõkkepüüniise ladinakeelsele nimetusele (*gurgustia*). Üht *gurgustia*-nimelist püü-

nist mainitakse muu-
seas 1224. a. Tartu piiskopp Hermann ja Ordu vahel sõlmitud ladinakeelses lepingus. Püünis, mis aset-
senud Emajõel, kuulunud enne kuningale, kuid lepingu põhjal sai selle omanikuks Ordu ³⁾. Kroonika kirjutaja arvates sarnanevad siis ladina *gurgustia*-sõnaga märgitud püüniised kirjeldatud lõhetõketele Väinal. Kas see üldistus kogu ulatuses paika peab, on muidugi küsitav, kuid omast kohast on see teade üldiselt huvitav meie tõkkepüügi tähtsuse kohta vanemal ajal.

Kuna ajaloolised allikad tõkete täpsema konstruktsiooni kohta suudavad anda ainult umbkaudseid andmeid, siis toetuksime edasises tüpoloogilisele võrdlusele, mis võimaldab mõningaid järeldusi püüniise algupära ja vanuse suhtes.

Varbtarjad säärastena, nagu need esinevad Peipsi-äärsetel jõgedel, omavad laialdase leviku Läänemerest idapoolsematel aladel;

Pilt 104. Tõke värskest kaevatud kraavis.

1) *Tharen* on samast tüvest kui eesti *tari* ja soome *tarja*, algupäraselt varva tähenduses (vt. Toivonen SM lk. 58; Manninen Sachk. I lk. 229).

2) Arndt Lief. Chr. lk. 16, 17; Manninen Sachk. I lk. 228, 229.

3) Arndt Lief. Chr. loc. cit.

tarjadest koostatavate *kaitsa-tüüpi* tõkkepüüniste levimisel on just Ida-Euroopa ja Aasia, kuna see tüüp, nagu näeme allpool, Lääne-Euroopas koguni puudub. Sääraste tõkkepüüniste moodustamist tunnevad mitmed Ida-Euraasias elutsevad rahvad, nagu näiteks venelased, tatarid, samojeedid¹⁾; sama tõkkepüük on tuttav ka praegustele obi-ugrilastele ja ungarlastele²⁾. Näiteid selle püünisetüübi levikust võiks tuua enamgi, kuid needki mitmelt poolt pärit olevad näited osutavad küllalt selgesti, millise laialdase leviku see omab. Sirelius on oma võrdleva uurimuse põhjal tulnud järeldusele, et varbtarjade valmistamine ja nende kasutamine kalatõkete ehitamiseks oli soome-sugu rahvastel tuntud juba nende ühises algkodus — nii siis soome-ugri ajal³⁾. On aga eri küsimus, kuivõrd on *tarjade* valmistamistehnika oma algupäraseid jooni alal hoidnud. Selle küsimuse selgitamiseks on küllalt huvitav tõmmata mõni võrdlev joon meie punumise teel koostatud *tarjade* ning nende idapoolsete vastete vahel, kuna punumistehnikaga koostatud *tarjad* on üldse laiemalt levinud ja tõenäoliselt siis ka suhteliselt vanemad.

Kuigi kujutavat ainekku varbtõkete kohta on kirjanduses esitatud rohkesti, on punumistehnikat täpselt kujutavaid näiteid ainult üksikuid. Kuid seda huvitavam on asjaolu, et just need punumisnäited, mis mujalt üldse esitatud, sarnanevad enamikus meie omadega. Nii tuntakse sama punumistehnikat teiste punumisviiside kõrval Soomes⁴⁾, edasi obi-ugrilaste juures, kus see Sireliuse järgi on üldine⁵⁾ ja lõpuks Lõuna-Venemaa jõgedel — Dnestril ning Kuubani⁶⁾. Joonistel mitte küllalt selgesti esitatud, kuid nähtavasti sama punumistehnikaga on ka Jankó avaldatud ungari⁷⁾ ja baškiiri⁸⁾ tõkkepüünised.

Need laiade vahemaadega eraldatud, sporaadiliselt esinevad näited tõestavad, et see algeline punumistehnika tõkketarjade koostamisel on kogu Ida-Euraasias tuntud, nii et meiegi punutud

1) Sirelius Sperrf. lk. 351.

2) Sama t. lk. 5, 18, 24 jj., pld. 6, 7, 30, 31, 38, 40 jj., 51 jj.; Jankó Herkunft lk. 49 jj., pld. 1 jj.

3) Sirelius Sperrf. lk. 428 jj., 463.

4) Sama t. lk. 152 ja pilt 386.

5) Sama t. lk. 3 pilt 1.

6) Jankó Herkunft lk. 92, pld. 62 a, c ja d.

7) Sama t. lk. 50, pilt 1.

8) Sama t. lk. 100 pilt 78.

tarjade algupära tuleb lugeda sellesse kultuurpiirkonda kuuluvaks. Punumisviis ise on niivõrd elementaarne, et see mitmes kohas võis iseseisva leidusena tekkida, ning seegi veel on omakorda varbtarjade vana algupära tõestuseks. Sama idapoolset algupära on sõlgedele liidetavad tõkketarjad; viimaste kohta on vastavas kirjanduses vähem teateid ning nende levimisalagi näib olevat piiratum, kuid tüübi esindajaid leidub muuseas ka jällegi idapool.

Kui eelpool on avaldatud arvamist, et *taritõkete* algupära printsiibis ulatub soome-ugri aega, siis ei tõesta see veel, et neist kujundatavad püünised oleksid eranditult olnud samad, mida nüüd, aastatuhandeid hiljem, leiame vanadelt soome-ugri asustus-aladelt. Peipsi ümbruskonna tõkkepüüniste tüüpidest on oma arenemisloolt kahtlemata kõige algelisem kinnise püünisosaga *kaits*, kuid oletatava soome-ugri algrahvale see on olnud arvata-vasti tundmatu. Ka germaani rahvastele on *kaitsa*-tüüpi püünis algupäralt võõras — see puudub Lääne-Euroopa germaani-aladel, ja Rootsi see on siirdunud nähtavasti Soome kaudu¹⁾. Soomesse omakorda on aga *kaitsa*-tüüp siirdunud tõenäoselt lõuna poolt, eesti maa-alalt, nagu Sirelius oma võrdlevas uurimuses on näidanud, kuna sellest pole jälgegi leitud Karjalast ja Ingerist. Toetudes ühelt poolt keeleteaduslikele andmeile, teiselt poolt tüpoloogilisele võrdlusele, on Sirelius jõudnud tulemusele, et *kaitsa*-tüüp on tulnud Läänemeremaile alles Eesti ja Soome algasustusega, kes selle ühes tema nimetusega laenasid slaavi hõimudelt²⁾.

Oletus, et püünis on laenatud nimelt slaavlastega asustatud aladelt, tugineb suurel määral ainult püünise nimetusel (vana-slaavi **коѣсѣ* > soome *katitsa* > *katiska*)³⁾. Tol ajal, kui Sirelius omi uurimisi toimetas, ei tuntud veel eesti murdevormi *kaits*, mis slaavi tüvele on täpseks vasteks. Seega Eesti *kaits* oleks Sireliuse väidetele ainult tõestuseks nii oma nimetuse kui ka esemelise tüübi poolest: Mäda jõe *kaits* on sama neerukujulise püünisosaga püünis, nagu neid esineb küllaldaselt Soome sisevetel. Et soome vastavad püünised on ühe etteulatava tiivaga, see ei sega püüniste tuletamist ühest algtüübist, kuna Soome oma on ajajooksul nähtavasti kohandatud seisvatele vetele (järved!), meil jooksvale veele. Kõikide tunnuste järgi on nii siis

1) Sirelius Sperrf. lk. 376.

2) Sama t. lk. 377.

3) Arch. f. sl. Phil. XVIII lk. 259; Sirelius Sperrf. lk. 372, 377.

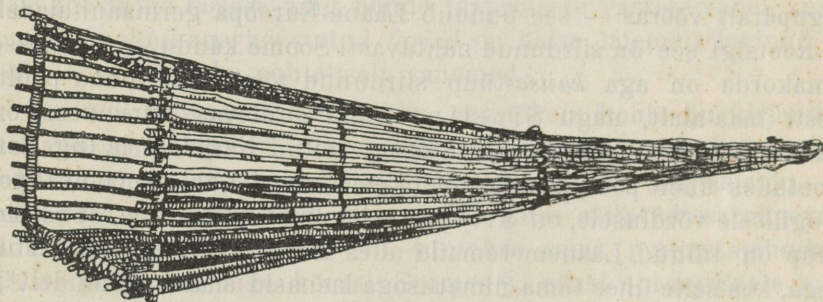
kaitsa-tüüp Peipsi rannikul vanu idapoolse kalastuskultuuri pärandeid, mille iga Peipsi ümbruses keeleliste andmete järgi võiks ulatuda umb. aastasse 500 p. Kr. Kuigi püünise nimi on slaavi algupära, on püünis sel kujul nüüdsele Peipsi vene rannikuasustusele ometi võõras¹⁾.

2. Tõkkepüünised.

a. Pujuseta püünised.

Pujuseta²⁾ tõkkepüüniseid leidub tänapäeval veel ainult Peipsi põhjaranniku jõesuudmeil, kus nendega püütakse jõgedest järve laskuvat kudukala. Siinsed pujuseta püünised jagunevad oma ehituselt varb- ja võrkpüünisteks.

Pujuseta varbpüünis (*mõrd*), nagu näha pildil 105, on nelinurkse suuraamiga, pära poole ühtlaselt kitsenev varbkorv.

Pilt 105. Pujuseta varbpüünis.

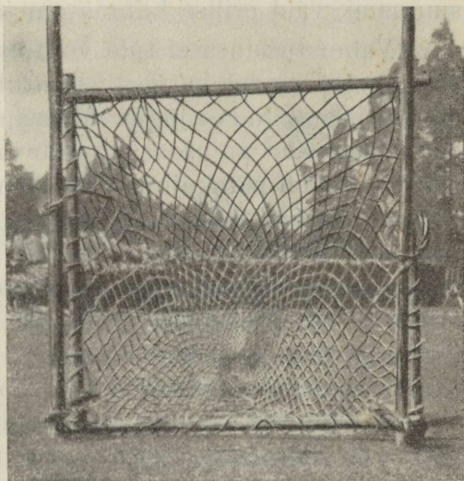
Püünise suuraam on tehtud neljast umbes 5 sm jämedusest ümarmargusest puutükist, milledest alumine ja ülemine on 100 sm, kaks külgmist aga 90 sm pikad. Püünisekere on koostatud kuni 2 sm jämedustest kase- ja pajuvarbadest, mille tüvepoolsed otsad on keerdköitmega suuraami külge seotud. Kahes kohas keskel on varvad vitspunutisega kokku köidetud, ja päratipp vitsaga kokku seotud. Kogu püünise pikkus on 250 sm. Et püünisel puudub pujus, siis on see suuga vastu voolu vette asetatav: tugev vool surub

1) *Котецъ, котцы* esineb püünisenimetusega 16. ja 17. sajandil Peipsi ja Pihkva järve püüniste-inventaris küll üsna sageli (Суворовъ ПЦЗ lk. 55.jj.; Серебрянскій Очерки lk. 450), kuid nähtavasti märgiti selle nimega mingit võrk-püünist, millega järves püüti ja mida võidi paigast teise viia.

2) Pujus (*paigus, neel*) on lehtrikujuline kitsendus püünise sees, mis püünisesse sattunud kala takistab tuldud teed tagasi pääsmast.

püünisesse langenud kala peaga kitsasse pärasoppi, kust sel puudub võimalus tagasipöördumiseks. Pildil kujutatud püünis on tarvitusel olnud Peipsi rannikul Kauksi külas, kust see toodi ERM-i 1931. a. suvel. Kuivõrd laialdane säärase püüniste levik on varemalt olnud, selle kohta puuduvad lähemad andmed. Ka pole kindel, kuivõrd rahvapärane on selle püünise nimetusena *mõrd*, missugune nimi on märgitud korjaja poolt. Kirjeldatud püünisele kujult ja ehituselt lähedasi eksemplare on Eestis senini märgitud ainult Lääne- ja Põhja-Eestist (Vigala ja Keila)¹⁾. Et nelinurkse suuraamistikuga pärata püünis Peipsi põhjarannikul pole mingiks juhuslikuks nähteks, seda näib tõestavat ka järgmine sama tüüpi võrkpüünis, mille suuraami ehitus sarnaneb varbpüünise omaga ja mis püügitehniliselt vastab täiel määral eelkirjeldatule. Vahe ilmneb ainult ehitusaineses.

Pujuseta võrkpüünis (*voluk[as]*, *tõkkekott*) on nelinurkse suuraamiga lohekujulise, kitseneva päraga jämedast nõõrist punutud võrkkott; nõõri jämedus on kuni 5 mm, sil-

Pilt 106. *Voluk*.

ma laius 3,5—10 sm, koti pikkus 4,5 m ja suuraami kõrgus 150 sm (pilt 106). *Volukat* tarvitati püügiks veel 1930. a. kevadel Lohusuu kiriku lähedal Veski talus. Püünise kummagi külgraamiga liitub paar puuvõru, mille abil see asetatakse kahe teiba vahel harilikult veskitammi avausesse (*silma*), suuga vastu voolu. Püünisesse langev veejuga viib enesega kaasa ka kalu, kes kiire vooluga püünise pärasoppi paisatakse. Püügiprintsiip on nii siis sama kui pujuseta varbpüüniste juures: *voluk* vangistab kala oma päarakitsusega.

Püünise nimetus — *voluk(as)* — on tuntud mujalgi Peipsi lääne- ja põhjarannikul. Wiedemanni järgi on *voluk(as)* koti-

1) Manninen Sachk. I lk. 232, pilt 238.

kujuline püünis, millega püüti nähtavasti ka Peipsi rannikul¹⁾. Emajõe suudmel nimetavad vanemad kalurid ka väikesi luhamõrdu *volukateks*²⁾. Narvajõe lähtekohas Vasknarva ja Skamja vahelisel alal on terved püünissüsteemid (*sääsad*) koostatud kotikujulistest püünistest, mille venekeelne nimetus on *волоки*³⁾. Ei ole kahtlust, et sõna *voluk* on otsekohene laen vene keelest, kus see on vana algslaavi-aega ulatuv sõnatüvi⁴⁾. Püüniseid endid võrreldes leiame küll ühiseid jooni, kuid üksikasjus ka olulisi erinevusi: Narva jõe venelaste *volukad* on peenemast võrgust, lameda (kuni 140 sm laia) põhjaga, omavad ühe pujuse ega ole rakendatud suuraami, vaid erilise künnis-puu ning vibu abil⁵⁾.

Valmistusaines ei tule võrdluse puhul küsimusse, kuna see erisugustes oludes kergesti muutub. Mis puutub pujusesse, siis on see lisand Narva jõelgi hilisema arengu tulemusi: varemalt olnud püünised pujuseta, kinnitavad kohalikud kalurid. Jäävad võrrelda ainult pärakuju ja suurakendus, mis Narva jõe eksemplari Lohusuu omast eraldavad. Pujuse puudumisega võiksime rinnastada ka kitsama pärasopi tarviduse, kuid näited mujalt Eestist viivad võimalusele, et ka lamedapõhjaline püünis-kott võib esineda pujuseta (vrd. Pärnu *tähes* ja Emajõe *sääsavõrk*)⁶⁾. Arvestades neid üksikasju näib, et Lohusuu *voluk(as)* ei ole siiski Narva jõe *volokiga* otseses geneetilises seoses, kuigi püüniste nimed on samast tüvest ja püünised ise oma printsiibilt kaunis lähedased. Püünise nimi võis siirduda umbes samakujulisele püünisele lähedasest vene naabrusest, ilma et sellega oleks tarvitsenud kaasa tulla esemelist laenu, nagu näeme tihti muudegi sõnalaenude puhul. Pealegi on umbes samasugusel pärata võrkkotil olnud rahvasuus ka oma eestipärane nimetus — *tõkkekott*, missuguse püünise nime käesoleva ülevaate koostaja on märkinud Kodavere kalurikeelest. Sellenimelist püünist seal tegelikult enam ei tarvitata, kuid varem on seda kasutatud tõkkepüünisena ojades ja jõgedes. Lohusuu *volukale* tüübilt lähedasemaid vasteid leidub seevastu Lääne-Eestist ja sellekujulisi püüniseid on peetud seni laiemaski ulatuses

1) Wiedemann ESS sub *voluk*, *wolukas* G. *woluka*, (SO, Pp) 'sack-artiges Netz (beim Fischfang)'.

2) Suulised teated; vt. ka Oleviku Lisa 1885 lk. 91.

3) Иасл. I lk. 74, 75; Manninen Sachk. I lk. 250, 251.

4) Miklosich EWb. sub *velk*.

5) Manninen Sachk. I lk. 251; Ränk Peipsi lk. 763 jj.

6) Manninen Sachk. I lk. 246 jj. pilt 263.

läänepoolseks esemtüübiks. *Volukale* on muuseas kujult õige lähedased mõned soome püünised¹⁾, milledega sarnanevaid Sirelius omakorda konstateerib Rootsist, Norrast, Saksa- ja Prantsusmaalt²⁾. Sarnase lohekujulise päraga kottpüüniseid nagu Peipsi põhjarannikul, kuigi väiksemaid teisekujulise suuraamiga ja peenema võrguga, leidub muuseas ka Eesti lääneosas (vrd. *silmusopp* Pärnujõel)³⁾, kuigi on kaheldav, kas neilgi Lohusuu *volukaga* tüpoloogilis-geneetiliselt midagi ühist on. *Voluk* on mitmeti primitiivsem (eriti jäme võrk!) kui mujal Eestis esinevad vasted ning üldkujult neist täiesti erinev. Seetõttu pole võimatu, et *voluk* kujutab endast kunagi laialdasemalt levinud püünist, mis hiljem täielikumate püügiriistade eest pidi taganema. Sarnasel primitiivsel kujul võib isegi oletada püünise tekkimist mitmepooliseseisvalt, ilma et tarvitseks igakord otsida eeskujusid mujalt.

b. Pujusega tõkkepüünised — mõrrad.

Vastandina eelpool vaadeldud tõkkepüünistele on mõrrad⁴⁾ varustatud erilise pärapoole kitseneva lehtrikujulise *neelu* või *pujusega*, missugune lisaosa on märgatav täiendus püünise konstruktsioonis. Kuna pujuseta püüniseid võidakse tarvitada ainult jooksvas vees suuga vastu voolu asetatuna, võimaldab mõrra tehniline täiendus pujuse näol püünist tarvitada igasuguses vees ja igasuunalises asendis. Kala, kes kergesti ujub sisse kordkorralt kitsenevast pujuse suust, ei leia enam nii hõlpsasti teed tagasi vastupidises suunas (vrd. *kaitsa neel* lk. 133).

Vitsmõrrad (pilt 107). Peipsi ranniku jõesuudmeil leiduv vitsmõrd tehakse noortest, koorimata pajuvitstest, mis pikuti üksteise kõrvale seotuna moodustavad püünise kere ja pujuse. Püünise tugiraamistikuks on *suulook* ja kere keskele sisse asetatav tugev vitsrõngas. Mõrra kere jaguneb konstruktiivselt kahte peaossa: ühe osa moodustab ettepoole laienev suusa, teise aga

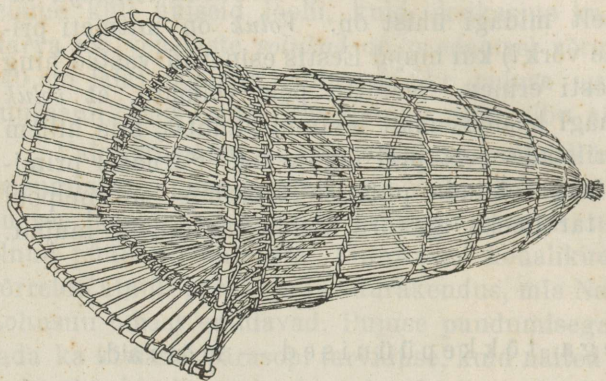
1) Sirelius Sperrf. lk. 158 jj., pld. 225 ja 229.

2) Sama t. lk. 400 jj.; vt. ka Manninen Sachk. I lk. 233 pilt 240.

3) Manninen Sachk. I lk. 232, 233, pilt 239.

4) Kuna kogu Peipsi rannikul sõna „mõrd“ on üldiselt tarvitusel, nii vitskui ka võrkpüüniste tähenduses, siis tarvitatakse seda sõna siin ka igalpool kirjakeelse terminina. Mõnelpool Eestis kutsutakse kokkulükatavat võrkmõrda ka rüsak.

kerge kumerusega tahapoolle kitsenev päraosa (*timbujagu*). Suuosa, mis oma välise äärpalistusega (pilt 108 a) on liidetud loogakujulise suuraami külge, lõpeb püünise kere sees lehtrikujuliselt kitseneva avausega, mis on ühtlasi ka püünise pujuseks (*paigus*, *poigus*, *puudus*). Mõrra valmistamisel punutakse enne valmis suuosa ja siis põimitakse pärapool oma lahtise otsaga selle külge.

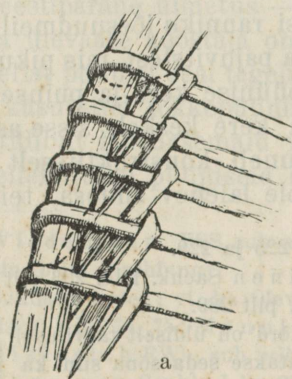
Pilt 107. Vitsmõrd.

Liitepalistus, mis tekib nende kahe osa ühendamisel, jääb umbes suuosa pikkuse esimese kolmandiku piirile, kuna kolm neljandikku suuosast ulatab pujusena püünise kere sisse. Mõrra päraots (*timp*) seotakse kokku tugeva nõõri või vitsaga. Saagi va-

bastamisel seda ei avata, vaid kalad võetakse pujuse kaudu käega välja.

Peale tugirõnga, looga ja liitepalistuse seovad püünise vitsu veel kindlamini kokku tervet püünise keret ja pujust piiravad ringpunutised. Need on põimitud iga vitsa haarava ahelpunutisena mitmest kohast ümber kere ja pujuse (pilt 108 b); punumiseks

tarvitatakse peenemaid pajuvitsu. Kogu püünise pikkus suu äärest kuni *timbuni* on umbes 125 sm, suu laius kuni 85 sm, kere läbimõõt keskelt kuni 70 sm.

Pilt 108. Näited vitsmõrra punutistest: a — suupalistus, a — kere punutis (vrd. eelmine pilt).

Nagu juba eelpool nimetatud, on vitsmõrdu varemalt tarvitatud püünistena *tõkke-silmades* (vrd. lk. 135); tänapäeval on need aga peaaegu igalpool tarvitusest kadunud. Siin kirjeldatud mõrd on tuntud ka mujal Eestis, olles nähtavasti kogu maal kõige harilikumaks vitsmõrra tüübiks¹⁾.

Võrk-mõrrad. Võrreldes vitsmõrdeadega on võrk-mõrrad oma ehituselt palju painduvamad püünised. Neil puudub kindel tugiraamistik, kuna püünise võrkkate on kinnitatud eraldi asetsevate vitsrõngaste (ja suulooga) külge. Mõrd säärasena kujutab pikka, kitseneva päraga võrkkotti, mille tugirõngad jagavad võrdse pikkusega jätkudeks; seepärast võib ka püünist selle pikktelje suunas tarviduse järgi kokku lükata või välja sirutada. Mõrra rõngad (*vitsad*, *võrud*) on painutatud noortest ühtlastest puuvarbadest, mis enne painutamist kooritakse ja ühelt poolt veidi õhemaks voolitakse. Rõngaste läbimõõt ja arv ühes püünises sõltub püünise suuruselt. Kõige suurema läbimõõduga on suurõngas, kõige väiksemaga viimane pärrarõngas; keskmised rõngad on kas enam-vähem ühesuurused või pärrapoolse üksteisele järgnevalt seevõrra läbimõõdus kitsenevad, et need kokkulükatult mahuvad üksteise sisse. Väiksematel (kalda-) mõrdeadel on tugirõngastele lisaks veel *suulook*, mis oma läbimõõdult on rõngastest suurem ja hoiab lahti püünise suud. Kogu püünise kere kannab nimetust *mõrrakeha*.

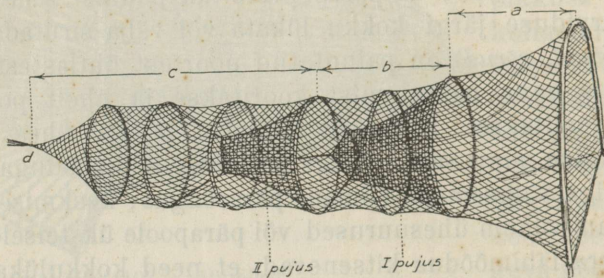
Pujused on lehtrikujulised laiema otsaga püünise suu poole suunatud võrkkitsendused mõrra sees, mis takistavad püünisesse sattunud kala tagasipääsu. Esimese pujuse suu liitub esimese tugirõnga, teine kolmanda külge jne.; pujusepära pingutatakse kolme või nelja peenikese nõõriga vastavalt järgneva rõnga külge. Viimase pujuse ja päratipu vahelist tühemikku kutsutakse *timbu-jagu* ja pujusevahesid — *mõrravahed*. Püünise kitsas päratipp kannab nimetust *timp*, *timbuots* (vrd. nooda *timp*) või *tomp(s)* (pilt 109 b—d). *Timbuots* tõmmatakse püügipuhuks *timbunõõriga* kokku ja vallandatakse siis, kui püütud saak välja võetakse.

Mõrra tiib (*siib*, *siivad*) on see püünise osa, mis kala mõrda juhib (vrd. *tõkke* tiibseadis lk. 130). See kootakse samast lõngast kui pärrapoolgi ning seotakse püügiajaks mõrra külge.

Suuruse ja asetamisviisi järgi jagunevad mõrrad kalda- ja sügavvee-püüniseiks.

1) Manninen Sachk. I lk. 236.

Kaldamõrrad (*luhamõrrad, volukad*) on väiksemad mõrd-püünised, mida kasutatakse madalates rannavetes, luhtadel ja jõgedes kudukala püüdmiseks. Seetõttu leidub seda liiki püüniste hulgas sageli üsna miniatüürseid, peenekerelisi eksemplare, mida võib peita veega üleujutatud luhale rohumätaste vahele või roogu. Suurematel eksemplaridelgi ulatab pikkus harva üle 2 meetri. Need püünised on alati suuloogaga ja harilikult 6 tugirõnga ning 1—2 pujusega (vrd. pilt 109). Suulook ja rõngad painutatakse toorest kooritud kuuse-, pihlaka- või pajupuust ning kuivatatakse enne mõrra sisse asetamist. Võrkkate tõmmatakse

Pilt 109. Võrkmõrd — väike kaldamõrra-tüüp. a — mõrra suu, b — mõrra vahe, c — timbujagu, d — timp (timbuots, tomp[s]).

valmisõmmeldud kotina üle rõngaste, nii et need jäävad püünise-võrgu sissepoole ja seotakse sidelõngaga igaüks oma kohale.

Kaldamõrdu asetatakse püügiks kolme viisi: 1) varbtõkkesse või eriliselt mõrrasüsteemi, 2) ühe ettepoole ulatuva või 3) kahe külgtiivaga. Neist rakendamisviisest on esimene ja kolmas tarvitavad jõepüügil, teine enamasti järvel või luhtadel.

Juba algeliste varbtõkete puhul (vrd. lk. 135) oli juhust märkida, et neis püünistena kasutatakse võrkmõrdu; tõke oma varb-võrestikuga on sel puhul püünisele ainult tiivaks, mis aitab kalu püünisesse juhtida. Mõrra asetamine tõkkesilma toimub kahe teiba abil. Üks teivas, mille külge on seotud püünise suulook, lüüakse enam-vähem püstloodis jõepõhja, nii et teiba ülemine ots jääb peatuma tõkke tugilatti taha; teine, mille alumise otsa külge seotakse mõrra päänõör, vajutatakse ülemise otsaga lüü vastu tugilatti. Asetamise juures tõugatakse teiba allots püünise päraga tõkkest nii kaugemale, et mõrd jääb kahe teiba vahel täiesti pingule (vrd. pilt 111 b). Juhul kui mõrda käiakse vaatamas (*katsumas*), tõs-tatakse püünise pära veest lüü teiba abil ning saak lastakse

lahtipäästetud päraavause kaudu lootsikusse. Kohtadel, kus *tõk-*
ked hoitakse kogu aasta jões, asetatakse neisse ka talvel mõrdu
(vrd. lutsumõrd alamal).

Kaldamõrra süsteem (*sääsad*). Peale varbtõkete ase-
tatakse mõnel pool mõrdu ka ilma mingi *tõkketa* üksteise kõrvale,
nii et nad oma suudmetega ise moodustavad jões läbipääsmatu

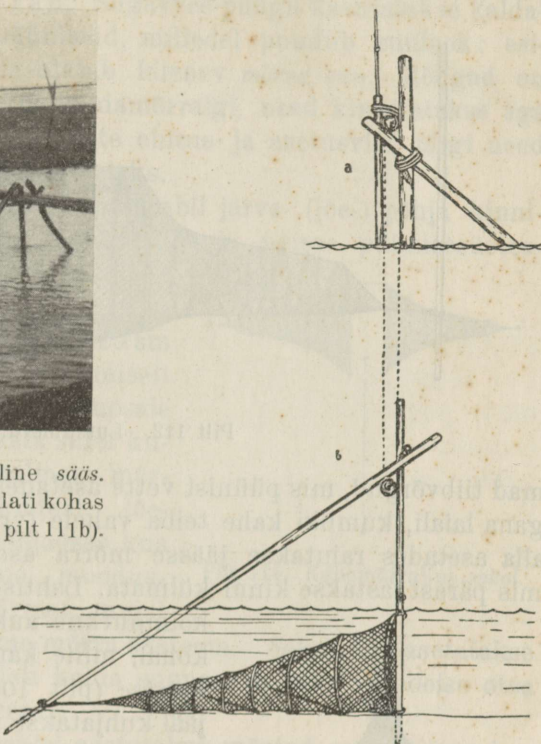

Pilt 110. Väike kuuemõrraline sääs. Püüniste veesolek selgub tugilati kohas risti olevatest teivastest (vrd. pilt 111b).

koha. Harilikult nime-
tatakse säärast mõr-
dade süsteemi *sääsaks*
(ka *sakol*). *Sääsa* tugi-
seadis on täiesti sar-
nane varbtõkete omaga
(pilt 111 a): üle jõe on
asetatud tugevatele

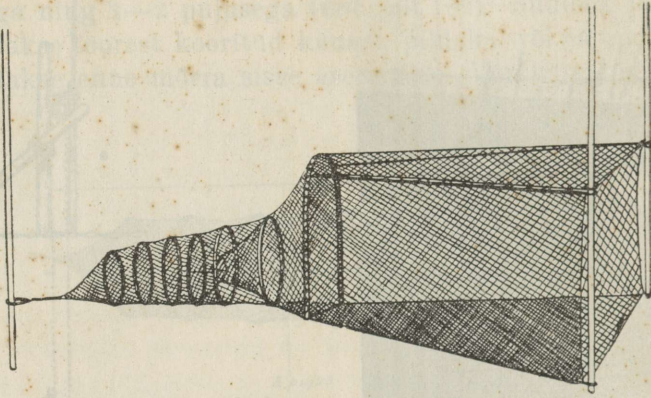
ristvaiadele tugilatt, mille najale mõrrad teivaste abil asetatakse
samuti kui *tõkkessegi* (pilt 110). Kirjeldatud mõrrasüsteeme tarvi-
tatakse vähesel määral Emajõe suudmel, kuid nende päris levi-
misala näib tänapäeval olevat Peipsi loode- ja põhjaranniku väi-
kestel jõgedel. Vist tuleb eeskujuna nende tarvituselevõttus küsi-
musse Narva jõgi oma seda laadi tõkkepüügi süsteemidega.

Kahetiivalisi mõrdu tarvitatakse Omedu jõel talvisel
lutsupüügil — sellest nimigi *lutsumõrrad*. Et jõgi siin on võrd-

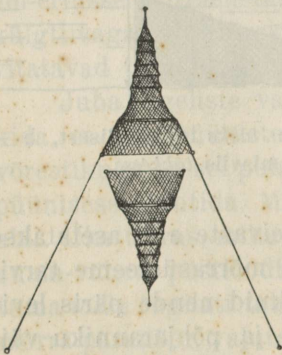
Pilt 111. a — ristlõige tõkke tugiseadisest, b — mõrra asetamisviis tõkkele.

lemisi sügav, siis on ka mõrrad mujal-esinevatest suhteliselt kõrgema suuloogaga (pilt 112). Lutsumõrda püügikorda seades õmmeldakse selle suulooga külge kõigepealt eriline suu-osa (*suu*). Viimane moodustatakse kahest umbes paari meetri pikkusest ühtlase laiusega küljevõrgust, mille vahele, alla ja peale, või ainult peale, õmmeldakse küljetükkide pikkune trapetsikujuline võrgupala (*künnis*). *Suu* kummagi ääre külge jätkatakse siis juba pike-

Pilt 112. Lutsumõrd.

mad tiibvõrgud, mis püünist vette asetades tõmmatakse haardnurgana laiali, kumbki kahe teiba vahele (vrd. pilt 113). Püünist jää alla asetades raiutakse jäässe mõrra asetuse kohased avaused, mis pärast lastakse kinni külmata. Lahtisena hoitakse ainult üks

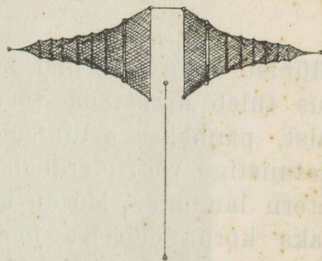
Pilt 113. Lutsumõrdade asetamisviis. Ülemal asetseva mõrra haartiibade vahel on nn. *vastumõrd*.

kolmnurkne auk (*mõrra läpp*) mõrra pära kohal, mille kaudu mõrda aegajalt *katsetakse* (pilt 103). Mõrra suu kohale jääle kuhjatakse paks kord lund, et vesi all oleks hämaras ja püünise suu sellega kalade eest enam varjatud. Kirjeldatud üksikmõrra kõrval tarvitatakse mõnikord püügi tõhustamiseks kahest mõrrast kombineeritud püünist. Selleks asetatakse ülalkirjeldatud mõrra tiivaharude vahele, suuga vastu teise mõrra suud, *vastumõrd* (pilt 113). *Vastumõrd* on muidu oma ehituselt harilikult lutsumõrra sarnane, sel puuduvad ainult tiivad ja alumine *künnis*.

Ühe tiivaga mõrrad asetatakse rannavette, päraga kalda poole, kuna tiib tõmmatakse püünise suundmest alates otsejoones vette. Tiib seotakse otsaga vastu püünise suud, nii et see jagab suuavause vertikaalselt kaheks pooleks; kogu oma ulatuses on tiib kinnitatud põhja lühikeste vaiade abil. Mõrdpüüniste hulgas on see kõige tavalisem püügirakendus tervel Peipsi läänerannikul.

Sügavvee-mõrrad. Sügavyee-püügil kasutatakse kalda-mõrdadest suuremaid püüniseid, millel puudub suulook; esimesest rõngast ettepoole ulatab laienev *mõrra suu*. Rõngad on samadest puuliikidest kui kaldamõrralgi, need kinnitatakse aga pealepoole võrk-katet. Püüniste ehitus- ja asetusviisi järgi need jagunevad *sakol*- ja tindimõrdadeks.

Sakoliteks nimetatakse vaiade abil järve- (jõe-) põhja kinnitatud mõrdade süsteeme. Mõrrad, mis neisse püünisesüsteemidesse asetatakse, on harilikult 6 rõnga ja 2 pujusega, kusjuures rõngaste läbimõõt on umbes 100—120 sm ja püünise kogupikkus keskmiselt 8 m, millest 3 meetrit langeb suuosale (vrd. lutsumõrra *suu*). Üksik *sakol* kujundatakse kahest või kolmest mõrrast, tiivast ja tõkkevõrkudest. Jõe-suudmeil ning Soejärve põhjaosas, kus veevoolu peab arvestama, moodustatakse *sakol* kahest mõrrast, mujal

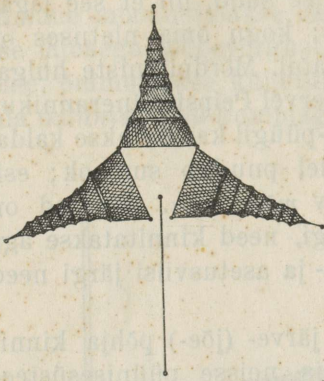

Pilt 114. Kahemõrraline *sakol*.

Peipsil on tarvitusel kolme mõrra süsteem. *Sakoli* tiib asetatakse vaiade abil sirgjoonde risti kalda suunas, ja selle veepoolse otsa juurde paigutatakse mõrrad.

Kahemõrralistel *sakolitel* asetatakse mõrrad suudmetega kas risti (pilt 114) või natuke nurgeti (pilt 116) teineteise vastu, nii et nende vahele jääb vaba vett. See suudmete vaheline veeala eraldatakse ulguvee-poolsest küljest erilise tõkkevõrguga nii, et tõkkevõrgu ja mõrra suudmete vahele jääb nurgeline, kalda poolt lahtine ruum (*tall*). Kalda poolt otsaga mõrdade vahele ulatav püünise tiibseadis jagab selle kolmest küljest suletud ruumi sissekäigu pooleks ja juhib niiviisi ükskõik kummalt poolt tulevad kalad püünisesse. Kolmemõrralise *sakoli* juures on külgmõrdade asend sama kui kahemõrralistel; kolmas mõrd aga paigutatakse pikkeljega tiibjoone suunas, suu kalda poole vastu tiiva otsa ja pära järve poole (pilt 115). Nõnda täidab külgmõrdade suudmete-

vahelise lünga kolmanda mõrra suu, nii et tõkkevõrk, mida nägime tarvitatavat kahemõrralise *sakoli* juures, on siin tarbetu.

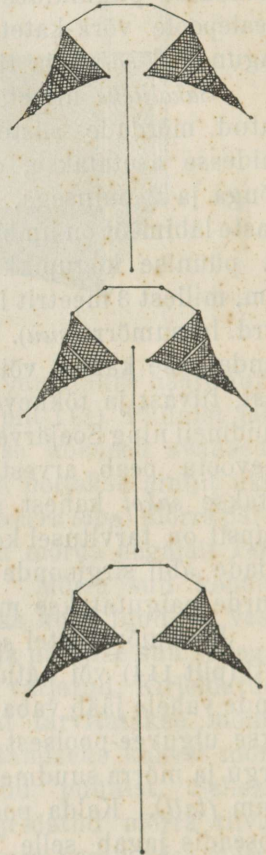

Pilt 115. Kolmemõrraline *sakol*.

Sääraste ühekordsete püünise-komplektidena, nagu neid on äsja kirjeldatud, esinevad *sakolid* ainult jõgedel, kuna järvel ühendatakse mitu komplekti üksteise taha ahelikku, kalda poolt alates avavee suunas. Nii ühendatakse *sakolid* omavahel suuremateks püünisesüsteemideks, millede leidub 3—4 komplekti (pilt 116). Järvel ei asetata püüniste juurde erilisi märke; jõel aga, kus tuleb arvestada veesõidukite liiklemist, pannakse püünisele märgiks rity õletuustiga või riideräbalaga (*lipp*), ööseks latern lambiga. Mõrdu käiakse kogemas kaks korda ööpäeva jooksul, hommikul päikesetõusu ajal ja õhtul loojangul. Püünist tühjendavad ühest paadist kaks kalurit, kusjuures üks sõuab ja juhivad paati, teine *tukkab* mõrdu. Mõrra *tukkamine* toimub järgmiselt: esiteks tõmmatakse silmusena mõrra päravaia ümber olev *timbunöör* möla *kaba* või pootshaagi abil põhjast piki vaia veepinnale ning päästetakse siis vaia küljest lahti. Selle järgi hakkab *tukkaja* suudmest pära poole liikudes mõrravitsu ükshaaval vee peale tõstma, mille juures saak puistatakse piki püünist läbi pujuste pärasoppi, mis lõpuks paati haaratakse ning lahti päästetakse. Läbi avatud pärasopi raputatakse kalad nüüd paadi põhja ja pära seotakse uuesti kinni ning asetatakse tagasi vette vaia külge.

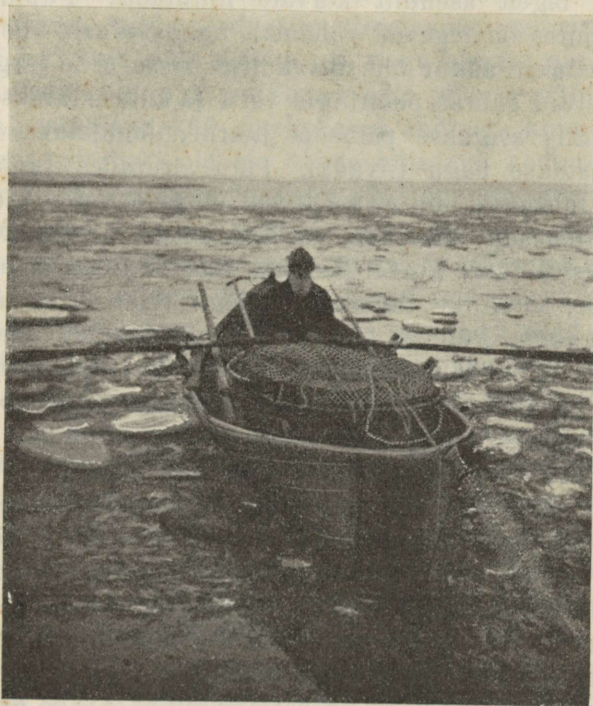
Püügi peahooaegadeks on kevad ja sügis ning kevadepoolne

komplekti (pilt 116). Järvel ei asetata

Pilt 116. Kahemõrraliste *sakolite* süsteem.

talv. Sügisel, alates septembrist kuni novembrini, püütakse *sakolitega* kudusiiga kõige enam Peipsi läänerannas, Emajõe suudme ja Pedaspää küla vahel. Talvpüügiks on Soejärve kitsus eriti soodus koht, mille läbi kalad järvest teise rändavad (vrd. lk. 5). Mõrrad lastakse talvel jäässerajutud aukudest vette (vrd. *lutsumõrd*).

Pilt 117. Paat valmisseatud mõrdadega püügikohale sõitmiseks.

Tindimõrrad olid varemalt tarvitusel peamiselt Pihkva järvel, hiljem ka Peipsi läänerannikul, eriti Kallaste ja teiste vene külade ümbruskonnas. Need on oma seadiselt lihtsamad, kujutades kahe haartiivaga suuri üksikmõrdu, mis kolme ankruga põhja kinnitatakse. Mõõdetelt on need *sakol*-mõrdadest palju suuremad, kuna nende pikkus ulatab 16—20 meetrini ning võrkate on tõmmatud 10—18 rõngale. Tiiva pikkus on 40—60 m ja laius pärapoolel 6—10 m. Kummagi tiiva välisots seotakse umbes 65 sm pikkuse ristpuu külge (vrd. nooda *kahlepulk*, pilt 69), kust saab alguse ka ankrukois. Ülemise tiivaselise külge on kinnitatud lauditmed, alumisele kivid. Mõlema tiiva otsas ja pära küljes

on 100 meetri pikkune ankruköis mitmeharulise raudankruga, mille abil püüis kinnitatakse järvepõhja¹⁾.

Tindimõrra püügikohaks valitakse kaldalähedane ala. Määrava tähtsusega on sellejuures veevoolu ja tuule suund: mõrd asetatakse alati suuavausega vastutuult, vastasel korral võib veevool selle õigelt asendilt kõrvale nihutada. Püünise vette-laskmise juures on tegevad vähemalt kolm kalurit ühe paadiga. Esiteks visatakse ankur ühe tiivaköiega sisse, selle järgi lastakse mõlemad tiivad suures poolringis vette ja ankrustatakse ka teine tiivaköis. Siis sõutakse pärasopi juurde, tõmmatakse see sirgu ja ankrustatakse nagu tiivadki. Pära sirutades veetakse seda otsejoones tahapoole, nii et ka tiivad pingule tõmbuvad, millest mõrra asetusplaan omandab võrdkülgedega nurga kuju. Hea saagi ja püsiva tuule korral jäetakse mõrrad samasse paika pikemaks ajaks; muutlike ilmastikuoludega tuleb neid aga sageli ümber paigutada. Püünist käiakse kogemas samadel aegadel kui *sakolitki*; ka tühjendamine toimub samuti kui *sakol*-mõrra juures.

Mõrd ja sellega ka mõrrapüük on omas printsiibis kahtlemata vana algupära ning tohiks säärasena tuntud olla Eesti algasunikele juba enne otseseid kokkupuuteid slaavipärase asustus-elementidega. Sõna *mõrd* on tuntud kõigis läänemere-soome keelis, kust see on laenuna tunginud laialdaselt ka vene murdeisse²⁾. Võib siis arvata, et nii laialt ettetuleva esemenimega ühes on käinud ka selle nimega märgitav ese ise. Etnograafilist ainet arvesse võttes võime oletada, et see algeline *mõrra*-nimeline püüis oli vastav meie praegusele *vitsmõrrale* (vrd. lk. 143, 144). *Vitsmõrd* oma laialdase levikuga kogu Euraasias näitab, et selle püünise algsoome-aegses esinemises meil ei tohiks olla mingit kahtlust: püüis, mis on tuntud nii laialdasel alal, ei saa olla mingi hilisem nähe, vaid vana, teatava rahvastevahelise ilmega kultuurpärand³⁾. Et *vitsmõrd* ka Peipsi ranniku eesti kaluriasustuse käes on olnud vana traditsiooniline püüis, seda näitab muuseas ilmekalt selle püügiriista rahvapärane nimetus ja üksikosi märkivad rahvapärased terminid, mida igalpool ranniku eesti keeles järjekindlalt tarvitatakse. Veel enam — eestlaste naabruses asuvad

1) Selle mõrratüübi kohta vaata eriti Самсоновъ Вест. ловъ lk. 55 jj.

2) Eesti *mõrd*, soome *merta*, karjala *merda*, vepsa *merd*, vadja *merta*, liivi *mõrda*, *mürda* > vene *мерѣда*, *мерѣда*, *мѣрѣда*, *мѣрѣда* jne. (Kallima OLR lk. 164, 165), Peipsi-vene *мѣрѣда* (vt. ka Кузнецовъ Рыбопром. сл.).

3) Vt. näit. Sirelius Sperrf. lk. 406 jj.

venelasedki kutsuvad mõrdpüünise iseloomustavamat osa, *pujust* (*poigus ~ paigus*) eestipärase nimega *найзъ*¹⁾.

Võrkmõrdade algupära jälgides tulevad väikesed kaldamõrrad ja sügavvee-mõrrad (*sakolid*, *tindimõrrad*) lahus vaatlusele võtta, kuna viimased on kindlasti uuemat algupära ega ole vaadeldaval püügiialal esimestega tüpoloogilis-geneetilises seoses.

Kui väikesi kaldamõrdu siin nimetasime vanemaks mõrra-tüübiks, siis ei tule seda mõista nii, nagu oleksid need siin igivanad püünised. Kahjuks puuduvad selle püünisetüübi ea kohta vaadeldaval püügiialal küll otsekohesed andmed, kuid mõningad asjaolud lubavad siiski oletada nende hilisemat kodunemist siin, võrreldes mõnede teiste püünistega. Nii puudub mõrra nimetus (vene *пузецъ*, *пуеуцъ*) veel täiesti 16. ja 17. sajandi Pihkva kloostrite püüniste nimestikus, samuti ei nimetata sellenimelist püünist kordagi 16. ja 17. sajandi Poola ja Rootsi revisjones (lk. 19 jj.)²⁾.

Väikese kaldamõrra tüüpi näikse olevat ka need tindimõrrad, mis alles 1870-ndail aastail ilmusid Velikaja suudmele³⁾. Et väikesed kaldamõrrad veel möödunud sajandi keskel Peipsi rannikul olid kujunemisjärgus, seda näib tõestavat Baeri kirjeldus sealsete mõrdade koostamisviisist. Tähendatud autori järgi koostati kaldamõrrad 2—3 vitsrõngastele tõmmatud kitseneva otsaga võrk-kotist; need seoti nõoriga niiviisi üksteise külge, et ühe kitsam ots tuli teise laiema otsa sisse (analoogiliselt mõrra pujuseile). Üksikuid jätke Baer nimetab *пуцы*. On muidugi küsitav, kuivõrd täht-täheolt täpsena võib seda kirjeldust võtta; jääb lahtiseks võimalus, et autor on tahtnud oma kirjeldusega anda mõrra koostisest ainult piltlikumat kujutlust. Kuid teiselt poolt on kirjeldus siiski kaunis täpne ja selge — eriti osutab mõrra segmentide nimetamine Baeri poolt erinimeliste osadena (*пуцы*)⁴⁾ mingile konstruktiivsele püünisele.

Et võrkmõrd on Peipsi rannikul veel võrdlemisi noor püünis, sellele näib osutavat ka püünise rööbiknimetus *voluk(as)*, mis algupäraselt tähendab *pujuse* võrk-kotti (vrd. lk. 141). Nähta-

1) Кузнецовъ Рыбопром. сл. sub *найзъ*.

2) Nimetatud Poola ja Rootsi revisjones ei märgita küll üldse muid püüniseid peale *nootade*; see asjaolu osutab aga ühtlasi ka sellele, et muud püünised tol ajal järvepüünistena veel suuremat majanduslikku tähtsust ei omanud.

3) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 52, märkus 1.

4) Изсл. I lk. 74; vt. ka Самсоновъ Вес. ловъ lk. 52, 53.

vasti oli siis mõrrakujuline püünis veel hiljuti niivõrd haruldane, et seda osalt veel praegu kutsutakse algelise, pujuseta võrk-koti nimetusega. Pole ka võimatu, et lihtsat võrk-kotti — mida algupäraselt tarvitati voolavates vetes kalastades — hiljem täiendati vitsrõngastega, ja seda säärasena, või siis mitmest sarnasest komplekteerituna, hakati tarvitama ka luhtadel ja järves endise vitsmõrra asemel¹⁾. Ses kujunemisjärgus võis seda püünist siis tähele panna ka Baer oma uurimisretkedel möödunud sajandi keskel. Missuguses suhtes Peipsi rannamõrrad on vastava välisainestikuga ja kuidas mõrdade tüpoloogiline areng mujal on käinud, see on laialdasemate piiridega küsimus, millele selle ülevaate raamides on võimatu rahuldavalt vastata.

Kohalike kalurite suuliste teadete järgi on sügavvee-mõrrad palju hilisemat algupära kui väikesed kaldamõrrad; sedasama tõestavad ka kirjalikud allikad. Küsimus seisab ainult selles, kust ja millal need on tulnud tarvitusele Peipsi ja Pihkva järve püügialal. Sügavvee-mõrdadest ei vaiki ainult meie kaks tähtsamat möödunud sajandi allikat, Baer ja Tideböhll, vaid ka hilisemad — kuni möödunud sajandi lõpuni ja käesoleva alguseni²⁾. Teiselt poolt ei ole aga ühegi teise püünise tarvitusele tuleku aja kohta nii täpseid andmeid kohalt, kui just suurmõrdadest. Vanem kaluritepõlv mäletab veel aega, mil esimesed niisugused püünised tarvitusele tulid. Aja määramises on küll teatavaid kõrvalkaladumisi, kuid keskmiselt mitte üle 10 aasta. See kõikuvus on mõistetav, kui arvestada seda, et teadete andjad täpse aja võisid unustada, ning võimalust, et püünis ei tulnud igalpool tarvitusele ühel ajal.

Kohalt saadud suulisi teateid arvestades võib oletada, et *sakolid* on tulnud tarvitusele umbes 25—35 a. tagasi (nii siis umbes sajandi vahetusel). Ajamäär on siis ligikaudu sama, mis 1912. a. Peipsi ekspeditsiooni poolt märgitud (15—18 a.)³⁾. Piirisaare eesti kalurite tõenduse järgi hakanud saarel 30 a. tagasi (arvates 1929. a-st) esimesena *sakolitega* püüdma eesti kalur Jakob Muutra, kes nende püünistega Laadoga kalaretkedel tutvunud. Tähendatud mõrrad olnudki esimesed tervel Peipsi püügialal. Hiljemini olevat sealt püügiviis levinud ka Peipsi läänerannikule,

1) Vrd. nooda ja mutt-nooda mõrdpära arenemist mõrdpäraliseks lk. 95, 118.

2) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 55.

3) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 12.

kuigi tõeliselt ei puudu võimalus, et lääneranna kalurid ise tutvusid püünisega kuski võõral püügiälal¹⁾. Kuid lõppeks polegi püünisetüübi seisukohalt tähtis, kas püünis toodi Peipsi läänerannikule mõnelt muult püügiälalt või õpiti seda tundma Piirisaare kalureilt, kuna Peipsi järvel leiduvad *sakolid* on kõik sama tüüpi, mis ei luba kahelda nende ühises algupäras.

Piirisaarlaste tõenduse järgi on sügavvee-mõrdadega tutvunud küll Laadogal, kuid huvitaval kombel mitte kui võõraste, vaid kui tol ajal Eesti saarestikus tarvitusel olnud püünistega. Nimelt kasutanud Saaremaa kalurid Laadogal püügikohana sama randa kui piirisaarlased. Saaremaa meestel olnud muude püüniste hulgas ka mõrrad kaasas, mille tarvitamist siis Piirisaare kalureile õpetatud²⁾. Et Peipsi *sakolid* algupäralt meremõrdadele põhinevad, selgub kohe, kui tutvuda näiteks Pärnu lahel tarvitata-vate mõrrasüsteemidega: seal kujundatakse samasuguseid kahe ja kolme mõrra süsteeme kui praegu Peipsilgi³⁾.

Tindimõrra tarvituseletuleku ja algupära kohta pole nii täpseid andmeid. Samsonov, olles eriti huvitatud tindimõrdade tarvituseletuleku ajast, on ses suhtes nähtavasti kohal küsitlusi teinud ja jõudnud lõpptulemusele, et see mõrd on Pihkva järvel kodunema hakanud 1884—1886 aastate vahel⁴⁾. Püünise arvatava päritolu kohta pole Samsonov mingeid täpsemaid teateid saanud. Mõningad suulised andmed Pihkva järve lääneranniku vene kalureilt kinnitavad aga, et sarnaste mõrdadega on tutvunud Tallinna ümbruskonnas Soome lahel. Püünise rakendus (ankrutege) räägibki selle poolt, sest ankrutege rakendamine on Soome lahel (vähemalt Tallinna ümbruses) üldisem rakendusviis kui mujal Eestis⁵⁾, kuigi vastavad mõrrad oma üksikosades Tallinna ümbruses erinevad Pihkva järve omadest⁶⁾.

1) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 53; vt. ka Кузнецовъ Рыбол. lk. 19.

2) Vana Piirisaare kalur J. Padar, kes ise igal suvel Laadoga rannas püüdnud käinud, jutustas, et piirisaarlastele olnud Saaremaa meeste mõrdade asetamisviis täiesti võõras. Mõrra asetamisest selgema kujutluse andmiseks joonistanud Saaremaa mees mõrrasüsteemist plaani rannaliivale, mille järgi siis Piirisaare kalurid hakanud endilegi mõrdu tegema ja neid vette asetama.

3) Manninen Sachk. I pld. 275, 276.

4) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 54, 55.

5) Manninen Sachk. I lk. 257.

6) Sama t. lk. 258 jj., pld. 277, 278.

VI.

Võrgupüük.

Võrgupüük sünnib eriliste võrkpüünistega, mis vangistavad kalu oma silmastiku abil. Seepärast ei kujundata ka nende püüniste võrgust mingeid saakivangistavaid eriosi, nagu seda nägime näiteks nootade juures (vrd. lk. 92 jj.), vaid selle asemel on võrgulõnga peenus ja silmastik ühtlaselt kogu võrgu ulatuses välja arendatud ja kohandatud teatava kalaliigi püüdmiseks. See püünise püügitehniline iseärasus juba näitab, et võrgud on arendatud eriti passiivseks püügivahendeiks, mis teatavas kohas vette lastult võivad jääda sinna terveks püügiajaks. Passiivse rakendusega püünistena neid tänapäeval ka üldiselt tarvitatakse.

Aktiivse püügivahendina tarvitatavaid võrke on puudutatud paaril korral eespool ühenduses nootade ja keerdnootadega (vrd. lk. 92, 93, 121 jj.), kuid seal nägime neid tarvitatavat ainult piirava võrklinana, ilma et kalu oleks katsutud ajada püünise silmadesse. Kui aga edasises tulevad vaatlusele mõned aktiivsed võrgupüügi viisid, mis oma püügitegevusega osalt tuletavad meelde püüki algelise pärata piiramisvõrguga, siis tuleb arvesse võtta, et neil juhtudel võrk on rakendatud säärase püünisena, mis kala vangistab oma silmadega.

Oma ehituselt jagunevad võrgud ühe- ja kolmekordse võrklinaga püüniseiks. Esimesi nimetatakse Peipsi rannikul *nakkusvõrkudeks*, teisi *abarateks*. Vastavalt nende püünisetüüpide ehitusele on kummalgi oma püügitehnilised erinevused.

1. Nakkusvõrgud.

Nakkusvõrkudeks kutsutakse neid võrkpüüniseid, mis vangistavad kala vahetult oma võrgusilmadega. Püügiprintsiip on seletatav järgmiselt: ujuv kala tormab oma peaga läbi võrgu silma, mille peen lõng paelub tugevasti ta lõpuskaante või kaelauimede taha (vrd. pilt 118). Nii peab siis teatava kalaliigi püüdmiseks määratud võrk olema seevõrra kitsaste silmadega, et kala võrku tungides sellest oma keskkehaga läbi ei mahu, kuid ühtlasi peavad silmad siiski olema nii avarad, et kala pea neist läbi läheb. Sellega on seletatav ka võrkude suur arv, mida kalamees peab igaks juhuks kodus valmis hoidma.

Et peaaegu iga tähtsama kalaliigi püügiks on tarvitusel eri liik võrke, siis nimetatakse ka püüniseid sageli ühenduses teatavate kalanimedega. Nii on tekkinud *ahvena*-, *havi*-, *kiisa*-, *rääbise*-, *särjevõrgud*, ja teisedki kalanimedega seotud võrkude nimed, missugused püünised ise teineteisest erinevad peaaegu ainult oma silma mõõdetelt. Võrgu üldised mõõted pole püüniste vaatlusel eriti olulised; nende pikkus kõigub üldiselt 25—100 m ja laius 35—150 sm piirides.

Tänapäeval on võrgud tervel püügiala rannikul nendeks püünisteks, mis peaaegu üldiselt ostetakse kalastusriistade äri-

Pilt 118. Peen *kiisavõrk* võrkuhakanud kaladega.

dest vabrikutootena. Võrgulõnga kodust ketramist mäletab veel ainult kõige vanem kaluripõlv, kuna peipsilased suurte kalastusretklejatena oma võrgulõnga ja valmis võrgudki muretse- sid juba ammu enne maailmasõda väljast. Eriti hinnatud on olnud oma odavuse ja vastupidavuse poolest soome võrgud, mida Laadoga ja Soome lahe kalastusretkedelt igal sügisel salakaubana kaasa toodi.

Püüniste *ehitamine* ja *pullutamine* (vrd. lk. 45 jj.) sünnib muidugi kodus. Siin aetakse valmis ostetud võrgulinalale selised äärde ja seotakse kivid ja uitmed külge. Ka pargitakse mõnelpool võrku enne tarvitusele võtmist lepakoore või -lehtede keedises, imbutatakse tõrvavees või värvitakse. Peale selle on vähemalt

eesti kalureil kombeks uut võrku enne püüki ja mõnikord ka püügi vaheaegadel suitsutada. Suitsutamine sünnib saunas, tõrvase männi, kadaka või paiguti *liivarohu* (*Thymus Serpyllum* L.) suitsus. Uitmeks tarvitatakse üldisemalt tohupulle (vrd. lk. 46), vahel ka kergemaid laud-lõstu ehk laoseid; korkuitmed, mis on tulnud tarvitusele alles hilisemal ajal, pole saanud päris üldiseks. Võrgu *alustena* tarvitatakse kergeid, lapikuid looduslikke kive (vrd. pilt 28) või põletatud savi moodustisi (vrd. lk. 48). Kivid ühes pidenõõridega jäetakse terveks püügihooajaks võrgu külge.

Nakkusvõrgutüüp on niivõrd vana algupära ja laialt tuntud püünis, et selle jälgimine nii kitsastes piirides, kui seda on ühe püügiala kalastus, oleks viljatu. Kuigi see püünis oma tüpoloogiliselt arengult on suhteliselt uuema-aegne, võib selle algupära algelisemates vormides leida Põhjamail juba mitmed aastatuhandet tagasi¹⁾. Kahtlemata maksab see ka Peipsi ranniku vastavate püügi-riistade kohta. Kuigi võrgupüük Peipsil oma ilmelt näib olevat kõige uueaegsem kalapüügiviis (vabrik-võrgud), võib ometi julgesti öelda, et see oma algupäras siin on üks vanematest; muutunud on ainult välisvorm, sisu aga on jäänud endiseks. Et eestlane Peipsi rannikul on olnud võrgupüüdja juba enne otse-seid kokkupuuteid venelastega, seda kinnitab omast kohast ka võrkpüüniste terminoloogia, mis on kaunis vaba vene mõjudest. Venelastel on võrkude jaoks küll terve rida eri nimetusi, neist pole aga eesti keelde tunginud peaaegu midagi peale *meres-sõna*, mis näib olevat otsene vene laen ja millega praeguses rannikukeeles märgitakse eriti tihedasilmalisi ja peeneid kalavõrke (vrd. lk. 92).

Nakkusvõrke tarvitatakse üldiselt passiivsete püünistena, kohati rakendatakse aga neid ka aktiivse püügiriistana. Passiivse rakenduse juures tuleb üldise püügiviisina küsimusse kõigepealt põhjapüük, mis toimub nii suvel kui talvel. Suvepüügiks seotakse terve rida võrke üksteise otsa ning lastakse sirgjoones vette (*võrgurind*). Kohati (Pedaspää, Meerapalu, Praaga) nimetatakse niiviisi rakendatavaid võrke ka *ativõrkudeks* (vrd. nooda *atmine* lk. 103, 104). Võrgurida lastakse (*atetakse*) kaldalt alates sügavama poole. Mõlemasse *võrgurinna* otsa jäetakse märk (*lipp, majak*) — pikk ritv, mille allotsa on seotud raske kivi ja latva riidetükk, öle- või oksatuust; ridva allotsas on kivi ühtlasi siis ka püünise ankrus (vrd. pilt 66). Mõnikord tarvitatakse püüniste kinnitamiseks siiski

1) Vrd. näit. Sirelius SKK I lk. 208.

ka raudankrut¹⁾. Vasknarva ja Skamja vahelises järvesopis kinnitatakse võrgud vaiade abil järve põhja; püük toimub sel korral üsna kalda ääres, nii et võrgu ots rannamadalikule ulatab.

Võrgud *atetakse* vette õhtul päikese loojudes ja käiakse hommikul vara vaatamas. Sügisel ja kevadel, kui vesi on jahe, jäetakse püünised vette kuni paariks nädalaks, soojemal aastaajal, kui on karta püüniste pehastumist vees, võetakse neid sagedamini välja kuivama.

Talvpüügil aetakse võrgud jää alla, kas ühe pikema reana või võrgupaaride kaupa. Jää alla ajamine sünnib samuti veolati ja hargi abil nagu talvnooda- ja *mutipüügi* puhul (vrd. lk. 39, 40 ja 115). Risti üle *lasenguaugu* ja üle mõningate *hirre- aukude* asetatakse kepid, mille külge seotakse kandenöörid võrgu parajal kõrgusel hoidmiseks. Tihedamaid püüniseid käiakse vaatamas 3—4 päeva tagant, hõredamaid harvemini — kõige sagedamini kord nädalas²⁾. Pihkva järvel, kus eriti tihedate võrkudega püütakse, on kala püünisest päästmine järvel külmatõttu raskendatud, mispärast võrgud saagiga koju viiakse ja külmanud püünist sooja veega sulatatakse³⁾.

Talvpüügist võtavad osa kas väikesed 2—4-liikmelised *artelid* või üksikkalurid oma pereliikmete abiga. Need võrgumehed, kel on oma hobune, võivad viia järvekaldalt kaugemale suurema hulga püüniseid, kehvemail aga tuleb vedada kogu varustis enda järel kelguga järvele⁴⁾. Järve rannast kaugemal püüdes, jäädakse terveks nädalaks jääle, mispuhul elatakse *keredes*, nagu noodapüügi ajalgi (vrd. lk. 31 jj.)⁵⁾.

Üks võrgupüügiviis, mis toimub veevoolu abil ning tänapäeval esineb veel õige harva, on *ajupüük*. Võrgurida lastakse järvel paadist vette, kuid võrke ei kinnitata põhja, vaid lastakse veevoolul neid edasi ajada. Uitmete ja kivide tasakaal on seatud nii, et võrgud jäävad terveks püügiajaks pinnavette ujuma. Et püüniseid järvel mitte kaotada, käivat kalurid neid kordamööda paatidega jälgimas. *Ajuvõrguga* püütud ainult kohati Peipsil rääbiseid⁶⁾.

Aktiivsetest võrgupüügiviisidest oleks kõigepealt märgitav

1) Рыбакъ РПр. lk. 776.

2) Кузнецовъ Зимн. рыбол. lk. 14.

3) Сама Рыбол. lk. 13.

4) Сама t. loc. cit.

5) Сама t. lk. 14.

6) Рыбакъ РПр. lk. 777; Кузнецовъ Рыбол. lk. 19, 20.

Peipsi järvel tuntud *peksulkäimine*. Nagu enne juba mitmel puhul nimetatud, leidub Peipsi põhjas kivivaresid, milliste kohale koguneb suuremal hulgal kalu. *Peksupüük* toimub nii, et vare piiratakse üksteise otsa seotud võrkudest moodustatud püünisega (sel puhul *peksuvõrguks* nimetatud), kuna kalad oma asukohtadelt *müütates* püünisesse peletatakse. Peale *müütamist* tõmmatakse püünis paati, kus saak võrgust vabastatakse. Edasi järgneb piiramine juba teise vare kohal. Püügist võtab osa kaks kalurit ühe paadiga.

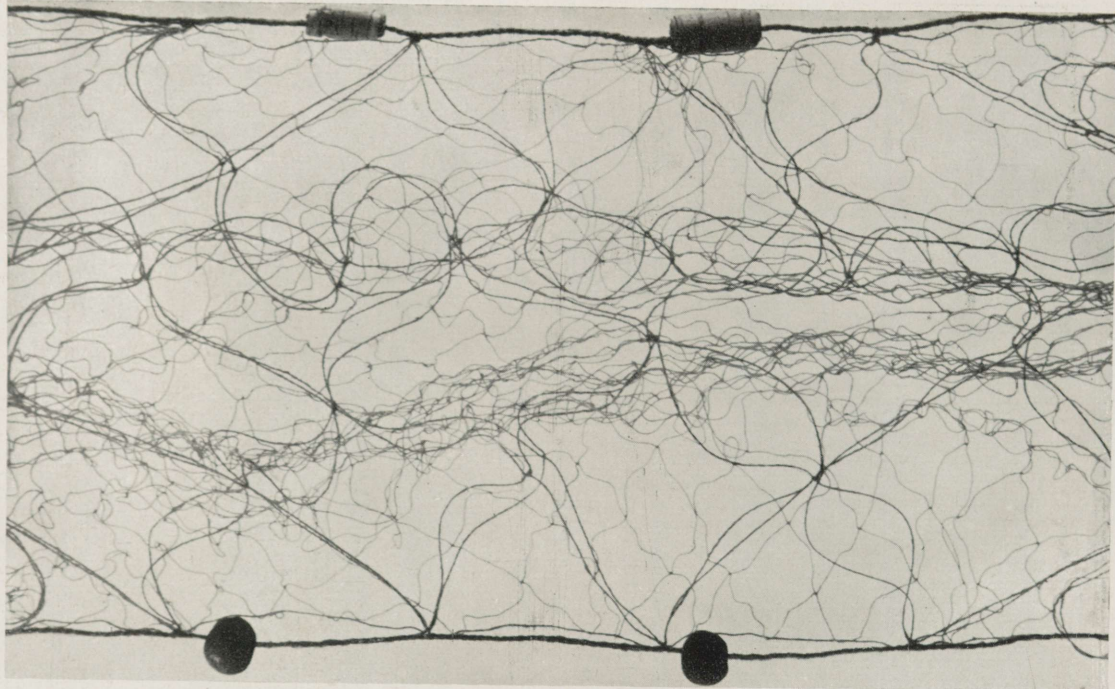
Paar aktiivse rakendusega püügiviisi, mis piiramispüüki meelde tuletavat, on tuntud ainult Soejärvel. Üks neist on eriline ajupüük, mida Soejärve lääneranniku kalurid korraldavad suurte põhjatormide järele, kui järvekitsuses on märgata tugevat veevoolu. Kaks kalurit sõidab kahe paadiga ning kahe otsakuti seotud võrguga (*väitisvõrk*, *püüvüvõrk*) väina kitsamasse kohta ja tõmbab püünise risti voolu kahe paadi vahele sirgeks. Edaspidine püügikäik kujuneb järgmiseks: paate lastakse ujuda päri voolu vabalt tükk aega, lõpuks need juhitakse teineteise kõrvale, ja püünis tõmmatakse kummastki otsast paatidesse. Kala, tungides vastuvoolu, jääb vastassuunas liikuva püünise silmadesse. Püünisteks tarvitatakse tavalisi *sudakavõrke*, ja sudakat püügil peamiselt saadaksegi. Uitmete ja kivide vahetõrked tasakaalustatakse nii, et võrgu ülemine äär püügi ajal liigub veepinnal.

Kuznetsovi järgi on samas kohas püütud veel teist viisi: võrgu üks ots on ankrustatud ja teist otsa veetud ringi ümber ankrukoha¹⁾. Kahjuks ei selgu autori teatest, kas ringitegemise ajal võrku raadiusena sirgu hoiti või kujundati sellest keeris.

2. Abarad.

Abarateks kutsutakse püügi alal kolmekordse linaga võrke, mis paiguti kannavad veel lisanimetusi — *kemm*, *kimm*, *kimudega võrk*, *liigsilmadega võrk*. Püünise keskmine lina sarnaneb peene *nakkusvõrguga*, mis õige lõdvalt selistele kinnitatuna asetatakse kahe jämedamast lõngast kootud hõreda (umbes 20 sm²) võrgu vahele (pilt 119). Püügi printsiip põhineb sellel, et kala ühelt poolt võrku tormates tungib keskmise lõdva linaga läbi vastaspoolse hõredama võrgu silma, mässides enese niiviisi tekkinud võrkpauna. *Abara* uitmeteks on üldiselt *tohupullud*, kivideks praegusel ajal enamasti telliskivimoodustised (vrd. ka pilt 31:12). Kivid

1) Кузнецовъ Рыбл. lk. 20.

Pilt 119. *Abara-võrgu näide. Üle vahevõrgu peente silmade jooksvad jämedamad lõngad kujutavad mõlemapoolseid liigsilmi. Alumise selise küljes ümmargused telliskivi-vajutised.*

Pilt 120. Kala müttamine abarasse.

Pilt 121. Abara tõstmine paati peale müttamist.

seotakse otse seliste vastu ilma pikemate pidenöörideta. Sellega on kalalt võetud võimalus pageda püünise alt vabadusse. Püünise kummagi pealmise selise otsa sõlmitakse nõörsilmus, millega võrk püügipuhul haaratakse tõukelati otsa.

Suuruselt on *abaraid* kahesuguseid: harilik *särjeabar*, millega püütakse rohtunud jõekallastel ja järve rannaroostikus, on umbes 30 m pikk ja 1 m lai, sügavvee-*abarad* on aga mõõdetelt suuremad. Viimaseid nimetatakse Piirisaarel *latika-abaraiks* (ka *kemm* ehk *kimm*) ning tarvitatakse ka talvpüügil. Tidebõhli järgi on *latika-abar särjeabarast* poolevõrra pikem¹⁾. *Abara* võrk pargitakse nagu *nakkusvõrgudki* lepakoore või lehtede keedises vähe pruuniks; Emajõe suudmel on kombeks neid püüniseid rohelisteks värvida.

Suvine särjepüük *abaraga* sünnib rohtunud vees, kuhu kala päikese eest varju poeb; samuti ka kevadel järve roostikus, kuhu kalu kudema koguneb. Püügiga saab toime üks inimene, kes seejuures tarvitab väikest *venet*. Püügi muudeks abiriistadeks on püünise poolele pikkusele võrduv *abaralatt* ja *mütt*. Lati abil sirutatakse püünis rohtunud vette, üks ots ühele, teine teisele poole *venet*, kusjuures püünis tõugatakse välja nõörsirgelt või moodustatakse sellest kaldapoolle avanev nurk; jões püütakse *abaraga* eraldada mõni kitsam jõekäär, nii et püütavad kalad jäävad kalda ja püünise vahele. Kui *abar* on nii pikk, et püüdja ei jaksa latti lükkamise ajal ainult käte varal hoida, siis kasutatakse selle toeks lootsiku ninna asetatud erilist *abaraharki*, mille üle latti võrgu tõukamisel libistatakse. Kui *abar* on ettevaatlikult vette aetud, algab *müttamine* või jalgadega vees sumamine, esiteks ühelt ja siis teiselt poolt püünist (pilt 120), et kalu püünisesse hirmutada. Peale selle tõmmatakse *abar* lootsikusse (pilt 121) ja saak vabastatakse võrgusilmadest. Püük sünnib harilikult keskpäeva ajal, võimalikult päikesepaistelise ilmaga.

Talvpüügil raiutakse jõesse auk ja püünis aetakse sellest latiga jää alla, üht otsa ühele, teist teisele poole tõugates. Püügi kohale raiutakse veel mõned augud *müttamiseks*.

Kemm ehk *kimm* on tarvitusel peamiselt latikapüügil — Piirisaarel nii suvi- kui talvpüügil, Emajõel ainult talvpüügil. Suvipüügi rakendus sarnaneb harva äsjakirjeldatud särjepüügiga. Harilikult viiakse siis püünis kaldast kaugemale roogudesse ning

1) Tidebõhl 1857 v. 358, 359.

jäetakse sinna mõneks päevaks. Tideböhli järgi lasti latikaabar öösel vette¹⁾. Kemmapüük on meie päevil kadumas; selle asemele on tulnud püük erilise *nakkusvõrguga* (*latikavõrk*), mida kutsetakse mõnikord ka veel endise nimega *kemm*.

Talvisest kemmapüügist võtab harilikult osa kolm meest. Tideböhli järgi oli kuni 30 võrku (*клещеницы*) püügiks üksteise otsa köidetud, mis nii reas jää alla aeti. Püünised jäetud umbes kaheks nädalaks samasse kohta, kus neid iga kolme päeva tagant vaatamas käidud²⁾. Võib olla, et talvine kemmapüük on varemini olnud laialdasemalt tuntud, kuna see on äratanud Tideböhli tähelepanu; praegu harrastatakse seda harva ja ainult ülemalnimetatud kohtades (Emajõe suu ja Piirisaar).

Nagu *nakkusvõrgu* tüüp, nii on ka kolmekordne võrk — *abar* — kogu Euraasias õige laialdase levikuga püügiriist³⁾. Millal ja kust seda püünist õppisid tundma eestlased, on seni veel lahendamata küsimus. Üheltpoolt näib püünise üldisemalt tuntud nimetus *abar* osutavat vene algupärale (vrd. vene *оборъ, обороуъ*), kuid teiselt poolt tunneme püünist ka teise nimega — *kemm*, *kimm*, mis näib kunagi olevat olnud rahvapärasem nimetus ja laiema Eesti alal tuntud kui seda on Peipsi läänerannik⁴⁾. Igatahes on siin tegu ühe juba ununemisel oleva rahvapärase püünisenimetusega.

1) Tideböhli 1857 v. 359.

2) Sama 1856 v. 776.

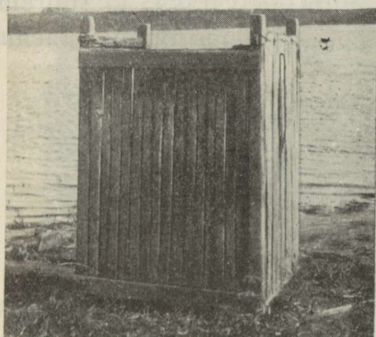
3) Vt. näit. Jankó *Herkunft* lk. 314 jj., 371 jj.; Manninen *Sachk.* I lk. 195, 196, 203.

4) Vrd. Wiedemann *ESS* sub *kimm* G. *kimmu*, *kimme* (d) 'dreiwändiges Setznetz', *kimmul käima* 'mit einem solchen Netz fischen'. Pärnu rannikul tähendavad *kimud*, *kiimud* abara välimisi, hõredamaid silmi (Manninen *Sachk.* I lk. 202).

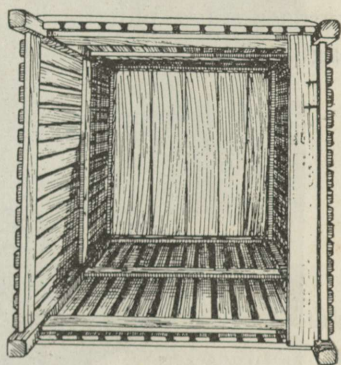
C. KALADE ALALHOIDMISEST JA TOIDUKS VALMISTAMISEST.

1. Elusalt hoidmine ja külmutamine.

Et kalaturgudel kõige enam eelistatakse kaubana värsket, soolamata kala, siis on kalastajad sunnitud ka hoolitsema selle eest, et saak võimalikult värskena jõuaks tarvitaja kätte. Seda nõuet silmas pidades on kõige loomulikumaks kala hoidmisviisiks selle elusana säilitamine, missuguseks otstarbeks kalurid ongi

a

b

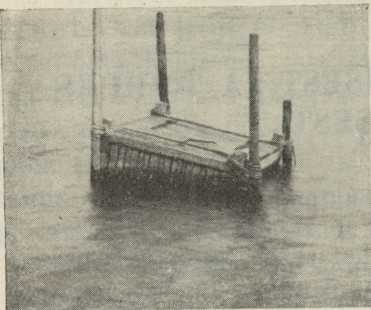
Pilt 122. Kalakumm: a — väljast, b — seest.

varustanud endid eriliste hoiu- ja veonõudega. Peale selle tingib kalade elus hoidmist väiksemal määral veel õngepüük säärase õngpüünistega, mille söödaks tarvitatakse eluskalu.

Kalade suurema hulga hoidmiseks ja veoks tarvitatakse puust hoiunõusid, kuna väiksemat kalahulka võib hoida vastavalt valmistatud võrkkotis. Puust hoiunõusid on ehitatud kas vette laskmiseks resp. vees ühest kohast teise vedamiseks, mil puhul nad on auklike või hõredate seintega, või siis jälle kalade vedamiseks kuival maal, kus tarvitatakse vettpidavaid anumaid. Vees

peetavaid hoiunõusid kutsutakse Peipsi rannikul *kummideks* või *panduriteks*, mõlemad omavad erilise kuju ja ehituse.

Kumm (kalakumm) kujutab puulõhandikest kokku löödud püstkülikukujulist kasti, mis võrdlemisi raske ehitisena on määratud paigalasetsevaks hoiunõuks (vrd. pilt 122). Nagu selgub ühe säärase nõu perspektiivsest otsvaatest (pilt 122-b), moodustab selle toestiku täisnurgi kokkutapitud raamistik, mille külge on kinnitatud ristpöönadega või lihtsalt naelutamisega lõhestik-seinad. Põhi on lauast; nõu suu kaetakse tarbekorral kas lahtiste laudadega, millele vajutiseks kive peale laotakse, või on see varustatud hingedel

Pilt 123. Kalakumm vetteasetatuna.

liikuva luugiga. Sääraseid hoiunõusid tarvitatakse väga mitmes suuruses ja igal püügimehel on neid mitu tagavaraks, — suurema saagi korral tarvitatakse siis suuremat, vähema puhul vähemat

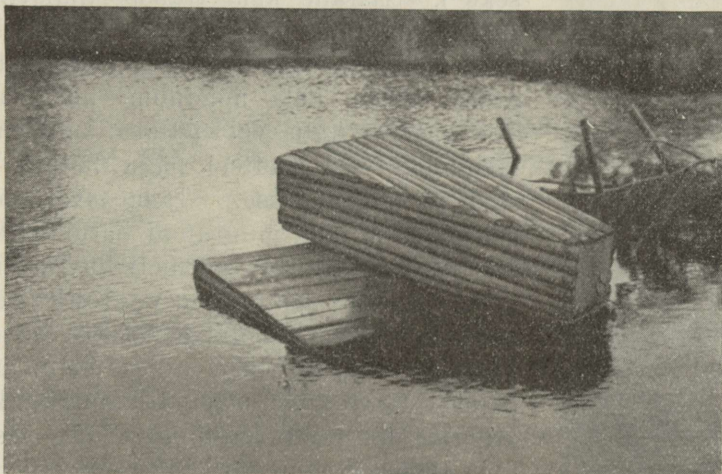

Pilt 124. Pandur.

nõu. *Kumme* hoitakse ranna lähedal vees, parajasti nii sügaval, et see põhja puutudes oma kaanega jääb üle veepinna; vette kinnitatakse need nelja jõepõhja löödud tugeva vaia vahele (pilt 123). Kalu võetakse *kummist* välja kas otse käega või väikese võrk-kahvaga.

Kuigi *kummi* nimetus on tuntud paiguti mujal Peipsi lääne-rannikul ka teist tüüpi hoiunõude tähenduses (vt. *pandur*), näib siiski see nimi olevat eriti seotud äsjakirjeldatud hoiunõuga. *Kummi* tarvitamist oli võimalik tähele panna Emajõe ja selle harujõgede suudmeil, Mehikoormas ning Lahejärvel. Mujal näib üldiselt tarvitusel olevat järgmine tüüp.

Pandur on lame kolmnurkse, nelinurkse või trapetsikujulise põhjaga laudkast, mille seintesse on vee vabamaks sissepääsuks puuritud hulk auke. Kasti pealmises küljes on raudhinge-

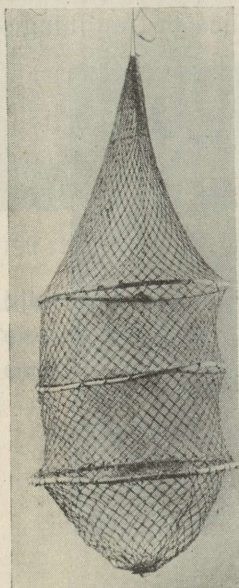
Pilt 125. *Pandur*.

dega luuk, mille kaudu kalad nõusse lastakse ja välja võetakse (pilt 124). Peipsi põhjaranniku jõesuudmeil leidub *pandureid*, mis laudade asemel on jämedaist, pooleksaetud varbadest kokku löödud (pilt 125).

Lameda kerega *pandurit* on vees kerge viia paigast teise, mis saagi vedu palju hõlbustab; seks otstarbeks seotakse hoiunõu nõõriga paadi taha. Kala hoiu- ja veonõu ühendamise mõte on aga viidud lõpuni nn. *pandurvene* näol, kus hoiukast liitub erilise osana otse *vene* konstruktsiooni. Selleks ehitatakse *vene* keskossa kinnine kast, nii et selle põhjaks ja külgedeks on *vene* põhi ning küljed, mis seal varustatud väikeste aukudega.

Eluskala vedamiseks talvel tarvitatakse lühematel teedel kastikujulise kerega regesid ja erilisi vaate. Kalaveo regedest on olnud kõnet juba selle teose algupoolel (vt. lk. 38, pilt 14);

nendega vedades hoiduvad teatavad kalad lühemat aega elusad ainult pehmete ilmadega, kui pole karta külmamist. Pikematel veoretkedel võetakse aga hoiunõudena tarvitusele suured paksuseinalised puuvaadid või veekindlad kastid, milledes kala hoitakse värskes vees. Harilikult on vaadid külgedelt veidi lapikud, mis võimaldab neid paremini ja kindlamini reele asetada. Ühe lapiku külje sees on nelinurkne kaas, kust kalu ja vett sisse lastakse, ja

Pilt 126. *Karss.*

ühes põhjalauas uurde lähedal väike, sõõrik puupunniga suletav auk vee väljalaskmiseks¹⁾. Säärane kala transportimisviis on Peipsil tekkinud nähtavasti küll uuemal ajal, enne maailmasõda, mil kaugematel kalaturgudel värske kala nõudmine üha kasvas. Siis saadeti kalu veevaatides kaugematele turgudele isegi raudteel, nagu näiteks Varsavi ja Peterburisse. Tänapäeval on see veoviis juba jälle muutunud harulduseks.

Etnograafiliselt mitmeti huvitavam on kalade ajutine säilitamine veelohkudes jää peal, missugust hoiuviisi ollakse sunnitud kasutama siis, kui pole mingit hoiunõu käepärast. Järve paksu jääpinda raiutakse künakujuline lai renn (muidugi ei tohi see ulatada läbi jää) ning täidetakse veega. Sesse kunstlikku basseini lastaksegi püütud saak, kust see hiljem koristatakse kindlamsse hoiunõusse. Säärane kala-hoidmisviis on Peipsi põhjarannikul olnud paarkümmend aastat tagasi nähtavasti kaunis laialt tuntud, nagu võib järeldada Peipsi ekspeditsiooni kokkuvõttest²⁾.

Kuigi talvel hoitakse kalu ka *kummis* ja *panduris*, on nende kõrval tarvitusel veel eriline võrkkott (*karss*). *Karss* on kas lihtne, või mörrapära kujuliselt vitsrõngaile tõmmatud jämedast võrgust kott (pilt 126), mis tugeva suunööri varal lastakse kaladega jääaugust vette. Seejuures seotakse *karsi* suunöör tugeva kepi külge, mis risti üle jääaugu asetatakse, ning koti põhja külge kinnitatakse raskuseks kivi, mis selle vees alla vajutab. Samasugust

1) Кузнецовъ Зимн. рыбл. lk. 27, 28.

2) Sama t. lk. 27.

hoiunõu kasutavad kalamehed ka avavee aegu peamiselt õngel käies, kus siis *karss* lastakse paadi parda külge seotult vette rippuma.

Kõige algelisem ja lihtsam konservimisviis on kala külmutamine talvekülmas. Külmanud kala hoiab alal kõik värsked kala omadused, mille tõttu sääraselt säilitatud kaupa hinnatakse toiduainena peaaegu samaväärseks eluskalale ning eelistatakse igatahes teisiti (soolamine, kuivatamine, suitsutamine) konserveeritud kalale. Seepärast viiaksegi talvine saak kui mitte elusalt, siis alati külmutatult turule; erandi moodustab ainult tindi kala, mida suuremalt osalt läbi aasta kuivatatakse.

Kala külmutamine talvel sünnib õige hõlpsasti: püütud saak laotatakse seks otstarbeks puhastatud järvejäälle ning jäetakse nii kauaks sinna, kuni kala on täiesti läbi külmanud. Elusana külmanud kala hoiab alal oma värsked, loomuliku värvi; niipea aga, kui ta korrakski sulab, kaotab ta oma endise värskuse¹⁾. Seepärast ei saagi külmanud kala pikema-aegne säilitamine tulla küsimusse.

Lõpuks olgu siin tähelepanu juhitud ka paarile iseloomulikule söögile, mida värskest kalast valmistatakse. Üks neist on värsked kalamari, mida võetakse vastpüütud kaladelt. Suurematel kaladel, peamiselt haugidel, lutsudel ja räabistel pigistatakse (*lõpsetakse*) mari sõrmede abil välja, segatakse soola, sibulatükikeste ja pipraga ning tarvitatakse *igra* nime all kohe värskelt leiva kõrvaseks või hoitakse alal klaaspurkides. Teine iseloomulik roog, mida valmistatakse värskest, soolamata kalast, on *kalapiirak* (pilt 127). *Piiraka* koor tehakse harilikult rukkileiva tainast, ning sisuks pannakse terved

Pilt 127. Lahtilõigatud kalapiirak.

1) Vrd. Кузнецовъ Звмн. рыбол. lk. 26.

värsked kalad, mis on roogitud ja soomustest puhastatud, ühes peade, sabade ja uimedega. Kaladele lisaks pannakse *piirakasse* seapeki tükke ning lisatakse maitseks pipart ja sibulat ja, kui kala on päris värsk, siis ka vähe soola. *Piirak* tehakse veidi õhem tavalisest leivapätsist, kuid ovaalse kujuga ja sama suur nagu harilikud rukkileivad; neid valmistatakse ainult üks või kaks korraga ning küpsetatakse ühes teiste rukkileibadega ahjus. Sisuks tarvitatakse iga liiki kalu, kusjuures enam eelistatud on noored, väikesevõitu kalad — havid, särjed, lutsud jne. Suure kala *piirakate* kõrval tehakse aga ka tindikalast *piirakaid*. *Piirakat* süüa hakates lõigatakse see külgedest ümberringi lahti ning pealmine koorik süüakse leivana kalade juurde (vrd. pilt 127).

Tähendatud toidu kohta on senini teateid ainult ranniku eestlasilt; kas ka venelased kalapiirakat küpsetavad, sellest puuduvad andmed.

2. Soolamine, kuivatamine ja suitsutamine.

Peale koduse tarvituse soolatakse Peipsi ja Pihkva järve rannikul kala turu jaoks üsna vähesel määral, kuna suurem osa saagist, nagu nägime, saadetakse müügile värskena või suitsutatuna. Enne maailmasõda soolati Pihkva kalaturule saatmiseks ainult ahvenaid ja särgi ning Tartu jaoks väikesi siigu. Pihkva saadetakse kalad olevat enne soolamist puhastatud soomustest ja nende külgedesse lõigatud väikesed haavad soola paremaks sissetõmbumiseks. Ahvenate ja ka teiste suuremate kalade soomust ei lase venelased asjata kaduma minna, vaid seda kogutakse, kuivatatakse ning hoitakse erilistes võrkkottides. Säärane kuivatatud soomus andvat supile maitsevat lisa, kui värsket kala ei juhtu käepärast olema¹⁾.

On tähelepanev, et ranniku eestlased tarvitavad soolakala palju rohkem kui venelased. Peale suuremate kalaliikide (siig, latikas) soolavad nad üldiselt veel väikesi ahvenaid, räabiseid jne. Venelastega võrreldes soolavad eestlased omi kalu ka palju kõvemi²⁾ ning tarvitavad soolakala toorel kujul leivakõrvaseks. Venelane eelistab seevastu kerge soolaga kuivatatud kala. Eestlased soolavad oma kalatagavarasid harilikult kahes soolas: esiteks lastakse kalad olla paar-kolm päeva kerges *verisoolas* (riim-

1) Кузнецовъ Рыбол. lk. 25.

2) Vrd. sama t. lk. 26.

soolas), nõrutatakse siis kuivaks ja soolatakse tugevasti päris-soola. Selle kõrval on mõnel pool nähtavasti tarvitatud ka kergemat soola, nii et kala võib hapuks minna. Nii on märgitud Setumaalt Värskas külast, et seal „hapu kala olevat mõningate poolt enam eelistatud kui värskel“¹⁾.

Enne soolamist kalu *roogitakse* (*rapitakse*, *nopitakse*) ja pestakse mitu korda külma veega läbi. Seejuures jäetakse väiksemad kalad terveks, kuna suuremad lõigatakse kõhu alt pikuti lõhki ning tõmmatakse soolapanemisel laiali. Kui tugevasti soolatud kala tahetakse praadida, siis keedetakse või leotatakse neid enne kuumas vees, muidu on kala toiduks liiga soolane ja tuim. Eestlasil on kombeks niiviisi leotatud kala, eriti siiga, praadida searasvas ja võis, mis annab maitsva toidu. Searasva tarvitamine kalatoitude valmistamisel näib olevat siinseile venelasile algupäralt võõras ning seda on muuseas ka Peipsi ekspeditsiooni kokkuvõtteis nimetatud eestlaste eriliseks toiduks²⁾.

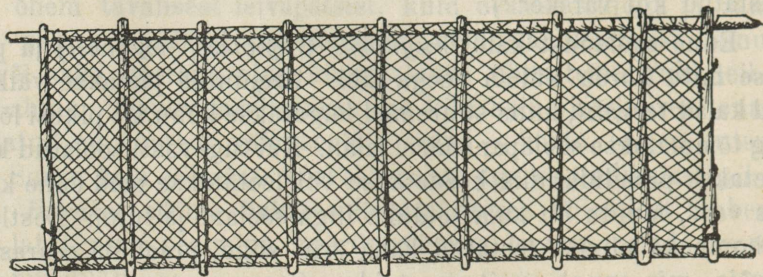
Soolamise kõrval näib kala kuivatamine olevat Peipsi rannikul vanemaid konservimisviise, kuna kuivatatud kala on juba vähemalt 16. sajandi lõpul siin hinnatud tähtsa saadusena soolakala kõrval. See selgub nimelt Poola revisjonest (1582., 1599. a.), kus mitmel korral kuivatatud hauged ja latikad nimetatakse maksuartiklina. Ka tänapäeval on kala kuivatamine ja kuivatatud kala tarvitamine kogu rannikul üldiselt kombeks. Selles ühenduses tulevad küsimusse ainult suuremad kalaliigid, kuna tindikuivatamine oma erilise valmistamisviisi tõttu tuleb allpool eraldi vaatlusele (lk. 174 jj.). Kalu kuivatatakse harilikult oma koduseks tarvituseks. Kõige enam tarvitatakse kuivatatult latikaid, kuid selle kõrval ka hauged, särki, ahvenaid ja muid kalu. Kuivatamine sünnib eranditult väljas, olgu siis päikesepaistel või vilus.

Kuivatamisele määratud värsked kalad puhastatakse samuti nagu soolakaladki ning pannakse siis — rääbised tervelt, ja suuremad kalasordid lõhkilõigatult — paariks päevaks kergesse *verisoola*. Soolast võetuna nõrutatakse neid esiteks vilus kohas ja peale tahenemist asetatakse kohe kuivama. Väiksemaid kalu kuivatatakse harilikult laudadel päikesepaistel või tarvitatakse aluseks erilist võrkpõhjaga raami (pilt 128). Suurematel kaladel aetakse silma-aukudest nõör läbi, seotakse niiviisi paari- või

1) KV 13 lk. 406.

2) Кузнецовъ Рыбол. lk. 26.

kolme-kaupa kimpu ning asetatakse katuseräästa alla peenele õrrele rippuma (pilt 129). See on kõige harilikum kuivatusviis tervel Peipsi rannikul; kevadeti ja suviti võib iga maja viilu küljes tuule ja päikese käes kõlkumas näha kuivavate kalade ridu. Mõnikord ripu-

Pilt 128. Kalakuivatamisraam.

tatakse kalu kuivama ka mitmesse kohta maja seinte külge varnadesse üksikute kimpude kaupa või aetakse üksikuid kalu terve

Pilt 129. Kalad katuseviilu külge asetatud õrtel kuivamas.

rida ühele pikale kuivatusnõõrile, mis seotud teivaste või puutüvede vahele. Omapärast kuivatusviisi kujutab pilt 130, kus kalad on asetatud laiapõhjalisse, vitsale tõmmatud võrkkarssi ning riputatud niiviisi kõrgele õhku pika ridva otsa. Säärasel kui-

vatusseadisel on see headus, et see kaitseb kalu lindude ja kasside eest.

Kalad viiakse kuivama hommikuti ja koristatakse ööseks ning vihmastel ilmadel varju alla. Kuivatamine kestab niiviisi paar nädalat, sageli aga veel kauem, nii et kalaliha aja jooksul muutub täiesti nahkjas-vinskeks ning värv kollakas-pruuniks. Samuti omandavad iseäranis rasvasemad kalasordid erisuguse seisnud kalarasva lõhna, mis harjumatu sööjale on esialgu vastumeelt. Kuivatatud kalu hoitakse kuivas kohas, korvi laotuna (vt. kalakorvid pilt 132). Neid ei sööda kunagi toorelt, vaid ainult keedetult.

Pilt 130. Kalad karsis kuivamas.

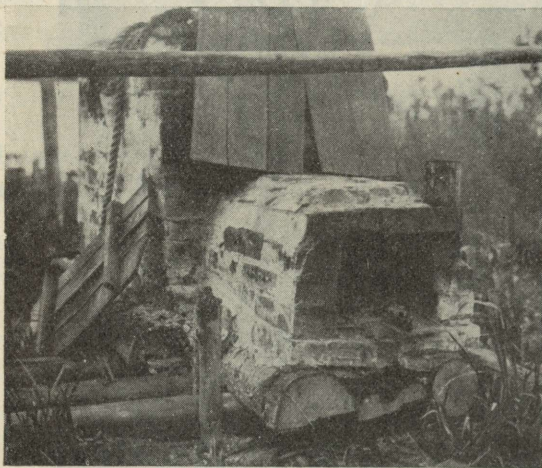
Isegi keetes ei muutu sääraselt kuivatatud kala kunagi päris pehmeks, vaid jääb ikkagi puiselt sitkeks ja tuimaks toiduks.

Kala suitsutamine ei ole Peipsi rannikul nii üldine kui kuivatamine, ning suitsukala pole kunagi olnud üldiselt rahvapärane söök. Kui tänapäeval leidubki igas külas suitsutamisseadised, siis on need ehitatud suures enamikus peamiselt turunõudeid silmas pidades. Rahvapärasem on ehk kala suitsutamine ja suitsukala söömine ranniku eestlaste juures, kelle kaudu nähtavasti see komme on tunginud ka vene küladesse¹⁾.

Kala suitsutamine sünnib eriti selleks ehitatud suitsutamishajudes, mis ehitatakse lageda taeva alla, talu õue või järve

1) Vrd. Кузнецовъ Рыбол. lk. 26.

rannale. Kõige lihtsam ahjutüüp, milles kalurinaised suitsutavad kalu oma igapäevaseks tarbeks, on kividest ja rohumättaist üles laotud, nelinurkse või ebamääraselt sõõriku põhiplaaniga sügav tulepesa. Sellel ahjutüübil puudub suu, ja kütteained pannakse ahju pealmisest lahtisest avausest sisse, mille kohale hiljem asetatakse ka kalad suitsuma. Kus leidub rohtunud liivakünkaid, seal kaevatakse tulepesa ahjukujuliselt künka külje sisse ning tehakse sellele peale korstnakujuline lai avaus, mille kohale hiljem asetatakse kalad suitsuma¹⁾. Niisugused algelised suitsutusahjud kaetakse suitsutamisajaks pealt märgade kottide või

Pilt 131. Kalasuitsutamise ahi.

roguskiga, milledele laotakse peale veel lahtisi lauaotsi.

Suurematesse kalalastuskeskustesse ja sadamate lähedusse (Mehikoorma, Praaga, Mustvee, Vasknarva), kus suitsukala valmistatakse suuremal määral turule toimetamiseks, on ehitatud juba kindlamakujulised suitsutusahjud. Ahjud, milles suuremal hulgal kalu suitsutatakse, on ehitatud

nelinurkse salve kujuliselt palgiotstest või plankudest ning seest vooderdatud telliskividega; ühte külge jäetakse ahju suu-auk. Säärased ahjud on oma mõõdetelt kaunis suured: pikkus ja laius umbes 2 m ja sügavus 1 m; neisse võib asetada korraga suitsuma kuni 1000 rääbist²⁾. Mõnikord ühendatakse suitsutusruum küttekoldega umbes 2 m pika maa-aluse lõõri kaudu, kuid see ahjutüüp on siiski haruldane³⁾. Peale kirjeldatud ahjude on tarvitusel veel väikesed, pika ettepoole ulatava suuga telliskiviahjud. Ema-jõe suudmel, kus maa vesine ja pehme, ehitatakse säärased telliskiviahjud puust alusele, nagu näha pildil 131.

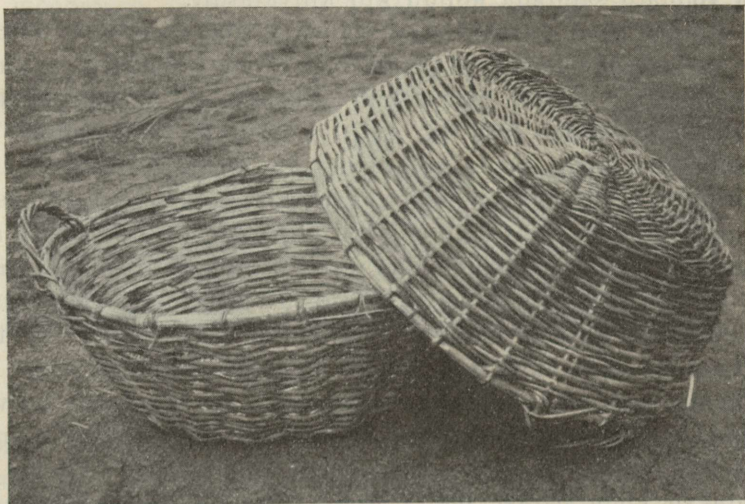
1) KV 13 lk. 404.

2) Рыбакъ ППр. lk. 614.

3) Sama t. lk. 615.

Suurematel ja kõvema luustikuga kaladel aetakse suitsuma asetades traatvarras silma-aukude kohalt läbi pea; pehmemad kalad (näit. räabised) seotakse aga sabapooltest nööri puuvarde külge. Päris värskelt kalu kunagi ei suitsutata, vaid peetakse neid enne pikemat või lühemat aega kerges soolas. Kala saab siis palju maitsvam ega lagune kuumas suitsus nii kergesti.

Suitsu saamiseks põletatakse ahjus halvemal juhul igasugu puuprügi, -koort ja -lehti, kuid heaks suitsutusvahendiks on leppapuu või selle lehed ja kadakas. Lepa suits annab kaladele

Pilt 132. Pajuvitstest punutud kalakorvid.

väga ilusa kullakarva läike, mis kalaturgudel on eriti hinnatud. Hea suitsutusrohuna on muuseas tuntud ka nõges, mille kuivatatud varsi tarvitatakse suitsuahju küttena¹⁾. Põletisained süüdatakse ahjupõhjas põlema, kuid — enne kui tuli saab areneda lausa leegiks — pannakse kalad kolde kohale ning kaetakse pealt kinni; samuti suletakse kohe ka ahju suu. Ahjus immitseb nüüd vaevaline tuli ja täidab kogu ruumi tiheda, kuuma suitsuga. Kogenud suitsutaja peab teadma, millal kala on küllalt suitsunud, sest ahju ei tohi avada enneaegu, kui ei taheta kalu rikkuda.

1) Vrd. Рыбакъ ПИр. lk. 614.

3. Tindi kuivatamine.

Tindikala, mida enne püüti massiliselt Pihkva järvest, hiljem ka Peipsist, on soojemal aastaaegadel võimatu alal hoida ja värskena turule viia. Talvel võib seda kala külmanuna hoida küll pikemat aega, aga kevadised püügid ei seisa värsked üle paari päeva. Tindikala omaaegne suurpüük ja saagi laialdane turustamine Sise-Venemaal on sundinud otsima teid kala otstarbekohasemaks konservimiseks. Sama maksab ka muude väiksemate ja õrnemate kalasortide (kalapoegade) kohta, mida suurte hulka dena võimatu säilitada muidu kui kuivatatult.

Kuidas tindi konservimine vanemal ajal sündis, selle kohta pole meil vaadeldavalt püügialalt just otsekoheseid andmeid. Tindipüük oli Pihkva järvel küll juba 16. ja 17. sajandil tähtsaks kalastusharuks (vrd. lk. 4, 5), kuid mil viisil toimus kala alalhoidmine, selle kohta puuduvad andmed. Kuivatamine erilistes kuivatusahjudes, mis käesoleva sajandi esimesel kümnendil omandas eriti laialdase ilme, näib siin olevat kodunenud alles möödunud sajandi jooksul¹⁾. Arvatavasti toimetati vanemal aegadel osa saaki talvel külmanult turule, kuna kevadised püügid kas kuivatati lagedail heinamail või elumajade ahjudes. Et tindi kuivatamine heinamaal pole Peipsi kalureile olnud vanemal ajal tundmata, seda näitab ehk seegi asjaolu, et niisugust kuivatamisviisi on hakatud kasutama tänapäeval, kus kulukate kuivatusahjude ehitamine kitsa turu tõttu end ei tasu. Toores tint laotatakse kohe pärast püüki rannaäärsetele lagedatele heinamaadele, kus see päikese ja tuule käes ruttu kuivab. Peale kuivatamist tõmmatakse kala rehadega hunnikutesse ja koristatakse alalhoidmiseks aitadesse. Elumaja ahjudes kuivatatakse tindikala Peipsi rannikukülades paiguti veel tänapäeval, juhul kui kala vähemal määral tahetakse konservida koduseks tarvitamiseks²⁾.

Et Peipsi ranniku tindi-kuivatusahjude eeskujuks on olnud üksik-ahi (elumajas või rehes), seda näitab kujukalt ka siinsete tindikuivatiste tüpoloogiline areng, mille juures peatume mõne reaga allpool.

Peipsi ja Pihkva järve läänerrannikule ehitatud tindikuivatistest on oma ehituselt kõige täielikumad need, mis ehitatud

1) Талабские острова лк. 26.

2) Vt. ka Гейнemannъ Изсл. лк. 225 (kelle teated puutuvad Pihkva kubermangu sisejärvi); Кузнецовъ Рыбол. лк. 29.

möödunud sajandi lõpul ja käesoleva alul, kus tindipüük ja -kaubandus oli oma arengu tipul. Praegu seisab suur osa neid ehitisi juba varemeis, kuna püük väiksemal hulgal ei tasu kulukate kuivatiste käitiskulu. Suurte uuemat tüüpi kuivatiste ehitis on järgmine¹⁾.

Kuivatuskuur (*tindiahjud*) on suur palkidest küünitaoline akendeta ehitis, mille seinad sageli poole kõrguseni on ehitatud kivist. Ehitise kolm seinat on piiratud seestpoolt 60—100 sm kõrguse müürijalaga, mille peale on kül-g-külje vastu ehitatud madalad ahjud, mis tavalistest vene ahjudest erinevad peamiselt oma mõõdetega ja ettepoole kallaka pörandaga (vrd. pilt 134).

Pilt 133. Tindikuivatised.

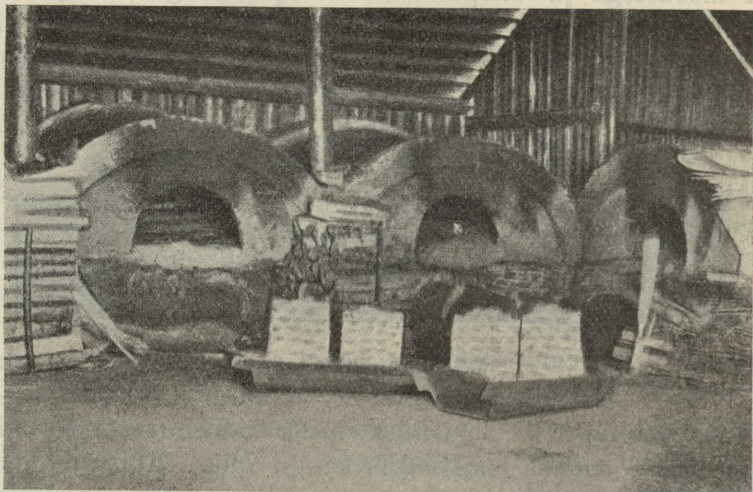
Kütmisel tõuseb suits ahjusuust ehitise katuse (resp. lae) alla ja tungib sealt jämeda puukorstna kaudu välja. Kuivatised, mida ka talvel kasutatakse, on varustatud keskelt tõusva laudlaega. Lae keskel on nelinurkne luuk, mis kütmisajaks tõugatakse alt pika ridvaga lahti. Luugi avaus on korstna all, nii et alt tõusev suits pääseb selle kaudu otse välja²⁾. Samsonovi järgi jagunevad ahjud ehitusmaterjali järgi kolme tüüpi: 1) ahju pörand on põletatud telliskivist, muu ehitis aga lubjakivist, mis toodud Pihkva kivimurdudest; 2) pörand nagu eelmisel, aga muud osad põletamata telliskivist ja 3) ahi on terveni ehitatud põletatud telliskivist. Esimene ahjutüüp on kõige odavam ja algupäralt kõige vanem, Samsonovi tähelepanekute ajal (1910. a.) aga

1) Isiklike tähelepanekute kõrval on autor kasutanud kokkuvõtteks eriti Samsonovi üksikasjalist tööd (Самсоновъ Вес. ловъ lk. 62 jj.) ja selle kõrval ka: Кузнецовъ Рыбол. lk. 26 jj.; Рыбакъ ППр. lk. 622 jj.

2) Kirjeldatud seadist on autor ise näinud Setu piiril Perese külas 1930. a.

see oli juba tarvitusest kadumas. Teine — põletamata telliskividest ahi — on aga sama autori teadatel kõige laialdasemalt tarvitata vahjutüüp, kuna selle ehitusaine on võrdlemisi odav.

Ahjude mõõted sarnanevad suuris joonis kõigil autoreil, kes Peipsi ranna tindiahjude kohta on märkmeid toonud. Meetermõõdustikku ümberarvatuna on üksikahju pikkus (sügavus) umbes 230 sm, laius 200 sm ja kõrgus võlvikaare keskelt 50 sm. Ahju põrand laotakse lahtistest telliskividest, nii et neid tarviduse korral võib keerata teisipidi või üksikuid asendada uutega. Paremat kätt ahju suu kõrval läbib esiseina kitsas ava; puhasta-

Pilt 134. Tindikuivatise nurk ahjudega.

mise ajal pistetakse ahju valgustamiseks sealt põlev peerg sisse. Ahjude arv kuivatises erineb selle järgi, kui suur on ehitis. Väiksemas leidub 5—8 kollet, suuremas 35—40. Peale selle on igal kuivatisel omad laoruumid ja õu, mis mõnikord kaetud laia katusega. Õues hoitakse põletispuid ja igasugust vallalist inventari (kalakastid, korvid jne.), kuna laod on kuivatatud tindi hoiupaikadeks.

Kuivatise katus tehakse laastudest või sindleist. Kuna kuivatamisruum on üsna avar ja ahjud ehitatud seinte äärde, siis on keskosa põranda pinnast kõik kuivatajate-töölise kasutada. Siia kantakse laiadest kahe poolega udest värske tint sisse, siin asetsevad ka kuivatamiseks tarvitavad soola- ja liivatagavarad.

Kuivatised on ehitatud enamasti väljapoole küla, rühmiti ranna äärde (pilt 133). Samsonovi järgi oli 1909. a. sääraseid suuri kuivatisi üksikkülade kaupa Peipsi läänerannikul järgmiselt:¹⁾

Lohusuus	3	Omedus	7
Ninakülas	18	Varnjas	10
Kallastel	15	V.-Kasepää	6
Tihedal	7	Kolkjas	24
E.-Kasepää	11	Piirisaarel	12
Rajakülas	23	Pedaspää	2

Kokku 138

Nagu neist andmeist selgub, olid suuremateks tinditootjateks just suuremad vene (või venevõitu) kalurikülad, kuna eestlased

Pilt 135. Üksikahjuga tindikuivatis.

on harrastanud tindipüüki ja nende ümbertöötamist üldiselt vähemal määral. Üldse on nimetatud autori järgi ülalloeeldud kuivatiskohtades toodeldud 1909. a. kevadpüügi hooajal kokku 70.787 puuda kuivatatud tinti.

Peale kirjeldatud suurkuivatiste on kuivatatud ka väikestes eraldi asetsevates üksikahjudes, nagu näha pildil 135. Sääraseid üksikkuivatisi on kasutatud väiksemate kalahulkade — kiisa- ja ahvenapoeegade — kuivatamiseks²⁾, ja need on püstitatud enamasti koduste tarvete rahuldamiseks. Üksikahjudest koosnevad

1) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 79.

2) Кузнецовъ Рыбол. lk. 27, pilt 9.

kuivatised pakuvad huvi just kuivatiste tüpoloogilise arengu seisukohalt, mille juures hiljem peatume.

Tindi kuivatamine toimub, nagu kirjeldab Samsonov, järgmiselt: kõigepealt köetakse ahje hästi kuivade kuusepuudega, mis annavad võrdlemisi vähe tuhka, kuid jämedaid süsi. Kui puud on põlenud, lükatakse söed ühetasa üle ahju põranda laiali, lastakse vähe aega nii seista ning puhastatakse siis ahi sütest ja tuhast täiesti. Ahjupõranda pühkimiseks tarvitatakse pikavarrelist värsketest männiokstest luuda, mis enne vees märjaks kasutatud. Puhtale ahjupõrandale raputatakse selle järele õhuke kiht soola või peent valget liiva¹⁾. Nii ettevalmistatud ahju visatakse nüüd suure puukühvliga õhuke kiht tindikala, sellele kiht soola ja nii kordamisi kalu ja soola, kuni ahju koguneb 2—3 sm pakune kalakord. Ahju suu suletakse ettetõstetava puust luugiga ja alles siis, kui pealmine kalakiht küllalt kuivanud, avatakse luuk ning kalu segatakse raudkühvliga. Aegajaline segamine ja kalade proovimine kestab niikaua, kuni kuivatus meistri arvates on küllaldane. Kuivatatud tint võetakse ahjust välja õhukese raudkühvliga ja asetatakse keset kuivatise põrandat hunnikusse või otse korvidesse, millega kala viiakse müügile. Kuivatuse astmest, kuivatamisel tarvitatud soola- ja liivahulgast sõltub tindi kvaliteet. Tint, mida valmistatakse lattu kevadeks või suveks, kuivatatakse tugevamini, kuid vähema soola- ja liivahulgaga, talvised tagavarad seevastu soolatakse tugevamini ja kuivatatakse nõrgalt. Loomulikult eelistas ostja enamkuivatatud kala, kuna see vähem kaalus ja selle alalhoidmine oli kindlam. Seepärast täitsidki tindikuivatajad pealmise kolmandiku korvi hästikuivatatud kalaga, kuna alumine osa täideti halvema sordiga. Oma tarvituseks lasid kuivatiseomanikud kuivatada mõned ahjutäied kõige paremat liiki tinti (märjaga kala) koguni liivata ja ainult soolaga, lisades maitseks hulka veel loorberilehti ja pipart.

1) Kuznetsovi andmetel on liiva tarvitamine tindikuivatusel viimasel ajal olnud keelatud (Кузнецовъ Рыбол. lk. 28), kuna Samsonov, kelle teated on mõne aasta vanemad, ei maini liiva kõrval ahjupõranda kattena üldse soola. Liiva tarvitamist kuivatusahju põrandal põhjendavad tindikuivatajad sellega, et vastasel korral kõrbevat kalad ahju põranda külge. Liiva asemel kõlbavat küll sool põranda katteks, kuid viimane hõlbustavat põranda telliskivide rikkiminekut. Peale selle on liival veel see eriline omadus, mis muidugi eriti kihutab tindikuivatajaid liiva tarvitama, — et ta lisab kalale kaalu. Tindikuivatamiseks toodi liiva Velikaja kallastelt, kus see on eriti puhas ja peen (vt. Tidebühl 1857 v. 362; Кузнецовъ Рыбол. lk. 28).

Juba eelpool on vihjatud võimalusele, et kirjeldatud mitmekümneahjulised tindikuivatised on arenenud üksikahjudest, millele omakorda on olnud eeskujuks elamu- või reheahjud. Sellele võimalikule arenemiskäigule leiame tuge nii Venemaa tindikui-
vatiste arengust kui ka Peipsi rannikult. Et üksikahjusid leidis Peipsi idarannikul veel käesoleva sajandi teise kümnendi alul, sellele on juhitud tähelepanu juba eespool. Kuivatuse püsimine enam-vähem kodumajanduse piires ei teinud esialul tarvilikuks mitme ahju süsteemi tarvituselevõttu. Edasi on meil kasutada Tideböhli lühike kuid asjalik kirjeldus Peipsi lääneranniku (Tartumaa) tindikui-
vatistest 1857. a. paiku, milles öeldakse muuhulgas järgmist: „... väiksemate kalasortide, eriti tindi kuivatamiseks on igas külas suured kuivatusahjud, mis asetsevad järve rannal osalt lageda taeva all, suuremalt osalt aga katusega kaetud puuehitistes. Ühes niisuguses ehitises on harilikult 4 ahju, 2 kummagi seina ääres, jättes enda vahele vaba läbikäigu“¹⁾. Autor ütleb nii siis, et igas kuivatises on 4 ahju, missugune arv on umbes $\frac{1}{10}$ enne maailmasõda püstitatud suurkuivatise ahjude arvust. See suhe osutab küllalt selgesti ahjude arvu kasvamis-
tendentsile; tindipüügi ja tindikaubanduse laienemine tõi endastmõistetavalt kaasa ka kuivatiste laiendamise nõude. Teiselt poolt näib aga, et ahjude (kollete) arvu kasvamisega on sündinud rõõbiti kuivatiste arvu kahanemine. Tideböhli järgi oli Peipsi lääneranniku (Tartumaa) alal 297 kuivatist²⁾, kuna Samsonov — kelle andmed on pärit samalt maa-alalt — märgib 1910. a. neid 138³⁾. Nii on siis umbes poolesaja aasta jooksul kuivatiste arv kahanenud üle poole, kuid kollete arv on märgatavalt tõus-
nud (arvestades keskmiselt ka ainult 10 kollet kuivatisele, saame arvu 1380). Selle nähte põhjusi tuleb kahtlemata otsida majandus-struktuuri muutustest ranniku kalamajanduses. Juhtiva osa selles omandavad ajajooksul üksikud kalastajad-suurettevõtjad, kes oma suurema võistlusvõimega teisi vähemaid välja tõrjuvad. See kapitalistlik majandamistendents tuleb Peipsi ja Pihkva järve kalamajanduses nähtavale juba eriti selgelt sajanditevahetusel⁴⁾ ja on omast kohast mõjutanud ka küsimuses olevat suurkuivatiste tekkimist.

1) Tideböhli 1857 v. 362.

2) Sama t. loc. cit.

3) Самсоновъ Вес. ловъ lk. 79.

4) Sama t. lk. 72 jjj.

Kuna tindipüük Peipsil on nähtavasti palju hilisem nähe kui Pihkva järve püügialal, siis on tõenäoline, et tindi kuivatamine ja selleks püstitatavad eriehitised on Peipsi randa tekkinud Pihkva järve rannikult saadud eeskujudel. Tüpoloogiliselt ongi kummagi püügiala kuivatised täiesti sarnased, samuti kuivatamisviis. Seda väidet toeb veel üks traditsioon, mis viimase ajani oli säilinud Peipsi ranna tindikuivatuses: kuivatamisel tarvitata liiv toodi nimelt, nagu juba kuulsime, Pihkva alalt — Velikaja kallastelt. Liiva vedamist nii kauge maa tagant põhjendatakse küll liiva peenuse ja puhtusega, kuid liivasordi leiutajaiks, proovijaiks ja nii siis ka varemaiks tarvitajaiks olid siiski Pihkva järve ranniku asunikud ise.

Aga nagu juba eespool nimetatud, ei ulatu eriliste tindikuivatiste olemasolu ka Pihkva järve suurimas püügikeskuses Talabskis tagasi üle aasta 1800, kuigi tindikuivatamise oskus ise on kahtlemata vanem. Kas tindikuivatised eriehitistena põlvnevad siin mingitest välistest eeskujudest või on pihkvalased ise olnud teerajajaiks, selle kohta ei saa olemasolevate andmete najal midagi kindlalt öelda. On ju tindi kuivatamine ja erilised tindikuivatised Peipsi ja Pihkva järve rannikul — nagu tindipüük ja selle kala toiduks valmistamine üldse — idapoolset algupära. Peipsi oma läänerannikuga moodustab Loode-Venemaa tindipüügi piirkonna (mis endasse suleb Laadoga, Äänisjärve, Valgjärve, Ilmjärve, Seligeri j. t.) läänepoolseima raja¹⁾, olles niiviisi võistlejaks oma kaubaga teistele tindipüügi kohtadele. Tindikuivatised, niipalju kui neid saadaval olnud vene vastavas kirjanduses mainitakse, on Loode-Venegi järvede alal uuemaaegne nähe ega ole nad saanud sel määral eriteadlaste tähelepanu osaliseks kui Peipsi ja Pihkva järve omad.

Laadoga rannikul kuivatati tinti möödunud sajandi 70-ndail aastail igatahes veel rehtedes ja elamute ahjudes²⁾. Sama autori järgi ja samast ajast on teade Ilmjärvelt, milles öeldakse, et seal kevadine ja sügisene tindisaak kuivatatakse erilistes kuivatistes, milles on 5—7 ahju³⁾. Veel käesoleva sajandi esi-

1) Kui mitte arvestada Võrtsjärve, kus tindimajandus juba käesoleva sajandi alul oli kujunemas sama suurejooneliseks kui Peipsi rannikulgi (Mühlen Wirtzjerw lk. 130 jj.). Võrtsjärve tindikalastusala võtame siin aga Peipsi tagamaana.

2) Данилевский Описание lk. 106.

3) Sama t. lk. 121.

mestel aastatel on Ilmjärve rannikul eriliste kuivatiste kõrval tinti kuivatatud kodus ahjudes¹⁾, missugune asjaolu näitab, et tindi kuivatamine siin Peipsi ja Pihkva järve rannikuga võrreldes oli palju mahajäänud. Valgjärve tindi kuivatamise kohta on teateid juba 17. sajandilt: seal kuivatati tinti elumajade ahjudes, rehtedes ja väljas rohu peal, missugused kuivatamisviisid päris-kuivatiste kõrval olid tarvitusel veel hiljemgi²⁾. Sama järve piirkonda kuuluva Vože järvekese rannal olid kuivatised veel käesoleva sajandi alul ainult kuni 6 ahjuga³⁾.

Kahjuks puuduvad täpsemad andmed Seligeri järve tindi-kuivatistest, kuigi see järv suure püügikohana neid kindlasti vajas. Selle eest mainitakse aga viimaksnimetatud järvega ühenduses erilist tindikuivatamisviisi — kuivatamist liivaga, mis pole huvitusest ka Peipsi ja Pihkva järve seisukohast. Mõned kaunis varased andmed lasevad seejuures oletada, et Seligeri kalurid on olnud tindikuivatamise alal teistele õpetajaiks. Nii on 1673. a. ümber kutsutud Seligeri kalureid (ostaškovlasi) Valgjärvele tindikuivatamist õpetama; seejuures on kohalikel kalureil põhjust kaebeks, et ostaškovlased „küll kuivatavad nagu valgjärvlasedki elumaja ahjudes, kuid liiva peal“⁴⁾. Vana Valgjärve kuivatamisviisi järgi — nagu mainib sama allikas — on kuivatamine toimunud ahjus õlgedel või puhtal ahju põrandal⁵⁾. Ka Ilmjärve ümbruses nimetatakse liiva ja soolaga kuivatamist uuemaaegseks nähteks⁶⁾. Liival kuivatamine on nii siis Seligeri ääres eriliseks nähteks, mis vähemalt osaliselt Loode-Vene järvedealal näib algupäralt võõras olevat, kuid mis on tuntud siiski juba kaua aega Pihkva järve rannikul. Igatahes Ozeretskovski, kelle märkmed on avaldatud 1817. aastal, mainib juba liiva tarvitamist koos soolaga Pihkva järve tindikuivatusel⁷⁾. Kumb püügiala ses asjas teisele on olnud eeskujuks, seda võib lahendada vene tindikalastuse ajalugu; meile on see kuivatusviiside ühtlus praegu ainult Seligeri ja Pihkva ala kalurirahva tiheda kontakti üheks tõenduseks.

1) Кучинъ Ильмень lk. 123.

2) Яковлевъ Матеріалы lk. 607.

3) Кучинъ Изсл. lk. 485.

4) Яковлевъ Матеріалы lk. 601, 607.

5) Sama t. lk. 607.

6) Кучинъ Ильмень lk. 123.

7) Озерецковскій Путешествіе lk. 176, 177.

Kuna liiva tarvitamisele viidatakse vastavais allikais kui Seligeri kombele, siis näib soolaga kuivatamine olevat enam Pihkva (ja Peipsi) järve ranniku algupära. Seda on märkinud Ozeretskovski Pihkva ala Seligeri alaga võrreldes¹⁾ ning hiljem Danilevski²⁾ ja Kutšin³⁾ Ilmjärve kalakuivatamist kirjeldades. Viimase märges osutab just sellele, et soolaga kuivatamine on Pihkva komme, mis Ilmjärvele alles hiljuti sisse tunginud.

Üldiselt näib aga, et koguni ilma soolata ja liivata kuivatamine on kõige vanem kuivatusviis. Seda kuivatusviisi kasutati Pihkva kubermangu sisejärvede alal veel käesoleva sajandi alul väikeste kalasortide kuivatamiseks elumajade ahjudes, nii siis seal, kus kala kuivatamine polnud omandanud veel suurkätiste ilmet. Näib ka, et ostjad tänapäevani enam hindavad vähem-soolatud ja tugevamini kuivatatud kala kui tugevasti soolatut, kuid vähekuivatatut. Kuigi soola ja liiva tarvitamisel on oma praktilinegi tähtsus, ei saa nende tarvituselevõttus siiski eitada teatavat spekulatiivset momenti: rohke soola tarvitamine võimaldab kuivatamisel tinti tooremaks jätta ja kütte kulu säästa; liiv omastkohast suurendab palju kala loomulikku raskust, ja seda on lisatud kalade hulka kahtlemata ka omakasu mõttega. Neid kuivatusvahendeid hakati varemini tarvitama muidugi seal, kus tindikalastus oli arenenud laialdaseks ja tindiga kaubitsemine tulutoovaks äriks.

1) Озерецковскій Путешествіе lk. 177.

2) Данилевскій Описаніе lk. 121.

3) Кучинъ Ильмень lk. 123.

Lõppsõna.

Peipsi ja Pihkva järve kalastuse käsitlemist lõpetades oleks veel tarvilik kokkuvõtlikult silmitseda, mida siinses kalastuskultuuris võiks pidada eesti-, mida võõrapärasteks vormideks ja näheteks. Võõrapärasustena on siin mõeldud vene kultuurlaene, kuna venelased kalastava rahvana ja siinsete eestlaste kauaaegsete ning lähedaste naabritena kindlasti on mõjustanud ka Peipsi ranniku kalastuskultuuri arengut. Muude ja kaugemate kultuurimõjustuste jälgimine on seevastu jätud käesolevast kokkuvõttest välja, kuna säärase ülesanne oleks nõudnud juba algusest peale laiemat teemi-asetust. Ainult ühele üldisema iseloomuga tõsiasi ole olgu siinkohal juhitud tähelepanu veel enne, kui asume eesti- ja venepärasuste kokkuvõtmisele. Seks tõsiasi on kalastuskultuuri rahvaste-vaheline iseloom, mis sageli ei võimalda tõmmata mingeid kindlaid levikupiire üksikute nähete esinemisele, seda vähem üksikuid nähteid siduda ainult ühe teatava etnilise ühikuga. Teataval määral ilmneb etnograafilise kultuuri rahvaste-vaheline iseloom ka muudel aladel, kuid eriti selgelt tuleb see nähtavale inimsoo algelisemal elatusaladel, nagu seda on küttimine ja kalastus.

Kalastuskultuuri jälgides satume sageli nähteile, mis kaugete vahemaadega eraldatud aladel esinevad täpselt samasugustena. Siin pole üksi üllatuseks see asi, et mitmed rahvad maakera eri kohtades tunnevad printsibiis samu püügiviise, vaid palju enam see, et nad sageli oma püügiriistadki teevad üllatavalt sarnased. Niisuguste kaugete paralleelide tekkimises ei saa otsida tihti mingit muud sidet kui vaid seda, et looduslike tingimuste (peamiselt kalafauna ja vete iseloomu) samalaadsus ja ühesugused kogemused on viinud inimese oma katsetusis mitmel pool iseisvalt samadele tulemustele. Mitte üksi algelised käsipüügi viisid (põrutamisnuia, silmuse ja kahvaga) pole teatavaiks rahvaste-vahelisiks püügiviiseks, vaid samuti ka püük ahingiga, õngede, algeliste tõmbepüüniste, tõkete ja võrkudega. Mitmed püügi-

riistad on jälgitavad tagasi kuni vanema kiviajani. Nii on Eestigi maa-alalt leitud kiviaega kuuluvaid luuõngi¹⁾, võrkpüüniste kõrvalosi²⁾ ja Soomest koguni terve võrgu jäänused³⁾. Muidugi ei saa neist kiviaja leidudest tuletada enam mingeid uuemaid püünisetüübi vasteid. Need olgu ainult näiteks, kui kaugele tagasi ulatavad üksikud püünisetüübid oma printsiibis. Kuid ka hilisemad etnograafilised kalastusriistad ses arenguastmes, kus võib eraldada juba kindlakujulisi tüüpe, on sageli niivõrd laialdase levikuga, et nende tõelise lähtekoha ning algpäritolu kindlaks määramine osutub raskeks. Kindlasti on siingi esemetüüpe, mis võisid tekkida samakujulistena eri kohtades, kuid selle kõrval võib siiski oletada ka teatavaid tüüpide rändamisi kultuurimõjude kaudu ühelt rahvalt teisele, nii et need tüübid on siis niiviisi saanud juba ammu teatavais piires rahvastevaheliseks ühisvaraks.

Sääraseid laia levikuga kulturnähteid võib nii siis pidada rahvastevaheliseks ühisvaraks, kuid sama hästi ka ühe või teise rahva rahvusliku kultuuri osaks. Tüübiliste näidetena niisugustest püünistest võiks tuua Euraasia piirides (arvestamata paralleele muudest maailma jagudest) punutud varbtõkked, vitsmõrrad, kalavõrgud (nii ühe- kui kolmekordsed), ja eriti Euroopas mõned ahingitüübid jne.

Peipsi kalastuskultuuri juurde tagasi tulles peab lähtuma seisukohast, et eestlased järve ranniku vanemate asunikena on olnud siin ka vanemad kalastajad kui venelased. Järelikult oli neil siis ka enne otsest kokkupuutumist venelastega tarvitusel juba teatav püügiriistade varustis, mis hiljem uute venepoolsete vormide tarvitusele tulekuga ei võinud päris jäljetult kaduda. Kuigi võib oletada, et siinsetel eestlastel enne kokkupuuteid venelastega olid tuntud juba printsiibis kõik need püügiviisid (ning siis ka vastavad püügiriistad), mida tänapäeval Peipsil ja Pihkva järvel leiame, pole ometi võimalik kõiki tänapäeva püüniste tüübi-variante tuletada neist oletatavatest algtüüpidest, mis siin kunagi tarvitusel olnud. Uued, otstarbekohasemad püünised on siin nähtavasti kõrvale tõrjunud palju muistset, mille varem olemasolu võib ainult oletada. Uuema kalastuskultuuri nähete kõrval leiame aga ka vanu kultuuri vorme, mis kahtlemata olid siin tarvitusel enne venelastega kokkupuutumist.

1) Tallgren Zur Arch. I lk. 46, pilt 9.

2) Indreko Kiviaja võrgujäänuste leid lk. 48 jj.

3) Sirelius SKK I lk. 208.

Algeliste käsipüügiviiside juures ei tarvitse pikemalt peatada: need ürgvanad püügivõtted moodustavad kahtlemata ka siinses kalurikultuuris kõige vanema kihi. Ka ahingipüük oli eestlasil nähtavasti enne kokkupuuteid venelastega arenenud juba sellele tasemele, kus vaevalt enam midagi oli väljast juurde õppida: eeskujuliku tehnilise oskusega valmistatud ahingite tarvituselolek juba nooremal raua-ajal ja ahingi ning ahingipüügi rahvapärased nimed ei jäta selles arvamuses mingit kahtlust. Kui venelased ahingipüügi inventari on lisanud midagi uut, siis võivad nendeks lisanditeks olla uuemat tüüpi ahingid (selgrauaga) ja korvikujulise tulepesaga *toosehark*.

Õngpüünistest võiks pidada kõige vanemaks rakenduseks vibuõnge ja *vedeli* tüüpi. Mõlemad on tuntud ka mujal Eestis. Kohalikud kalurid peavad *vedelit* küll uuemaaegseks õngeks, kuid pole võimatu, et püük sellega on uuemal ajal ainult uuesti elustunud, kuna ju *vedeli* tüüp Põhja-Euroopas (ms. ka Eestis) on kindlasti muistset algupära¹⁾.

Piiramispüünistest kuuluvad kalastuskultuuri vanemasse kihti pärata tõmbe- ja keerdpüünised ning lihtpäraga noodad, millega püütakse madalates rannavetes. Säärastena võisid enne otseseid kokkupuuteid venelasiga need püünised tarvitusel olla ka eesti asustuse juures. Kas eestlased ka talvenooda-püüki tundsid, pole praeguste andmete järgi veel selge. Kindlasti on eestlased ammu enne venelaste ilmumist kasutanud kalapüügiks *varbtõkkeid*, millesse püünisosadena asetati püüseta varbja võrkpüüniseid ning vitsmõrdu. Kuigi *kaitsa*-tüüpi tõkkepüünist meil peetakse vene kultuurlaenuks, on sellegi laenamine sündinud keeleliste andmete järgi juba enne vene asustuse tekkimist Peipsi ja Pihkva järve rannikule, nii siis idapool praegust Eesti maa ala. (Sireliuse järgi kusagil Eestimaa ja Kama alamjooksu vahel). Nii ei saaks siis *kaitsa* tüüpi lugeda harilikuks vene laenuks, mida sinne eesti asustus saanud hiljem vahetult venelasilt, vaid pigemini vanaks idapoolseks kultuuripärandiks, mis tuntud paljudele Ida-Euraasia rahvastele.

Ka võrgupüük *nakkusvõrguga* on olnud tuttav eestlasile arvatavasti enne venelaste asumist Peipsi rannikule; samuti võrgukudumise oskus.

Püüniseiks, mille tarvituseletulekut võib siduda otse vene naabrusega, on kõigepealt mitmesugused õngetüübid: *sikuska-*

1) Vt. Tallgren Zur Arch. I loc. cit.; Sirelius Suom. kal. lk. 120.

tüüpi käsiõng, ridaõnged (eriti ujuvad) ja tõenäoselt ka algeline valgevask-konks ühes talvpüügirakendusega. Kas *lutsumänd* ka kuulub venepoolsete leiutiste hulka või on siin tegu mingi kohaltekkinud nähtega, mille arendamisel on teeneid nii vene kui eesti kalureil, see küsimus jääb veel lahtiseks. Edasi on venelaste kaudu tarvitusele tulnud konstruktiivse ja tiheda päraga sügavvee-noodad, mutt-noodad ja tõenäoselt ka jõenooda tüüp. Nootpüünistega koos on venepoolsete laenudena vaadeldavad ka igasugused suurnooda-püügiga seotud abiriistad — pöörad, *mütad* (jõenooda püügil võibolla veel *kriisiparv*, *suiste* ja *nõru*) ning vastavad püügiviisid ühes kommetega — eriti talvpüük, nooda-*artellid*, nooda ja varustise suitsutamine selle väljaviimisel. Kui eitada eestlaste pikemaid talvkalastusretki, siis võib oletada, et ka talvised ajutised elamisonnid (*kered*) jääb on idapoolset algupära, mis seotud just pikkade talviste noodapüükidega.

Kas väikeste kaldamõrdade tarvituseletulek on seotud ka kuidagi siinse vene asustusega, see küsimus on veel lõplikult otsustamata. Kindlasti on aga venelastel suuri teeneid siinse võrgupüügi arendamisel. Kuigi võrgupüük printsiihis on juba vana püügiviis, on mitmete eri liiki võrkude (eriti peente ja tihedate — *meres*!) tarvituselevõtt kindlasti seotud venelaste nimega.

Kui loeteldud peapüüniste ja püügiviiside juurde arvata veel tindipüük ja tindi kuivatamine, siis näeme, et venelaste teeneks on just olnud kalapüügi arendamine tootvaks majandusharuks. Eestlaste püünised ja püügiviisid olid kohandatud eestkätt koduste tarviduste rahuldamiseks, venelased on ennast pannud maksma aga juba suur-ettevõtjaina, püüdes oma eesmärkide saavutamiseks siis ka soetada ja arendada neid püüniseid, mis just suur-kalapüügiks kasulikud.

Peipsi kalastuskultuuri kõige noorema kihi moodustavad kaarpiilised ahingid, sügavvee-mõrrad ja mõrdpäraga noodad ning mutt-noodad. Eelnimetatud ahingi-tüüp ja sügavvee-mõrrad on mõlemad laenatud Peipsile kõige uuemal ajal, nii et nende päritolu ja laenamisaeg on veel selgesti jälgitavad. Samuti on kindel, et nende püüniste kohandamisel Peipsile on teeneid mõlemast rahvusest kalureil. Mõrdpäraga tõmbepüüniste tekkimine, mis alguse on saanud nähtavasti Peipsi läänerannikul, ja selle nähte nagu loodusseaduslik levimine külast külla näitab kõige ilmekamalt, kuidas igivanad kalapüügiiriistad on tänapäevalgi veel arenemisvõimelised.

THE PEIPSI LAKE FISHERIES.

By

G. Ränk, M. A.

Introductory Remarks.

The present work is chiefly an observation of the basis of the fisheries on the western shores of Lakes Peipsi and Pihkva together with those at the mouths of the rivers falling into them. The two lakes abovementioned are joined by a narrow strait — the Lämmi or Soe Lake — forming in this way an oval basin which runs lengthwise in a NNW—NNE direction. The length of the whole basin is 138.5 kilometres with a maximum breadth of 47 kilometres; the total area is from 3,600 to 4,500 sq. kilometres.

Rivers and brooks, where some primitive fisheries still exist, flow through the western shores into the lakes, around which the land is generally low and swampy. Here suitable land for cultivation is not to be found so that fishing for which the lakes offered unrivalled possibilities formed the chief means of livelihood of the local settlers. The whole lake is rich in plankton, being, in this respect, one of the richest in the world; this explains not only the wealth but the variety of fish (see page 4 for a list in Latin of the most important kinds). The southern part of the lake — Pihkva Lake — is especially famous for its smelt (*Osmerus eperlanus* var. *Spirinchus*) fishery which was already greatly developed in the 16th century.

Both these lakes stretch lengthwise along the Esto-Russian frontier and, therefore, on the one side the Estonians and on the other the Russians have been fishermen for centuries. For a very long time the Russians have possessed the eastern shore together with the islands in the South (Talabski Islands, see map at

end) as well as strips of beach on the northern shore of Peipsi and the western shore of Lake Pihkva. At present the Esto-Russian frontier divides the lakes lengthwise into approximately equal halves, so that part falls in Estonian and part in Russian territory. Russia, with her frequent religious bans on the eating of flesh, was a great consumer of fish, of which the monasteries especially demanded very much. These institutions therefore came to be looked upon as the most important agents in the development of the fisheries. The monasteries were almost always built near the water so that fishing was made easy. They also had great influence on the Pihkva Lake fisheries.

But besides the monasteries, the government and the churches owned fishing grounds where fishermen lived constantly or where they went to live during the fishing season. The Russian settlements on the western shore of the Pihkva Lake were evidently formed at first from such fishing settlements, the beginnings of which were already clearly noticed in the 16th century. Among the Estonian settlements on the western shore of Lake Peipsi a whole series of Russian villages formed in the course of time extends in a broken line along the whole shore (cf. map at end where the Estonian hamlets in black are outnumbered by the Russian villages marked in red). At what particular time the Russians began to settle on this side is still an open question. The good fishing may have induced single Russians to come from the eastern side of the lake already in the earlier centuries, as the longest lived Russian settlements began to form only at the end of the 17th and especially at the beginning of the 18th century. But the original settlers on the lake shore were Estonians who undoubtedly were engaged in fishing before the appearance of the Russians. Although the present Estonian shore-dwellers are mostly farmers, good fishermen, nevertheless, are to be found among them.

The outside fisheries with which the Peipsi fishermen were acquainted were Lake Ladoga, the Bay of Finland, Võrts Lake and the western Estonian shore, where the Peipsi fishermen went regularly every year to throw their nets. Besides the abovementioned fisheries, they also came into contact with the north-western Russian lakes through the merchants of Ostashkoff (formerly the government of Tver) who used to visit the Peipsi fishermen to sell nets and other fishing tackle.

A. General Remarks.

I. Temporary Settlements on the Ice.

The Peipsi and Pihkva Lake settlements were formed mostly along the whole shore near the fishing grounds, and, therefore, all their dwellings were fitted for fishing houses. Only along the Pihkva Lake shore are there built here and there special huts where they stop during the fishing season. But near Peipsi it was customary to build special light huts for winter fishing. These were placed on sleighs or runners and conveyed by horse power to the lake ice. Seeing that the winter drag-net fishing takes place about 15—25 kilometres from the home shore, all the company of fishermen (*artel*) live in these temporary huts (*kere*) the whole week, going home only on Saturday evening. In old times they used to build the huts with the roof and wall coverings of bark (see ill. 2) but in modern times they use boards (ill. 3) or logs (ill. 4). The huts have no floor except for the straw that is spread on the ice. In former times there never used to be a stove. Instead of one, a fire was made in the middle of the hut on a foundation of brick or in a box filled with earth (*patsas*). When there were many fishing *artels* in one place they formed a whole village, with an inn, on the ice.

II. Supplies.

1. Means of Travelling and Transport. The boats at Peipsi differ more or less from those used at sea in the flatness of their bottoms. Illustration 7 shows a small boat (*küna*) in which they can move about in shallow water and in the river-mouths chiefly during the fork-fishing season. Illustrations 5 and 8 show a general picture of a larger boat and illustration 9 gives the same type in section as well as in parts. In illustrations 10 and 11 are to be seen balers with which the water is thrown out of the boat. Generally, in a boat, one man rows and the second, sitting in the stern, steers (ill. 6). Sleighs and Sleds. The largest of the types specially adapted for winter travelling and transport are shown in illustrations 13 and 14 and the smaller in illustration 16. For moving on the smooth ice, the fishermen tie ice-irons with sharp spikes under their boots, as seen in illustration 12.

2. **Accessories.** In the winter fishing season ice-breakers with iron ends are used for cutting holes in the ice (ill. 15:1) and the holes so cut are cleaned out with ice-scoops: an old type of ice-scoop has a net bottom (ill. 15:4) a new one has a bottom of iron wire (ill. 15:3). Further, chiefly in Winter, special accessories, such as long laths, forks (ill. 15:2) and hooks (ill. 15:5) are used for pushing the nets under the ice. Formerly long fir poles with the stumps of branches left on them were used to find the net under the water but now an iron rosette of hooks (*traal*) is used as will be seen in illustration 17.

There is quite a number of fishing methods in which it is necessary to frighten the fish in order to catch them. Such appliances as long handles of wood which have hoof (ill. 19) or trombone-shaped ends (ill. 20) are locally known. The water, beaten with the ends makes a booming sound which frightens the fish into movement. A rarer instrument for the same purpose is a stone tied to a string or such an one as can be seen in ill. 21, with an iron end and iron rings in it.

III. Preparation and Care of the Nets.

1. **Net-making Appliances.** For making nets a wooden netting-pin is used (see ill. 22:1 & 2), a small piece of wood to make the meshes of the same size (ill. 22:3—7), weights affixed to the bottom edge of the net (ill. 22:8 & 9) and a netting-fork (ill. 23 & 24). During weaving the net is attached to the fork (ill. 26,27). When forks such as are shown in ill. 24 are used, they are bound with a cord to the wall and the net fastened to the buckle between the tines. A pair of wooden hooks is used for twisting thick strings, see ill. 25.

2. Before use, the net is stretched and tanned in a solution of alder bark or leaves and smoked or soaked in hot tar. Lighter nets are buoyed with birch-bark rollers (ill. 28,29): for heavier nets, floats cut from board are used (ill. 31:1—6). Stones are tied as sinkers at the bottom edges of the nets (ill. 28) or stones wrapped in bark are fastened to the bottom (ill. 31:8). A very original and ancient method of wrapping is shown in ill. 31:10, where a stone wrapped in bark is tied inside an wooden ring made of twigs. This kind of sinker was formerly in use everywhere in this region. Strips of birch-bark were used

as wrappings for the stones in former times, but now willow-bark has taken its place. Artificial sinkers are made of clay, in which case they are cylindrical or round (ill. 31:11 & 12), or sometimes of cement (ill. 31:4 & 7).

3. The nets are usually kept in the house or in the attic. Special net sheds (ill. 30) are built only on the western shore of the Pihkva Lake. The drying of the nets is done on special drying stands as can be seen from illustrations 32—37.

B. Systematic Survey of Fishing Appliances and Methods.

I. Primitive Hand-Fishing Methods.

The most primitive fishing implement is the hand of man and little boys still catch fish by hand in the brooks and mouths of the rivers round Peipsi. They principally catch the burbot (*Lota lota*) which reacts lazily to its surroundings in the warm waters of High Summer. Other methods of fishing by hand are stunning the fish, noosing them and pulling them out with landing-nets.

1. The fishermen on the western shore of Peipsi employ stunning in early winter fishing. They go out in Autumn when the fish are still visible near the surface under the thin ice. A hard blow is struck on the ice with some kind of a blunt instrument (bludgeon, club or axe) over the nape of the fish's neck, so that it is stunned for a few seconds, which are utilized by the fisherman to make a hole in the ice and pull it out with a landing net or by hand. This method of fishing is known in all the northern countries.

2. Noosing Fish. Little boys do this, half in play, half in earnest. They take advantage of quiet, sunshiny days when the water is smooth. They approach their prey cautiously and letting the noose down, slip it over the fish's head till the middle is reached when they jerk the fish out quickly. This method of catching is also known all over north-eastern Europe and Asia.

3. Fishing with landing-nets (see ill. 38) is done in Summer and then only to catch young fish in the river-mouths. Win-

ter fishing with landing-nets is made possible by the fouling of the water in the middle of Winter. At this time the fish begin to leave the reedy places for those with more oxygen. The fishermen knowing this cut holes in the ice round which the fish come swimming in the fresher water; it is easy to catch them with landing nets from these places (see fishing scheme in ill. 39). In some places the hole is so made that a long channel permits the lake water to flow upon the ice. This makes a small pool on the surface where the fish come up to swim. When the hole is plugged with a truss of straw, it is easy to scoop the fish out of the pool with a landing-net. This method of exploiting the foul winter water for fishing purposes is also known in all northern countries.

II. Fishing with Fish-Forks.

1. Fish-forks. In the Peipsi and Pihkva Lake fisheries five types of fish-fork are known. The first (type A) is shown in ill. 40:1; the second (B) in ill. 40:2 and 7; the third (C) in ill. 40:3,4 and the fourth (D) in ill. 40:5 and 6. Type A is one of the most primitive fishing instruments in the world, having been used on the western shore of Lake Peipsi from the later Iron Age. An archaeological find, one half of a fishing-fork dating from this period, proves this beyond doubt (ill. 40:1a). This half shows good technical finish, indicating that already at that time it was a well developed fishing appliance. Archaeological finds of the same period from other places (e. g. Eastern Russia) show less technical skill. Each half was fastened into opposite sides of a wooden handle by means of a hook on the back and then the whole contraption tied together to form one whole. (ill. 40:1c). This type is no more in use. Type B, which is also of very ancient origin, was developed from the foregoing. The halves are welded together. Types C and D are both of later origin; of these two, the former is used everywhere in the environs of Peipsi and the latter only in some localities. A type of fishing fork corresponding to our type D is found on Lake Ladoga, where the Peipsi fishermen probably made acquaintance with it on their fishing expeditions.

The name for fishing fork in the environs of Peipsi is *västar*, which is of better Estonian origin than the word *ahing*. This name of national origin, here, in the neighbourhood of the

Russians, shows that the spearing of fish was fairly free from the influences of Russian culture.

2. Spearing with forks takes place either in the day or at night by fire-light. Spearing by day was formerly organised by gangs who, wading through the water, attacked the schools of fish. Eels also used to be caught far out on the lakes. In Winter fishing forks were used for spearing pike from the holes cut in the ice at the mouths of the rivers.

Night Fishing (*tohusel*, *toosel*, *tulusel käimine* or *tuledega käimine* lit.: *going with fires*) calls for the illumination of the water by means of light. This kind of fishing is usually carried on in low boats (ill. 7) when the pike are spawning in the shallows of the lakes and in the river-mouths. Formerly the water used to be lighted up with flares or a fire was made on a special foundation in a boat. In modern times lanterns are used (ill. 43). The most primitive kind of a fire-place was made in the middle or in one end of the boat where a fire-place of earth was laid on a board foundation. A kettle full of earth (*patsas*) was used for the same purpose. A bright fire was made on the earth or in the kettle. Such methods were used as recently as two or three years back in some localities. Now, an iron, basket-shaped fire-nest (*toosehark*), as seen in illustrations 7 and 42, is used. In ancient times birch-bark as well as resinous pine-wood was employed as fuel on the night fishing expeditions. Nowadays only Estonians go in for this kind of fishing as a sport, whereas the Russians prefer fishing on a great scale.

This method of night fishing, however, is not only peculiar to Peipsi but is also known all over north-eastern Europe and Asia. It is also known in other places of Estonia and, in general, to all the Finnish races. The same word which denotes fishing by fire-light in the Western Estonian dialect is used also in the Peipsi district and is akin to corresponding words in the Finnish and Karelian dialects from the same word-stem. The name *toose* (*tohuse*) seems to come from the word *tohk* or *toht* = birch-bark -- which was originally used as fuel everywhere. The same word-stem has also given other expressions connected with night-fishing with lights, as for example, the *tohk* of the boat (a place where fire is made at night), *toose-* or *tuluse-hark*, a fire-nest etc. That the original earthen fire-place in the boat

was commonly used in the northern countries is seen from the picture of Olaus Magnus drawn in the middle of the 16th century (ill. 41).

III. Angling.

Fishing tackle for angling is divided into active and passive.

1. Active fishing tackle is that with or without bait. Of baited fish-hooks only one type, which consists of a flexible rod, barbed hook and line, is used. Every angler is well acquainted with this type of fishing gear. Angling takes place mostly in Summer (ill. 45) and seldom in Winter. In Winter angling, long rods with the stumps of branches still on them are used, as seen in ill. 47:4. The bait is usually a rain-worm; other worms, pieces of bread, etc. are also used. Of the baitless tackle, a little, metal imitation fish, called *sikuska* (Russian *sikushka*) and a combination of large hooks is employed for catching burbot. The middle part of the *sikuska* — the metallic fish — is made of lead or of a mixture of copper. To one end is attached a pair of hooks without barbs (ill. 47:2 and 3). This tackle is also used in Winter at the ice-holes (ill. 46) chiefly for perch and whiting. The hook is jerked up and down in the water so as to attract the attention of the fish. The line is attached to a hook-shaped rod as seen in ill. 47:1. The fisherman has a handle of the same form to roll his fishing line on. This kind of tackle is supposed to be of Russian origin but with local improvements.

The burbot tackle (*mänd*) is a large hooked rosette, 14—15 cm. in diameter, which is attached to a stick or the end of a cord. (cf. ill. 48, 49 and 51, 52). Ancient examples were beaten out of iron, more modern ones are made of thick iron or copper wire. At the sides or in the spaces between the hooks and on the line there hangs a series of little copper pieces, shining buttons, rings, or other little pieces of metal which begin to jingle with the movement of the appliance. This jingling part (*helinad* = sounds) is considered by the fishermen to attract the burbot as this fish is supposed to be fond of music.

Fishing with burbot-tackle is carried on in winter nights during the spawning. The tackle is dropped into the water through the hole in the ice and jigged up and down (ill. 50). During the jigging, the metal pieces begin to jingle and attract the fish to the hooks, which are then jerked sharply out of the water with the

burbot impaled on the points. This kind of tackle is very rare — hitherto no other examples have been found anywhere nor has anything been published about it. In some places, in addition to the above, a shining bait made of lead (ill. 53) is trailed behind the boat by a long string. Nowadays they also use differently shaped fishing tackle for the same purpose (ill. 54).

2. Single hooks (*und*) and long lines form part of the passive fishing tackle. In both cases hooks without barbs, made at home from brass (see ill. 65:4—6) are used. Fishing with single hooks is only done in Winter. A long cord is wrapped round a wooden fork (ill. 55—57) anchored to a stick or rod stuck into the ice (ill. 60—62) and thrown into the water through a hole. A live fish is used as bait with this kind of tackle. Illustration 58 shows how the bait is fixed to the hook. These hooks are generally kept in bunches of straw (see ill. 59) when not in use.

The long-line hooks are attached to the main line by a number of short lines and cast into the water (scheme ill. 64). With the help of sinkers and floats it is possible to regulate the depth at which this kind of tackle can be used. The end of the long line is buoyed as shown in ill. 66. How this method of fishing came to be used at Lake Peipsi is not clear, but it is possible that its introduction was due to Russian influence.

IV. Capturing Fish.

By this is understood an active method of fishing with special nets, consisting of drag-nets, spiral nets, and primitive net-pouches.

1. The primitive fishing nets have no bags but are of the same breadth throughout, so that the fish are gathered in the middle and hauled to the beach. Between this primitive drag-net for hauling in the fish and the real drag-net is a series of shallow bag-nets used for fishing along the shore. Even among the real drag-nets we find those with both simple and complicated parts. This is especially shown in the appearance of the construction of the pouch or bag: in the old type of drag-net with which big fish are caught, the bag is made of four segments, the meshes of which gradually become smaller towards the top; the larger nets, however, have a bag of different pieces of net-

ting of differing meshes sewn together, pieces of thick linen frequently being used instead of them. Both types have sewn wings of three different nettings with varying sizes of mesh, so that the wing-ends are all of loose and the bottom-ends of compact mesh. In river nets, one wing is longer than the other. The Russians on Pihkva Lake use nets with complicated bag parts for smelt fishing, and evidently this sort of net construction has influenced other net schemes. Smelt drag-nets are sometimes very long — the length of both wings occasionally extends to more than 300 metres. In recent times it has become the fashion to use nets which have in their bags an inverted bottle-neck entrance and a series of supporting rings to keep them from falling in (ill. 68).

Although it seems to be firmly established that the old Estonian settlers were acquainted with nets and net-fishing before coming into contact with the Russians, the latter have influenced the construction of the local drag-nets. This is proved by the names of the separate parts of the net which have been borrowed from the Russian language. Besides this it is well known that nets used to be brought to the Peipsi and Pihkva Lakes by north-western Russian net-makers, principally from the Russian town of Ostashkoff.

Drag-nets are used both in Winter and Summer. Summer fishing near the shore is carried on with nets hauled in by hand or with the help of a small capstan (ill. 70, 71, 76). Hauling in the nets by hand is shown in illustrations 73 and 74. On going to fish in the river, the net is packed flat in a box-shaped contrivance (ill. 78, 79) which is then put on the side of the boat. Long bridges made of wooden laths are used while hauling in river nets (ill. 70); laths are also used as bridges in those places where the banks are soft and muddy and will not bear the weight of men. One of the fishermen goes along this bridge pulling the shorter wing of the net. (cf. net transport scheme, ill. 80). Net fishing far from the shore is shown in ill. 75.

Winter fishing demands a highly organised company of men. In these localities, the *artel*, according to old traditions, is formed of 12—16 men, half of whom are horsemen and half footmen. There are one or two leaders who manage all the operations. The catch is divided into two parts, one going to

the owners of the net, the other being divided among all those who have taken part in the fishing. Before the fishing begins they pray. When a drag-net is quite new it is first smoked before being taken out on the ice. At the fishing place a large hole is dug as a passage for the drag-net into the water and on both sides a symmetrical line of smaller holes through which, with the help of a long fork and a hauling-pole the wings of the net are pushed out. Thus, a three-, four-, or six-cornered place is taken up by the line of holes in the ice through which the net is fished only once (see plan of fishing grounds, ill. 81—83). Opposite this entrance hole, at the other end, another bigger hole is made through which the net is hauled out with the catch. Illustration 84 shows a pusher of the net-wings, who shoves the laths along under the ice with a forked stick; illustration 85 shows men digging a net-hole with an ice-breaker; illustration 86 shows the shooting of the net under the ice and illustration 87 the method of hauling.

2. Besides the usual drag-net, a special seine (*mutt-noot*) with short wings is used on the local shores. Sometimes instead of the wings they use rags and straw tied on the rope so as to trail along the bed of the lake and stir up the mud in order to foul the water. The fish, trying to escape the muddy water, get caught in the net. This method of fishing is originated with the Russians, which is proved by the name (Russian: *mutnik*). A similar method of fishing is also in the north-western lakes of Russia.

3. Spiral nets are used both with and without bags. Usually, the bagless net (cf. chap. B, VI, 1) is fished in shallow shore water. During the operations, both fishermen move about in the water (ill. 91) carrying the net along by the ends past each other and making a spiral partition first from the one and then from the other. Specially made gear is used for spiral nets with pouches. This is a net with wings about 80—250 metres long, to one end of which is attached a 15-metre deep bag. It is shot in deeper water from a boat; three men take part in the operation. The scheme of spiral bag-net fishing is shown in illustration 92. Both these types of spiral net are known in north-western Europe; Peipsi with its corresponding nets also belongs to this region.

4. The *kale* is a primitive net-bag which is trawled behind the boat. It was brought to Peipsi from another Estonian inland lake, the Võrts Lake, but it gave bad results and in consequence is not used any more.

V. Fish Trapping.

The principle is grounded on hindrances to the movement and the capture of the fish by means of weirs (*tõkked*) built in the water of long sticks joined to one another by interlacing boughs and traps connected with them. This is a stationary type of fishing. In Peipsi the weirs are divided into two groups; the primitive weir consists of poles stuck into the bed of the river and the other kind consists of several catching apparatus, which are built on the same principle as the first-named and may be used separately from or together with it.

1. A fence weir is built of sticks tied to one another, supported by a long cross-bar and placed in the river (ill. 100). Each piece of the fence is made of the thinnest twigs (ill. 93 a and 94) or made of sticks tied to a cross-bar (ill. 93 b). Independent fishing gear may also be made of this wicker-work, as the pieces are sufficiently elastic.

One type of these unique weirs (*kaits*) still survives in one of the rivers on the western shore of the Pihkva Lake. An illustration is given in fig. 95 and the ground-plan in fig. 96. The whole contrivance is like a kidney-shaped enclosed garden into which the fish pass through an opening (*neel*) and are taken out from the top by means of landing-nets (cf. ill. 97).

Wicker fences which serve only as wings for fish-traps are widely used everywhere on the lake shores. The methods of making these fences from sticks are common knowledge to all the peoples on the borders of Europe and Asia. The technique ought to be quite ancient. According to the investigations of Sirelius, the kidney-shaped fish-trap (*kaits*) was brought into western lands by the Russians. This supposition is based chiefly on linguistic considerations as the word *kaits*, Russian *kofs*, is borrowed from the Old Slavonic. It is supposed to have gone from Estonia to Finland (Finnish *katitsa* or *katiska*) and thence to Sweden.

2. Traps are made at Peipsi either from branches or from nets. a) Illustration 105 shows the primitive fish-trap made of wooden sticks and a similar type, only made of net, is shown in ill. 106. Neither has an inverted bottle-neck entrance so that the contraption imprisons the fish only thanks to its length and narrowness. Both types come from the rivers of the northern shore of Lake Peipsi where they catch the fish going down to the lake. This fish-trap of netting, the name of which is *voluk*, is of very rare use. The name has probably been borrowed from the Russians, but corresponding types have been found only in the North and West till now.

b) Traps with inverted bottle-neck entrances are also made of branches or twigs and nets. The older kinds are in the form of a kiddie plaited of willow-branches (*mõrd*, ill. 107) and have already gone out of general use. Small shore kiddies are now being used instead (ill. 109). The wicker kiddie was formerly used in the holes in the weir, but nowadays it has almost dropped out of use everywhere. The type described was the commonest in the whole of Estonia.

The net kiddie has not a strong frame but is attached to rings of branches placed at intervals and attached to a mouth frame shaped like a high Russian yoke. This kind of kiddie represents a bag narrowing towards the end, the supporting rings of which divide it into corresponding lengths. It may be closed or opened according to circumstances, as the smaller rings at the end fit into the larger ones.

Kiddies are divided into shore- and deep-water gear according to size and methods of use.

Shore kiddies are small net kiddies used in shallow water in the flats and rivers to catch the spawning fish. Some of these traps are very small, even the biggest seldom exceeding two metres in length. The mouth of this kind of kiddie is attached to a yoke-shaped frame and usually has two inverted bottle-neck entrances inside it (ill. 109).

Shore kiddies are fixed in three ways: 1. in a hole in a weir or in a system of kiddies placed closely together; 2. a single kiddie with one projecting wing in front, or 3. with two wings. The scheme is shown in illustration 111: the kiddie is stretched out on two poles arranged so as to form a right-angled triangle with the kiddie as the base. The hypotenuse of the

triangle is formed by the second pole running up from the closed end of the kiddle. Illustration 110 shows just such a small six-kiddle system (*sääs*).

The two-winged kiddle is used in the mouth of one river — the Omedu River — on the western shore of Lake Peipsi for winter burbot fishing. A net with a mouth widening towards the front is attached to the kiddle (ill. 112) and the wings then joined on. Such a plan is seen in illustration 113. In the same picture there may be seen between the wings of the upper kiddle a second kiddle without wings; this is called a *vastumörd*, i. e. an opposite or facing kiddle. In order to carry on burbot fishing in Mid-Winter a triangular hole is dug in the ice to let the kiddle through (ill. 103). It is pulled out from time to time for examination.

Kiddles with one wing are placed in the lake with their bottom-ends to the shore, but the fishing wing, to one end of which the kiddle mouth is attached, is stretched with the help of poles at right angles to it in the water.

Deep water kiddles are larger than the shallow water ones and lack the large, yoke-shaped opening. According to construction and method of placing they are divided into 1. those placed with poles and 2. those placed with anchors in the water. Kiddles anchored with the help of poles (*sakolid*) are placed in the water in groups of two (ill. 114) or three (ill. 115), which in turn can be joined to larger systems (ill. 116). Each group has one wing which directs the swimming fish from the sides into the centre. Each kiddle has an average length of eight metres and a diameter of one hundred to one hundred and twenty centimetres. The netting is generally fixed to six rings. With these kiddles they catch fish both in Winter and Summer.

Deep water kiddles affixed to anchors were formerly used on the Pihkva Lake more frequently but later on they came into common use on the western shore of Lake Peipsi also. These traps are formed of two wings and a kiddle which are anchored to the bed of the lake with three iron anchors. This type is larger than the former; each single one extends from sixteen to twenty metres, the netting being supported by ten to eighteen wooden rings. When placed in the water, each wing is tied to an anchor and the third anchor is attached to the

string from the bottom of the kiddle. In this way the net is stretched out straight during the fishing.

Both the kiddle and kiddle-fishing are old enough to have been known to the Estonians before they came into contact with the Russians. The word *mõrd* is well known in all western Finnish dialects, from which it was borrowed by the Russians. It may be supposed that this kiddle, called *mõrd*, with which the first settlers were acquainted, was made of interlaced twigs. The terminology used in connection with it in Estonia confirms this supposition.

Of the net kiddles used on these lakes the smaller shore kiddles are the older, although even they are not considered to be very ancient, because they are not mentioned in the fishing inventories of the Pihkva monasteries of the 16th and 17th centuries nor are they mentioned in the Polish or Swedish records. That they are of comparatively recent origin here is proved also by linguistic parallelism (*voluk*), which generally means net bags without bottle-neck entrances. (cf. page 199).

The deep water kiddles are quite modern, having come into use it is supposed in the eighties of the last century. According to the fishermen's traditions, these types came from the fisheries on the Gulf of Finland and Lake Ladoga where the Peipsi fishermen used to go on fishing expeditions.

VI. Fishing with Nets.

Net fishing is done with special nets which imprison the fish in the meshes. They are stationary forms of fishing gear. Those used at Peipsi are classified according to whether they are single or triple nets.

1. Single nets simply imprison the fish in their meshes. They are gill nets. A net of special compactness for every sort of fish is thus necessary. Nowadays these nets are bought ready-made from net-makers and only the side-ropes, birch-bark floats (*pullud*, see ill. 28, 29) on top and stone sinkers at the bottom are attached at home. Before use, new nets are fumigated in the smoke of juniper bushes, resinous pine or the *Thymus Serpyllum*. The net is adapted for passive fishing both in Summer and Winter and is rarely used as active fishing gear. Sometimes the nets are allowed to drift freely in the water whither wind

or wave may carry them; so that they may not be lost, the fishermen follow them in boats.

2. The triple net (*abar*) has the same fine mesh in the middle as the former type, but it is placed between two very loosely made nets (ill. 119). The fish thrusting from one side presses with the centre net through the large meshes of the extremes and in this way gets caught in the bag.

Fishing with the *abar* takes place in shallow shore waters and in the reedy places of the rivers. The net is shot from the boat with the help of a long pole straight into the water and the fish frightened into it with a noise (ill. 120, 121). In some localities winter fishing with the *abar* is also known.

C. Preservation and Preparation of Fish for Food.

1. Preservation and Refrigeration Alive. For the preservation of live fish on these shores they use appliances made of wood or netting. Wooden cases are of two types; one type is made of loose boards in the form of an upright box which, with the help of poles stuck into the river, stands constantly before the fisherman's house. The box has a sliding door at the head by which fish are put in and taken out (ill. 122, 123). The second type is a three or four-sided box, sometimes a trapezoid. Holes are bored in the sides to let water circulate (ill. 124). Some times such boxes are made of loosely joined sticks (ill. 125); the last mentioned wooden case can be towed behind the boat and thus transported from one place to another, although the full transport appliance is a special boat into which the fish-box is built.

For winter transport the fishermen use a special transporting vat in which, before the Great War, fish used to be conveyed by rail even to St. Petersburg, Warsaw, etc.; besides this, the Peipsi fishermen understand another primitive method of preserving fish in Winter. A shallow ditch is dug in the ice and filled with water. The fish which are caught are put into this for a time.

Smaller numbers of fish are kept both in Winter and Summer in such net-bags as are shown in illustration 126.

The most primitive method of preserving fish is refrigeration. The fish which are caught are thrown for this purpose on clean lake ice where they are frozen hard.

Of the kinds of food prepared from fresh fish we may mention caviare with salt, pepper and onions, and also fish pie (ill. 127). For the pie-crust sour rye-bread dough is used and for the contents, some kind of larger fish. Smelts are seldom used for fish pie.

2. Salting, Drying and Smoking. Among the Russians there were no special customs for the eating of salt fish, only certain sorts of fish being salted for the market before the World War. Before salting the scales are scraped off and dried and subsequently used as seasoning for soup when no more fish is to be had. The Estonians who live on the shores and who salt their fish peculiarly strongly in two salts eat salt fish raw as a relish with bread. Sometimes the fish is allowed to get sour as it is supposed to have a better taste then.

The drying of fish, which is done in the open air and sun and lasts on the average about a couple of weeks is more usual than salting. Before drying the larger fish are cut up into strips and allowed to lie a couple of days in light salt. The drying appliances and methods are shown in illustrations 128, 129, 130.

The smoking of fish is not so general on the Peipsi shore as the drying. Evidently this custom was domiciled here by the Estonians. Smoking is done outside in a stove specially built for this purpose. The most primitive drying stove consists of earth and stone thrown over a deep open hearth into which the fish was put to smoke on spits. Juniper, alder and nettle bushes are used as fuel.

3. The Drying of Smelts. Smelts (*Osmerus Spirinchus*) are chiefly dried. Seeing that the market possibilities in Russia before the war were very great, special drying houses were erected here on the shore. These are big wooden buildings (ill. 133, 134) which often contain as many as forty drying stoves. The stoves used to be fed with fir wood; when the floor of the stove was cleared of coals it was then strewn with sand or salt on which the fish were laid in a thin layer to dry.

Judging by various confirmatory information it may be concluded that in ancient times drying fish in thin layers was done in the hay fields or in the stoves of the living houses. Later on there began to be built single stoves either in the open on the lake shore or under a special roof as may be seen in illustration 135. Smelt fishing began to spread and the number of stoves to increase, on which account large drying houses began to be erected.

Smelt fishing or the use of smelts as food has come from the eastern side of the lake and, besides being known at Peipsi, is also known in the north-western Russian lake regions. Formerly it was done only in the Pihkva Lake but now it is carried on also in Peipsi.

Conclusion.

Having thus described the Peipsi and Pihkva Lake fisheries, it is now necessary to review our conclusions and decide which of these methods of fishing may be considered as Estonian and which as foreign. The Russian cultural borrowings may be considered as foreign, as the Russians are a fishing people and the oldest and nearest neighbours of the local Estonians. They have undoubtedly influenced the development of fishing on the shores of Peipsi. The tracing of other and more distant cultural influences has been omitted from the present summary, as this would have entailed, from the very beginning, a discussion of the theme on a broader basis. It is necessary, however, to draw attention to one very characteristic feature before we begin to come to conclusions as to Russian or Estonian origin. This fact is the international character of fishing, which often does not permit one to demarcate firmly the limits of distribution from single cases, or, still less, to connect these single cases with known ethnological units. The international character of ethnographic culture appears also in some other regions, but it appears most clearly in the more primitive phases of livelihood such as hunting and fishing.

The phenomena of fishing culture are often found to be quite similar in widely separated countries. It is not to be wondered at that different nations on the crust of the earth in

different localities should be acquainted with the same principles of fishing, but it is to be wondered at that they should make their fishing gear in the same way. In such far-reaching parallels no other connection can be conceivable except the fact that natural conditions (chiefly the fauna and characteristics of the water) and similar experiences have led people in different countries to similar results. Not only were primitive methods of fishing (with hammer, noose and landing-net) known internationally, but also fishing with forks, hooks, elementary hauling nets, fish-traps and other nets. Many fishing appliances may be traced to palaeolithic origins. So in Estonia archaeological remains of the Stone Age, such as bone hooks, pieces of net, floats and sinkers, have been found, and in Finland even the relics of a whole net. Of course, it is impossible to reconstruct anything corresponding to these artifacts of the Palaeolithic Age. These are only examples to show how far back the principles of some fishing gear reach. But also later ethnographic fishing appliances of that stage of development, where firmly formed types can already be distinguished, are often of such wide distribution that their real derivation and origin are difficult to establish with any certainty. Even among them we find types which may have appeared spontaneously in the same shape in widely separated places. Besides this, it is also possible that known types, owing to the cultural influence of one nation over another, became, a long time ago, through communication within certain limits, interracial property.

Such widely spread cultural phases may then be considered to be international property as well as the cultural attainment of one nation or another. Wicker-work, pole fences, fish-traps, fishing nets (both single and triple), and, especially in Europe, different kinds of fishing forks etc. may be taken to be typical examples of such fishing gear in the whole of Europe and Asia without taking into consideration parallels from other parts of the world.

Coming back to the Peipsi fishing culture, it must be acknowledged that the Estonians, the oldest settlers on the lake shores, are senior to the Russians. Consequently they had, before coming into contact with the latter, their own, well-developed fishing gear, which, when Russian forms and customs came into use, could not disappear without leaving traces. In

any case, it may be taken as true that the local Estonians, before their contact with the Russians, already knew in principle all those methods of fishing — and also the corresponding gear — which we find nowadays on both of the lakes; on the other hand it cannot be maintained that all our various, modern types have descended from those first primitive types which were used here. The new fishing-gear more capable of attaining its objects, has ousted the more ancient which may be supposed to have existed here. But beside new phases of fishing culture we find old-fashioned forms which undoubtedly were in local use before the arrival of the Russians.

It is not necessary to dwell on the primitive methods of fishing as the elementary fishing appliances were without any doubt adapted to local needs. It may be remarked that the fishing fork was developed by the Estonians to such a high degree prior to their contact with the Russians that it was difficult for them to be taught anything more about it. The names for fishing forks and fishing with forks of great technical finish, being of national origin, do not permit of the least doubt that the use of this method of fishing was already known in the later Iron Age. If anything new was really added by the Russians it might have been a new type of fork (with an iron back) and a basket-shaped fire place (for attracting the fish, the *toosehark*).

The flexible rod and the trailing hook (*vedel*) may be taken to be the oldest types of fishing tackle. Both are also known in other parts of Estonia. The local fishermen consider the trailer as a newer type of hook, although it is not impossible that it has only come into use again in modern times. In any case, it is quite certain that it is of ancient origin, not only in northern Europe in Estonia as well.

To the older kinds of net fishing belong the bagless hauling and spiral nets and the nets with shallow bags with which they fish in low water along the shore. It follows, therefore, that this method of fishing might have been in use in the Estonian settlements before they came into immediate contact with the Russians. Whether the Estonians were acquainted with net fishing in Winter it is impossible to establish from the present data, but it is certain that a long time prior to the appearance of the Russians the Estonians profited by the use of weirs for

the catching of fish. As parts of these they employed wattle-fences, net fish-traps without bottle-neck shaped entrances, and wicker kiddles. Although the fish-pond method (*kait*s) of catching fish is considered to be a loan from the Russians, this loan was made, according to linguistic data, somewhere to the East of the present Estonia, a very long time before the Russians established themselves on the shores of Lakes Peipsi and Pihkva (according to Sirelius, this was somewhere between Estonia and the source of the Kama). So it is impossible to consider this fish-pond method as the usual Russian loan which Estonian settlers got later on from contact with the Slavs; it is rather to be considered an old eastern legacy which was known to many East-Eurasian tribes.

We are sure, that net fishing as well as the knowledge of making nets was known to the Estonians and presumably before the Russian settlement on the shores of Lake Peipsi.

The tackle which it is possible to connect directly with the proximity of the Russians is chiefly the hook, e. g., the jerking out type of hand-hook (*sikuska*), the long line (especially the one with floats) and probably also the elementary brass hooks with winter fishing tackle. Whether the tackle for catching burbot (*mänd*) belongs to the Russian inventions or whether it is connected with some purely local improvements, whose development was due to the merits of both Russian and Estonian fishermen, is a question which still remains open. Further, it was through the Russians that there came into use the deep-water seine of complicated construction and compact meshes, the drag-net (*mutt-noot*) and probably the type of river net. All the accessories for fishing with large drag-nets may also be considered as Russian loans, e. g., capstans for hauling in the drag-nets, instruments for frightening the fish (*mütad*)* etc., as well as the corresponding methods of fishing, fishing customs, more especially winter fishing, fishing *artels*, and the fumigation of nets and appliances before use. Even if it be denied that the Estonians had any long experience of winter fishing locally, it may be taken as true that the construction of temporary living huts on the ice in Winter is of eastern origin and so nevertheless, connected with long winter fishing with nets.

Whether the use of the small shore kiddles is also connected in some way with the settlement of the Russians here is a

question which has not yet been definitely settled. But the Russians have certainly done great services to the development of seine fishing. As, in principle, fishing with a net is an ancient method, the various parts of the nets now in use locally are firmly tied to the name of Russian (especially the fine and compactly meshed nets — *meres*).

If to the above enumerated fishing gear and methods of use we also add smelt fishing and the drying of smelts, we see that the services of the Russians consisted in the development of fishing into a profitable economic pursuit. Estonian fishing-gear and methods of fishing were adapted, in the first place, to the satisfaction of domestic needs, but the Russians turned fishing into a great enterprise, making it their aim also to develop and procure gear suitable to fishing on a great scale.

The most modern things in the Peipsi fisheries are the forks with curved tines, deep-water traps, drag-nets with trap-bottoms, and nets for muddy water. The abovementioned types of fork and deep-water fish-traps have both been borrowed in the most recent times so that their origin and the time they first came into use locally can be clearly traced. It is certainly the services of the fishermen of both nations which contributed to their adaptation to local needs. The origin of the hauling net with the trap-bottom, which was probably born on the western shore of Lake Peipsi and which passed from village to village as though under the operation of natural laws, shows manifestly how even ancient types of fishing tackle are still capable of evolution in our days.

Sõnajuhataja ¹⁾.

- abar 156, 160 jj., 202, pilt 119.
 abarahark 161.
 abaralatt 161.
 abarapüük 40, 161, pld. 120, 121.
 abaravõrk 161.
 aer 35, 37.
 aeroplan 118.
 aeruhoidjad 36.
 agur(its) 40, 89.
 ahi 31, 32.
 ahing 51, 56 jj., 80, 184, 185, 192, pilt 40.
 ahingi (h)aar, (h)arud 56.
 ahingipüük 6, 35, 52, 64, 65, 183 jj.
 ahunaõng 71.
 ahven 4, 71, 117 jj., 168 jj., 177.
 ahvenapüük 74.
 ahvenavõrk 157.
 ajupüük 159 jj.
 ajutine kalurionn 16, 31 jj., 113.
 ajuvõrk 159.
 altpistetud sõlm 44, pilt 22:10.
 alused 47, 158.
 (h)ang 39, 115, pilt 15:2.
 (h)angad, (h)angud 36.
 angerjas 4, 64.
 ankur 89, 119, 124, 151 jj., 158.
 artell 95, 99, 107 jj., 112, 116, 121, 159, 189, 196, 207.
 ativõrk 105, 158.
 atmine 89 jj., 103 jj., 158 jj.
 (h)avekonk(s) 82, 85.
 (h)aveund 82.
 edeköis 97.
 (h)elemed 76, 77.
 (h)eli 77, 79.
 (h)elinad 76 jj., 194.
 elussööt 85 jj., 90, 123.
 emanöör 89, 90.
 hark 39, 40, 115, pilt 15:2.
 hapu kala 169.
 haug 4, 6, 18 jj., 52, 53, 64, 65, 83 jj., 90, 167 jj.
 haviund 82, 86.
 havivõrk 157.
 heliseadis 70, 75—81.
 hirre ajamine 115, 116.
 hirre(h)ang 39, pilt 15:2.
 hirreauk 114, 115, 159.
 hirreköis 97.
 hirrenöör 97.
 hirs 39, 40, 114, 115.
 hirsnik 39, 107—116, pilt 84.
 hui 43, 46.
 hülgekütid 35.
 igra 167.
 ihes 4, 6, 124.
 ihesenoot 94, 103.
 iheseraga 124.
 ikkeraga 103, 124.
 imä 94, 132.
 imäläpp 113.
 isaad 12, 13.
 jagar 86.
 jalgrauad 38.
 jamamine 45.
 jamutamine 45.
 jääkahn 78, pilt 15:3, 4.
 jääraud 38.
 jõenooda-püük 97, 101, 103.
 jõenoot 92, 105, 186.
 jõhvsilmus 53.
 kaarpiline ahing 57, 58, 63, 64, 186.
 kaba 37, 120, 150.
 kabra 120.
 kael 43.
 kaha 39, 53, 133, 134.
 kahle 95, 101 jj.
 kahleots 95, 103, 107, 115.
 kahlepulk 95, 97, 99, 128, 151.
 kahv 39, 51—56, 73, 86, 109, 134, 164, 183.
 kahvalised 109, 112.
 kahvapüük 52—56.
 kaigas (kalapõrutamisriistana) 52.
 kaits 2, 54, 130—143, 185, 198, 207.
 kaitsevõrk 114, 116.
 kala-andamid 17—20.

1) Number sõna järel osutab vastavale leheküljele — 'pilt' või 'pld'. numברי (numbrite) ees viitab piltidele kriittabeilil.

- kalad 4.
 kalade rändamine 5, 6, 55, 134, 151.
 kala elussäilitamine 163.
 kalakast 176.
 kalakaubandus 11, 23.
 kalakaup 23, 29.
 kalakaupmehed 8, 28.
 kaiaakorv 171, 173, 176.
 kala kuivatamine 168—171, 174.
 kalakuivatamisraam 169, 170.
 kalakumm 54, 164.
 kala külmutamine 167.
 kala lüpsmine 167.
 kalamajandus 3, 7—15, 100.
 kalamari 167.
 kala noppimine 169.
 kalapaat 30, 37.
 kala peletamine 40—42, 160.
 kalapiirak 167, 168.
 kala rappimine 169.
 kalaregi 37, 38, 116, 165, pld. 13, 14.
 kala rookimine 169.
 kala soolamine 168, 169, 173.
 kalastusretked 12 jj., 28 jj., 63, 64, 116, 125, 128.
 kala suitsutamine 168 jj.
 kalasuitsutusahi 171, 172.
 kaldamörrad 146 jj., 153, 154, 186.
 kale 92, 127 jj., 198.
 kalemörd 127 jj.
 kalepüük 127.
 kaluriasustus 2, 10—29, 101.
 kalurikelk 37, 38, 73, pilt 16.
 kaluriküla 1, 3, 12—19, 24 jj., 37.
 kalurimaja 31, pilt 1.
 kammits 47, 89.
 kanat 97.
 kand 43.
 kanne 47.
 karbik 86.
 karss 166, 167, 170, 171.
 karuskad 3, 73.
 kaur 124.
 keel 43.
 keelumärk 112.
 keerdnoot 92, 121 jj.
 keha 45.
 kell 41, 107.
 kemm 160 jj.
 kemmapüük 162.
 kepp (kalapõrutamisriistana) 51.
 kere, keri 32 jj., 66, 113, 116, 159, 186, 189, pld. 2—4.
 keres, kerres 32.
 kida 57.
 kihvahing 57, 59—62.
 kiisavõrk 157.
 kiisk 4, 117, 118, 123, 177.
 kikk 37.
 kimm 160 jj.
 kimudega võrk 160.
 kirves (kalapõrutamisriistana) 52.
 kisa 57.
 kisk 57, 59, 64, 70, 76.
 kival 72, 78.
 kivi (kalapõrutamisriistana) 51, 52.
 kivi-mütt 40, 41.
 kivinöör 46, 47, 89, 158.
 kivi puukoorest mähisega 47, 96 jj.
 kivistamine, kivitamine 46.
 kivivare 42, 64, 73, 78, 160.
 kivi vitsrõngaga 47, 48, 97.
 kloostrid 4, 11 jj., 100, 153.
 koger 4.
 konk 40.
 konk(s) 72, 74, 75.
 kook 39, 40, pilt 15:5.
 koorekate 32.
 koorkere 32, 33.
 koputamine 42.
 korup 37.
 korv (püügiriistana) 54.
 kriis 103—106.
 kriisiharu 97, 104.
 kriisiparv 103—106, 186, pilt 77.
 kriisnik 104.
 krivad 3, 73.
 kudemine 2, 64, 65, 78, 105, 161.
 kuduateg 5, 6, 64, 65, 78.
 kudukala 5, 64, 65, 130, 133, 135, 140, 146.
 kudumismeistrid 45.
 kudusiig 151.
 kuivatatud kala 17—20, 168—171.
 kuivatatud soomus 168.
 kumm 164 jj.
 kusid 117.
 kutsikas 43, pld. 22:8, 9.
 kuusad 117.
 käbi 43, 45, 89, pld. 22:1, 2.
 käega püüdmine 51.
 käest valgustamine 65, 66, 69.
 kään 114, 115.
 kääniauk 114.
 käänimeres 121, 123, 125.
 käänipüük 121 jj.
 käänivõrk 121—127.
 kõrendid 50.
 kõristamise latt 41, 107.
 kõrts 33.
 kõverpiiline ahing 57, 58, 61, 62.
 kühvel 37.
 küna 35, 65, 189.
 künnis 95, 96, 101, 142, 149.
 künnise(h)ark 96.
 künnisekäpad 96.
 künnisekävas 96.
 laadik 43.
 laadikud 96.
 labidas 73.

laiad 35.
 laosed 46, 96, 158.
 lasenguaug 113 jj., 159.
 lasi 39, 113 jj.
 lasing 113.
 latern 65, 67, 150.
 latik 4 jj., 17—20, 23, 168, 169.
 latika-abar 161, 162.
 latikapüük 5, 6, 161.
 latikavörk 162.
 lauad 46.
 lauake 43, pld. 22:3—7.
 laudid (laut) 130, 132, 134.
 laudused 46.
 lavvokene 43.
 leeden 39.
 leht 72.
 lepakoore keedis 45, 157, 161.
 lepalehtede keedis 45, 157, 161.
 leppemärgid 96, 115.
 libinits 43.
 lihakeeld 11.
 lihtmähisega kivi 47.
 liigsilmadega vörk 160.
 liis (lis) 81.
 liivarohi 158.
 linask 4.
 lipp 89, 150, 158.
 lisnakonk(s) 72.
 loodud 3.
 loodupealsed 124.
 loom 91.
 loomus 37, 54, 91, 102 jj., 110—123.
 loomuseauk 113, 115.
 loomusekoht 91, 107, 110, 113.
 loomusesõõr 122 jj.
 loomuse tegemine 91, 122 jj.
 loop 37.
 lootsik 35, 65 jj., pilt 7.
 luhamörd 142, 146.
 luts 4, 6, 51, 71, 77 jj., 167, 168.
 lutsumänd 6, 70, 73—81, 186, pld. 48, 49, 51, 52, 194, 207.
 lutsumörd 147, 148.
 lutsupüük 73, 76.
 lutsuõng 72.
 läige 71 jj., 82.
 läikekeha 70, 71, 79, 81.
 läikevorm 72.
 läikeõng 74, 75, pilt 47:1—3.
 lõssad 46.
 löstad 46, 158.
 lõkahing 56.
 magamislava 31, 34.
 majak 158.
 meres 92, 93, 118, 121, 158, 186, 208.
 mutipüük 119 jj., 159.
 mutitäht 120.
 mutt 47, 95, 117, 121.

mutt-noot 92, 117 jj., 186, pld. 86, 87, 197, 207.
 mutt-pära 118.
 mängitamine 73.
 manguõng 71.
 mätka 120.
 mätska 47.
 möla 37, 40, 103.
 mörd 6, 133, 134, 140—155, 199, 201.
 mörd-pära 94, 95, 117, 118, 127 jj., 186.
 mörra katsumine 146, 148.
 mörrakeha 145.
 mörra kivid 151.
 mörraläpp 148.
 mörrapüük 5, 130, 133, 140—155.
 mörra rõngad 117, 118, 127, 129, 143 jj., 151 jj.
 mörra suu 148, 149.
 mörra suulook 143—149.
 mörra tiivad 127, 128, 145 jj., 150 jj.
 mörra tukkaja 150.
 mörra tukkamine 150.
 mörra vahed 145, 146.
 mörra vitsad 117, 118, 129, 145.
 mütakabi 40, 41.
 mütt 40 jj., 103, 107, 161, 186, 207.
 müttamine 41, 79, 103, 105, 107, 125, 160, 161.
 nakkusvörk 156—162, 185.
 neel 133, 134, 140, 198.
 noodaargid 50.
 nooda(h)arud 95.
 noodaema 94.
 noodakahle 96.
 noodakandekast 106.
 nooda kivid 96, 99, 101 jj.
 noodakujuline tõmbevörk 93.
 noodakuina 106.
 noodakünnis 94.
 noodamaja 34.
 noodamärk 107, 112, 119.
 noodanõru 104.
 noodaomanik 108—111.
 noodaosanik 109, 110, 121.
 noodapära 54, 94—109, 115 jj., 123 jj.
 nooda pärakivi 47, 97.
 noodapöör 45, 101 jj., 115, 186, pilt 76.
 noodapüük 5, 40, 92 jj., 119.
 noodaregi 37, 38, 113.
 noodareied 95, 101.
 noodaselts 32, 108, 116.
 nooda suitsutamine 112, 113.
 nooda tiivad 92, 95, 99—107, 113—126.
 noodavene 36.
 nooda veokõis 39, 97, 99, 107, 114, 115, 121, 123.
 noodavõllad 50, pilt 33.
 noot 4, 6, 19 jj., 37, 46, 47, 50, 92 jj., 100—127.

- nootkond 31, 100, 107—116.
 nui (põrutamisriistana) 51.
 nõrg. nõru 103 jj., 106, 186, pld. 78, 79.
 nõrupakk 104.
 nõoriga lutsumänd 75, 76.
 nõrikeerutamise konksud 45.
 paadipöör 101 jj., 107.
 paastuaeg 4, 11.
 paat 35, 37, 40, 63 jj., 90, 106, 107, 124, 160, pld. 8, 9.
 pada tulekoldena 33, 35, 66.
 paigus 140, 144, 153.
 pandur 164 jj.
 pandurvene 90, 165.
 pardavits, parrasvits 36.
 parts 52.
 patsas 33 jj., 66 jj, 189, 193.
 pealt pistetud sõlm 44, pilt 22 : 11.
 peapakk 35.
 peksul käimine 160.
 peksupüük 160.
 peksuvõrk 160.
 peletamisraud 40 jj., 124.
 peralaskjad 115.
 peru 36.
 perupakk 35.
 perüs 94, 101.
 Pihkva savitööstused 48.
 piirak 167, 168.
 piiramispüük 42, 91 jj.
 piirgudega valgustamine 66, 69.
 piirits 43, 84.
 pilk 37.
 pilterna 37.
 plahka 98, 101.
 poigus 144, 153.
 pootshaak 40, 150.
 potas 37.
 pujus 117 jj., 127 jj., 140 jj., 143—153.
 pullad 46.
 pullud 46, 158, 160, 201, pilt 28.
 pullutamine 46, 157.
 puri 38, 73, 78, pilt 63.
 puudus 144.
 puuhaak, puussaak, puussar 40.
 puukoor 32, 33, 37.
 puukoorest onnike 33.
 puu-uitmed 46.
 päevaloomus 96.
 päarakurik 96, 97.
 pärapakk 36.
 pärata tõmbevõrk 92, 93.
 päratimp 97, 125.
 põhjaõnged 88 jj.
 põrutamine 52.
 põrutamisnui 52, 183.
 põrutuspüük 52, 53.
 pööra hark 36, 102.
 pööra sarved 102.
 püüdjaskond 32, 33, 108.
 püügiabiriistad 39 jj.
 püügiretked 31, 119, 125, 154 jj.
 püük tulevalgel 64, 65, 69.
 püünise ehitamine 45, 157.
 püünisekaupmees 28, 29, 100.
 püünise kogemine 35, 40, 133, 135, 150, 152.
 püünise veonöör 39, 128.
 püüniste ait 48.
 püüniste suitsutamine 45, 112, 117, 158, 168.
 püüvüvõrk 160.
 raakivid 47, 123.
 raapüük 124, 125.
 raavõrk 123, 127.
 raga 42, 47, 94, 121—127.
 ragamine 125.
 raguts 47.
 raiumehed 113.
 rannanoot 46, 93—101, 114, 119, 123.
 rannapöör 101 jj.
 rannapiük 101 jj.
 ridaõnged 82, 88, 90, 91, 186.
 riimsool 169.
 ritv 41, 42.
 rääbis 4, 23, 159, 167 jj., 173.
 rääbisenoot 94.
 rääbisevõrk 157.
 röövpüük 4, 29, 99, 105.
 saagi jagamine 107 jj., 116.
 sakol 147, 149—155, 200.
 selgnöör, selgpael 89.
 selgrauaga ahing 57, 58, 63, 185.
 selised 46 jj., 96 jj., 104, 115, 128, 151, 157, 160, 161.
 siiaavõrk 6.
 siiaõng 72.
 siib, siivad 133, 145.
 siig 4, 6, 19, 20, 23, 71, 72, 105, 168, 169.
 sikusk(a) 70—80, 89, 186, 194, 207.
 sikuskapüük 73, 78.
 silmus 51 jj., 183.
 silmusepüük 52, 53.
 silmusopp 143.
 sinklid 36.
 soisse 114.
 sopits 36.
 sorda 75.
 sudak 4, 117, 160.
 sudakavõrk 160.
 suisse 91, 113.
 suiste 91, 103 jj., 109, 113, 115, 116, 186.
 suistmeauk 91, 112, 114 jj.
 suistmekoht 91, 103.
 suistmine 104, 113, 115.
 surev vesi 55.
 sutska 94, 98, 101.

säga 4,
 sälsed, sõlused 46.
 särg 4, 18, 85, 168, 169.
 särjeabar 161.
 särjemerer 93.
 särjenoot 93.
 särjepüük 161.
 särjevõrk 92, 93, 157.
 sääs 142, 147, 200.
 sõel püügiistana 54.
 sõkad 43.
 sõlg 131, 136 jj.
 sõrapealsed 73.
 sõõdakala 85, 90.
 sõõdauss 71, 90.
 sõõdata õng 70, 75, 78.
 sõõtõng 70, 82 jj.
 sügavvee-abar 161.
 sügavvee-mõrd 145, 149, 153 jj., 186.
 sügavvee-noot 97, 99, 186.
 tagalaskjad 115.
 tagumised mehed 115.
 tagune 83, 86, 90.
 tall 149.
 talveloomus 91, 113.
 talvemõrd 40.
 talvenoot 91, 99.
 talveund 87.
 talvepüügi varustis 37—40, 86.
 talvpüük 32, 38, 54, 55, 107, 108, 116,
 121, 151, 159, 161, 186.
 tarjad 131 jj., 136 jj.
 taroska 81.
 tiheadapäralsed noodad 4, 5, 15, 28,
 94 jj., 100, 101.
 tiivakõis 103, 107, 117 jj., 152.
 timbujagu 144 jj.
 timbunõör 95, 96, 145, 150.
 timbuots 95, 145, 146.
 timp 94, 144 jj.
 tinaläige 72 jj.
 tinaõng 81.
 tindiahjud 2, 175 jj.
 tindikaha 54.
 tindikahv 116.
 tindikuivatajad 8, 177, 178.
 tindi kuivatamine 174—182, 186.
 tindikuivatis 5, 174—181.
 tindimõrd 5, 149, 151 jj.
 tindinoot 5, 37, 97 jj., 107, 114.
 tindipüük 4, 5, 23, 37, 99, 100, 116, 175,
 177, 180, 182, 186.
 tint 4, 5, 23, 54, 99, 100, 109, 168,
 174 jj., 182.
 tohk 36, 68, 193.
 tohnik 36, 107.
 tohuhark 36, 107.
 tohuots 36, 120, 124.
 ohupakk 35, 36, 66, 67, 90, 124.

tohupallud 123.
 tohusel käimine 64, 65, 68, 193.
 tohusepakk 35.
 tomp(s) 145, 146.
 toose(h)ark 36, 66, 67, 69, 185, 193, 206,
 pld. 7, 42.
 tooselatern 65 jj., pilt 43.
 toosel käimine 35, 64 jj., 193.
 toosepüük 2, 36, 64 jj., pilt 41.
 tooseraud 35, 67.
 toosetuli 65.
 toosk(a)ma 68.
 topis piiruga 36.
 toros 36.
 torostamine 36.
 traal 40, 190.
 tulease 33 jj., 66, 69.
 tuledega käimine 65, 68, 193.
 tulega käimine 65, 68.
 tulusel käimine 64, 65, 68, 193.
 tuluselkäimise küna 65.
 tulused 68.
 tuluseraud 68.
 tuudikõis 117, 118, 121.
 tuur 38, 39, 73, 78, 86, 112, 113, pilt 15:1.
 tuuramehed 113, 115, pilt 85.
 tähes 142.
 täht 96.
 tääv 35.
 tões 129.
 tõke 2, 6, 129 jj., 136 jj., 146, 147,
 198, pld. 100—102.
 tõkkekott 141, 142.
 tõkkepüük 129 jj., 136 jj., 147, 183.
 tõkke silm 133, 135, 141, 145, 146.
 tõkke püünisosa 130 jj., 139.
 tõkke tiib 130 jj., 145, 146.
 tõkkevõrk 149, 150.
 tõrvaga imbutamine 45.
 tõugjas 4.
 tüür 36.
 uitmed 46 jj., 70, 89, 90, 96, 99, 101 jj.,
 123, 151, 157 jj., pilt 31.
 ujuvad õnged 89 jj., 186, pilt 64.
 ulguveepüük 101, 102, 106.
 ummuksepüük 56.
 ummukses järv 55.
 und 6, 70, 82, 84 jj., 195.
 unnahark 84 jj. 195,
 unnakast 90.
 unnanõör 83 jj.
 unnapüük 86.
 ussõng 70.
 vabad, vabud 49.
 vabed 48 jj., pilt 32.
 vaglaõng 70.
 vahekõis 97.
 vahr 133.

valdas 71.
 valk 120.
 vaosed 49.
 varbtõke 2, 129 jj., 184, 185.
 vared 3, 73, 124.
 varrega lutsumänd 75, 76, 81.
 vastumõrd 148, 200.
 vastunoot 114, 116.
 vaust 43.
 vedajad 115.
 vedel 70, 79, 81, 82, 185, 206.
 vedelik 81.
 veeresilmad 46.
 veermised 46.
 vene 35, 36, 54, 90, 127, 161, 165.
 vene asustus 10—28, 67, 69, 186.
 vene sõlm 44.
 veolatt 39, 97, 114, 115, 159.
 veopoisid 115.
 verisool 168, 169.
 vibu 70, 71.
 vibuõng 70, 185.
 viidik 4.
 viira 116.
 vim 4.
 vitsad 145.
 vitsmõrd 130, 133, 135, 143 jj., 152,
 154, 184, 185.
 vodovik 37.
 volok 142.
 voluk(as) 141 jj., 153, 199, 201.
 vorut 101.
 väher 56, 60.
 vähtral käimine 65.
 väitisevõrk 160.
 välss 52.
 välsul käimine 52.
 västar 56, 60, 61, 192.
 väster 56.
 västral käimine 65.
 võhutamine 73.
 völlad 48, 50, pilt 33.
 võrguait 48.
 võrguhark 43, 44, 159, pld. 23, 24, 26.
 võrgu imbutamine 45, 157.
 võrgu kivid 46 jj., 123, 128, 157 jj.,
 pilt 31.

võrgukudujad 8.
 võrgu kudumine 43 jj., 185, pilt 27.
 võrgukudumisriistad 43 jj.
 võrgulina, võrklina 43, 45, 46, 91 jj.,
 99, 123.
 võrgulõng 43, 45, 46.
 võrgulõnga pöör 45.
 võrgumehed 32, 159.
 võrgu parkimine 45, 157, 161.
 võrgupüük 156 jj., 183 jj.
 võrgurind 158.
 võrgusilm 43 jj., 156, 157, 160.
 võrgusõlmed 43, 44.
 võrgutööstus 29, 100, 101.
 võrgu venitamine 45.
 võrgu värvimine 157, 161.
 võrgu õmblemine 45, 46, 98.
 võrk 6, 42 jj., 49, 93, 122, 156 jj.
 võrkmõrrad 145 jj.
 võrkpüümis 49, 91, 119, 141, 156 jj.
 võrkpüüniste rakendamine 45 jj.
 võrud 145.

õled (põrandana) 32, 33.
 õng 70, 72 jj., 82, 84—90.
 õngekast 73, 90.
 õngekeha 89, 90, pilt 63.
 õnge kivid 89, 90.
 õngekonks 70 jj., 82 jj., 86, 88, pilt
 65 : 4—6.
 õngekork 70.
 õngekuivatusseadis 90.
 õngeläige 72.
 õngemees 73.
 õngemärk 85, 90.
 õngenõör 70 jj., pilt 65.
 õngepüük 38, 70 jj., 81, 183, pld. 45,
 46, 50, 61, 62.
 õngetina 70, 71.
 õnge uitmed 70, 89, 90.
 õngevars 70 jj., pilt 47.

õine ahingipüük 35, 64 jj.

üksikund 86.
 üksikõng 82, 89.

Kohanimede-juhataja.

Alajõe 27, 86.
 Alatskivi 2, 16, 22 jj., 55.
 Apnasaare 64.
 Avinurme 7.

Demjanski 29, 100.
 Dnepr 106.
 Dnestr 138.

Eesti-Kasepää 14 jj., 22, 177.
 Eesti läänerannik 125.
 Emajõe suue 1, 2, 14, 50, 54, 67, 97,
 103, 105, 124, 142, 147, 151, 161,
 162, 165.
 Emajõgi 1, 2, 8, 22, 74, 105, 106, 135,
 142, 161.
 Harjumaa rannik 106.

- Ida-Eesti 48, 60, 74.
 Ilmjärv (vene) 180 jj.
 Ingeri 48, 127, 139.
 Jõepera 14, 17, 19, 22 jj.
 Kaevandu 14.
 Kaevandu jõgi 2, 63, 64, 105.
 Kallaste 3, 9, 14, 25, 26, 50, 91, 118, 121, 151, 177.
 Kallijõgi 2.
 Kalma 15.
 Kalma jõgi 2, 136.
 Karjala 139.
 Kasepää 19, 21, 26, 27.
 Kastre-Võnnu 3.
 Katase 27.
 Kauksi 27, 141.
 Kavastu 26.
 Keila 141.
 Kodavere 5, 9, 10, 14, 15, 24, 29, 54, 60, 65, 92, 112, 116, 121, 142.
 Kokora 26.
 Kolkja 25, 26, 177.
 Kolpina saar 3, 11.
 Koosa jõgi 1.
 Koosa järv 2, 5.
 Kroonlinn 87.
 Kulje 13.
 Kulje laht 13.
 Kuru 27.
 Kuusalu 106.
 Kääpa jõgi 2.
 Kükita 15, 19, 20, 21, 26.
 Kymijoki 35.
 Laadoga 15, 30, 42, 64, 87, 90, 126, 154, 155, 157, 180.
 Lahe 14, 15, 18, 24, 59, 63, 64.
 Lahejärv 2, 55, 56, 59, 67, 103, 165.
 Lahepera 22, 23, 57, 59.
 Laiuse ala 19, 24.
 Lavansaari 34.
 Liivi rand 16.
 Logina jõgi 2.
 Lohusuu 7, 9, 15, 19 jj., 77, 141 jj., 177.
 Loode-Venemaa 87, 100, 117, 119, 126, 180, 181.
 Lämmijärv 1.
 Lääne-Eesti 74, 126, 141, 142.
 Läänemaa rannik 106.
 Läänemeri 68, 119, 137.
 Lõuna-Eesti 60.
 Lübnitsa 11, 12.
 Matsalu laht 30.
 Meeksi 14, 17, 18, 24, 27.
 Meerapalu 9, 14 jj., 19, 24, 158.
 Mehikoorma 9, 10, 13, 14, 17, 18, 22, 24, 27, 48, 121, 123, 165, 172.
 Muhu 125.
 Mustvee 7, 9, 13, 15, 19 jj., 25, 27, 50, 65, 66, 80, 110, 124, 17, 172.
 Mäda jõgi 2, 130, 132, 135, 139.
 Mäe 11, 12.
 Naha 14, 19, 23.
 Narva jõgi 2, 7 jj., 27, 30, 60, 105, 142, 147.
 Neeva 15, 30, 86.
 Nina 14, 19, 24 jj., 177.
 Ninasi 15, 20, 22.
 Noarootsi 106.
 Omedu jõgi 2, 54, 66, 123, 147.
 Omedu 2, 10, 14, 15, 19 jj., 42 jj., 50, 65 jj., 123, 130, 136, 177.
 Ostaškov 28, 29, 38, 75, 100.
 Oudova 2, 10, 23, 33, 34, 80.
 Palamuse 60.
 Pedaspää 8, 9, 14 jj., 24, 30, 44, 63, 64, 151, 158, 177.
 Peetri-Pauli klooster 11, 12, 13.
 Peipsi idarannik 8, 9, 16, 23, 80, 179.
 Peipsi järve püügiala 1, 15, 34, 37 jj., 52, 53, 57, 79, 80, 92, 118, 127, 154.
 Peipsi kirderannik 9, 10, 32.
 Peipsi looderannik 2, 26, 64, 94, 127, 147.
 Peipsi läänerannik 1, 2, 5, 7 jj., 13—18, 21—24 jj., 30, 32, 33, 42, 43, 59, 68, 80, 86, 90, 100, 101, 110, 118, 120, 124, 128 jj., 136, 142, 149, 151, 154, 155, 162, 165, 174, 179, 186.
 Peipsi põhjarannik 2, 3, 7, 9 jj., 20, 27, 32, 86, 94, 102, 117, 127, 130, 140 jj., 147, 165, 166.
 Peratammiste 14, 17, 19, 24.
 Perese 9, 11, 12, 175.
 Petseri klooster 4, 11, 13.
 Pihkva 168.
 Pihkva-Emajõgi 2.
 Pihkva järve kirderannik 9, 10.
 Pihkva järve läänerannik 3, 9, 10, 11, 15, 27, 28, 55, 59, 155, 174.
 Pihkva järve lõunarannik 9, 10.
 Pihkva järve püügiala 1, 2, 3, 11, 12, 13, 31, 37 jj., 52, 53, 57, 79, 80, 92, 101, 110, 118, 154, 180.
 Pihkva kloostrid 13, 91, 153.
 Pihkva kubermang 10, 11, 91, 119, 182.
 Pihkva-Vene ala 3.
 Pihkva vürstiriik 11.
 Pihuste 14, 17, 18, 22, 24.
 Piilsu 19, 21, 22, 24.
 Piirisaar 3, 7 jj., 12 jj., 42, 44, 76, 93, 112, 127, 128, 154, 155, 161, 162, 177.
 Piusa jõgi 2, 7.
 Poola 21, 69.
 Porka 3, 14, 24.

- Porkala 3, 24.
 Porkasaar 3.
 Punikvere 14, 24.
 Pusi 14, 24, 57, 59.
 Praaga 1, 9, 14, 15, 27, 44, 45, 67, 158, 172.
 Pärnu jõgi 137, 142, 143.
 Pärnu laht 29, 30, 155.
 Pärnu rannik 15, 125, 162.
 Põhja-Eesti 141.
 Põhja-Jäämeri 35.

 Raatvere 14, 24.
 Raigla 14.
 Raja 15, 25, 177.
 Ranna-Piitsi 15, 20.
 Rannapungerja 27.
 Rannu 129.
 Raudna jõgi 29.
 Remnika 27.
 Riidma 14.
 Rootsi 81, 125, 126, 139, 143.
 Rootsiküla 14, 24.
 Ruhnu 60, 63, 64.
 Rāpina 10, 18, 19, 22, 23, 135.
 Rõngu 60.

 Saare 14.
 Saaremaa 49, 68, 155.
 Samolva külakond 10.
 Sassukvere 14, 24.
 Seligeri järv 38, 74, 75, 180 jj.
 Setu-Eesti ala 10.
 Setumaa 2, 12, 76, 169.
 Setu-Võru piir 131.
 Sise-Venemaa 28, 80, 174.
 Skamja 105, 142, 159.
 Skarjatina 27.
 Smolnitsa 27.
 Snetogorsk 4, 11.
 Soejärv 1 jj., 5, 8 jj., 18, 48, 149, 151, 160.
 Sohvia 14, 25, 26.
 Soome 48, 61, 64, 125, 126, 138, 139, 184.
 Soome laht 15, 30, 34, 64, 106, 155, 157.
 Suur-Kolkja 14.
 Suur-Rõsna 13.
 Sääritsa 14, 24.

 Talabski saared 3, 10, 11, 13, 16, 31, 44, 109, 110, 180.
 Tallinn 155.
 Tambovi kubermang 60.

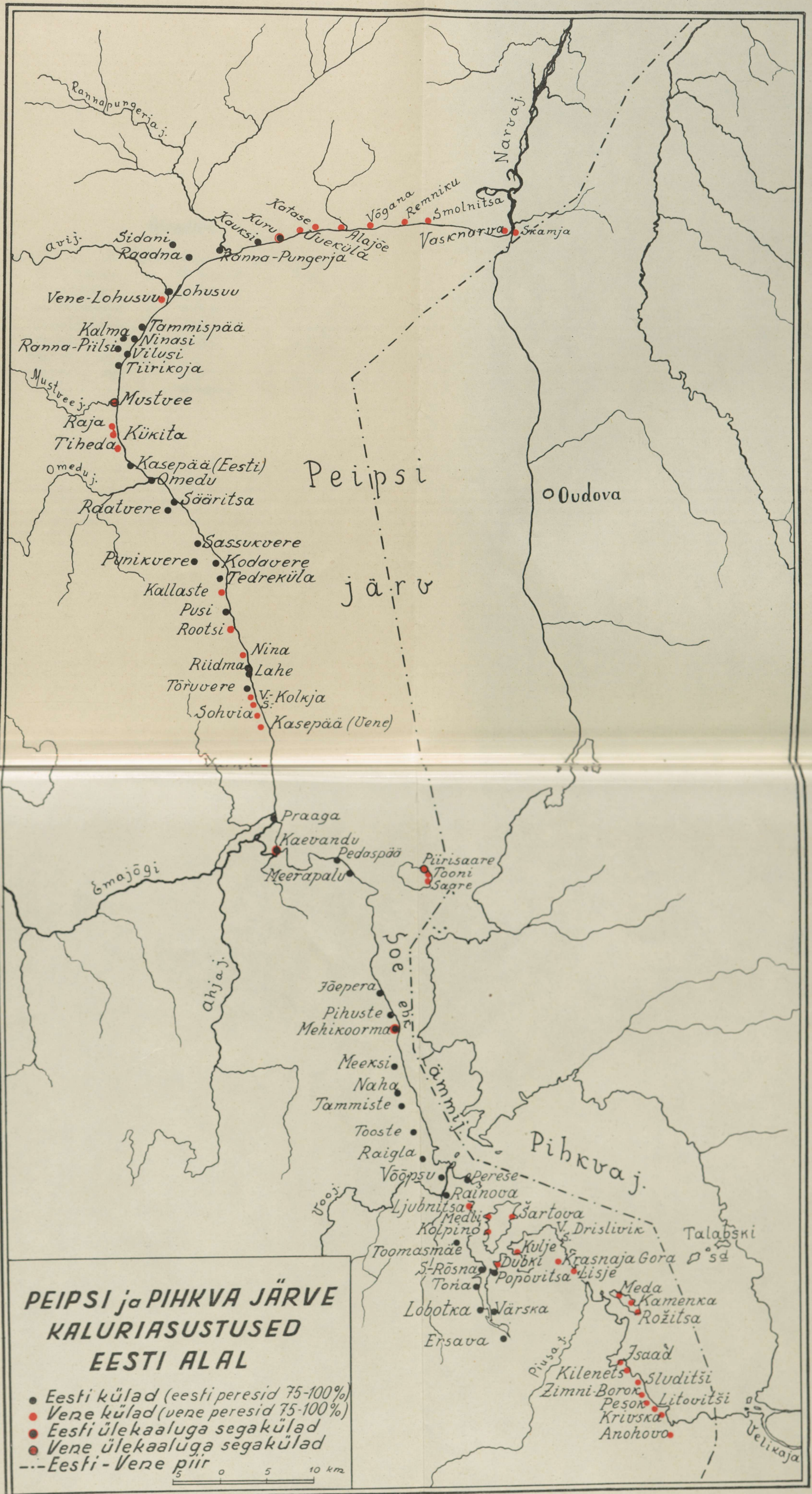
 Tammispää 15, 19, 20, 22, 23.
 Tammiste 14, 17, 18, 23.
 Tartu 17, 137, 168.
 Tartumaa 62, 106, 179.
 Tarvastu rand 129.
 Tedreküla 14, 58, 65, 66.
 Tiheda 9, 15, 25, 27, 177.
 Tiirikoja 15.
 Tiskre 125, 126.
 Tooni 14.
 Tooste 14, 23.
 Torma (= Trm.) 37.
 Tšarandski järv 87.
 Tšernaja jõgi 2.
 Tveri kubermang 29, 100.
 Tännasilma jõgi 29.
 Tõruvere 14.
 Tõstamaa 125.

 Uueküla 27.

 Valdai 29, 100.
 Valgjärv (vene) 34, 35, 180, 181.
 Varnja 14, 15, 17 jj., 24, 26, 44, 63, 64, 127, 177.
 Vasknarva 27, 32, 90, 105, 142, 159, 172.
 Velikaja jõgi 2, 4, 5, 9, 56, 80, 178, 180.
 Vene-Kasepää 14, 124, 177.
 Vene-Lohusuu 15.
 Venemaa 1 jj., 12, 13, 16, 21, 22, 26, 34, 38, 48, 74, 80, 91, 100, 119, 179.
 Vigala 141.
 Viljandi järv 29.
 Vilusi 15, 19 jj., 24, 127.
 Virumaa rannik 106.
 Voze järv 181.
 Väike-Kolkja 14.
 Väina jõgi 137.
 Väikeväin 125.
 Värska 169.
 Värska laht 3, 12, 13.
 Võhandu (Voo) jõgi 2, 132, 135.
 Võnnu 10, 24, 76.
 Võrtsjärv 1, 2, 15, 29, 61, 63, 69, 74, 75, 80, 87, 119, 125, 127 jj., 136, 137.
 Võrumaa 2.
 Võõbsu 14.

 Äksi 60.
 Aanisjärv 180.

 Želtsa jõgi 2.

Õiendusi.

Lk.	12,	4.	real alt	lugeda:	Бепезе	asemel	Бепезье.
"	35,	3.	märkuses	"	: Schwind	"	Schvindt.
"	39,	11.	real alt	"	: <i>suiste</i>	"	<i>lasi.</i>
"	64,	3.	märkuses	"	: Schwindt	"	Schvindt.
"	134,	18.	real ülalt	"	: <i>neelu</i> kahva	"	kahva <i>neelu.</i>
"	141,	10.	" "	"	: pärata	"	pujuseta.
"	142,	7.	" alt	"	: "	"	"
"	VII,	17.	" ülalt	"	: 1916	"	1915.
"	25,	16.	" "	"	: 18. sajandi	"	17. sajandi.

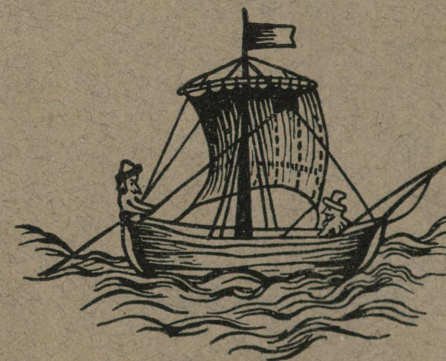
V-21175
ÕPETATUD EESTI SELTSI KIRJAD II

G. RÄNK

PEIPSI KALASTUSEST

ENGLISH SUMMARY

THE PEIPSI LAKE FISHERIES

ÕPETATUD EESTI SELTS
TARTU 1934

ÕPETATUD EESTI SELTSI KIRJAD II